

S. Volcanos

1803.

16

S. 682.

NATUUR-
EN
KONST-
KABINET,

Geopent met de Maanden

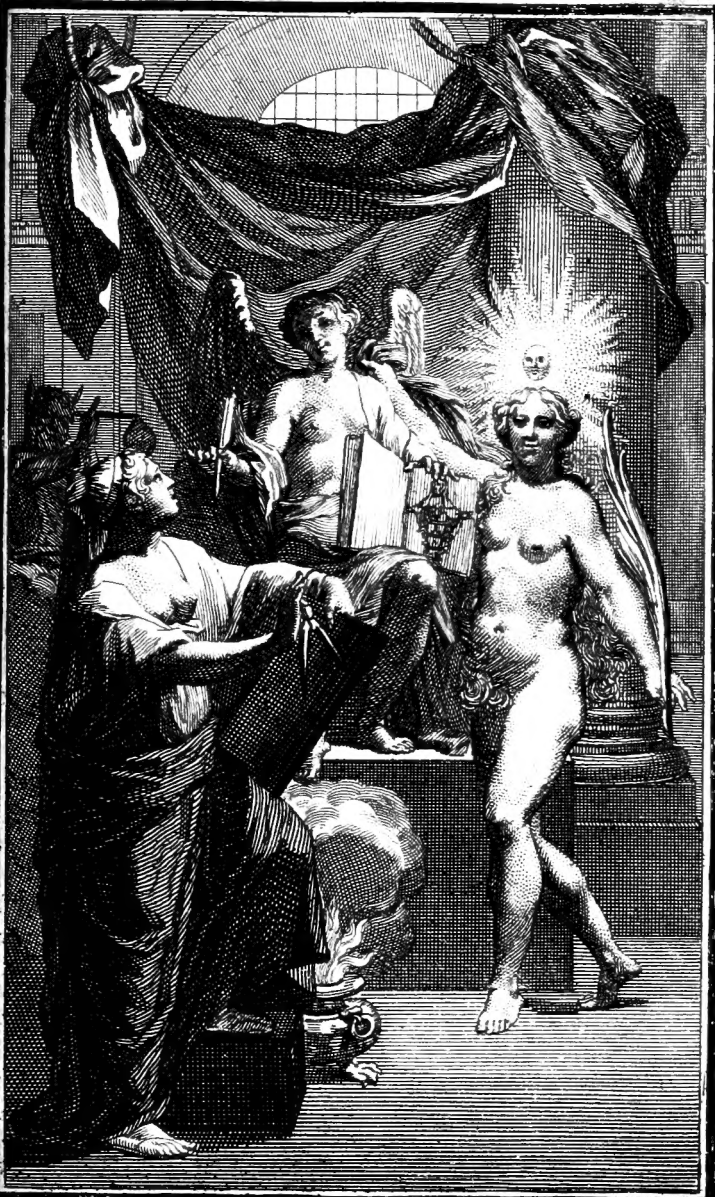
JANUARY en FEBRUARY

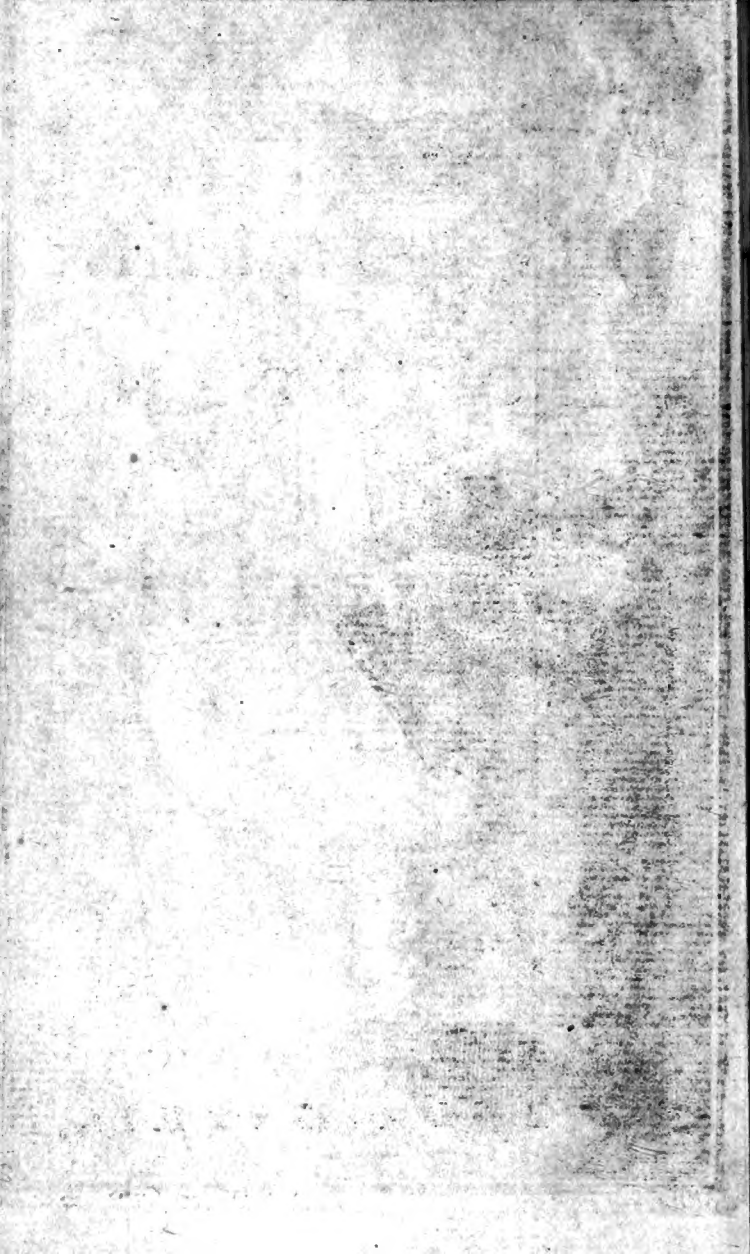
1719.

VERKLARING
VAN DE
TITEL-PRENT.

DE *Historie*, dewelke hier met *vleugels* uitgebeeld word (om dat zy *overal* zelts *tegenwoordig* behoort te zyn) beschryft de groote *Natuur*, dewelke in het *opgeslagen Boek* uitgedrukt staat. Om dit overeenkomstig met de zaaken, die zy beschryft, uit te voeren, word zy *verlicht* door de *Waarheid*, terwyl de *natuurlyke schepzels* ontvouwt en *ontdekt* worden door de *proefkundige Ervarentheid*, dewelke met haar *eene voet* op een *proef-of toetsteen* staat, en met een *passer* na de *wiskonstige Methode* afmeet alles, dat door de beproeving van het *zuiverende vuur* geloutert is. Waar door de onwetende *Waanwysheid* (met *ezels ooren* verbeeld) in het *duister* geraakt, daar dezelve zich met het blaazen van *windbollen* ophoudt en vergenoegt.

KABINET

DER

NATUURLYKE

HISTORIEN,

WETENSCHAPPEN,

KONSTEN

EN

HANDWERKEN,

Geopent met de Maanden

JANUARY EN FEBRUARY 1719.

*Verciert en opgeheldert met Kopere
Plaatn.*

TE AMSTERDAM,

By HENDRIK STRIK,

Boekverkoper bezyden 't Stadhuyt. 1719.

THE NATIONAL

DEB

NATIONAL

OF THE

WESTERN

OF THE

WESTERN

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE

DEN WEL·EDELLEN GESTRENGEN
H E E R,
DEN HEERE
SUFFRIDUS van WESTERHUIS,
enz. enz.

W E N S C H T

W. V. R A N O U W, M. D.

Gezontheid en Welvaren.

IN de plaats van het Boek, handelende van het onderscheid der aaloude en nieuwe Natuurlyke Historischryvers, het welk ik over zes jaaren de eere had (half afgeschreven) aan U Wel-Ed: Gestreng mede te deelen, en zedert wederom heb ontfangen, met een beleefde ordre om het zelve te voltoojen, zende ik met U Wel-Ed: Gestr: *permissie* het eerste stukje van myn Natuur- en Konst-kabinet, geopent met de maanden January en February 1719. met voornemen om het zelve van twee maanden tot twee maanden te vervolgen. De bekende wysheid, doordringentheid van oordeel, beleeftheid en rechtvaardige goedheid van U Wel-Ed: Gestr: zyn de

oorzaaken van de vrymoedigheid , dewelke ik gebruike , in het toezenden van een Boekje , welkers geringheid recht-draats tegens de Grootheid van U Wel-Ed: Gestr: Perzoon overstaat. Het is my bekend , Wel-Ed: Gestrenge Heer , hoe zeer de hoogwichtige Staats-bedie-ningen en lastige oeffening der alder-hoogste Lands-regering U Wel-Edele Gestrenge lange jaaren hebben belem-mert in de lust-oeffening van U Wel-Ed: Gestrenge genegentheden , nament-lyk de goede Letteren , Natuurlyke Historien en Konsten. Maar ik weet ook te gelyk , en de werkdaaden zyn luidruchtige getuigen , met welk een lust U Wel-Ed: Gestr: haare snipper-uurtjes bestaat in deszelfs heerlyke Tui-nen , Plantagien , Orangeryen , in de oeffe-ning en voortkweeking der aldervremste gewassen , en in 't aldernaauwkeurigste on-derzoek van andere natuurlyke Wonderen.

Doen ik het geluk hadde van dage-lyks U Wel-Edele Gestrenge deugd-zaame vriendelykheden te genieten , en de vruchten van een oprechte liefde zo-danig te ontfangen , dat ik voor de zelve , zo lang ik leef , U Wel-Ed: Gestr: dankbaare Dienaar zal blyven , heeft U Wel-Ed: Gestr: in het beschouwen van
myne

myne Natuurkundige Proeven overvloedige blyken gegeven , en bewezen dat ik op goede bevinding de waarheid spreek. Indien de tomeloze lust na myn Vaderland , dewelke jaaren te vooren geboet geweest zoude zyn , had de de achting , dewelke ik voor U Wel-Ed: Gestr: altyd zal bewaren , my niet een geruime tyd opgehouden ; indien , zeg ik , deze lust na Holland my van U Wel-Ed: Gestrenge niet hadde afgescheurt , geen zaak op de wereld zoude magtig geweest zyn om my van de *delicaatheid* en 't geluk van U Wel-Ed: Gestr: aangename ommeegang te berooven , en 't geen ik nu in dit Boekje en de volgende met de pen meene te verrichten , zoude ik dan noch dagelyks mondeling hebben kunnen doen.

Byaldien ik U Wel-Ed: aandacht met een geringheid , dewelke dezelve onwaardig is , mag ophouden , zal ik zeggen , dat ik van voornemen ben , om in elk tweemaandelyk Kabinet een uittreksel te geven (gelyk U Wel-Ed: Gestr: hier van *Cajus Plinius secundus* ziet) van deze of gene aaloude Natuurlyke Historischryvers. Op deze wys , Wel-Ed: Gestr: Heer , zal uit de Fonteynen der beroemde Aaloutheid zelfs van yder een kunnen gezien wroden , hoe

zeer de Aaloude *Ægyptische*, *Griekſche*, *Romeinſche* en andere Volkeren in de Natuur en deſzelfs ſchepzels, in de Wetſchappen, Konſten en Handwerken gevordert zyn geweest, mitſgaders wat in de latere eeuwen tot huiden op dezen dag van de Nakomelingen daar is bygevoegt, en hoe ver wy hedendaags in dezelve gevordert zyn, wat van de Aalouthed verloren is, en wat van de late-re Eeuwen is uitgevonden; dewyl in elk tweemaandelyk Kabinet ook zal gehandelt worden van eenige aanmerkelyke Natuurlyke Schepzels, en van dienſtbaare Konſten en middelen, waar door dezelve ontdekt moeten worden, benevens achter elk tweemaandelyk Kabinet een Konſt of Handwerk, deſſelfs gewrochten, werktuigen, gereetſchappen en derzelver gebruik. De vruchten, dewelke wy (als wy deze onderzoekingen en beſchouwingen tot nut en gebruik overbrengen) daar uit plukken, zyn de alderuitmuntſte van alle de voordeelen onzes levens. Want als wy begrypen, dat God onze goeden Vader door drie verſcheide Boeken, zyne Heerſchappy, vrywillige Rege-ring, Grootmachtigheid, Heerlykheid, onbegrypelyke Natuur, Liefde, Goedheid, en hondert andere zaaken, dewelke

wy

wy daar door van onze lieven Schepper kunnen afnoemen, heeft believen te ontdekken, en zover, als nodig is om hem aan te bidden en te gehoorzaamen, te openbaaren, zouden wy niet met een tomeloze begeerte aangedaan worden, om dezelve te doorbladeren, en daar uit door duizend onwraakbaare getuigenissen alles van ons Hoogste Goed te achterhalen en te leeren, dat wy van het zelve te weten kunnen koomen? U Wel-Ed: Gestr: zal antwoorden van ja. Welaan dan, Wel-Ed: Gestrenge Heer, deze drie Boeken zyn: 1. De Heilige Bladeren. 2. De Natuur, met alle deszelfs wonderbaarlyke Schepzels. 3. De Konst met alle haare Konststukken voortgebracht door onbegrypelyke vermogens, dewelke de menschen daar toe van Godt hebben ontfangen. In deze drie Boeken is het waarachtige *Charakter Divinus* of Goddelyk merkteken ingestempelt, en van yder, dewelke zoekt en in dezelve aandachtig leeft, over al te vinden; dat is een Oceaan van zaaken, dewelke voor het menschelyk verstand ondoorgrondelyk en onverstaanbaar zyn, en echter uit duizend monden haar eigen aanzyn getuigen. Maar welk een nut, Wel-Ed: Gestr: Heer, is uit het onderzoek en oeffe-

oeffening der Natuur en Konft voor onze tydelyke welstand niet te haalen? Daar is geen een eenig mensch in deze wereld, dewelke deze zaak niet aangaat, alle moeten wy dezelve betrachten en najagen. Waar word iemand gevonden, dewelke tot zyn tydverdryf, liefhebbery, Wetenschappen, Konften en Handwerken, geen voordeel uit de beschouwing van Natuur en Konft zoude trekken? Ik heb al lang geoordeelt, dat de Natuur en de Konft door de Natuur-beschryvers te ver van malkanderen afgescheiden worden; het is een mislag (behoudens de goede achting dezer voortreffelyke Lieden) dat zy in het beschryven van elk Natuurlyk Gewrocht daar niet byvoegen een naauwkeurige Beschryving van alle de Konsten, Ambachten, Handwerken, uitgevonde Konftstukken, Werktuigen en Gereetschappen, dewelke uit dit Natuurlyk Gewrocht of Schepzel zyn voortgekomen, of het zelve tot haar onderwerp en stof hebben, of betrekking op het zelve hebben. Zouden wy de aart, hoedanigheden en betrekkelijke eigenschappen van een metaal, mineraal, berg-erts, steen, hout, gewas, enz. niet oneindigmaal beter weten, en naauwkeuriger kunnen beschryven, als wy behalven het
uiter-

uiterlyk natuurlyk onderzoek ons wilden vernederen , en intreden in de groote werkhuiizen en winkels der Konftenaars, ambachtslieden, werklieden en arbeiders? Deze menfchen (gelyk de groote *Robertus Boyle* in zyn tyd wel aangemerkt heeft) hebben menigmaal haar geheele leven gewerkt, en vervolgens zomtyds vyftig jaaren en langer proeven en waarnemingen gedaan in een enkeld of zeer weinige natuurlyke gewrochten of fchepzels , daar een Natuur-befchryver noch tyd noch gelegentheid toe gehad heeft. Deze zaak aan de andere zyde befchouwt zynde, wat zouden de konftenaars, ambachtslieden en werkmeesters veel licht in haare konftoeffeningen en werkdaaden ontfangen , als voor haar verklaart en opgeheldert wierden door een Geleert *Naturalift* de natuurlyke fchepzels of ftoffen en onderwerpen, daar zy haare konftftukken van moeten bereiden ? De onnozelheid en onkunde, dewelke ik dagelyks in deze lieden ontdekke , is zo groot, dat zy haar eigen konftes onderwerp niet kennen. Van zommige dingen, dewelke by de *Engelfchen, Italianen* en andere *Natien* by de ftraat te zien zyn, maaken onze luiden uit louter onkunde groote geheimen.

Als

Als iemand haar vraagt na het Vaderland, de voortkweeking, oeffening, foorten, en diergelyke voor haare wetenschap noodzakelyke omftandigheden van haar konft- onderwerp of werk-ftof, ftaan zy verzet, en antwoorden als of deze zaaken aan haar niet behoorden. Daar behoorde geen Konft of Ambacht te zyn, hoe gering het ook mocht wezen, of daar moeft een omftandig boek van gefchreven worden, benevens een natuurlyke befchryving en verklaring van de natuurlyke fchepzels, dewelke deze konft of dit ambacht tot haar onderwerp en werkftof hebben. Wanneer de kenniffe der Natuurlyke Historien, der Schepzelen, der Konften en Ambachten in malkander verknocht, gemeender en meer bekend waren, welk een vrucht de hooge *Regenten* des Lands tot welftand van haare ingezetenen daar uit zouden kunnen trekken, is genoeg gebleken door 't kloek beleid van *Lodewyk de XIV*, en noch hedendaags door de *Hoofd-regenten* van *Engeland*, dewelke door deze weg haare ingezetenen met geluk en welvaart overftroomden, gelyk de uitvindinge der Koninglyke Maatschappyen en *Academien* van Konften en Wetenschappen volmondig getuigen. Kooplieden, *Fabriqueurs*, *Inventeurs*, Winkeliers en duizend andere men-

menſchen zouden door deze kenniſſe vruchten trekken, dewelke nu by haar onbekent zyn. De Heilige Bladeren krielen alom van aldaar aangehaalde Natuurlyke zaaken, konſten en handwerken, maar hoe onkundig zyn de uitleggers der Goddelyke Waarheden, als wy haar over deze zaaken lezen of hooren leeraaren. Daar behoorde geen plokje lands of ſtad te zyn, daar het onderscheid der gronden, die onze ſpys voortbrengen, en welker uitwaſſeming wy gedurig inademen, het onderscheid derzelve verſcheide wateren, daar wy onze dranken van bereiden, onze ſpys in kooken, en veele konſtgewrochten door moeten bereiden, de verſcheide hoedanigheden des dampkringachtigen lichts, dewelke daar op ſtaat en altyd op drukt, en daar wy door moeten leven, niet op het aldernaauwkeurigſte onderzocht en aangetekent wierd. Ik ben verzekert, dat de Geneesheeren van zodanig een land of ſtad veel klaarder denkbeeld van duizend byzondere omſtandigheden haarer zieken zouden hebben, om haare genezingen verſcheidentlyk na te richten, voornamentlyk als deze lieden door geen algemeenheden misleidt, nog ook niet al te wys waren, om daar uit te willen leeren. Het

is naauwlyks uit te drukken, hoe zeer het eene Natuurlyk ſchepzel als ook konſtgewrocht verklaart en opgeheldert word door de kenniſſe der andere ſchepzels en konſtitukken, en de eene konſt of ambacht verrykt word door de kenniſſe der andere konſten of ambachten. Ik blyve enz.

N A T U U R.

E N

KONST-KABINET,

Geopent met de Maanden

JANUARY EN FEBRUARY.

1719.

*Godt is Schepper en Onderhouder van de
Natuur, en de Mensch van de Konst.*

I.

Odt Onzer aller Vader, Onderhouder en Hoogste Goed, die de geheele Natuur, of het geschapen Heel-al uit niet heeft voortgebracht, schynt de mensch in deze wereld gestelt te hebben tot een Onderkoning en volslagen *Regent*: want als wy aanmerken, dat de Natuur van Godt, en de Konst van de mensch, door behulp van de vermoogens, dewelke hy van Godt ontvangen heeft, is voortgebracht, kunnen wy licht begrypen, hoe nood-

A

zaake-

zaakelyk de mensch (die *Vice-regent* der fchepfelen) voor de natuur, om de zelve te verbeteren en te verheerlyken, by een iegelyk, die aandachtig is, geacht moet worden. Wat zal dog de Natuur zyn zonder de konst, een verlaten wildernis, daar de naarheid, kommer, ongemak en elende haar woonplaats houden?

2.

Gelyk de geheele Natuur, zonder de Konst aangemerkt) een enkele woestyne, ontoegangkelyk bosch, ongenaakbaare berg, en al-verflindende zee verbeelt, zo is ook elk natuurlyk fchepfel, het zy in het Koningryk der *mineralen*, het zy in het Koningryk der *gewassen*, het zy in het Koningryk der *levendige dieren*, eenigzins woest, ongepolyft, met veel ruigte behangen en begroeit, en tot in zyn uiterfte volmaaktheid ontoegangkelyk en ongenaakbaar, als het zelve niet door de konst der menschen word uitgemeubelt, gezuivert, gelouterd, in gebruyk gebragt, geleert en onderwezen.

3.

Zo ras als de arbeidzaame Konst in de Kabinetten der natuur intreet, ontdekt zy aldaar een onuitputtelyken Rykdom,
cen

een bron en geduurige welle vol mildtdadigheid, en een overvloed van natuurlyke eigenschappen, daar zy zig zelve in verliest, en nooit ten einde kan werken.

4.

Als een mensch, gelyk een goed Onderkoning der natuur, door behulp van zyn vernuft en konst, verstandig en regtschappen zal regeren, is het noodzaakelyk, dat hy de zelve eerst wel leert kennen; want welke *Regent* of *Koning* zoude een Gemeene-best ordentlyk kunnen bestieren, deszelfs gebreken verbeteren en vervullen, dewelke geen kennisse van zodadig een *Republyk* hadde, en des volks eigenschappen, hoedanigheden, vermoogens, betrekkingen onder en op malkanderen en ook op alle zyn gebuurige en andere volkeren, nooit hadde onderzocht nog geleert?

5.

Daar zyn veel menschen, dewelke het hart hebben van zig zelve *Natuurkundige* te noemen, om dat zy haare harsfenen vervult vinden met *subtiliteiten*, en strikken van de twist-kunde. Deze ontwerpen een regering over de natuur (dewelke zy niet kennen) in haare *phantazy*, die belachelyk is, en stellen met

4 *Natuur- en Konst-Kabinet* ,
Plato een *Gemeenebests - Regering* , die
nimmermeer te vinden zal zyn. Andere
willen uit eenen diepen grond van haare
onkunde , zig al mede als *Regenten* der
natuur aanstellen , dezelve bewerken ,
en door konst regeren , terwyl zy de
Natuur zelfs voor haaren *Godt* groeten en
eeren. Eylieve let eens hoe klugtig zy
willen haaren *Godt* regeren , en zyn ge-
breken verbeteren !

6.

De eerste algemeene kennisse , dewelke
iemant van de groote *Natuur* kan ver-
krygen , word gebooren , als hy dezelve
beschouwt als een schepsel , een gewrogt
en een voortgebragt goddelyk konststuk ,
daar hy de grootheid , magt en regering
van deszelfs Schepper en goeden Onder-
houder , door noodzaakelykheid van ge-
volg uit ontdekt , en deszelfs volstrekt
onderscheidentlyk bestaan uit gewaar
word , mitsgaders de noodzaakelykheid
van deszelfs bestaan uit leert.

7.

De tweede kennisse , dewelke een
mensch van de natuur kan verkrygen , is
door de natuurlyke *Historie* , of door een
naauwkeurige en net overeenkomstige
beschryving , zo van de gèheele *Natuur* ,
voor

voor zo ver zy zig laat beschouwen, als van elk byzonder natuurlyk schefsel, in haar uitwendig beslag, even gelyk een *Regent* of Koning het volk, dat hy zal regeren, kan leeren kennen, door 't lezen der Historischryvers, die haaren aart, zeden, manieren, gewoontens, eigenschappen en verrigtingen zelfs hebben waargenomen, en getrouwelyk en naauwkeuriglyk beschreven.

8.

Byaldien nu iemant de groote natuur en de natuurlyke schefselen, uit der zelve beschryving of historie zal leeren kennen, moet noodzaakelyk deze beschryving geenzins uit de *phantazy*, maar van de natuur en de natuurlyke scheffels zelf afgeleid worden, dat is, de Natuur of het natuurlyk schefsel moet het waaragtig voorwerp van zodanig een natuurlyk Historischryver zyn geweest.

9.

Het is een *conditie*, zonder dewelke het nooit wel geschieden kan, dat zodanig een Schryver van de natuur of van een natuurlyk schefsel niets anders beschryft, als dat hy zelfs, of de Schryvers die hy gebruikt, waargenomen, gezien, getaft en beproeft hebben. Al wat hy ons beschryft, daar deze toetsteen

niet overgestreken is, zal hem in gevaar stellen, van alle zyne achting, die wy anders voor hem zouden hebben, te verliezen, wanneer wy ontdekten, dat hy door ligtv aardigheid dwalende, ons ook in dwaling hadde gevoert. Daarom is het noodzaakelyk, dat een Historischryver van de natuur aan ons bekend maakt, welke zaaken hy zelfs gezien, beproeft en ondervonden heeft, en wat voor zaaken hy, openkelde berigten en vertellingen steunende, mede deelt, of uit welke boeken en uit welke geloofwaardige Schryvers hy deze of andere zaaken ontleent heeft.

10.

Daar is tot nog toe niemand zo stoutmoedig geweest, van een algemeene Historie der groote Natuur en alle deszelfs medescheepsels in een werk te beschryven, als CAJUS PLINIUS SECUNDUS, een Romein. Deze heeft de geheele wereld, voor zo ver dezelve van hem gekent of ingebeelt wierd, in een werk, 't welk hy aan den Keiser *Vespasianus* opdroeg, beschreven, en aan ons nagelaten. Maar dat *Plinius*, hoe naarstig en geleert hy ook was, de *conditie* van een regtschapen Historischryver van de natuur

natuur niet heeft waargenomen, blykt onwederfprekelyk uit zyn eigen belydenis, dewyl hy zelfs in de Voorreden van deze zyne natuurlyke Historie verhaalt, dat hy twintig duizent zaaken heeft vergadert, uit het lezen van twee duizent Schryvers, waar van de meeste Boeken niet veel bekent, en zelfs by de Liefhebbers raar waren.

*Van de Natuurlyke Historie van
Cajus Plinius Secundus.*

I.

OP dat de Lezer een ruuwe schets van de natuurlyke Historie zoude kunnen vormen, zal ik, zo beknopt als het my doenlyk is, een kort begrip van *Plinius* zyn geheele werk mede deelen, dewyl een onkundige, door een enkelde *definitie* of korte bepaaling van de natuurlyke Historie, al te schraalen denkbeeld van die zaak zoude verkrygen. Ik zal maar alleenlyk voor af zeggen, dat *Cajus Plinius Cæcilius Secundus*, die een Neef van onzen natuurlyken Historifchryver *Cajus Plinius Secundus* was, van hem getuigt in een brief aan *Marcus*, dat hy na den eeten, of des zomers als hy in de

zon leide te lezen, aantekende en uitkipte 't geen hem best behaagde; en uit deze aantekeningen, behalven eenige zaaken dewelke hy zelfs bevonden heeft, is deze Beschryving van de geheele Natuur in de wereld gekoomen. En ten tweeden zal ik aantekenen, dat *Plinius de Oude*, behalven deze natuurlyke Historie, een grootte menigte andere boeken, die verloorren zyn, heeft geschreven, die van de jonge *Plinius* zyn Neef in de zelfde brief aan *Marcus* worden opgetelt, en aldaar nagezien kunnen worden; en waar door wy ook verzekert zyn, dat wy alle de Boeken over de natuur van *Plinius* zyn Oom hebben overgehouden, dewyl hy het getal dezer boeken op zevenendertig, gelyk wy dezelve ook bezitten, heeft bepaalt. En ten laatsten zal ik de berugte dood van die grooten Man aan den Lezer mede deelen.

2.

Tacitus verzogt aan den jongen *Plinius*, dat hy het sterfgeval van zyn Oom **C**AJUS **P**LINIUS **S**ECUNDUS, dewyl hy mede op die reis tot *Misenum* tegenwoordig was geweest, aan hem wilde bekend maaken, om het zelve in zyne jaarboeken te stellen en te vereeuwigen. Het welk
onzen

onzen. *Cajus Plinius Cæcilius Secundus* byna met de volgende woorden (a) verhaalt: Myn Oom was tot *Misenum*, daar hy in perzoon tegenwoordig de vloot geboodt. In 't begin van de maand November omtrent 's morgens ten zeven uuren maakt myn moeder (zyn zufter) aan hem bekend, dat zig een wolk van een ongewoone foort en grootte vertoonde, myn Oom ftaat op van de grond daar hy leide te lezen, fchiet zyne zoolen aan, en klimt op een hoogte, van waar hy dit wonderftuk zeer klaarlyk konde befchouwen, want de toekykers wiften van verre niet, uit welke berg (die naderhand voor de *Vefuvius* bekend wierd) deze wolk zyn oorfprong had. De wolk vert eelde van gedaante een pynboom, dewelke uit een ronde en regte ftam, na om hoog ryzende, zyne takken verfpreade, waar van zommige takken wit, en andere vlekagtig, en met vuiligheid vermengt waren, na de aarde of de as dewelke opgeworpen wierd, en dewyl die uitmuntend geleerde Man oordeelde, dat deze zaak naderby van hem behoorde befchouwt te worden, ftapten hy in een vaartuig, en voer regt toe regt aan, dat

A 5

alles

(a) *Caj. Plinii Cæcilii Secund. Lib. VI. Epift. XVI. Tacito fuo.*

alles trilde en beefde wat by hem was, en dat zo naby, dat de as op het vaartuig vloog, dewelke, hoe nader hy kwam, hoe heeter en zwaarder wierd, dan zelfs eens puimsteen, dan eens uitgebrande en zwarte keyen; dan wierd hy eens gedreigt, dat het geheele gevaarte, 't welk op uitgebrande en verteerde oevers half en half steunde, haar overstelpen zoude. Aan land getreden zynde, namen zy haar verblyf in de verlatene en half verbrande huizen, terwyl juist de *Vesuvius* wyt en breed met een nieuw vuur en ligt alles in ligter lagen brand zette, en het vertrek, daar myn Oom in was, zodanig met as en puimsteen opvulde, dat hy daar niet uit hadde kunnen ontkoomen, byaldien hy niet datelyk 't zelve verlaten hadde. Hy beraadslaagde met die gene, dewelke by hem waren, of zy onder 't dak zouden blyven, of zig onder den blauwen Hemel betrouwen, want de daken en huizen stonden te waggelen, en scheenen alle ogenblikken in te zullen storten. Eindelijk uit twee kwaden het beste nemende, verkooren zy de bloote lugt onder een regen van ligte puimsteen, een gloed van blixem, dewelke by beurten van uitgebraakt vuur en damp, dan eens de
alder-

alderligstten dag, en in een ogenblik de alderduisterste nacht veroorzaakten, zy hadden haare hoofden bewonden, en eenigzins overdekt. Het behaagde myn Oom verder, om de boorden, daar de zee op afstuite, nader en naauwkeuriger te beschouwen, om te ontdekken welke bolwerken daar overgelaten waren, die de zee haaren invloet keerden, en het gevaarte ondersteunden, op dat het niet mogt instorten en opgezwolgen wierd. Daar rustende, en tegens de heete lugt kout water geeischt en ingedronken hebbende, komt een schielyke reuk van zwaveldamp, een voorbode van nieuwe opkomende vlammen, voor dewelke zy alle, behalven myn Oom, de vlugt naamen, dewyl hy verzogt zynde opstond, en steunende op twee slaven nederzeeg, gestikt door een dikke en heete zwaveldamp, na ik gisse, dewyl zyn geheele lichaam ongekwetst is bevonden. enz.

3.

In het eerste Boek vinden wy de voorreden aan den Keiser *Titus Vespasianus*, daar hy onder andere zegt, dat niemant onder de Grieken of Romeinen voor hem ondernomen heeft, de geheele natuur met alles wat daar in is in een werk te be-

beschryven. Ook hebbe ik, vervolgt hy, de naamen der Schryvers, die ik gebruikt hebbe, voor aflaten gaan, want ik oordeele dat het vol betaamelykheit en zedelyke schaamte is, openbaarlyk te bekennen, door wien wy in onze wetenschappen gevordert zyn. Na deze voordeden geeft *Plinius* een register van de volgende zesendertig boeken, namentlyk wat in een iegelyk Boek, en in iegelyks Boeks Kapittel verhandelt word, benevens de naamen zo wel der Latynse als vremde Schryvers achter elk Boek geplaatst, met welk Register het eerste Boek gesloten word.

4.

Dewyl ik in het toetaken van dit tweemaandelyk Kabinet der natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten en Handwerken, door geen eenige *methode* of school-trant van verdeeling in Boeken of Kapittels, of geslagten ofsoorten van *materie* enz. my al te naauw kan laaten bepaalen, en geenzins begeere de natuurlyke hoedanigheid van myn geest, met alle deszelfs gebreken, door blanketfel van opgesmukte *methode*, of uitgekijpte woorden en gemaakte hoogdravende schryfstyl, of iets, dat my niet natuurlyk

lyk eigen is, te vermommen, maar al-
lezins een vrye en ongebonde schryf-trant
meene te gebruiken, zal ik een Aanmer-
king mede deelen, dewelke my op het
lezen van dit eerste Bock van *Plinius*
in de gedagten schiet.

5.

Hoe pryswaardig en loffelyk moet het
alle Lezers, die eerlyke lieden zyn,
voorkoomen, dat *Plinius* achter elk Bock
zyne *Auteurs* zo trouwhertiglyk aante-
kent, en dat nog zodanige, waar van
veele zeer raar, en uit de handen zelfs
der Liefhebbers geraakt waren. Byal-
dien alle, en voornamentlyk onze heden-
daagse Schryvers (uitgenomen eenige Bra-
ve en deugdzaame geleerde mannen) zulks
in acht hadden genomen, wy zouden zo
niet verbystert zyn in de kennisse der
waaragtige uitvinders van nieuwe ontdek-
kingen, gezigten en zaaken; en wy zou-
den veel Boeken uitschiften, en derzel-
ver Schryvers verachten, en als letter-
dieven brandmerken. Als iemand *Auteur*
van een nieuwe ontdekking of van nieu-
we gezigten is, verdient hy tot in alle
eeuwigheid meer lof, met een enkeld
blad daar van aan ons mede te deelen, en
aan zyne nakomelingen na te laten, als
een

een onregtvaardig Uitschryver, dewelke zyne *Auteurs* verſwygt, met twaalf groote *folianten* toe te takelen. *Auteur* te zyn, is iets te geven, dat de geleerde wereld nog ontbeert, en alle de Schryvers, dewelke dat vermogen niet bezitten, kunnen wy zeer wel miſſen, ja zy zyn voor de Geleerden een grooten ballaſt, en verdrukken en begraven, door haar opſtapeling, de regtſchapene en goede Schriften. Wat dunkt u Lezer, zoude het niet een groote zothet van my zyn, als ik voor *Auteur* wilde geacht worden van alles, dat door de tyd, als ik leve, in dit Kabinet zal bekend gemaakt worden, dewyl aan een Verſtandige datelyk zoude blyken, dat een menſch, al leefden hy hondert jaaren, naauwelyks het duizentſte deel van 't geen wy hoopen te melden, zoude kunnen uitvinden, behalven dat een man van geleertheit datelyk myne onregtvaardigheid en letter-dievery zoude ontdekken? Daarom kunt gy verzekert zyn, dat ik myn *Auteur* altyd getrouwelyk en opregtelyk zal melden, en daar geen *Auteur* gemelt wort, zal my hoe ſober het ook zyn mag in eigendom toekoomen.

Het tweede Boek van *Plinius* zyne natuurlyke Historie handelt van de wereld, van de zaaken des Hemels, aarde, water en lugt, en bestaat uit hondert en negen Kapittels. Door de wereld verstaat Hy het Geheel-al, dat alles in zig behelst. Hy oordeelt (als een Heiden) dat het bilyk is, dat het voor een Godt gehouden word, hy noemt dit geheel-al eeuwig, onmeetlyk, ongeschapen en onvergangkelyk: en te onderzoeken wat buiten dit heel-al is (vervolgt hy in 't midden van zyne blindheid) raakt de menschen niet, en kan door de giffing van de menschelyke geest niet bevat worden. Zommige, zegt hy, willende een verbeelding maaken van 't geen buiten dit geheel-al gevonden word, hebben nog meer werelden verzonnen, even al eens of de zelve zwarigheid niet overbleef, dat wy al wederom *een alderuiterst buiten* zouden kunnen stellen, daar wy in moesten beruften. In het derde Kapittel stelt hy vast, dat de wereld in vierentwintig uuren met een onuitdrukkelyke snelle beweging omdraait. In het vyfde Kapittel, daar hy van de vier *Elementen* handelt, gelooft hy (daar in de *Epicuristen* navolgende) dat de starren

ren

ren en de geheele blauwen Hemel uit vuur bestaan : tusschen Hemel en aarde, zegt hy in het VI. Kapittel, hangen in dezelfde vuurgeest de *Planeten*, die om haar beweging de dwalende Hemel-ligten genaamt worden, en in het midden van dezelve de Zon, die de *Regent* van de tyden van het geheele aardryk, en zelfs van alle de Hemel-ligten is, en de geest of liever de ziel van de geheele Wereld, en deszelfs Godtheid. In het VII Kapittel spreekt hy van Godt, en telt een groote menigte van Heidensche Afgoden, dewelke hy verwerpt. Tot aan het XXIII Kapittel handelt hy van het onderscheid, de beweging en *aspetten*, en *coleuren* enz. der Hemel-ligten. In het XXIII Kapittel van de hoogte der wolken, van de Aarde, en van de hoogte der Maan en der Zon, alles by *stadien* van hondert en vyfentwintig treden uitgerekent, dog alles zeer verwacht, onkundig en volstrekt onzeker. Waar uit een Verstandig Lezer het onmeetlyk onderscheid der oude Starrekunde, en die der hedendaagse, met vermaak kan nazien. Tot aan het XXXVIII Kapittel handelt hy van de hemel-ligtjes, van de staart-sterren, hemelsche verschynselen, lampen, vlammen,

men, lichten, balken, verscheide *coleuren*, het verschynen van 't meer-getal van zonnen en maanen, van het dag-licht en de nagt enz. Tot aan het LXIII Kapittel beschryft hy de lugt, de saizoenen, van de kragt der lugt in de hondsdagen, van de oorzaaken der slag-regens, winden en wolken, donder, blixem, van de verscheide winden, van stormen, *orcanen*, van het regenen van melk, bloed, vleesch, yzer, wol enz. (het welk hy in de Roomsche Jaarboeken aangetekent hadde gevonden) van 't gekraak der wapenen en veldslagen in de lugt gehoord, van de dondersteenen, van de hagel, sneeuw, ryp, mist en daauw, en van de beelden der wolken.

7.

Wanneer een naauwkeurig en opmerkend Lezer deze dingen by *Plinius* naziet, zal hy aanstonds ontdekken, dat *Plinius* meer een nieusgierig man, als een voorzigtig en verstandig Historischryver der natuur is geweest, dat hy in de meeste gevallen niet geweten heeft, waar en op wat wyze hy zyne verwondering behoorde te gebruiken; dat hy meer behagen heeft gehad, in het by een verzamelen van ongehoorde wonderen, ver-

tellingen en verzierte *Fabulen*, als in het onderscheidentlyk onderzoek der waare geschapenheid der natuurlyke zaaken: gelyk de meeste van onze Reizigers, die meer vermaak vinden in 't vertellen van wonderen, monsters, en ongelooflyke zaaken, dewelke zy nooit gezien hebben, en die haar door deze of gene bygeloovige landaart op de mouw gespelt zyn, als in de naaukeurige waarneeming en beschryving der natuurlyke dingen, bergen, wateren, aarde, zeën, gewassen, saizoen, land, dieren, vogelen, vissen, gronden, vruchten, kruiden, wortelen, winden, gommen, harssen, *mineralen*, enz. dewelke haar overal omringen, en met haare voeten vertreden worden.

8.

Van het LXIII Kapittel tot aan het einde van dit tweede Boek, vervolgt *Plinius* de beschryving van de aarde, van de *Antipodes* of tegenvoetige menschen, van de schipvaart door zeën en stroomen, welk gedeelte des aardryks bevaaren en ter zyner tyd bewoont wierd, van de schaduwe der zon- en uur-wyzers, van de langste en kortste dag, van de oorsprong der verscheide *natien*, van de aardbevingen en opspalkingen der aarde, van het

ver-

verzinken en weder-opborrelen van eilanden, bergen, meeren en binnenlandsche wateren, van altyd bevende gronden, dryvende eilanden, van de wonderen zommiger landen, van vloed en ebbe der zee, en de wonderen der zee, fonteinen en rivieren, van het zee-zout, van de kragt der maan en zon op den aardbodem, van de zee-vetten, olien, *bitumineuse* en brandende stoffen, en altyd brandende plaatzen, en de wonderen des vuurs, van de lengte en breedte der aarde enz.

9.

Het derde Boek is verdeelt in XXVI Kapittels, van de verdeeling des aardbodems in Europa, Asia en Africa, en eerst van Europa en vervolgens van deszelfs koningryken, landschappen en *provincien*, eilanden, wateren, zeeboezems en rivieren enz. na de oude aardryks beschryving geschikt.

Het vierde Boek is in XXIII.

Het vierde Boek is in XXIII Kapittels afgedeelt, en handelt van Griekenland, de Grieksche en andere eilanden, en van het overige van Europa.

Het vyfde Boek is in XXXII.

Het vyfde Boek is verdeelt in XXXII Kapittels, en beschryft Africa, daar in

Mauritania, de *provincie* of 't wingewest Tingitania, Numidien, Cyrene, Lybien, Æthiopiën, als ook Asia, Alexandria, Arabiën, Syriën, Palæstina, Phœniciën, Idumæa, Samaria, Judæa, Galilæa, van de Jordaan, van 't Jodenpik; van de Effenen, haar levenswys zonder vrouwen, haare *pœnitentie* en strenge levensmanier, hoe zy vermenigvuldigen door navolgers, haare woningen in Judæa enz. Van Tyrus en Sidon, van de berg Libanon, van de Euphraat, van de Stad Palmyra gelegen tusschen 't gebied der Parthen en der Romeinen, van de Indus, van Laodicea, Apamiën, Joniën en Ephesën, van Æolis Troas by de Hellepont en Pergamen, van de vooreilanden van Asien, van Rhodus, Samus, Chius, van veel Asiatische en Grieksche Eilanden, van de Hellepont, Mysia, Phrygiën, Galatie, Bithynië en de Bosphorus. Hier uit zal de Lezer klaarlyk bemerken, dat deze natuurlyke Historie van *Plinius* beter na een bondel *Adversaria* gelykt, als na een ordentelyke beschryving van de natuur: want de menigvuldigheid van zaaken, dewelke in elk Boek, en dikwils in elk Kapittel worden voorgestelt, verbeelt meer een tafel of register der natuurlyke dingen,

als

als een Historische beschryving der zelve.

12.

Het VI Boek bestaat uit XXXIV Kapittels, en vervolgt de zelfde stof van de plaatzen, volkeren, zeën, steden, havens, inhammen, zeeboezems, oude en latere volkeren, van de Pont Euxin, van de Paphlagonische en Cappadofische volkeren, de verscheide volkeren van 't landschap Themiscyrenen, van de Cimmerische Bosphorus, en het *Lac Meotist*, en de volkeren daar om heen woonende, van de beide Armeniën, van Albanien en Iberien, van de ontelbaare volkeren gelegen aan de Scythische Oceaan, Caspische en Hynanische zee, van de Tarters of Scythen, en haar ontelbaar verscheide soort van volkeren, van de vloed Ganges en de volkeren van Indiën, van haare legers uit voet-en paardehaare en olyfanten, van de verscheide levens-manier der Indianen, hoe zommige zig geneerden met de landbouw, andere met de kryg te volgen, andere met haare Koopmanschappen na andere landen te vervoeren, en uitlandsche waaren in haar vaderland te brengen : van haare regering en regtspleging, en koninglyke hof-

hofhouding, van haare Godsdiensten, en verrigtingen met Olyfanten. Hy *noteert*, dat in de Ganges een Eiland legt, daar de Mogollen op wonen, van een groot getal Koningen, welker magt van voeten paarde-volk en olyfanten hy beschryft. Hy handelt van de groote vloed Indus, van de volkeren en *natiën* omtrent dezelve, het eiland Taprobane of 't hedendaags Ceilon, van Karmania hedendaags Kharman, van de Persiaansche en Arabische zeeboezems, van het paarl-ryk eiland Cascarandus. Hy beschryft hier zeer naauwkeurig de Ryken der oude Perfen of Parthen, benevens haare grensscheidingen, als ook Medie, Mesopotamie, Babylonie, en Seleucie, 't welk *Sanson* het hedendaags Bagdad oordeelt te zyn; van de rivier de Tigres, van Arabien, het welk hy al vry wel beschryft, van de boezem der roode zee enz. van de verscheidene en wonderlyke gedaantens der menschen. In dit Kapittel heeft hy veele zaaken ingelapt, met dewelke zyne natuurlyke Historischryvers hem lelyk hebben misleid.

13.

Alhoewel *Plinius* veele onwaarheden (door zyne *Auteurs* misleid zynde) aantekent,

tekent, en veele zaaken om de ontelbaare menigte zeer duister voorftelt, moet echter een iegelyk kender en Liefhebber der goede Letteren toeftaan, dat wy oneindig aan 's Mans vlyt en naarftigheid verpligt zyn, dewyl wy een ongelooflyk getal van koftelyke zaaken en waarheden des ouden tyds zouden verlooren hebben, indien *Plinius*, (by dewelke veele zaaken, die nergens anders te vinden zyn, verhaalt worden) dezelve niet voor de vragtige eeuwe en roeft der tyden hadde ingezult en bewaart. Behalven dit, zo is *Plinius* zodanig een grooten leugenaar niet geweest, als zommige onkundige daar wel van getuigen. Hy was een opregt, eerlyk en deugdzaam Man, en is door zyne Schryversen voornamentlyk de Grieken in zommige gevallen maar misleid. Ik heb in de Griekfche *Bibliotheek* van *Photius* verfcheidene *Auteurs* en Griekfche leugenaars gelezen, dewelke *Plinius* gebruikt heeft: en de groote *Joseph Scaliger* ftelt vast, dat aan de natuurlyke Hiftorie van *Plinius* de laafte hand nog gerfchaaf geenzins geweest is, maar dat het maar verzamelingen zyn om een Boek uit te maaken.

Na dat *Plinius* met het zesde Boek een flot gedaan heeft aan zyne wereld- en aardryks-beschryving, heeft hy in het zevende Boek, dat uit LX Kapittels bestaat, gehandelt van de menschen des aardryks, en van haare *nationale* en byzondere eigenschappen en wonderlyke hoedanigheden, haar verscheide manier van spreken, redenkavelen, haar verscheide taalen, haare oneindige verscheidenheid van gedaantens, en wezens of aangezigten, van de aanmerkelyke zaken der Tartaren, van de *monstreuse* misgeboortens, van de voorttelingen der menschen, en haar wonderlyke geboorte, aanmerkingen over 't menschelyk lichaam van elk mensch, byzondere en eigene gewoontens of aanwenzels, der zelve sterkte en raffigheid, van verscheide kragtige menschen en vlugge hartloopers, van voorbeelden van groote geduldigheid en geheugen: Hoe Koning *Cyrus* alle de Soldaten van zyn geheele leger konde noemen, en hoe *Mithridates*, Koning van twee en twintig *natiën*, elk in haar taal in 't openbaar konde aanspreken. Hoe *Simon* en *Metrodorus* de konst vonden om alles te onthouden: De lof van

Jul. Cæsar, die te gelyk ſchryven en lezen en een ander voor *dicteren* konde, en daarenboven *diſtinct* andere aanhooren: De lof van *Pompejus* de groote, de lof van *Cato* de eerſte. Onder de aldergelukkigſte vernuften telt onzen *Plinius* *Homerus* en *Alexander* de groote. Hy verhaalt veel aanmerkelyke zaaken van *Plato*, *Ennius*, *Virgilius*, *Varro* en *M. Tullius Cicero*. Hoe in deſtigheid van zeeden by de Romeinen uitgeblonken hebben *Catus* bygenaamt *Corculus*, en by de Grieken *Socrates*. Hy handelt van de eerbaarheid, van de vroomheid, en hoedanig *Berosus* heeft uitgemunt in de Starrekunde, *Apollodorus* in de *Grammatica*, *Hippocrates* in de Geneeskonſt, *Archimedes* in de Meetkunde en werktuig- en bewegings-kragtkunde, *Cteſphon Gnoſſius* in de Bouwkunde om de heerlyke Tempel van *Diana* van Ephelen: *Philon* over het toefſtellen van een wapenſchuilplaats tot Athenen voor duifend ſchepen. *Cteſebius* vermaart in watertuig- en parf-kunde, veelderhande wonderlyke Konſtitukken, ſchilderyen en beelden enz. De lof van den Keizer *Augustus*, van de verſcheide en langſte levenſtyden der menſchen, van de wonderlyke ziekten

en sterfgevallen, van de ziel der menschen en de geesten der afgestorvene, van de eerste uitvinders der konsten, handwerken, wetenschappen, konstitukken, en nieuwe zaaken en nuttigheden.

15.

Het achtste Boek bestaat uit LIX Kapittels, en handelt van de dieren, dewelke het aardryk bewandelen: van de olyfanten, haar leerzaamheid, voorzigtigheid, verstand, geheugen, haare tweegevegten; op welk een wyze zy in de wildernissen gevangen en getemt worden: van de behendigheit der dieren, van de *serpentes*, het klein getal van dieren in Tartarien, en van de eigenschap van elk land in het voortbrengen van byzondere dieren: van de leeuwen, panthers, tygers, cameelen, cameloparden, van de neushorens, wolven, van de crocodil, zee-koe, en een menigte Africaansche en Ægyptische dieren: van steden en volkeren door klein gedierte uitgeroeit. Hy verhandelt in dit Boek ontelbaare dieren en diertjes, maar zonder de alderminste nettigheid of ordre.

16.

Het negende Boek verhandelt in LXII Kapittels zeer veel merkwaardige zaaken

zaaken van de vissen, groot en kleine, zee-en rivier-vissen, haar byzondere natuur, *monstreuse* grootte, van de schulpvissen, kwabben, kreeften, en ontelbaare soorten van kinkhorens, schulpen, paarlen en waterschatten. Van de purpervisch, en by die gelegenheid van de verscheide dierbaare *coleuren* by de Romeinen gebruikelyk. Van de zinnelyke gewaarwording der vissen, van de zee-grond, klip- en zeewater-gewassen, van de ziek tens der vissen, en derzelve verwonde renswaardige voortteeling. Van de eyer leggende vissen, van het lang leven zom miger vissen, van de vissen dewelke te gelyk op het land leven, van de vriend schap en vyandschap der vissen.

17.

Met het tiende Boek beschryft *Plinius*, in LXXV Kapittelen, de natuur en ge- schiedenis der vogelen, haare verschei- de naamen en hoedanigheden, haare voortteeling en eyeren, broeying en ver- eeniging, haare ziek tens en genees-mid- delen enz., alles zodanig kort, en zo ryk en overvloedig van zaaken, dat alleen het melden van elke zaak een boek zoude uit- leveren.

Het elfde Boek is in LIV. Kapittels verdeelt, en in dezelve handelt onzen *Plinius* van de *insecten*, of bloedelooze en kruipende dieren en diertjes. *Plinius* verdeelt dezelve in haare byzondere geslagten en soorten, en oordeelt dat 'er veele verwonderens-waardige en aanmerkelyke zaaken in dit by uitstekentheid klein gedierte voor de naauwkeurige beschouwers te ontdekken zyn. Welk een beleid en wysheid, welk een kragt, welk een onoplosselyke volmaakte *fabryk* der deelen vertoonen zig in dit nietige en kleine gedierte, roept onzen Schryver met verwondering uit! Hoe zoude dien voortreffelyken Romein zig nu wel verwonderen, indien hy opzag, en ter beschouwinge kreeg een geheele nieuwe wereld van levendige schepzeltjes, by zyne Naneven door behulp der vergrootglazen ontdekt? Hy spreekt hier op verscheide plaatzen van haar geluit en stem, van haare zinnen en gevoelige deelen, van haar gezicht, gehoor, reuk, smaak en gevoel, van haar vernuft en konst in het weeven van netten, toetakelen van gebouwen, woonplaatzen en *magazynen* voor haare winter-provisie, van de byen
en

en haare foorten, van haare adembaling, en van haar bloed en vogten, van de verscheide foorten van hooning en wasch, haare ziekten en geneesmiddelen, van de verscheide foorten van zywormen, haare wonderlyke schepzel-verandering en zyden, en vorder van veele andere *insecten*. Ook maakt hy in dit Boek een buiten-treding van een vergelyking van der menschen ledematen met die der diëren. Van de verscheide foorten van bloed, van de melk, kaas, nagelen, klauwen, teel-deelen enz.

19.

De voortreffelyken (a) JOSEPHUS PITTON TOURNEFORT heeft aangemerkt, dat van alle de oude Romeinsche Schryvers, niemant de Kruidkunde meer ter herte genomen heeft als onzen *Plinius*; en de groote Natuurkender GESNERUS heeft ontdekt, dat *Plinius* van het twaalfde Boek zyner natuurlyke Historie tot aan het zevenentwintigste Boek, van de planten en gewassen heeft gehandelt. Het twaalfde Boek handelt in XXVIII Kapittels van de boomen, derzelve waarneming en voortplanting, geslagten en foorten, van haare vrugten, gommen, har-

(a) *Isagoge in Rem Herbariam.*

harffen, zappen, balzem, olien, catocenen, van de speceryen, zuiker, welriekende vogten, bloemen en zaaden.

20.

In het dertiende Boek, dat uit XXV. Kapittels bestaat, handelt *Plinius* van de zalven, smeerzels, ende boom-gewassen die aan de zeekanten groeien, van het welriekend koninglyk smeerzel, en van de overdaad der ouden omtrent de welriekende zalvingen en smeeringen des lichaams ender klederen. Paarlen, (zegt hy) edele gesteentens en prachtige klederen worden nog nagelaten aan de erfgenamen; maar zalf, smeerzel, strykel verdwynt in de lugt, en die de welriekende reuken by zig dragen, ruiken die door de gewoonte zelfs niet. Hy verhaalt, dat zommige zig zodanig lieten met olie besmeeren, dat haare voetstappen een sterke reuk nalieten, en andere gevlugt zynde uit haare schuilhoeken, beklapt wierden door de sterke reuk van haar besmeerde ledematen en klederen. Hy spreekt van de verscheide soorten van gommen, en van het papier, dat in de poelen van *Ægypten* groeide; hy verhaalt, dat het papier gevonden is na de overwinning van *Alexander de Groot*, dat de
blade-

bladeren der palmboomen voor die tyd voor schryfbladeren verftrekten, als ook de bladeren van andere boomen: dat de openbaare *monumenten* in bladeren van geklopt lood gefchreven wierden, en zommige in daar toe bereid wafch, dat die van *Pergamen* het parkement hebben uitgevonden. Hy fpreekt van de bereiding des *Ægyptifchen* papiers tot fchryfbladeren: van de verfcheide foorten des fchryfpapiers, van derzelve deugden en gebreken en lymftoffen. Hy haalt 't papiers ouderdom veel hooger op, als *Varro*, die daar van gehandelt heeft, en toont dat de Boeken van Koning *Numa* gevonden zyn in fchryfpapier befchreven. Hy handelt in dit Boek van verfcheide boomen en heesters van *Asia* en *Griekenland*, *Æthiopien*, den *Atlas*, van de boomen der roode en *Indiaanfche* zee, maar alles zeer verwart en zonder ordre.

21.

Het veertiende Boek handelt, in *XXII* Kapittelen, van de wyngaarden, haare geflagten, oeffening, waarnemingen, onderscheid na verfcheide gronden en danden, van de natuur des wyns, deszelfs groot gebruik en misbruik. Hy vertelt, dat *Androcydes*, vermaart door
wys-

wysheid, aan *Alexander* de groot schreef. *Koning*, als gy wyn zult drinken, gedenk dan, dat gy het bloed des aardryks inslurpt. Hy handelt van de volgeestige wynen, van de ziltige wynen der Grieken, van veertien soorten van zoete wynen, van de waarneming der wyn, en van de wynen der ouden en derzelver gebruik : van de nagemaaakte wynen door konst uit zaad, appelen, peeren, palmboomen, bladeren, vrugten; van 't honing-water en de meê, van de pikken en harssen om de masten te bewaren, van de azyn en wynmoer, van de wynkelders. De geleerde *Andreas Baccius* heeft een natuurlyke Historie geschreven, van alle de verscheide wynen en derzelver bereiding van alle de bekende landschappen des geheelen aardbodems, een boek in *folio* 't welk tegenwoordig zeer raar is.

22.

In het vyftiende Boek zyn XXX Kapitelen, dewelke handelen van de vrugtdragende tammeboomen, van de olyven, het maaken van de oly, van andere geparste olien uit amandelen, laurierbessen, en van gekookte olien uit gewassen, uit myrthebessen, uit citroenen, cupres-

fen,

fen, nooten, cederappelen, en een menigte andere: van de appelen, perziken, peeren, pruimen, vygen, mispels, kastanjen, karzen, zappen en andere ontelbaare zaaken.

23.

Het zestiende Boek, 't welk uit XLIV Kapittelen bestaat, beschryft ons de Boomen der bosschadien, de grootte der *Hercynsche* bosschen en wouden, de eikels, pynappelen, hasel- en okkernooten enz. Bladeren, schorzen, houten enz. en derzelve gebruik tot misting en bouwkunde, maaken van korven, mandens, en huiscieraden en gereedschappen, de verscheide soorten der busboomen, baare sappen, harssen, terpentynen, lymstoffen en gommen.

24.

In het zeventiende Boek, dat in XXVIII Kapittelen verdeelt is, verhaalt de Historischryver veel wonderlyke en aanmerkenswaardige zaaken van de Boomen, van de getempertheid des lugts, met betrekking op de boomen, van de hoedanigheid der landschappen in meerder of minder boomrykheid, van de verscheide soorten van aarde tot de boomen, de verscheide kleien en mergels,

34 *Natuur- en Konst-Kabinet*,
mest, zout; van de snoeying en inenting
der boomen, derzelve bepleistering, van
de gebreken en geneezing der kwynende
boomen.

25.

Het achtiende Boek handelt ryk en
overvloedig, in XXXV Kapittelen,
over de land- en tuin-bouwkunde. Hier
brengt de Schryver zyn Lezer uit groote
en wytuitgespreide bosschadien, in de
heerlyke en door konst opgetooide tui-
nen, tusschen de rype en nederwaarts
hangende vrugten, en perken geschakeert
met bloemen van alderhande liefelyke
geuren en *coleuren*, van honderderley soor-
ten en gedaante, aangenaame groene
gewassen en planten, geoeffent tot nut,
vermaak en gezondheid der menschen,
bekranssing en bewierooking der oude
Heidensche Afgoden enz. Van daar treet
de Lezer met eene tred in de grasige wei-
den by de vette ossen, melkkoeien,
schaapen, eenden, ganzen, duiven,
hoenders, paarden, jok-ossen en ander
tam vee, ploeg, dorsvloer, velden, ak-
kers beploegt, bezaaid of gekroont met
rype koornaaren. Op een andere plaats
heeft hy de lof van het landleven, en
welke Koningen, Prinssen, Helden,
Velt-

Veltöversten en Burgemeesters van Ro-
men daar oeffening en vermaak in gehad
hebben, en in de landbouw hebben uit-
gemunt. De gewoonten der oude Land-
bouwers, het toetakelen der landen,
hutten, boerehuizen, schuuren en plaat-
zen, de bereiding der grond, en mesting
van land en dieren, de verscheidentheid
van koorn-en akker-bouw en landvrugten,
de koornmolens, de koornvrugten van
elk byzonder Landschap. Van het deeg,
gest, brood, bakken, kooken van de
tuin-keuken- en peul-vrugten. Wat in
elke maand op 't land en in de tuinen
moet in acht genomen en verrigt wor-
den, de faizoenen, de waarneming der
maan, starren en winden, en voorteke-
nen der stormen enz.

26.

Het negentiende Boek heeft maar XII
Kapittels, en schynt een aanhangzel van
het voorgaande, het handelt van het vlas
en deszelfs gebruik, van de hennep, en
van de bereiding der tuinen en waarne-
ming der tuingewassen.

27.

Het twintigste Boek handelt, in
XXIV Kapittelen, van de geneesmidde-
len uit tuin-en keuken-kruiden, en van de

de waarneming der moeskruiden, konkommers, salaadt, toekruiden enz. alles met een onbeschryfelyke kortheid, rykdom en verandering, aan *Plinius* overal eigen.

28.

Behalven deze groote overvloed van zaaken en natuurlyke schepzels, vint de Lezer, met een aangename verandering, 't geheele werk doorzaaid met keurlyke Outheden en Historien, als by voorbeeld. Het eenentwintigste Boek handelt in XXXIV Kapittelen van de natuur der bloemen, en van die kruiden, bladeren en bloemen, dewelke *expres* gezaaid en geplant wierden, om de bloemkranffen (by de aaloude in 't gebruik) te schakeeren. Welke Volkeren eerst de bloemen en bloemkranffen op haare feestdagen en heilige spelen, op de grafsteden en begraafplaatzen, en by haare huisgoden hebben gebruikt, dat dezelve in de plaats van boomen met groote kroonen, die te voren gebruikt wierden, zyn ingevoert. Van de groote overdaad, dewelke in die kranffen, door het tusschen invoegen van plat geslagen goude en zilvere bladeren, en het bestryken met welriekende olie, tot **Romen** wierd gepleegt, van

van de cierlyke opkwik der met rosen en viool en andere bloemen bestikte klederen, van de geneesmiddelen die uit de bloemen gemaakt wierden, en der bloemen en welriekende kruiden *medicinale* kragten.

29.

Het twee-entwintigste Boek bestaat uit XXV Kapittelen. Het driementwintigste Boek uit LX. Het vierementwintigste Boek uit XIX. Het vyfementwintigste Boek uit XIII. Het zesementwintigste uit XV Kapittels. Het zevenementwintigste Boek uit XIII. Het achtementwintigste Boek uit XX. Het negementwintigste Boek uit VI. Het dertigste Boek uit XVI Kapittels. Het eenendertigste Boek uit XI. En het twee-endertigste Boek uit XI Kapittels. In deze Elf achtereenvolgende Boeken schynt onzen *Plinius* veel eer een Geneesheer, als een natuurlyk Historischryver. Hy spreekt van de sappen der kruiden, daar de *Barbaarsche* Volkeren, de Sarmaten, Britten enz. haar lichaam mede bestreken; van de *medicinale* kragten der kruiden en gewassen elk in 't byzonder. Van de bereiding der enkelde en zamengemengde geneesmiddelen, van verscheide ziekten en gebreken des lichaams

haams en deszelfs deelen, van het gebruik der geneesmiddelen in de in- en uitwendige ziekten en toevallen des lichaams. Van de Geneeskunst der aaloude en eerste Schryvers onder de Grieken en Latynen, over de kragten der geneesmiddelen, van de beetten der *serpentes* en dolle honden.

Hy verhaalt, dat in Duitschland aan deze zyde des Ryns, na de zeekant een Bron was, daar de Soldaten van 't Leger van *Germanicus* uit drinkende, binnen twee a drie jaaren de tanden van uitvielen, een ziekte by ons onder de naam van Scheurbuik maar al te wel bekend. Hy verhaalt, dat het zekerste geneesmiddel was het *Herba Brittannica*, en dat de *Friesen*, die in de Romeinsche Legers waren, dit kruid en deszelfs gebruik aan de Romeinen leerden. Hy spreekt van verscheidene ziekten haare naamen, en wanneer zommige van dezelve haar onder 't menschelyk geslacht hebben beginnen te openbaren, by welke volkeren eerst ontdekt, en op welk een wyze zy van 't eene land in 't andere zyn overgebracht door besmetting enz. Van de lof der eerste en vermaartste Geneesheeren, van *Hippocrates*, *Diocles*, *Carysteus*, *Praxagoras*, *Chrysippus*, *Erasistratus*, *Herophilus*, van

Ascle-

Asclepiades, die ten tyde van de groote *Pompejus* een nieuwe Geneeskonst stigte, dewelke in *exercitie* des lichaams, stryking der ledematen, en soberheid van leven bestond, verbiedende het gebruik van meest alle inwendige geneesmiddelen. Hy handelt van de geneesmiddelen, dewelke haar oorsprong hebben van de dieren van alderlei soort en derzelve deelen. Hy toont, dat de Geneeskonst in de *Trojaansche* oorlog, maar meest de Heelkonst in gebruik is geweest, en van die tyd af tot aan de *Peloponesche* oorlog in een duistere nagt is geweest, en alleen bekend by de *Tempelpaapen* van *Esculapius*, *Asclepiades* genaamt. Dat *Hippocrates* (uit deze *Societeit* afkomstig) haare geneseregelen, waarnemingen en geneesmiddelen der ziekten heeft uitgeschreven, en tot *Athenen* en in geheel Griekenland door zyne Schriften dezelve heeft bekend en openbaar gemaakt. Hy spreekt van de oorsprong der Toverkonst, dat dezelve uit de Geneeskonst en Wiskonst is geboren, en van derzelve uitvinders, en by welke volkeren dezelve meest is geacht geweest. Hy handelt van de geneesmiddelen uit zeegewassen en vissen, van de kragten van verscheide wateren, van veel

wonderlyke en *medicinale* fonteinen en bronnen. Van verscheide soorten van zouten , en hy haalt zo ontelbaar veel zaaken overhoop , en alles zo zeer door malkander geslingert , dat overal zyne onkunde van de waare geneeskunst doorsteekt. Hy beschryft alles na de *opinie* , dewelke de onkundige menschen van de Geneeskunst hebben , of alle die zich zelve inbeelden , dat de geneeskunst bestaat in de kennisse der *remedien* ; daar deze zo genaamde kennisse maar een verachtelyk deel van de geneeskunst is , en by de minste Apothekers jonge in een jaar geleert kan worden. De Geneeskunst kan niet geleert worden uit de boeken alleen van de Geneesheeren , dewyl een en de zelfde ziekten door ontelbaare omstandigheden , zelfs in een en zelfde mensch voorvallende , alle oogenblikken dikwils veranderen ; en deze verandering moet de Geneesheer kennen en ontdekken , door 't opspeuren van de veranderende omstandigheden , dewelke hy nimmermeer opspeuren zoude , als hy niet door dienstbaare wetenschappen onderwezen , alle de zaaken in de grond onderzocht hadde , die magtig zyn deze veranderende omstandigheden te veroorzaaken. Als een

Ge-

Geneesheer de veranderende omftandigheid ontdekt heeft, en na de omftandigheid ook zyn geneeswys verandert en fchikt, is niets zo gemakkelyk voor hem, als het *medicament* of 't gereedschap te vinden, want dat weet de minfte Apotheker wel. Maar al word dit duizendmaal aan de menschen beduidt (die buiten deze dwaaze *opinie* anders dikwils zeer wys zyn) vallen zy altyd weer op haar oude *opinie*, dat de geneeskonft is de kennis der *recepten* en kwakzalvers *remedien*.

30.

Het drieendertigfte Boek handelt, in XIII Kapittels, van de natuur der *Metalen*, en eerst van het goud. Och roept *Plinius* uit, konde doch het goud uit het gebruik gebragt worden! wat leedens, vervolgt hy, de menschen in vorige tyden gelukkig, en doe zy ten tyde der oude Trojanen de goederen en waaren tegens malkanderen ruilden. Hy heeft een vervloekt stuk begaan, die de eerste goude ring aan zyn vinger ftak. Goude ringen te dragen, zegt hy, is van de Grieken by ons overgewaait, het is zeer lang geweest, dat zelfs de *Senaat* van Rome niet gewoon was goude ringen te dragen,

niet als die in een Gezandschap gezonden wierd was dit toegestaan, zodanig een wierd een goude ring in 't openbaar gegeven. Hy verhaalt de oorsprong der goude kroonen, en wanneer het goud, zilver en koper eerst tot *gelt-specien* gemunt zyn. Hy zegt, dat in zyn tyd het goud gevonden wierd in de groote vloedden, in de *Taag* van Spanjen, in de *Po* van Italiën, in de *Hebrus* van Thracien, in de *Pactolus* van Asien, en in de *Ganges* van Indiën. Die het vergaderde, schepte het zand van de gronden der vloedden, en spoelde het zelve zagtjes af, op een wyze dat het goud overbleef. Hy verhaalt, dat onder de regering van *Nero*, een groote menigte goud na boven uit de grond in Dalmatien wierd uitgeworpen, en dagelyks gevonden, en dat uit de onvrugtbaare bergen van Spanje goud wierd gegraven. Hy beschryft deze mynen, en het bereiden van het goud uit zyn *minerale* aarde en onreinigheid. Hy zegt dat het meeste goud in Asturien, Gallicien, en Lusitanien of Portugaal gevonden wierd: en dat in de goudmynen de *Chryfocolla* gevonden word, dewelke van een vogt, door de goudaar heen vloeiende, in een steenagtige hardigheid

digheid stremt. Zy word ook gevonden in de zilvere lootmynen, maar slegter als die in de goudmynen groeit. De *Chryfocolla* word ook door konst voortgebragt; zy werpen de geheele winter door water in de goud-ader tot de maand Juny door, en als dit in July en Augustus is weggedampt, haalen zy deze *Chryfocolla* uit, die minder deugdzaam is als de natuurlijke, en geel van *colour*. Zy stampen, ziften en maalen dezelve; zy smelten ze in azyn, wasschen en droogen ze, en vermengen daar onder en koleuren ze met het kruid *lutea*, *Alumen schistum* en Aluin. Hy verhaalt de verscheide soorten van de *Chryfocolla*, en haar verscheide bereiding, haar *medicinaal* gebruik, en dat de goudsmeden de zelve gebruiken om het goud te soudeeren.

31.

Het zilver, zegt onzen *Plinius*, word nergens gevonden, als in de mynen, en nooit zuiver, gelyk zomtyds wel het goud. Deszelfs *mineraal*-aarde is of roodagtig of asgrauw, en het laat zig niet uit zyn *mineraal*-aarde uitsmelten, als door behulp van loot of loot-*mineraal*-aarde. Hy getuigt, dat het zilver in zeer veel landen wierd gevonden, maar meest en zuiverst

verft in Spanje op dorre, klippige en bergagtige gronden. Hy verwondert zich, dat deze Spaanfche zilver-mynen zo oud zyn, dat zy al van de tyden van *Hannibal* zyn geopent geweest, en nog haar zelfde naamen van haare ontdekkers dragen; onder dewelke, zegt hy, is nog een bergwerk hedendaags, dat *Bebelo* genaamt word, dewelke voor *Hannibal* dagelyks driehonderd ponden zilver bezorgde. Hy verhaalt, dat de reuk, uit die zilvermynen koomende, nadeelig is aan meest alle dieren, en voornamentlyk aan de honden. Hy fpreekt ook van een steen, dewelke in de mynen gevonden word, die kwikzilver uitlevert, dit zal de natuurlyke *cinaber* of vermilioen zyn. Hy fpreekt van verscheide *mineralen*, dewelke in de zilvermynen gevonden worden, en van derzelve gebruik.

32.

Plinius getuygt ook, dat de *menie* in de zilvermynen gevonden wierd, dat dezelve by de aaloude Romeinen voor zyn tyd in haare heilige oeffeningen en feestvieringen gebruikt wierd, dat zy op haare feesten het aangezigt van het beeld van *Jupiter* met *menie* bestreeken, gelyk ook de lichamen van de zegepraalende Velt-
hee-

heeren, dat zelfs *Camillus* op deze wys hadde gezegepraalt. Hy verhaalt uit *Theophrastus*, dat de *menie* eerst gevonden is van *Callia* van Athenen, dewelke daar goud uit meende te kooken. *Plinius* maakt tusschen de *Cinaber* of *menie* geen onderscheid als in soorten, dewyl hy de dingen, dewelke hy zelfs niet kent, dikwils beschryft.

33.

Als wy aanmerken, dat de meeste halfbakke geleerde veele dingen voor nieuw aanzien, of onlangs of van de nieuwe wereld of ten minsten over eenige weinige eeuwen gevonden, zal het de moeite wel waardig zyn, dat wy haar aanraden om *Plinius* te lezen, dewyl die Schryver haar beter onderrichten zal. In dit zelfde boek spreekt hy van de spiegels van *metaal*, van de verscheide wyzen, op welke zy geslepen zyn, van de vergroot-spiegels, van de holgeslepene en uitpilde spiegels, van de drinkbekers, die van binnen als spiegels geslepen, aan de gene dewelke daar in zag verscheide uitbeeldingen vertoonden. Dat 'er zelfs uitgevonden waren, dewelke monsters vertoonden. Hy beschryft de verscheide gedaantens dezer spiegels, en als ook de spie-

spiegels uit gemengt *metaal*. Hy zegt dat ten tyden van de grooten *Pompejus*, *Praxiteles* de eerste was, dewelke deze spiegels van zilver maakte. Hy verhaalt ook de onmetelyke pragt, die door de spiegels met edele gesteentens, goud, zilver enz. vertoont wierd; van de onuitsprekelyke rykdommen der Romeinsche Grooten en Burgers, van de zilvere vaten, en de geduurige verandering van de *mode* omtrent dezelve. Van haare verscheide tafelen, derzelve pragtige toefstel, en dat zommige zelfs de vaten, daar zy de spys in lieten kooken, van zuiver zilver hadden. Van de levensgrootte praalbeelden van zilver. Hy spreekt van verscheide schoone verwen, die in de goud- en zilver-mynen gevonden worden, als de *lazuursteen*, daar wy de *ultramarin* uit maaken. Het welk hy aanwyft, dat by de oude ook al geschiede en bekend is geweest, als ook deszelfs verscheide soorten, en dat de schilders het gebrüikten om de schaduwe van het licht te onderscheiden. Dat het beproeft wierd in 't vuur, dewyl het zomtyds vervalscht wierd door blauw vioolzap en kryt.

Kapittels te zamengestelt, en handelt van de *Metale* en *Minerale* aarde, van koper, yzer, loot en tin. Het koper, zegt *Plinius*, word uit de myn uitgegraven en gezuivert door kooking, en word ook van een koperagtige steen gemaakt, dewelke *cadmia* genaamt word. Het word overvloedig gevonden in *Asia*, en voor dezen in *Campanien*, nu by onzen tyd, zegt hy, aan de uiterste grenzen van *Italien*, en na 't gerugt gaat, nu onlangs ook in *Duitschland*. In geen zaak van de *Natuur*, dewelke *Plinius* beschreven heeft, is hy zo gelukkig geweest, als in de *Beschryving der Metalen* en *Bergstoffen*, en het schynt of hy veel bergstoffen zelfs onderzocht heeft. Ik zoude myn *Lezer* hier veel in kunnen onderrichten van de soorten der *cadmia*, van de natuurlyke *cadmia* of *cobolt*, en van de gemaakte *cadmia* uit de kooking des koopers voortgebracht, als ook van ontelbaare zaken, dewelke hier in zouden te pas koomen; dog dewyl ik maar een uittrekzel maak, om een ruw denkbeeld van een natuurlyke *Historie* te geven, zal ik zulks sparen tot dien tyd, als ik elk natuurlyk zamenstremzel of *Schepzel* zelfs beschryf, en een *Historie*

der

der natuurlyke wezens zal mede deelen, met die omftandigheden en hoedanigheden, als de zaaken ons van tyd tot tyd door naauwkeurige onderzoekers, en volgens haar waaragtige en bekende natuur zyn bekend geworden.

35.

Daar is veel aangelegen, dat een Gefchiedenisfchryver van perzonen, zaaken en daaden, door dewelke eigentlyk het Gemeen een Hiftorifchryver verftaat, de perzonen en zaaken niet verkeerdelyk, maar zodanig befchryft, als zy geweest zyn; en de zaaken en daaden verhaalt, gelyk zy gebeurt zyn; op dat een iegelyk in de Regeerkonft, als ook in Oorlogs-bedryf en Vrede, insgelyks in de verklaring zommiger Wetenfchappen en Geleertheden enz. zig nuttiglyk van dezelve zoude konnen bedienen, en uit voorgaande uitkomsten leeren, wat hem te myden of na te volgen ftaat enz. Maar inderdaad Lezer, daar is veel meer aangelegen, dat een Hiftorifchryver van de Natuur en natuurlyke fchepzelen zeer naauwkeuriglyk, zeer voorzigtiglyk en zeer getrouwelyk de natuurlyke wezens befchryft, gelyk als zy waarlyk zyn, en dat met zo veel omftandigheden, dat onze Nakomelingen

de-

de zelve uit dit waaragtig en omftandig berigt zodanig leeren kennen, dat zy niet het eene voor het andere neemen, gelyk nu meer als vier eeuwen lang gebeurt is, in dewelke de Schryvers gedurig in haare fchriften met malkander hebben moeten twiften, *welke deze of een andere zaak eigentlyk was*, dewelke de Oude met deze of een andere naam hebben betekent. De meefte Oude, of niet naauwkeurig genoeg, of op vertelling van andere geruft geweest zynde, hebben aan veel zaaken naamen gegeven, dewelke met alle de eigenschappen van de zaaken, daar wy dezelfde naamen aan geven, geen of weinig gemeenfchap hebben. Zy hebben buiten alle twyfel geoordeelt, dat de zaaken, die zy noemden en befchreven, al te bekent waren, en al te gemeen, om der zelve hoedanigheden en eigenschappen naauwkeuriger te befchryven. En zulks heeft haar duifter, en haare Nakomelingen ongelukkig gemaakt; want zo haaft als een *Natie* door opkoomende barbaarsche Volkeren verwoeft word, geraakt de overleveringe der Konften Natuur-kennis allenskens weg, door inbreuk van onkunde, vremde taal en manieren. Als dan de Nakomelingen dik-

wils duizend jaaren daar na uit de barbaarsche duisternissen weer allenskens wederom licht beginnen te krygen, moeten zy alle haar troost in de overgeblevene boeken zoeken, en als de zaaken daar niet omstandig genoeg beschreven zyn, konnen zy dezelve uit die magere beschryving niet leeren, en de naam kan haar geen dienst doen, dewyl de taal by de menschen verloren en dood is.

36.

Dewyl de Natuur de Schatkist is, en de natuurlyke schezels de schatten zyn, daar de Konsten en Handwerken uit moeten voortkoomen, moet alles verloren gaan, als de kennisse verloren is van de natuurlyke schezelen. Neemt tegenwoordig tot uw voorbeeld geheel Africa, dat nog zo onlangs zo vol konsten en wetenschappen was, geheel Griekenland en de landen der Oostersche Christen Heerschappyen, dan zult gy my klaar genoeg verstaan. Door 't verlies van de kennisse van een natuurlyk schezel, konnen dikwils vyfentwintig en meer zo konsten als handwerken verloren gaan, gelyk ik na dezen u klaarlyk zal toonen.

37.

Het Kooper word ook gekookt, zegt *Plinius* in het zelfde vierendertigste Boek, uit een andere steen, dewelke zy *Chalcitis* noemen in Cyprus, daar de aldereerste uitvindinge van 't koper is geschiet. (Verstaat nu opmerkende Lezer door deze *Chalcitis* de koperryke keisteen.) Na de ontdekking van 't koper in Cyprus verhaalt *Plinius*, waar zulks van tyd tot tyd naderhand meer ontdekt is geworden, en hy beschryft veelderhande soorten van koper, en *metalen* door koper gemengt, ook veel gebruik en huiscieraden van koper.

31.

Hy verhaalt, dat de Aaloude voor zyn tyd een groote pragt in 't koper hebben vertoont, dat haare drempels en andere zaaken van haare Tempels van louter koper, de daken met koper gedekt, en de *Capitelen* der *columnen* van koper, en dat zelfs by *particulieren* in haare huizen geheele koopere deuren wierden gevonden. Dat de drievoudige rustbanken of *triclinia*, om aan de eettafel mede te leggen eeten, van koper waren, dat de schenktafeltjes en zilvere servies-tafeltjes of de *Abaci* uit klink klaar koper bestonden,

den, en dat haare eenvoetige tafels (*monopodia*) van gedaante als onze heden- daagse thee-tafels, van koper waren. Dat haare drievoetige tafels, dewelke zy de tafels van *Delphos* noemden, uit louter koper bestonden; dat zy boven dit alles ter zyner tyd groote hangende kandelaars, gelyk onze kerkkroonen, in haare kerken van koper hadden, waar van zommige gemaakt waren als vrugt- boomen, die met haare rype appelen ston- den te pronken.

39.

Plinius verhaalt, dat het eerste praal- beeld van koper, dat tot Romengezien is, een beeld van de Graangodin *Ceres* was, dat de aaloude van wasch en andere harstagtige stoffen haare beelden plegen te maaken, en met goud te bedekken. Hy verhaalt om welke reden eerst beel- den opgerecht zyn voor menschen, en dat de Overwinnaars in de *Olympische* Feest- spelen eerst in praalbeelden wierden uit- gebootst, en de oude *Atheniers* haare Alleenheerschers eerst beelden hebben op- gerecht. Dat het eindelyk zo ver is verspreit, dat zelfs de markten der ste- den, die maar deel aan 't Roomsche Bur- gerrecht hadden, met praalbeelden op- ge-

gepropt wierden, op welker voetstukken de lof der afgestorvene te lezen stond. Dat deze *mode* voortkruipende, eindelyk overfloeg in de huizen der *particuliere* en groote Heeren, welker voorhuizen en voorzaalen met praalbeelden wierden opgetooit door de gene, dewelke haar hof by haar poogden te maaken. Hy verhaalt, dat de Grieken haare beelden meest naakt vertoonden, maar de Romeinen gekleed, dewelke zy tot onderscheid getabbaarde beelden noemden. Hy zegt dat in zynen tyd op alle plaatzen de steden krielden van beelden, hy spreekt van verscheide *Colossen* en beelden als torens. Van de verscheide opschik der beelden, en welke verscheide zaaken zy daar mede vertoonden. Van veel praalbeelden, dewelke veel beroemde Mannen, wier daaden en roemruchtige verrichtingen hy aantekent, ter zyner tyd verbeeldden. Hy zegt, dat de konst van beelden van leem of beslag (dewelke de Grieken *Plastice* noemden) te boetzeeren, ouder als de Beeldhouwers-konst was. Hy telt op de allerroemruchtigste Beeldhouwers, als *Lysippus*, en deszelfs leerling *Chares Lyndius*, dewelke de *Apollo* of *Colossus* van *Rhodus* van zeventig ellen of

54 *Natuur- en Konst-Kabinet*,
cubiti hoogte had gemaakt. De duim
van deze *Coloffus*, die door een aardbeving
ter neder gevallen was, konde van een man
naauwelyks omvadent worden. Behal-
ven deze groote *Coloffus* waren in de zelve
ftad nog hondert kleine *Coloffen*. Hy
roemt ook *Bryaxis*, maaker van vyf ver-
maarde beelden der Goden. Hy roemt *Sp.*
Carnilius en *Decius*. De Prins van zyn
tyd, zegt hy, was *Zenodotus*, beroemt
door zyn beeld van *Mercur*, daar hy
tien jaaren aan gearbeid hadde. Hy telt
in het achtste Kapittel van dit Boek op
driehondert en zesenzestig beroemde
Beeldhouwers, ftelt elk in zyn levenstyd,
en verhaalt haare konftstukken, dewelke
ik mede zal deelen, als ik na dezen van
de beeld- giet- boetzeer- en houwkonft
spreek. Hy beschryft veelderley ver-
menging der *Metalen* om beelden van te
gieten.

40.

Dewyl *Plinius* op het Eiland *Cyprus*
en overal de koper- en *metaal*-fmelting
zelfs heeft wezen onderzoeken en be-
fchouwt heeft, is het de moeite wel waar-
dig om hem daar over te hooren. Daar
zyn veel foorten, zegt hy, van *Cadmia*;
want de fteen, daar 't koper uit gekookt
word,

word (als hy te voren gezegt hadde) wierd *Cadmia* genaamt. Wanneer deze, zegt hy, door 't vuur en de sterke wind gesmolten word, vliegt het alderfynste gedeelte van deszelfs stof aan de binnenwanden en hoeken van 't fornuis; het alderfynste en lichtste van alle vliegt tot in de mond van het smelt-fornuis, en word *Capnitis* genaamt of *wit niet*, dat aan de opperste dekking van 't fornuis blyft hangen; wat laager als de *Capnitis* noemden zy *Botrytis* of *tutia*; en de derde soort, dewelke zo hoog niet opryzen kan, maar aan de wanden der fornuizen hangen bleef, noemden zy *Placitis*, dat als een korst zig vast bakte aan de potten. Uit deze, zegt hy, vloeyen noch twee andere soorten, namentlyk 1. *Onychitis*, van buiten blauwagtig en van binnen witagtig, een steen gelyk. En 2. *Ostracitis*, die geheel zwart is, en zeer bros met aarde gemengt, en de slechtste van vyf soorten. Hoewel onzen *Plinius* deze zaaken wat verwart beschryft, gelyk ik, als ik van die zaaken in de koper-smeltingen en bereidingen handele, nader zal toonen, moet ik echter belyden, dat hy veel hedendaagse Schryvers beschaamt.

41.

Hy spreekt van de bloem des koopers zelfs, daar onze hedendaagse Schryvers ook kragtig in dwaalen. Zy noemen (in Cyprus) de bloem des koopers, zegt hy, wanneer het gesmolten koper (in andere fornuizen overgegoten zynde) door geduurig blazen daar uit sprenkelen druppels als gerst-korreltjes, die zeer rood zyn. Hy spreekt ook van de koper-schubbetjes, dewelke afvlogen, als het koper aan malkander geslagen wierd, door dewelke, zegt hy, de bloem des koopers hier in Romén word vervalscht. Daar zyn noch een soort van koper-schubbetjes, zegt *Plinius*, dewelke zy *stomoma* noemden, anders koper bruin genaamt. Hy verhaalt ook, op wèlk een wyze het spaansch groen of koperroest door azyn, door droesem van de wynpers enz. van 't koper gemaakt wierd. Hy spreekt van zeer veel andere bergstoffen, dewelke in de koper-mynen gevonden worden in zulk een menigte, dat wy een geheel boek zouden moeten schryven, om die alle byzonderlyk te melden.

42.

Het is zeer aanmerkelyk, dat de Grieksche *Dioscorides* meest alle deze zaaken op de

de zelfde wyze beschryft, en zommige veel naauwkeuriger als onzen *Plinius*. Zommige geleerde lieden zyn van gedachten, dat *Plinius* deze meeste zaaken uit *Dioscorides* heeft geschreven; maar *Salmasius*, een groot voorvechter van de oprechtheid van *Plinius*, ontkent dit, om dat *Plinius Dioscorides* nergens noemt, en anders altyd zyne *Auteurs* melt. Andere geleerde zyn van gedachten, dat zy beide een en de zelve Schryvers hebben gebruikt en uitgeschreven, ik zal de *questie* daar laten, maar op zyn tyd klaar toonen uit onwedersprekelyke stukken, hoedanig het met deze zaak gelegen is.

43.

Onzen Schryver van de bergstof, daar 't yzer uit gekookt word, sprekende, zegt, dat byna in alle de deelen des werelds yzer-aarde gevonden word. Dat in het yzer een groot onderscheid gevonden word, zo ten opzigte van de grond als lugt daar het groeit. Hy haalt van het yzer veel overhoop, dat ik ter zynen tyd in een andere ordre en klaarder zal mede deelen, en in dit uittreksel zal overflaan; gelyk ook van het loot en deszelfs verscheide soort, en 't tin en de bergstoffen, die daar gemeenschap mede hebben,

ben, dewyl *Plinius* door zyn ontelbaare overvloed van zaaken en uitstekende kortheid zyn achting by myn lezer zoude verliezen, als ik alles wilde uittrekken in de ordre, als hy geschreven heeft.

44.

Het vyfendertigste Boek van *Plinius* handelt, in XIX Kapittels, de lof van de Schilderkonst, deszelfs vermaarde Konststukken, en vande beroemtste Schilders, mitsgaders van de verfstoffen. Onzen Schryver verhaalt, dat de Romeinen zo verlekkert waren op de verscheide *coleuren* en aderen der marmersteen, dat zy door de Schilderkonst lieten vervullen, daar de natuur in de *gecoleurde* marmers en steenen te kort kwam; en dat dit marmeren onder de regering van *Claudius* uitgevonden wierd. Hy beschryft de outheid en verscheidentheid der Schilderkonst, zo der aaloude als van zyn tyd, en veele soorten van uitbeeldingen. Waar uit de Lezer merken kan, dat hy overal de historie der natuur en de historie der konsten tragt te paaren.

45.

De *Ægyptenaars*, zegt onzen Schryver, geven voor, dat zesduizend jaar voor de Grieken, de Schilderkonst al by haar

haar gevonden zoude zyn, maar dit is wiltzang zegt *Plinius*. De Grieken roemen, dat dezelve gevonden zoude zyn tot *Sicyon* (dit is een hoofstad van een klein landschap gelegen tusschen *Corinthen* en *Achajen*). Andere getuigen tot *Corinthen* zelfs, maar inderdaad de oorsprong is onbekent. De oude vertellen, dat zy de schaduwe van een mensch eerst met linien omhaalden, en dus de Schilderkonst vonden, en naderhand deze linien met *coleuren* vulden. De uitvinding van de linien word toegeschreven van zommige aan *Philocles* de *Ægyptenaar*, en van andere aan *Cleantes* van *Corinthen*. Maar *Cleophantes* van *Corinthen* heeft uitgevonden deze linien te *coleuren*. Hy spreekt van eenige beelden, die ter zynen tyd van deze Schilders tot *Romen* gezien wierden. Hy melt ook, dat de Schilderkonst mede al vroeg tot *Romen* werd geoeffent, dat de oude familie van de *Fabien* haar toenaam van de *Pictoren* door de Schilderkonst hebben verkregen. Dat de Prins van die eernaam zelfs de tempel des Heils heeft uitgeschildert in't CCCCL jaar van de bouwing van *Romen*, en dat deze schildery by *Plinius* tyd nog overig was. Na dezen, zegt hy, was zeer ver-

maart de schildery van de Dichter *Pacuvius* (dit zal de Treurspel-Dichter *Pacuvius* geweest zyn) de Zusters zoon van den Dichter *Ennius*. *Plinius* verhaalt, dat *Turpilius* een Roomsch Ridder ook zeer beroemt was, en dat hy met de linkerhand schilderde, 't welk nooit voor hem gezien was. De grootste Prinssen van Rome oeffenden de Schilderkonst, als *A. L. Prætorius*, en *Q. Pedius* Neef van *Augustus*, door bevel van den Keiser, om dat hy stom geboren was. Hy verhaalt, dat de Roomsche Veldheeren haare overwinningen lieten uitschilderen, en in 't *Capitool* ophangen. *J. Cæsar*, *M. Agrippa* en *Augustus* hebben de Schilderkonst tot Rome zeer begunstigt, als ook *Tiberius*.

46.

Onzen *Plinius* spreekt wyd en breed van de verfstoffen, en verdeelt dezelve in natuurlyke en door konst gemaakte verfstoffen: onder dezelve noemt hy de *menie*, de *armenie*, de *cinaber* of vermilioen, de *chryfocolla* of het berg- of steengroen, de *indicum purpurissum* (dat een purperlak der oude was) de *siropis* dat is *menie* van de Stad Sinope, roodaarde, *parætonium*, *melinum*, *eretria*, *auripigment*, oker, ceruis, *sandaracha* en *sandyx*, dat

dat beide foorten van *auripigment* zyn, *Scyrische* inkt. De plaatzen, daar deze verstofften of gegraven of gemaakt worden, beneffens haar verscheide foorten, zyn mede by onzen stofryken Schryver te lezen. Hy beschryft de *medicinale* kragten dezer verstofften, en de bereiding van veele andere uit roet, uit gebrand elpenbeen, van verscheide verf-aardens, en gemaakte verstofften. Hy telt een groote menigte beroemde Schilders en Konstukken op, en de ftryd van verscheide Schilders om het meesterschap, de bekende Hiftorie van *Zeuxis*, dewelke de vogels bedroog, en van *Parafius*, die *Zeuxis* zelfs bedroog. Hy zegt, dat *Pamphilus* van Macedonien de eerste was, die de geleerdheid by de Schilderkonst voegde, en voornamentlyk de Rekenkonst en Meetkonst, hy onderwees niemand als voor een *talent* inde tien jaar, welk leergelt aan hem betaalt hebben *Apelles* en *Melanthius*. En door zyn *authoriteit* heeft de Schilderkonst in Griekenland zo doorgesteeken, dat dezelve onder de eerste trap der vrye konsten, in dewelke zy de kinderen onderwezen, gestelt wierd.

Apelles,

47.

Apelles, zegt *Plinius*, is eindelyk opgekomen, en heeft alle, dewelke voor hem geleefd hebben, en die hem volgen zullen, overtroffen. Hy leefde inde hondert en twaalfde *Olympiade*, en heeft over de Schilderkonst geschreven. Hy verhaalt dat de Schildery, daar de fyne linien van *Apelles* en *Protogenes* om stryft in geschildert waren, van hem zelfs nog gezien was in 't Paleis van *Cæsar*. Hy verhaalt de gemeenzaamen ommeegang, die *Apelles* met *Alexander* de Groot gehad heeft, en hoe veel eer *Apelles* van die Vorst genoot. En *Plinius* melt veel beroemde konststukken van *Apelles*, dewelke by zyn tyd nog bekend waren.

48.

Aristides van *Theben* word gelyk gestelt met *Apelles*, om dat hy de eerste is geweest, die de neigingen en zichtbaare werkdaaden van des menschen geest, de driften en beroertens en kalmte der ziele, met *colouren* en trekken wist uit te drukken, maar zyn *coloryt* was wat weerbarstiger als dat van *Apelles*. De Koning *Aitalus* heeft hondert talenten betaalt voor een schildery van *Aristides*. Onzen *Plinius* telt verscheide andere Schilders op, dewelke

welke elk iets byzonders hebben uitgevonden, om de Schilderkonst te verheerlyken en te verryken, en hy getuigt, dat in de Trojaanfche tyden de Schilderkonst niet bekent is geweest. Hy spreekt van hetschilderen in waſch, en van de *Emailleer*-konst, en dat zelts de alderoudſte Schilders de *Emailleer*-konst hebben geoeffent, gelyk als *Lysippus*, en *Pamphilus* de Leermeester van *Apelles* enz. En dat *Pausias* van Sicyon, ook Leerling van *Pamphilus*, in de *Emailleer*-konst eerſt heeft boven alle uitgeblonken.

49.

Plinius de Beeldgieters, Beeldhouwers en Schilderkonst afgehandelt hebbende, gaat over tot de konst van leeme beelden te maaken, by de oude *Plastice* genaamt. Gelyk zy ook een leem- of kleybeelde-*maaker Plastes* noemden. Deze konst zoude eerſt uitgevonden zyn door de Pottebakker *Dibutates* van Sicyon tot *Corinthen*. En *Lysistratus* van Sicyon, de Broeder van *Lysippus*, zoude aldereerſt uitgevonden hebben een deeg van gibbs over het aangezigt der menſchen te leggen, op dat het wezen daar in uitgedrukt zoude worden, en daar naderhand waſch ingegoten zynde, op deze wyze een menſch

mensch in een wassche beeld vertoont en uitgeprent wierde. Ook zegt hy, dat deze Boetzeer-konst, het zy van wasch, gibs of aarde, eerder uitgevonden is als de Beeldhouwers- of Beeldgieters-konst, dewyl deze uitboetzeering voor afging, en daar na de metale beelden gegoten wierden, en de beelden gehouwen, zo dat deze Boetzeerkonst als de moeder der gieten beeldhouwers konst is. *Damophilus* en *Gorgasus*, die te gelyk Schilders waren, hebben in deze Boetzeerkonst zeer uitgeblonken. Dat *Pofis* zo natuurlyk druiven en vissen enz. in wasch uitbeelde of het natuurlyk was.

50.

Plinius spreekt van de steen-en pan-en tegelbakkery voor daken, badstoven en gevels, vloeren; van de pottbakkers, en het draayen van de kley door 't rad. Hy spreekt van de verscheide kley, en roemt de *Samische* aarde of kley voor de huisraats-potten boven alle, en de pottbakkers van *Eretum* in 't land der *Sabijnen* by de *Tiber* achtienduizend passen van *Romen*. Hy roemt ook zeer 't aardwerk van *Sagunten* in *Spanjen*, en van *Pergamen* in *Asia*, en die van *Tallien* en *Mutine* in *Italien*. Hy verhaalt ook de
konst

konst om gebroken aardwerk door kalk aan malkander te lymen. Onzen Schryver melt ook verscheide leem-en kley-aardens, die in 't zeewater gelegd zynde, in harde steenen veranderden. Hy verhaalt, hoe in *Africa* en *Spanjen* van enkele ongebakken leem onvergangkelyke muuren wierden opgerecht, en ook wachttoorens op hooge bergen, en bolwerken om de Steden enz. van ongebakken steen, die door de Zon als in malkander gebakken en gedroogt wierd.

51.

Plinius beschryft zeer omstandig de zwavel of solfer, en zegt dat zy zeer overvloedig groeit in de (a) *Æolische* brandende Eilanden, maar dat de alderbeste zwavel viel in 't Eiland *Melos*, dat by *Kreten* in de *Ægæische* of de *Cretische* zee legt. Dat ook de zwavel gevonden word in *Italien*, en voornamentlyk in 't gebied van *Napels*, als ook in *Campanien* by de *Leurogische* heuvelen, daar veel zwavel-

E my-

(a) De *Æolische* Eilanden worden hedendaags de Eilanden van *Lipari* genaamt. Als 1. *Lipari*. 2. *Volcano*. 3. *Stromboli*. 4. *Saline*. 5. *Panari*. 6. *Alicur*. 7. *Felicur* en 8. *Ustica*. Zy zyn gelegen omtrent dertig mylen van de Noorder boorden van *Sicilien*, tuschen *Sicilie* en *Italie*. *Vid. Baudrand Lexicon Geog. ex Strabon. Plin. Diod. & aliis.*

mynen, en zeer veel zwavelbronnen en *medicinale* wateren gevonden worden. Hy beschryft vierderley soort van zwavel, en haar verscheide gebruik in de konsten, en in de geneezing der ziekten. Daar is niets, zegt *Plinius*, dat eerder vuur vat en aan brand vliegt, daarom moeten wy vaststellen, dat het vol vuur-voedende deelen is: ook geven de Blixems en de Donderslagen des lugts een zwavelachtige reuk van zich, en het licht des blixems en der weerlichten is zwavelachtig.

52.

Plinius oordeelt, dat aldernaast aan de Zwavel komt het (a) *Bitumen*, of het *Asphalt* of Jodenpik; op de eene plaats, zegt hy, is dit als een leem, en op andere plaatzen als een aarde. Onder de hoedanigheid van leem word het in 't Jooden land gevonden; en als aarde, na 't zeggen van *Plinius*, in *Syrien* by *Sidon* een zeeplaats.

Plinius

(a) *Bitumen* word van de Grieken *Asphalton* genaamt, misschien van het Meir of de Poel *Asphaltes* in *Judaea*, welk Meir nu de doode Zee word genaamt, alwaar eertyds *Sodoma* en *Gomorra* gelegen hebben; want uit dat Meir word hedendaags de *Asphalt* gehaalt. Behalven dit groeit de *Asphalt* zeer overvloedig in *Affyrien* en *Chaldeen*, en word daar voor kalk, of cement of leem gebruikt; om mede te metzelen.

53.

Plinius spreekt ook van een *Bitumen* of Jodenpik, dat de Grieken *Piffasphalton* noemden, als een mengzel door de natuur gemengt uit pik en uit Jodenpik of *Asphalt*. Dit is een vloeibaar Jodenpik zegt *Plinius*, daar 't rechte Jodenpik hart is als een hars; dit wierd gebragt uit *Babilonien*, en uit andere plaatzen in zyne tyd tot *Romen*. Hy melt ook van een vette oliachtige en vloeibaare stof, dewelke gevonden wierd in *Sicilien* by de vermaarde Stad *Agrigentum*, en opgewelt wierd uit een bron, en dus zig in de rivier verspreide. De ingezetenen gebruiken deze *bitumineuse* vloeibaare stof in de plaats van oly tot haare lampen; daar zyn Schryvers, zegt *Plinius*, dewelke de (a) *Naphtha* mede voor een soort van *Bitumen* of Jodenpik aanzien.

54.

Van de Aluin handelt *Plinius* ook zeer wytlopig, deze zegt hy is een zoutachtigheid van de aarde. Na zyn zeggen zoud'er veelderhande soort van aluin ge-

E 2. vonden

(a) *Naphth* is de *Petroleum*, en werd blank en zwart gevonden. Van alles, wat bekend is, word in de natuur niets gevonden, dat zo ras vuur var, en zo hartnekkig aan zich behout, als de *Petroy* of de zwarte *Naphtha*. *Vid. Lexicon alchem. Mart. Ruland.*

vonden worden, als in *Cyprus* witte en zwarte Aluin. Zy word gemaakt, zegt hy, uit leem, door behulp van water en de Zon, voornamentlyk in *Spanjen*, *Ægypten*, *Armenien*, *Macedonien*, *Pontus*, *Africa*, in de Eilanden *Sardinien*, *Melos*, *Lipara*, *Strongyle*; en de alderbeste viel in *Ægypten*, en daar aan was die van *Melos*. De foorten van de Aluin zyn zeer veel, en ik zal na dezen dezelve op zyn tyd en plaats mede deelen.

55.

Plinius spreekt van verscheide pottebakkers en aardbakkers aarde, en voornamentlyk van de aarde van (a) *Samos*. De aarde van *Samos* was, na zyn zeggen, tweederhande, van dewelke de eerste wierd *Syropicon* genaamt, waar van de lichtste en de versche, en die aan de tong kleeft, de beste was; en de andere wierd *Aster* genaamt, deze was kluitachtig en wit. Die van *Eretria* is ook tweederlei, witte en asgrauwe aarde. Hy melt ook van de witachtige aarde van *Chius*, dewelke de vrouwtjes voor haar blanke vel gebruikten; mitsgaders van de aarde van *Selinusie*,

(a) *Samos* is een Eiland in de *Icarische Zee* over *Ephezen*, hier zegt *Agellius* in 't zevende Boek, dat aldereerst het gebakken aardwerk is uitgevonden.

ſie , dewelke zo wit als melk was , en zeer lichtelyk zich met water liet vermengen , en wierd gebruikt om mede te witten. Hy ſpreekt noch van verſcheide ſoorten van aarde , dewelke in zyn tyd in 't gebruik waren.

56.

Plinius handelt van verſcheide ſoorten van kryt , als van *Cimolie* , *Sardis Umbris* , *Zilverkryt* , en 't geen zy *Saxum* noemden , als ook derzelve gebruik , in 't opmaaken van ſtoffen tot klederen , en in de Geneeskonſt.

57.

Het zesendertigſte Boek van *Plinius* verhandelt , in XXVII Kapittels , de natuur der ſteenen , en de grooten overdaad , dewelke gepleegt wierd in het marmer. *Plinius* onderzoekt , wie de eerſte geweest mag zyn , dewelke het marmer in openbaare gebouwen heeft verſtoot , en wie aldereerſt Uitlandſch marmer tot *Romen* heeft ingevoert. Hy verzekert , dat al vroeg met de vyftigſte *Olympiade* , en onder de heerſchappy der *Meden* , eer *Cyrus* noch in *Persien* regeerde , in de marmer-houw-en graveer-konſt al zeer beroemt zyn geweest *Dipaenus* en *Scyllis* , beide geboren in 't Eiland *Creta*. Zy begaven zich na *Sicyon* , 't welk als de

Hooge school was, en lang geweest was van de Arbeiders en Konstwerkers in de *metalen* en bergstoffen. Ter zelve tyd was de Beeldhouwer *Malas* al beroemt in 't Eiland *Chio*, en naderhand zyn zoon *Micciades*, en na deze zyn neef *Anthermus* van *Chio*, wiens zoonen *Bupalus* en *Anthermus* zeer beroemde Beeldhouwers zyn geweest in de LX *Olympiade*. Zo dat, indien iemand, zegt *Plinius*, deze *Familie* wilde opzoeken tot haar eerste oorsprong, zoude lichtelyk de Beeldhouwers konst zo oud zyn als het begin van de *Olympische Spelen*. Deze gebruikten alle wit marmer uit 't Eiland *Paro*, na 't verhaal van *Varro*. *Plinius* besluit, dat de Beeldhouwers-konst veel ouder is geweest, als de Beeldgieters- en Schilder-konst, dewelke hy zegt dat met de drieentachtigste *Olympiade* haar begin eerst zouden gekregen hebben. Hy heeft hondert en zesentwintig beroemde Beeldhouwers, en derzelve uitmuntenste konststukken aangetekent.

58.

Onzen *Plinius* verhaalt ook de manier en konst, door dewelke het marmer gezaagt, en tot tafels en platen bereid wierd, om met dezelve de wanden, muuren en
gron-

gronden te dekken en te bekleden; en van de verscheide soorten van zant, dewelke tot dit marmer-zaagen door staale zaagen met behulp van water gebruikt wierden. Hy spreekt ook van de mar- mers van verscheide *coleuren*, en plekjes van de Alabafter-steen en deszelfs soor- ten; van de beroemde *Obeliscen* van *The- ben*, *Alexandrie* en andere; van de *Py- ramiden* van *Ægypten*, en van de *Sphinx*. Van de vier vermaarde doolhoven, een in *Ægypten*, een in *Kandie*, een tot *Lem- nos*, en een in *Italie*.

59.

Onzen Schryver spreekt met verwon- dering van de Tuin, dewelke in de lugt hangende vertoont wierd, en dat de Stad (a) *Theben* in *Ægypten* zodanig gebouwt was, dat een geheel gewapent leger on- der door deszelfs verwulfsels konde door- trekken, zonder dat de ingezetenen daar overlast van hadden. Onzen *Plinius*, die altyd genegen is van wat wonders te

E 4

han-

(a) Daar zyn verscheide Steden geweest, met de naam van *Thebe*, maar het *Thebe*, daar *Plinius* van spreekt, was de Hoofstads van het Thebaansche land in *Ægypten*, een zeer groote Stad van hondert en veertig stadien in haar omtrek, zy was gelegen aan de Nyl, tusschen *Memphis* en *Syenen*, en na't zeg- gen van *Leo Africanus* hedendaags *Thebes* genaamt. Zy vertellen, dat deze Stad hondert poorten hadde.

handelen, gaat van *Theben* na de beruchte (a) Tempel van *Diana* tot *Ephesen*; hoe dezelve twee hondert en twintig jaar verftrekt heeft tot een wonder van geheel *Afie*, en dat dezelve gebouwt was in een moeras, op dat nog aardbeving nog opfcheuring der aarde dit gebouw deeren zoude. Dat de lengte van den Tempel was vierhondert en vyfentwintig voeten, en de breedte tweehondert en twintig voeten, dat dezelve onderfteunt wierd van hondert en zevenentwintig *Columnen* van zefstig voeten hoog. En dat van de cieraden vān deze Tempel geheele Boeken te fchryven zouden zyn, welke cieraden het geloof en de natuur, na zyn zeggen, te bovengingen. Van deze verhandeling gaat *Plinius* over tot de Bouwkunde der Romeinen, befchryft veel verwonderens waardige gebouwen der Romeinen, en de aanmerkelyke uitvindingen en zaaken der Bouwkunde, dewelke in de gebouwen van *Romen* gevonden wierden. Van de heerlyke waterleidingen, door wie en tot wat dienft met ongeloofelyke kosten gefticht.

Van

(a) Lees van dezen Tempel *Valerius Maxim. Lib. 8. Cap. 15.* en *Strabo Lib. 14.*

60.

Van het marmer en deszelfs gebruik, gaat onzen Schryver over op de verwonderens waardige eigenschappen des *Magneets* of zeilsteens, handelt van de verscheide foorten des zeilsteens, van de verscheide *coleuren* en plaatzen, daar de zelve gevonden word. Hy onderscheidt de zeilsteen in mannetje en wyfje, stellende onder het wyfjes geslacht alle, dewelke het yzer niet trekken. Hy zegt dat de beste zyn, dewelke na den blauwen trekken, en hoe blauwer van *colour* hoe kragtiger en beter, en dat de zeilsteenen van *Æthiopien* de beste van zyn tyd waren.

61.

Onzen *Plinius* beschryft ook de dryfsteen, en verscheide etende en bytende steenen, dewelke de lichaamen, die in haar besloten en begraven wierden, verteerden; en van de steen *Chernites*, dewelke als wit yvoor, en van natuur zo duurzaam was, dat zy de lichaamen voor de verrotting bewaarde, dat zelfs Koning *Darius* in een grafenkist van dezen steen begraven was. Hy verhaalt uit *Theophrastus*, dat in *Ægypten* steenen waren,

dewelke (a) doorschynende waren, maar dat dezelve in zyn tyd niet meer gevonden wierden. Hy spreekt van het steenig yvoor, en van steenen, die volstrekt been zyn: hy onderscheidt dezelve in zwarte en spierwitte, en in veel andere soorten.

62.

Plinius handelt ook omstandig van de (b) vuursteen, van dewelke, zegt hy, zommige als koperig zyn, andere wederom met een zilver *coleur*, en andere met een goud *coleur* voorzien. Eenige zyn zeer volzwavel of vuur-materie, zegt *Plinius*, gelyk blykt, als men dezelve tegens staal of tegens malkander slaat. Deze zyn zeer zwaar, en worden daarom levendige vuursteenen genaamt. Behalven dat *Pli-*
nus

(a) Van deze doorschynende steenen zal ik op een andere tyd handelen, zy werden nog hedendaags in *Aegypten* gevonden aan Konststukken.

(b) Daar zyn zo veelderhande soort van steenen, gelyk ik na dezen ook aan de Lezer op zyn plaats meene te vertoon, dat het groot getal der zelve by de Schryvers eenige verwarring heeft gebaart, maar alle de steenen zyn zeer gevoeglyk onder twee soorten te brengen, te weten tot kalksteen of metaalsteen, en deze worden gekent aan de uiterste kragt, dewelke het vuur op de lichaamen doet; want alle de steenen, dewelke door 't uiterste geweld van 't vuur in een witte kalk overgaan, verscheelen van alle de andere, dewelke in glas overgaan, gelyk veele steenen, die daarom met recht *metaal-steenen* genaamt moogen worden.

nus alle deze steenen; *mineralen* of *marcasitaas* beschryft, verhaalt hy daarenboven ook derzelve gebruik tot veel zaaken, en voornamentlyk in de Geneeskonst. De *Lapis Haematites* (om zyn bloedroode *coleur* Bloedsteen genaamt) komt zeer veel, zegt *Plinius*, met de *Magneet* of *Zeilsteen* over een, en word gevonden in de mynen onder de *metalen*. *Plinius* melt vyfsoorten van bloedsteen, dog de bloedsteen verscheelt maar in meerder of minder hardigheid. Onzen Schryver spreekt ook van de *Lapis Aetites* of de Arentsteen, en telt vier soorten van dezelve. Hy spreekt ook van de puimsteenen en haar gebruik, en hoe dezelve omtrent de brandende Eilanden en bergen gevonden worden.

63.

Onzen Schryver handelt ook van de verscheide soorten van steenen, daar de Geneesheeren en andere haare vyzels van lieten maaken, en welke steenen daar de bekwaamste toe waren. Als ook van de zachte steenen, daar de oude alderhande potten en vaten van draaiden, en van de *Lapis Specularis*, die wy Moscovisch glas noemen, derzelve verscheide soorten en gebruik in de vensterraamen, in de plaats van

van glas. Hy verhaalt, dat onder de Rege-
ring van *Nero*, in *Cappadocie* een steen ge-
vonden was, die zo hart was als marmer,
en te gelyk doorschynende, dewelke
Phengites genaamt wierd, en van dewel-
ke gebouwt wierd de Tempel van de
Fortuin. Hy handelt ook van verscheide
soort van slypsteen en haar verscheiden
aart, vaderland en gebruik, als ook van
veelderhande keisteenen enz. Van het
maken en beslaan van kalk en zand, van
de gebreken der gebouwen en *columnen*.
Hy toont, dat onder de bergstoffen de
Gibs de naaste overeenkomst heeft met de
gebrande kalk, en beschryft de verschei-
de soorten van de *Gibs*. Hy verhaalt ver-
scheiden outheden van de bevloering der
aarde, en van de vloeren in de bloote
lugt, van de oorsprong der bevloering,
van de Grieksche en Romeinsche vloeren
enz.

64.

Plinius heeft boven alle Schryvers, de-
welke onder de Romeinen hebben uitge-
munt, getragt om de oorsprong en de
eerste vindere der konsten en konststuk-
ken op te zoeken, en daar in dikwils zyn
Grieksche of andere schryvers, dewelke
hem zomtyds lelyk hebben misleidt, wat
al

al te licht gelooft. Ik hebbe my in dit uittrekzel zo veel gemyd als 't mogelyk was, om de ongeloofelyke zaaken te melden, die hy zomtyds (bedrogen zynde van andere) verhaalt; gelyk ik ook zal waarneemen omtrent zyne vertelling van de uitvinding van 't glas. De menging en de verscheide stoffen, dewelke tot de glasmakery van nooden waren, en gebruikt wierden, heeft hy naarstig aange-tekent. Hy stelt tot de voornaamste stof de *nitrum*, en verscheide soorten van kei-steentjes of van *marcasitaas*. Door deze *nitrum* kunnen wy hier verstaan de *zouda* van *Ægypten*, en geenzins 't geen de hedendaagse Schryvers *nitrum* of salpeter noemen. *Plinius* spreekt van de glasovens, verscheide gekleurde glazen, van de spiegelglas-makery, van 't bereiden van wit cristallyn-glas in Italiën, Spanjen en Vrankryk. Hy spreekt van wonderlyke konststukken van glas en Edele gesteenten, nagebootst door de *Lapis Obsidianus*, daar ik na dezen van zal spreken.

65.

Het zevenendertigste en laatste Boek van de natuurlyke Historie van onzen *Plinius* handelt, in XIII Kapittels, van de
oor-

oorsprong der edele gesteentens, van de Fabel van 't Juweel, van de Tyran *Polycrates*, van de Agaat van Koning *Pyrrhus* (dewelke de oorlog gevoert heeft tegens de Romeinen) in welke Agaat natuurlyk en zonder konst verbeeld wierden de negen zanggodinnen, benevens *Apollo* vasthoudende zynen Harp; en voor de geene die het belieft te geloven, zegt *Plinius* hier nog by, dat elke zanggodin met haar eigen teken (a) onderscheiden wierd. *Plinius* toont, dat het graveren in edele gesteentens een konst van een zeer ouden datum is, en dat *Alexander* de groot in zyn tyd al verboden hadde, dat niemant zyn beeltenis in gesteente mogt laten graveren, als door den vermaarden Graveerder *Pyrgoteles*. Na dezen *Pyrgoteles* zyn in die graveerkonst zeer beroemt geweest *Apollonides* en *Cronius*, dewelke met een uitstekende gelykheid de beeltenis van *Augustus* hebben in edele gesteentens uitgegraveert. Hy verhaalt, dat de Keiser *Augustus* in 't begin zegelde met de beeltenis van een *Sphinx*, en naderhand

(a) Van de ingeprente beelden en gedaantens, door de natuur in de steenen uitgedrukt, meen ik na dezen myne Lezers eens plaizierig te onderhouden, maar ik zal zorg dragen, dat ik de waarheid schryve.

hand met de beeltenis van *Alexander* de groot: en de grooten *Pompejus* had in zyn zignet een zwaartvoerende Leeuw. *Scaurus* de stiefzoon van *Sylla* is de eerste geweest tot *Romen*, die een *Dactylitheca* of doos, of kasje om juweelen en ringen in te leggen, heeft vertoont, na hem *Pompejus* de groot, en eindelyk *Julius Caesar*. *Plinius* verhaalt, welke een menigte van zeer groote en byna ongehoofelyke juweelen en edele gesteentens *Pompejus* in zyn derde zegenpraling tot *Romen* heeft vertoont, benevens een menigte van paarlen en kleinodien van goud en zilver, een Kabinet van paarlen, in wiens bovenste een uurwyzer was. Hy verhaalt de overdadigheid in juweelen en paarlen van *Julius Caesar* en van Keiser *Nero*.

66.

Plinius zegt, dat het Cristal meest gevonden word in koude landstreeken, en dat het van een zeer waterig en doorichynent *humeur* groeit. Hy verklaart, dat de reden niet te vinden is, waarom het zeshoekig groeit; hy verhaalt, dat het Cristal in zeer veel landen en in de bergen groeit, en telt verscheide onreinigheden, die in 't Cristal groeien, en gebre-

gebreken van het zelve. Hy toont, dat geen *mineraal* nader aan het Glas is als het Cristal.

67.

Het naaste zegt *Plinius*, dat aan 't Cristal in achtung is by onze vrouwtjes, zyn de cieraden van Brandsteen; hy melt verscheide soorten van Brandsteen, ende verscheide plaatzen, daar hy meent dat het gevonden word. Onzen Schryver bekent echter niet te weten, wat de brandsteen eigentlyk is, of waar dezelve van groeit of voortkomt. Hy haalt een groote menigte van Schryvers aan, dewelke de oorsprong van de Brandsteen beschryven, maar onder alle vinde ik maar een, dewelke na de *Baltische* zee toe wil, om deszelfs oorsprong op te zoeken. *Plinius* spreekt ook van de uitstekende pragt, dewelke door de Brandsteen bedreven wierd, als ook van deszelfs *medicinaal* gebruik.

68.

Plinius telt zes soorten van Diamanten op, zo ten opzicht van haar verscheide *colour* als vaderland, en getuigt, dat de Diamant te kennen is aan deszelfs hardigheid, daar zy alle de dingen van de geheele natuur in te boven gaat, zo in 't uitstaan van de hamer-slag, als in de kragt des viers.

Plinius

69.

Plinius zegt, dat de *Smaragdus* de aangenaamste steen is voor 't gezicht, omdat zy alles, wat groen is, in schoonheid overwint, en telt twaalfsoorten van *smaragden* op. Hy verhaalt de verſcheide *coleuren* en vermenging van andere stoffen, vlekken en uitbeeldingen in dezelve. Dat in zommige plaatzen steenen gevonden worden, dewelke eenige overeenkomst hebben met de *smaragd*, maar niet in 't geheel; als ook dat in *Cyprus smaragden* gevonden worden, die half *smaragden* en half *jaspis*-steen zyn. Mitsgaders dat de *Beryllus* naast met de *smaragd* overeenkomt, dat dezelve de *colour* van groen zeewater vertoont, dog dat ze van veelderley soort, en meerder of minder flauwheid van *colour* en glas zyn, de eene na deze en de andere wederom na andere gekleurde steenen hellende.

70.

Onder de aangenaamste juweelen is de *opaal*, dewyl in dezelve uitblinkt het fyne vuur van een *carbunkel*, het purper van een *Amathist*, en de groene zee-*colour* van een *smaragd*, heerlyk door malkander wemelende en tintelende; maar daar worden ook verscheide soorten van de *opaal* ge-

F

von-

vonden, na dat zy meerder of minder na een van de voorgemelde *coleuren* overhellen. Het rechte vaderland van de *opaal* is *Indiën*, zegt onzen Schryver, en daar worden *opalen* gevonden van een groote waarde, dewyl dezelve zelden recht zuiver en rein gevonden worden. Hy melt ook de *onych*-steen, en van de *Chryfolyt*, en derzelve gedaante, *coleur* en foorten.

71.

De *Carbunkels*, zegt *Plinius*, hebben haar naam uit de overeenkomstige koleur van het vuur, en hy telt verscheide foorten van *Carbunkels* op. Hy melt ook zeer veel Schryvers, dewelke over de zelve aantekeningen gemaakt hebben, en verhaalt in welke plaats elke foort gevonden word, mitsgaders andere vuurschitterende steenen.

72.

De *Jaspis*-steen is ook zeer verscheiden van *soorten*, maar die het naaft aan de *smaragd* komt is de beste. Daar is een foort, zegt *Plinius*, daar een witte streep midden doorloopt, en met deze *jaspis*, die zy *grammatias* noemen, pleegt 't geheel Oosten een groot bygeloof, na 't zeggen van onzen Schryver. Hy verhaalt
noch

noch ontelbaare andere zaaken van veel andere steenen, en ook van gemaakte juweelsteen door konst, als ook van de gedaante van verscheide steenen; en de manier en konst om de valsche steenen te ontdekken, en van de oprechte te onderscheiden.

73.

Ik heb my niet ingelaten, om van de edele gesteentens omstandiger te schryven, en *Plinius* na te volgen, dewyl ik op een andere plaats zelfs naauwkeurig van deze stof zal handelen; en dewyl *Plinius* in veel zaaken zyne Schryvers gevolgt heeft, konde ik myn Lezer veel dingen niet mede deelen, dewelke *Plinius* zomtyds of zeer onzeker, of dikwils zeer verwart aan ons heeft nagelaten.

74.

Als wy nu eens nadenken, dat onzen *Plinius* voor heeft gehad, met dit werk aan zyne Nakomelingen na te laten een beschryving van de geheele Natuur; en dan de geheele Natuur, met alles wat daar in is, te vergelyken by deze natuurlyke Historie, zullen wy bevinden, dat de geheele Natuur (het groote en algemeen voorwerp van een natuurlyke Historie)

schryver) in deze zevenendertig Boeken; van *Plinius* maar als in een zeer duistere schaduwe en zeer bekrompen is verbeeld; en dat wy door 't lezen van zodanig een Boek maar een ongekoekt en ruuw denkbeeld van de Natuur kunnen ontvangen, en van de natuurlyke dingen by na niet anders, als een zeer algemeene en sobere kennis.

75.

Zommige Historischryvers van de burgerlyke Geschiedenissen hebben de Historie van haar stad, andere van haar Landschap, andere van haar Koningryk, beschreven; en zodanige zyn'er onder alle *Natien* veele geweest: maar daar zyn ook Schryvers, die alle deze in een Boek hebben gebragt, en alleen daarom maar de hoofdzaken hebben kunnen aanroeren in een algemeene Historie, en zodanig is ook deze natuurlyke Historie van *Plinius*, ten opzicht van de natuurlyke Historischryvers, die voor hem geschreven hebben.

*Van het onbepaalbaar Voorwerp eener
algemeene Natuurlyke Historie.*

I.

EEn Algemeene Historie te schryven van de groote Natuur, is niet alleen ondoenlyk voor een mensch alleen, maar het is zelfs onmogelyk, dat zulks door duizend alderschranderste en alderarbeidzaamste mannen zoude kunnen uitgevoerd worden, in die omstandigheid, dat iemand met waarheid zoude moogen befluiten, in zodanig een Algemeene Historie begrepen te zyn alles, wat in dit onmetelyk voorwerp (te weten het Geheel-al) voor de menschen te onderzoeken ende te ontdekken is. De onbepaalbare en onmetelyke grootheid van het roemruchtig konststuk Gods (dat wy de Natuur noemen) is behalven zyn onuitsprekelyke uitgestrektheid zo vol rykdommen, zaaken en schepzels, dewelke voor ons noch onbekent zyn, dat wy ons moeten vergenoegen, en een natuurlyke Historischryver bedanken, als hy maar een kleyn gedeelte aan ons op een waarachtige en naauwkeurige wyze mededeelt.

2.

Als wy acht geven op de uitgestrektheid van 't Geheel-al, wie van ons zoude dan het zelve in eenige grenscheiding durven bepalen, of in zyn Cirkel beklemmen? Als wy letten op de menigte, en op het onderscheid der scepzels en scepzeltjes, in het zelve vervat, wie kent haar getal? Wie kent haar verscheide geslachten en soorten, ik zwyge der zelve hoedanigheden, stellige en betrekelyke eigenschappen? Maar dat noch meer is, wie heeft aan ons tot noch toe kunnen toonen de onbepaalbare deelbaarheid van de stoffelykheid der natuurlyke Gewrochten, de ongeloofelyke kleinheid en onuitdrukkelyke menigte der onzichtbaare en bloedeloze diertjes.

3.

Een natuurlyke Historischryver kan zyn voorwerp (namentlyk de Natuur) zeer gevoeglyk in vier verscheide hoofdvorwerpen verdeelen, als 1. *De zichtbaare Hemel met alle deszelfs vaste sterren, dwaalsterren, staartsterren, zon, maan, en alderhande verschynzelen, veranderingen en voorvallen, dewelke daar in gebeuren.* 2. *De Dampkringachtige lucht, dewelke de aardkloot, die wy bewoonen, over al omringt,*

ringt, op dezelve weegt, en van menschen en dieren ingeademt word. 3. Het Water zo van de zeën als binnenlandsche rivieren, zeeboezems, vloedten, meiren, bronnen, poelen, boven- en onderaardsche wateren. 4. De Aarde met alles, wat dezelve voortbrengt, zo wel op deszelfs oppervlakte, als in haar diepste ingewanden.

4.

Om nu te begrypen, dat het voorwerp eener algemeene Natuurlyke Historie zo onuytdrukkelyk groot en ryk is, dat het zelve door geen duizend van de aldervoor-treffelykste Natuur-beschouwers, veel min door een eenig mensch kan beschreven worden, hebben wy maar te letten op de onmetelyke uitgestrektheid, op de onoptelbaare rykdommen, schepzels en voorvallen van elk voorwerp in 't byzonder, van deze vier, dewelke wy opgetelt hebben.

5.

Als een Natuurlyke Historischryver de geheele zichtbaaren Hemel zoude waarnemen en beschryven, zoude hy deszelfs gestalte in 't algemeen, en betrekkelyk op deze aardkloot in het algemeen, en op elk deel van dezelve in het byzonder, moeten verhaalen en uitbeelden.

En ik durf u verzekeren, myn Lezer, dat de levens van twintig duizend zeer schrandere en naarstige sterrekundige Mannen niet genoeg zouden zyn, om alles waar te neemen, dat gebeurt, gevonden word, en te leeren is in de geheele zichtbaare Hemel, met betrekking op zich zelve en op deszelfs groote lichaamen op malkander in 't algemeen en byzonder, en met betrekking op de geheele aardbodem in 't algemeen, en op elk deel des aardbodems in 't byzonder. Zelfs de veranderlyke gedaante des zichtbaaren Hemels, met betrekking op maar een eenig Landschap, zoude al een ongeloofelyk groot voorwerp zyn voor een natuurlyke Historischryver des Sterren-Hemels.

6.

Begryp eens, zeer opmerkende Lezer, welk een kennisse van verscheide wiskonstige wetenschappen hier vereischt word; want als wy de waarnemingen omtrent de Sterrenhemel en deszelfs verschynzels zelfs onderscheiden. 1. In gemeene waarnemingen, dewelke wy zonder *studie* met een enkele oplettentheid gewaar worden. En 2. in sterrekundige waarnemingen, dewelke tot onze bevatting gebracht worden door onze *studie* en sterrekundige ge-

geleertheid, zult gy wel haast gewaar worden de noodzakelykheid van een naauwkeurige opmerking tot de eerfte, en de noodzakelykheid der kenniffe van veele wetenfchappen, dewelke ons in deze laaftte waarnemingen moeten dienen en behulpzaam zyn.

7.

Als wy met ons enkeld gezicht den Sterrenhemel by nacht befchouwen, fchynen alle de fterren in een overeenkomftigen aiftand van ons afgelegen te zyn, dewyl ons gezicht te zwak is om de bekende verfcheidentheid dezer onuitdrukkelyke afgelegentheden te ontdekken. Wy kunnen door 't oordeel (op de zin aanbrenghing ruftende) niet onderfcheiden, of de fterren alle in een gelyken aiftand van ons af zyn of niet. (a) Die met zyn oog den Hemel befchouwt, merkt dezelve aan als de helft van een ronde bol, dewelke is uitgeholt, en waar van de bovenfte diepten recht boven zyn hoeft ftaan, en de randen rontom hem heen de aarde fchynen te raaken, in welke geheele bodems oppervlakte de fterren zyn geplaatft, en in welker midden hy ftaat te befchouwen. Maar hier uit kan

F 5 hy

(a) Videatur Wolfius element. *Astronomie.*

hy niet bewyzen, of zulks inderdaad zo is of niet.

8.

Terwyl nu iemand deze Sterren-Hemel beschouwt, zal hy gewaar worden, dat de sterren, dewelke eenige tyd te voren recht boven zyn hoofd stonden, nu weer na zyn rechter zyde zyn afgezakt, terwijl wederom andere sterren recht boven zyn hoofd zyn gekoomen, dewelke te voren aan zyn linker zyde in den hemel geplaatst stonden; met deze voorwaarde echter, dat zodanig een beschouwer met zyn aangezicht gekeert staat, daar hy 's middags de zon beschouwt. De sterren, dewelke nu aan zyne rechter zyde meer en meer beginnen afte zakken, en aan de uiteinden des Hemels of aan de gezicht-einder gekoomen zyn, verdwynen eindelyk uit zyn gezicht, terwijl daarentegen de sterren, dewelke aan zyn linkerzydse gezicht-einder zyn, allenskens nader en boven zyn hoofd koomen; en andere wederom op nieuw aan zyne linkerzydse gezicht-einder zich vertoon, dewelke te voren voor hem verborgen waren. Dewyl nu zodanig een Beschouwer ombeweeglyk en stiel op zyn plaats blyft staan, en geen beweging van de aardkloot, daar hy op staat, gewaar word,

word, zal 't hem toefchynen, dat de Hemel om de aarde bewogen word, maar hoe zal hy bewyzen, of de zaak inderdaad zo is of niet? Echter word deze beweging de eerfte beweging, de gemeene beweging, en de gedurige beweging genaamt, en worden na dezelve bepaalt de verschynzelen des Hemels, dewelke van deze beschouwinge van deze aarde na den Hemel moogen ahangen.

9.

Byaldien wy de vaste sterren opmerken, daar de maan aldernaast fchynt te zyn, zullen wy bevinden, dat dezelve des anderendaags van de maan een zekere *distantie* afgeweken zyn na 't westen, of de maan van de zelve na 't oosten; en de maan zelfs aan andere vaste sterren genadert: en deze verandering van afstand geschiet dagelyks, tot dat eindelyk ontrent zevenentwintig dagen verstreken zynde, de maan wederom gezien word in 't gebuurschap der vaste sterren, daar zy op de eerfte dag der beschouwing in aangemerkt was. Dewyl de maan dagelyks met deze holle sterrekreits om de aarde bewogen word, fchynt daar uit, dat de maan in zevenentwintig dagen beneden om deze geheele sterrekreits, met een tegen-

tegenbeweging, te weten van 't westen naar 't oosten, omgaat.

10.

Als wy de sterren opmerken, dewelke in dat gedeelte des Hemels gezien worden, daar wy ter zelve tyd de zon zien ondergaan, zullen wy na een waarneming van eenige dagen bevinden, dat de sterren, die in de eerste dagen van onze waarneming naast boven ons hoofd stonden, in de laatste dagen van onze waarneming nader aan het westen zyn gekomen, tot dat eindelyk binnen den tyd van omtrent driehondert en vyfenzestig dagen, dezelve gedaante van de plaats, daar de Zon ondergaat, ten opzicht van de vaste sterren, wederom gekomen is; zo dat de Zon, dewelke even gelyk als de Maan met de Sterren-Hemel-kreits om de wereld dagelyks gaat, in de tyd van een Jaar van de eene vaste Sterren tot de andere, met een tegenbeweging van 't Westen naar 't Oosten, de Sterren-Hemel doorpasseert rondom de aarde.

11.

Indien wy dagelyks de afstand der Sterren op haar zelfs beschouwen, zullen wy bevinden, dat 'er behalven de Zon en de Maan, daar en boven nog vyf sterren zyn, dewelke

dewelke dagelyks van ftantsplaats veranderen. De eerfte noemen wy SATURNUS, zich vertonende met een zeer zwak en flauu licht; deze zien wy byna om de dertig jaar wederom op dezelve plaats, en by dezelve vaste fterren aan de Sterrenhemel, na dat dezelve in dien tyd zynen omreis en loop met een eigen beweging om de wereld heeft afgelegd. Detweede noemen wy JUPITER, dewelke met een zeer fterk weerschynend licht voorzien is, en deze doet die zelfde reis in twaalf jaaren, wanneer wy dezelfde wederom in dezelfde gebuurschap van vaste fterren vinden. De derde noemen wy MARS, om dat dezelve met een roodachtig en fchitterend licht binnen twee jaar door een eigen beweging zyn reis om de aardkloot doet. De vierde noemen wy VENUS, welkers licht alle andere Sterren in glans te boven gaat, de Zon alom in zyn jaarlykzen omloop verzellende, en nooit verder als omtrent zevenenveertig graden van dezelve afwykende. Wanneer *Venus* de Zon voorgaat, word zy *Phosphorus* of *Lucifer*, en wanneer zy de Zon navolgt, *Hesperus* genaamt. De vyfde noemen wy MERCURIUS, deze Ster is zeer klein voor ons oog, maar heeft echter

echter een zeer klaar en fcherp licht, en is een onaffcheidelyke metgezel van de Zon in zyne jaarlykzen omreis, nimmer boven de achtentwintig graden van dezelfde afwykende. Deze vyf Sterren worden om de gemelde beweging, waar mede zy van het Westen na het Oosten de wereld omgaan, in een tegenbeweging van de Sterrenhemel, die dagelyks met haar en Zon en Maan van 't Oosten na 't Westen om fchynt te gaan, *Dwaalsterren* genaamt, in tegenstelling van de *vaste sterren*, dewelke de zelfde afstand van malkander altyd eenpaarig fchynente behouden.

12.

Ik heb myn Lezer dit nu in 't algemeen eens willen mede deelen, op dat hy aan zich zelf voorstelle, welk een langen tyd, welke naarftigheid, vlyt, naauwkeurigheid, en ontelbaare waarnemingen hier vereifcht zouden worden, om alle deze bewegingen en *afpeeten* op malkanderen, en op de aardkloot, en dat gedeelte des aardkloots, daar deze waarnemingen gedaan wierden, in een waarachtige Historie te beschryven.

13.

Ik durve geenzins treden in deze Sterrekun-

rekunde , noch in de wetenschappen , dewelke tot dezelve vereischt worden en op dezelve steunen , in de Cirkelkunde der konstige Wereld-globen en in de Konst-globen des Hemelschen aanschyns ; in de aanmerkingen over de gereedschappen ter beschouwing en meeting nodig ; in de wonderlyke en vernuftige uitvindingen , dewelke tot behulp dezer meeting en beschouwing bedacht zyn ; in de bespiegeling der ongeloofelyke grootheid en afgelegenheid dezer Hemel-klooten ; in de waarneeming van elks byzondere loop , *aspeeten* en taningen , betrekkingen , natuurvlekken , *satellites* of lyfstrawanten ; om my zelve en de aandacht van myn Lezer niet te verliezen in een oneindigheid , dewelke op zyn tyd en plaats naauwkeurig zal onderzocht worden.

14.

Als wy onze aandacht laten gaan op het tweede hoofd-voorwerp der natuurlyke Historie , te weten de (a) *Dampkringachtige lucht* , zullen wy door de (b) *Luchtmeetkunde* en naauwkeurige waarnemingen , een ontelbaar getal aanmerkelijke betrekkelijke eigenschappen en hoedanig-

(a) *Atmosfera.*

(b) *Aerometria.*

danigheden van deze dampkringachtige lucht ontdekken; en uit deze ontdekkingen leeren, dat duizenden zeer fchrandere en zeer naarftige Onderzoekers van nooden zyn, om de ontdekkingen te vervolgen, en door dezelve op te fpooren de ontelbaare betrekkelijke eigenschappen en hoedanigheden des lichts, dewelke noch onbekent zyn, waar door meerder bevestigt word de onbehaalbaarheid van het voorwerp eener algemeene natuurlyke Historie.

15.

Ik zal op deze plaats aan myn Lezer niet behoeven uit te leggen, dat door de Dampkringachtige lucht verftaan word een (a) *vloeybaar lichaam, het welk de aardkloot, daar wy op woonen, omringt, en in het aardryk alle de ruimtens, die van andere lichaaamen overgelaten worden, datelyk vervult, als zulks niet belet word.* Ik zal hier ook niet in het byzonder fpreken van de oneindig verfcheide lichaa-men, dewelke in deze lucht, uit de aarde en zee opgerezen, gedragen worden, of door dezelve dampkring van de Zon, en Maan en Sterren afgezonden na de aarde, in deze lucht vernachten, en voor een tyd

(a) *Vid. Wolfius de Princip. Aerometriæ Definit. 2.*

tyd haar verblyf houden, veel min van de (a) in een dringing des lichts, waar door haar stof in een kleinder omkring geparft word, of van deszelfs verdikking door de kracht der koude, of verdunning en uitbreiding en verwydering door weg-neming der parffing of warmte, dewyl deze zaaken tot myn bewys hier niet eens noodig zyn. Want voorwaar, myn opmerkende Lezer, als iemand maar een Historie wilde geven, alleen van de verandering der dingen, dewelke betrekking met de lucht hebben, en haar veranderingen ontvangen door de verfcheide zwaarte en verfcheide veerachtige werkdaden des lichts, als ook van de zwaarte en veerkracht des lichts, zelfs zodanig een zegge ik zoude ondervinden, dat hy ondernomen hadde een Historie te befchryven, daar duizend van de alderfehranderfte en alderv aardigfte Hiftorifchryvers der Natuur werk aan hadden, gelyk na dezen genoegzaam gemerkt zal kunnen worden.

16.

Het uitvinden van de luchtpomp door *Otto de Guericke* Burgermeester van *Maagdenburg*, (dewelke van deze uitvinding

G proeven

(a) *Compressio Eeris.*

proeven gaf in (a) 't jaar 1654. in tegenwoordigheid des Keizers, der Keurvorsten en Prinssen des Duitschen Ryks) en de veelvuldige proeven door den grooten verbeteraar van dit konst-gereedschap *Robertus Boyle* en andere treffelyke mannen, hebben aan de wereld van onze dagen veel licht gegeven, in de kennisse des dampkringachtigen lichts. En om het algemeen denkbeeld, dat wy behooren te vormen van een algemeene Historie, eenigzins gelykvormig te maaken met de onmeetbaare uitgestrektheid van deszelfs voorwerp de groote Natuur, zullen wy de Dampkringachtige lucht eens beschouwen in verscheide gewesten verdeelt.

17.

Wy zyn door onfeilbaare proeven verzekert, dat de dampkringachtige lucht, benevens alles wat noch boven op dezelve drukt, op onze aardkloot weegt de zwaarte van omtrent achtentwintig rynlandze duimen kwikzilver; dat is, als de stof van de dampkringachtige en wegende en op onze aardkloot drukkende lucht eens in een moment in kwikzilver veranderde, zoude de hoogte van deze kwikzilver

(a) *Vid. Wolfius loco Citat. ex præfatione ad experimenta nova Magdeburgica.*

zilverachtige kring rondom de aardbodem maar omtrent achtentwintig rynlandze duimen hoog staan; en als wy het gemeen regenwater in een tegengewicht brengen met de lucht des dampkrings, weegen omtrent eenendertig rynlandze voeten (buiten deszelfs meer of min passende verandering) regenwater even zwaar als een *colom* van de geheele dampkringachtige lucht. Dat is, als de geheele lucht, dewelke op den aardkloot weegt, eens in een moment in water veranderde, zoude deze waterkring rondom de geheelen aardkloot maar omtrent eenendertig voeten hoog staan: maar dewyl een en het zelfde *volumen* van de lucht ongeloofelyk veel lichter is, en minder weegt als het zelfde *volumen* waters of kwikzilver, moet de hoogte des passende en op de aarde wegende dampkrings zo veel hooger in zyn *colom* boven de aarde staan, als de lucht lichter weegt als het water, gelyk na dezen de Lezer getoont zal worden, en van andere reets overvloedig be-
wezen is.

18.

Als dan de Dampkringachtige lucht (als een *colom* aangemerkt) om zyn lichtheid zo hoog boven de aarde staat, zouden

wy dezelve in verscheide deelen verdeelt kunnen aanmerken, om dat wy na *proportie* van deszelfs meerder of minder hoogte veele verscheide hoedanigheden aan dezelve zouden kunnen ontdekken; en wy zouden elk deel van deze *colom* om zyn verscheide hoedanigheid een byzonder gewest des dampkringachtigen luchts kunnen noemen, voor zo ver als wy dit gedeelte des *coloms* in de breedte over en rondom de geheele aardkloot aarmerkten. Dat deze stelling waarachtig is, blykt klaar uit de volgende bevindingen en proeven.

19.

De geleerde *Pater Louis (a) Feuillée* verhaalt, dat hy in *America* met twee *egale Barometers*, welker pypen van een en dezelfde *diameter* waren, en in welke de kwik, op een en de zelfde vlakke geplaatst zynde, ook egaal hoog stond, na een berg ging, en op een en 't zelfde moment door een Geneesheer de lucht liet weegen aan de de voet van de berg, terwijl hy dezelfde met de andere *Barometer* boven op de top des bergs woeg, en dat in de *Barometer*, de welke aan den
voet

(a) *Journal des Observations Physiques, Mathematiques & Botaniques.*

voet des bergs stond, de kwikzilver hoog stond 27 duimen 5 linien 0^{///} en op de top des bergs 26 duimen 6 linien $\frac{1}{2}$. Zo dat het onderscheid was 0 duim 10 linien $\frac{1}{2}$. Waar uit ons klaar blykt de mindere zwaarte des lichts-*colom* boven op de top des bergs, als aan de voet van de zelfde berg. Het gebruik, dat hier in een ander opzicht van te maaken is, zal ik hier voorby gaan, maar alleen uit deze proef, die elk op een hoogen toren neemen kan, besluiten, dat deze twee luchtgewesten in omstandigheden dadelyk veel moeten verscheelen. 't Welk in alle gevallen plaats zoude moeten hebben in alle de zaaken en schepzels, daar het een of 't ander luchtgewest betrekking op hadde. Als wy nu op deze wyze opklimmen tot boven op de oppervlakte van de dampkring, zouden wy elke aanmerkelyke verandering niet onvoeglyk in een byzonder luchtgewest moogen verdeelen.

20.

De Inwoonders op het Eiland *Teneriffa*, mitsgaders de menschen, dewelke op het zelfde Eiland lang gewoont hebben, verklaaren eenparig, dat niemant op de *pic de Teneriffe*, of de piek van *Canarie* by ons genaamt, (een van de hoogste ber-

gen des aardbodems) verder durft voortgaan, als op een zekere by haar bekende hoogte; en dat waaghalzen of vremdelingen boven dit bepaalde perk opklimmende, het zelfde of met de dood betalen, of met een doodelyke krankte aangetaft worden: dat op de zeer hooge plaatsen, daar dit gevaar zyn aanvang neemt, de gewaarwording door haare zin-werktuigen begint te verminderen, dat de aldersterkste brandewyn als regenwater smaakt, en zy daar geen reuk meer van gewaar worden, het welk datelyk tot zyn voorigen flant keert, zo ras als zy beneden koomen.

21.

De zeer gelcerde Jesuit *Josephus de Acosta* verhaalt in zyn Natuurlyke Historie van Westindien, in het derde Boek aan 't IX Kapittel, een zeer aanmerkenswaardige zaak met de volgende woorden. Daar is in *Peru* een uitmuntend hoog gebergte, *PERIACACCA* genaamt, en ik hadde hooren zeggen van een groote verandering, dewelke een mensch daar op of over reizende overkwam. Ik voorzag my zo veel als ik konde met de nodige toerusting, en na de onderwyzing, dewelke ik hadde van de gene, dewelke
zy

zy daar VAQUIANOS of *bedreven* noemen. In het opklimmen van de trappen des bergs, zo als zy die plaats aldaar noemen, en welke plaats de alderhoogste des bergs is, kwam my zeer schielyk een doodelyke benaauwtheid over, en dewyl myn ander gezelschap voortreisde, bad ik een Indiaan, van my op myn paard, daar ik anders afgevallen zoude hebben, te willen vasthouden. Ik begon aanstonds te braaken en zelfs bloed over te geven, maar de benaauwtheid duurde niet boven drie of vier uren, tot dat wy weder afgedaalt gansch beneden en in een bekwaamer getempertheid kwamen. Ons geheel gezelschap veertien of vyftien perzoonen sterk zynde, was op verscheide wyzen zeer ontstelt geweest, zommige alleenlyk maar benaauwt, andere door braaking, andere door stoelgang en diergelyke. My wierd verhaalt, dat het menigmaal gebeurt was, dat zommige menschen op deze reis dusdanig het leven hadden verloren. Deze uitwerking word niet alleen gevoelt op de overtocht van den berg PARIACACCA, maar ook over deze geheele regel van bergen, dewelke zig over de vyfhondert mylen in de lengte uitstrekt. Ik hebbe deze regel door de LUCANAS en SORAS,

en door de *COLLAGUAS*, en ook door de *CAVANAS*, en vervolgens op vier byzondere plaatzen overgereift, en hebbe altoos op die hoogtens de gemelde verandering en ontroering gevoelt.

22.

Dat de oorzaak van deze ongetempertheid aan de lucht moet toegeschreven worden (vervolgt *Acosta*) is volkomen buiten twyffel, want het voornaamste hulpmiddel (dat ook zeer groot is) het welk daar tegen is gevonden, is de mond, neus en ooren, zo veel als 't mogelyk is, toe te stoppen, en wel met klederen te bedekken. Want de lucht is aldaar zodanig doordringend, dat zy tot het ingewand toe ingaat. Deze benaauwtheid word niet alleen gevonden by de menschen, maar zelfs ook by de dieren, dewelke zomtyds zodanig verstyven en verflaauwen, dat wy haar met de scherpste sporen dikwils geen voet konden doen verzetten. Ik geloof, dat de gemelde Gewesten de alderhoogste des geheelen aardbodems zyn, want het is een ongelooflyke hoogte, dewelke opgeklommen word. De besneeuwde *Pireneos* van Spanjen, en de *Alpes* van Italiën zyn daar by te vergelyken, als gemeene huizen by hoo-
ge

ge torens, waarom ik oordeele, dat de lucht aldaar zo subtyl is, dat dezelve tot de ademhaling der menschen geen *propor-tie* heeft, om dat de menschelyke natuur de lucht dikker en getemperder vereifcht. De besneeuwde bergen van *Europa*, dewelke ik ook gezien hebbe, vervolgt Hy, verwekken geen walging nog braaking, of eenig inwendig ongemak, maar pyn van buiten aan handen en voeten. De voorverhaalde regel bergen van *Peru* is doorgaans onbewoont, ja in zo ver, dat men maar weinig hutten voor de reizende lieden vint om in te vernachten. Daar word ook geen vee nog gedierte als *Vicunna's* gevonden, welker eigenschappen zeer vreemd zyn, gelyk op zyn plaats zal getoont worden. De kruiden en het gras zyn daar de meeste tyd zwart en verbrand van de lucht, en deze Berg-woestyn is vyf hondert mylen lang, en doorgaans twintig of dertig mylen breed.

23.

Alhoewel wy uit de waarneming van *d'Acosta*, en andere Natuurlyke Historischryvers, eenige Gewesten des dampkrings (*coloms-gewys* aangemerkt zynde) onderscheidentlyk ontdekken, kan ons echter tot noch toe niemant eenige beschryving

geven van de overige gewesten, dewelke hooger op na boven steigeren, noch der zelve aart, eigenschappen en betrekelyke hoedanigheden mede deelen door een kennis, dewelke geboren is uit een oordeel getrokken uit denkbeelden van de zaaken zelfs, maar alleenlyk uit een kennisse door noodzaakelykheid van gevolg geboren, en getrokken uit de denkbeeldige kennisse door proeven en waarnemingen.

24.

De bekende gewesten des Dampkrings, *coloms*-gewyze aangemerkt, kunnen wy gevoeglyk, met betrekking op onze en aller dieren lichaamen en plantgewassen, in twee verscheide gewesten verdeelen. 1. Het gewest, daar menschen en dieren in leven en adem haalen in de bewoonbaare plaatzen des aardkloots, en daar de plantgewassen enz. op haar tyd en met haare vereischte omstandigheden verzelt, weeldrig groeien en bloeien. En 2. Het gewest des dampkringachtigen lichts, dat onbekwaam gevonden word voor het gelukkig leven van menschen, dieren en plantgewassen. Want wat de gewesten des dampkrings belangt van zommige middelmatige hooge bergen, die altyd met

met sneeuw bedekt zyn, en daarom op die plaatzen onbekwaam om menschen, en dieren en plantgewassen te onderhouden, hangt zo zeer niet af van de hoogte dier bergen, en des dampkrings *colom*, als wel van de gedaante dier bergtoppen en werkdaaden der zonnestraalen enz. En wat ook het gewest aangaat des dampkringachtigen luchts (*coloms*-gewys aangemerkt) daar de wolken groeyen en gezien worden, daar sneeuw, hagel, nevel, donder, blixems, weerlichten, winden, regens en diergelyke verhevelingen worden geboren, dit is ook aan geen juist deel des *coloms* of aan een evenredige hoogte des *coloms* alom te bepaalen. De uitdampingen der aarde, de jaargetyden, de meerder of minder afgelegentheid van de *poolen*, en ontelbaare zaaken doen dit wolkgewest gedurig veranderen. De Heer (a) *Frezier* zegt. Ik ben geweest op hooge bergen, daar ik op een en dezelve tyd beneden my en boven myn hoofd wolken zag dryven, dog deze zaak is al te bekend om hier meer van te spreken.

25.

Als wy de verscheide gewesten des dampkrings (*horizontaals*-gewys aangemerkt)

(a) Ziet deszelfs Reisbeschryving door de zuidzee.

merkt) wilden beschouwen, zouden wy in een volstreckte ontelbaarheid geraaken. Want als wy alle de plaatzen op dezen aardbodem, daar een verscheide lucht, dewelke wy inademen, gevonden word, in gewesten wilden verdeelen, en de lucht, dewelke boven dezelve gevonden word, daar aan bepaalen, als een byzonder gewest des dampkringachtigen lichts (gelyk die zaak zodanig inderdaad ook is) zouden wy een onuitsprekelyk getal Natuurlyke Historischryvers van nooden hebben, die deze gewesten haare hoedanigheden en eigenschappen waarnamen en aan ons mededeelden.

26.

Dat nu tot noch toe hier weinig in gevordert is, myn opmerkende Lezer, zult gy zien, als gy maar acht geeft op de geringe kennisse, dewelke de menschen hebben, (door gebrek van zodanig een Historischryver) van de lucht van deze alom vermaarde Stad *Amsterdam*. Is het niet zeer aanmerkelyk, wy wonen in een Stad, dewelke opgepropt is met zo veel duizende van Inwoonders van groot vermogen, verstand, gelcertheid, naauwkeurige opmerking, en begeerte tot wetenschappen en konsten. En de eerste wetenschap,

tenschap, daar een iegelyk van haar allen na behoorde te reikhalzen en te trachten, en daar ook yder Inwoonder ten hoogsten aangelegen legt, word door een ongemerkte achteloosheid verwaarlooft, namentlyk de kennisse van onze verscheide grond, verscheide water en dampkringachtige lucht. Want de kennisse, dewelke onze Inwoonders daar tegenwoordig van hebben, zal ik na dezentoonen, dat luttel is by de kennisse, dewelke wy daar van zouden kunnen en behooren te hebben. Wat zouden wy al kunnen waarneemen en leeren omtrent onze lucht, daar wy hier in leven, ten opzichte van deszelfs *temperament*, warmte, droogte, vochtigheid, koude, gewigts- en veerige kragts-verandering, verdikking, verdunning, helderheid, fynheid, grofheid, zuiverheid, vermeniging van alderlei zouten, dampen, nevels, veranderingen van de verscheide jaargetyden, winden en watervloeden, Zon en Maans-taningen, veranderingen na de verscheide tyden zelfs van den dag en in de nacht. Hoe dikwils en hoe lang verscheide soorten van winden hier waaier, en stormen en *tempeesten*, regens, vorst en dooiweder duuren, welke soort van ver-

heve-

hevelingen hier in de lucht meest geboren worden, kwaadaardige eigenschappen, gezondheid en ongezondheid des lichts, (voor welke *temperamenten goed of kwaat*) meiren, fonteinen, putten, wellen, rioollen, heete bronnen, rietbroeken.

27.

Wanneer wy in acht neemen de ontelbaare verscheidenheid der gronden, vinden wy niet een Landschap, hoe klein het zelve ook in zyn omtrek mogte zyn, het welke niet uit een verscheidenheid van grond, en vervolgens uitdamping en dampkringachtige lucht bestaat. Dit verschil gaat zo ver, myn goede Lezer, dat niet een stad, dorp, vlek, buurt, of byzondere akker, poel, meir enz. gevonden word, dewelke niet haar eigen en byzondere aart van uitdamping en dampkringachtige lucht, dewelke wy inademen, boven zich hout staan.

28.

De verscheide uitwaasselingen van verscheide waters, stroomen, rivieren, poelen, modders, moerassen, gronden, bergen, dalen, rotsen, heuvels, bosschen, wouden, heiden, vlaktens, spelonken, putten, aardens. kleyen, mergels, mynen, bergwerken, bergstoffen als *meta-*
len

len en mineralen, koolputten, zwavel-
dampen, brandende landen en bergen,
gewassen, boomen, bloemen, vruchten,
menschen, dieren, schoorsteen, smis-
sen, werkhuzen, kookeryen, brande-
ryen, brouweryen, steen- en glasbakke-
ryen, en ontelbaare andere zaaken. De-
ze verscheidenheid van uitwaassening en
uitdamping, vraag ik, of niet een on-
noemelyke verscheidenheid van lucht (de-
welke wy inademen, en daar onze gron-
den, gewassen, dieren en voedzels weder-
om gemeenschap mede hebben) moet uit-
maaken? Maar ik zal hier niet breder van
spreken, dewyl ik tegenwoordig maar
tracht te bewyzen de onbepaalbaare hoe-
veelheid en hoegrootheid van het voor-
werp eener algemene Natuurlyke Hif-
torie.

29.

Het derde hoofd-voorwerp van een Na-
tuurlyk Historischryver, dat wy het
Water hebben gestelt, is van zulk een
onmetelyke uitgestrektheid, van zulke
ontelbaare voorwerpen en rykdommen
voor onze beschouwingen en beproevin-
gen, dat geen duizende alderschrander-
ste en aldernaarstigste Natuurlyke Histori-
schryvers (met alle daar toe vereischte
weten-

112 *Natuur- en Konst-Kabinet,*
wetenschappen en konsten begaaft) dit
voorwerp zouden kunnen afwerken.

30.

Doordien ik tegenwoordig geen zaak in 't byzonder uitvoerig zal afhandelen, gelyk ik na dezen zal doen, en dewyl ik nu maar het algemeen denkbeeld, dat myn Lezer behoort te vormen, van de groote Natuur, tracht te verryken, zal ik alleenlyk maar voorstellen, welk een vreeslyk lichaam aan onzen geest vertoont word, als hy al het water, dat op en door en in den geheelen aardkloot gevonden word, mitsgaders het water, dat altyd gedragen word, of onder de gedaante van wolken of mist, nevels of dampen, boven en in de geheele damgkringachtige lucht, als ook het water, dat in alle vloeybaare stoffen, zelfs in de sappen van menschen, dieren en plantgewassen gevonden word, eens in een algemeen denkbeeld beschouwt.

31.

Wie schrikt niet, als hy denkt aan de de onmetelyke plassen des verscheiden grooten *Oceaan*s, deszelfs diepe, onpeilbaare en onnaspeurlyke gronden en grondelooze kolken, deszelfs ontelbaare verdeling door naamen en Landschappen afge-

ge-

gescheiden, buiten-en binnenlandsche zeën, zeeboezems en baajen, de afgryzelyke en ten hemel steigerende of na den afgrond dalende golven, derzelver woestenyen, bewegingen, vlooden, ebben, draaykolken, en voorbystroomingen onder en over malkander; het onderscheid van derzelver zoutigheid, geur, smaak, reuk; en verscheide koleuren der zeën en zee-waters, derzelver heldere doorschynentheid, in zo verre dat op zommige plaatzen een kleine schelp zettig vadem diep op de grond kan gezien worden; de verscheidenheid des waters op een en de zelfde standplaats der zee, na meerder of minder hoogte van de grond of uitvloeyende wellen of invallende vlooden of rivieren. Welk een verscheidenheid van ebben en vlooden word op de kusten waargenomen, welke springvlooden en hooge en deerlyke watervlooden? De Onderzoekers vinden in het water van een en dezelfde Zee een groot onderscheid van gewicht of zwaarte, en een aanmerkelyk onderscheid in 't gewicht van 't water van onderscheide zeën, ook een reuk en wonderlyke metaalachtige smaak in zommige deelen des grooten *Oceans*; verscheide gemeenschappen door onderaardsche kol-

ken en onderaardsche vloedcn van de eenne zee met de andere, van zommige meiren en binnenlandsche zeën met de grote Zee. Behalven het zout worden veel stoffen in 't zee-water opgelost, gesmolten en gedragen, dewelke het zelve veel byzondere eigenschappen en hoedanigheden byzetten.

32.

Wat zyn alom in de verscheide deelen van de *Oceaan* al waar te neemen grouwzaame rotzen, klippen, en verscheide gronden van byzondere zanden, kleyen, mergels, steenen en *mineralen*, banken voor oesters, mosselen, krabben, kreeften enz. groentens, kruiden, wieren en duizend zeegewassen, koraalen, paarlen, ambers, horentjes, schelpen van alderhande wonderlyke koleuren, teikens en gedaantens?

33.

Als een naarstig Natuur-beschouwer zyn aandacht laat gaan over de ontelbaare inwoonders der zee, de groote en kleine vissen, schulpvissen, schildpadden, zee-gedrochten als kleine Eilanden, de loop der vissen, haar voedzel, voortteeling, en gebruik tot voedzel en dienst der menschen, het onnoemelyk getal van wurmen

men en onzichtbaare diertjes , levendige schepzeltjes en bloedeloze beesjes in zommige zeën , op stranden en gronden , of tusschen klippen en rotzen , waar is voor dezelve ooit gedaan werk te vinden ?

34.

Als wy uit de grooten *Oceaan* aan land reisen , en beschouwen de binnenlandsche wateren , vlooden , rivieren , haar oorsprong en ontlastinge , haar goudryke gronden , haare overstromingen en vruchtbaarheid voor dorre en dorstige landen . Wat vinden wy hier wederom een ontelbaar getal van vissen , haartyden , haar loop , vangst en aart na haar verscheide gronden en aas ; de meerder of minder bekwaamheid des waters voor bereiding van stoffen , tot dienst van alderley konsten en ambachten ? Welk een getal van zuurbronnen , kookende en lauwe fonteynen en wellen , *medicinale* en alderhande *minerale* wateren , poelen , putten , meiren , beeken , broeken , onderaardsche rioolen en wellen ? Maar ik zal in al dit water niet langer voortroeyen , want daar zoude geen end aan te vinden zyn .

35.

Het groote Lichaam , dat wy de Aard-

kloot noemen, is (voor zo ver het uit vaste en geen vloeibaare deelen bestaat, en in zo ver als wy het zelve met de algemeene naam van Aarde kennen) het vierde en laatste hoofdoorwerp eener algemeene Beschryving der Natuur. Deze onuitsprekelyke Klomp in deszelfs afmetingen en juiste groote, omtrek of hoeveelheid te beschryven, is hier de meening niet, maar ik geloof, dat het een Lezer (in die konsten onbedreven) vreemt voor zal koomen, als ik in 't voorbygaan aan hem zegge, dat hem zoude kunnen getoont worden, als dit lichaam in een schaal ingebeeld wierd, hoe veel het by waarschynelyke onderstelling zoude moeten weegen.

36.

Een nauwkeurig Beschouwer van de groote Natuur kan dit laatste hoofdoorwerp der Natuurlyke Historie op vierderhande wyzen bespiegelen. Eerstelyk het oppervlakke des aardbodems met alle deszelfs verscheide hoedanigheden en gedaantens, met betrekkingen of op de zee of op andere naastgelegene aardfche deelen, of op het geweste des Hemels, daar de aarde in bewogen word, op de hemeltekens, zon, maan, planeten enz.

Mits-

Mitsgaders in een algemeene of byzondere afdeeling en afmeting, en duizend andere betrekkingen, te veel in getal om hier alle aangemerkt te worden.

37.

Als wy alleenlyk maar op de verscheide stantsgelegentheden en gedaantens des oppervlakkigen Aardbodems naauwkeurig acht wilden geven, zouden wy in een ontelbaarheid vervallen, dewelke door geen duizend Natuurlyke Historischryvers te verrichten zoude zyn, of uitgevoerd zoude kunnen worden. Als iemand maar de gelegentheid of stant van een byzonder landschap zoude trachten te beschryven, zoude hy moeten asperken en bepaalen deszelfs grensscheiding door geburige zeën en Landschappen, deszelfs omtrek, afmeting en grootheid, de inwendige verdeelingen van het landschap na derzelve metingen, de oost-west-zuid-en noorder-zyden van gedachte Landschap: de vlaktens, bergen en derzelve gedaanten, hoogtens, voeten, toppunten en omtrek, de valeyen, heuvels, rotzen, duinen enz. de regels en loop der bergen, de byzondere landstreeken in dit landschap gelegen. De hoofden, kaapen en uitspringende punten, zee-boe-

zems, havens enz. van 't geheele Landschap. De brandende, rookende en dampuitwerpende bergen, onderaardsche kolken, hoolen, de aardbevingen; de aanschakeling en afscheiding van het Landschap in Eilanden of Byna-eilanden, de verscheide soorten van grond, aardens, kleyen, mergels, zand, veenen, moerassen, stenige gronden. Welke *specifyke* hoedanigheden dit landschap eigen zyn, en derzelve verschil in deszelfs verscheelende landstreeken. De bosschen, wouden, broeken, jacht, vissery, meiren, wateren, vruchtbaarheid en onvruchtbaarheid, en duizend zaaken durf ik niet eens aanhaalen, dewelke een Natuurlyk Historischryver in elk byzonder Landschap heeft aan te merken, en dat alleenlyk maar voor zo ver hy deszelfs oppervlakkige stand-plaats bespiegelt.

38.

Ten tweeden kan een opmerkend Natuur-beschouwer de Aarde bespiegelen, ten opzicht van deszelfs Inwoonders. Maar Hemel, welk een verscheidentheid, welk een onnoemelyk getal doet zig hier op voor onze verbeelding? Wie heeft ons tot noch toe alle *Natien* opgetelt, of elke *Natie* in dien slag van onderscheid, waar

waar in zy van alle andere *Natien* verscheelt, beschreven? Ik zal van deze zaak aftreden, en om deszelfs ondoenlykheid maar voor oogen stellen de beschryvinge des volks van een enkeld en byzonder Landschap.

39.

In het beschryven der Inwoonders van een enkeld of een byzonder landschap, zoude een Natuurlyke Historischryver acht dienen te geven. 1. Op de Ingeboorene van outs. 2. Op de volkplantingen uit andere vremde *Natien*. En 3. Op de Inkomelingen; op de *temperamenten* van deze drie elk in 't byzonder, en hoedanig het *temperament* der volkplantingen door den aart des lands dampkringachtigen lichts en waters, gewoontens, voedzels enz. wierd verandert, in hoe veel tyd zulks door malkander genomen geschiede, welke veranderingen de vremdelingen of inkomelingen daar onderhevig waren. Het verschil des volks van elke Stad of Landstreek in gedachte Landschap, zo van *temperament* als alle andere toevallige eigenschappen en hoedanigheden, de gedaante, grootte, lengte, dikte, postuur enz. door malkander genomen, de trekken van haare aangezichten tot onder-

scheid van andere *Natien*, derzelver *coleur*, hair, oogen, ooren, neus, mond, lippen, vlugheid, sterkte, behendigheit, gezondheid en landziektens, derzelver gewoontens, zeden, loosheid, schrandereheid, uitvindende kragt en vernuft, haar oprechtigheit, bedriegelykheit, onnozetheit, bygelovigheit, vryborstigheit, openhertigheit, haar natuurlyke neigingen, uitstekentste deugden en ondeugden, driften, taalen, Godsdiensten, zeeden en plichten onder en tegen malkander, gedrag tegens vremdelingen; haar gewoonelyke spyzen, dranken, brasseryen, soberheit, pracht, geleertheit, konsten, oeffeningen, koopmanschappen, neringen en hanteringen of ambachten, haar Regeerwys en burgerstaat, haar genees- en heelkonstige oeffeningen, haare rechtsgedingen, feestten, zegepralingen, en *cerimonien* in trouwen en begraven enz. Haare vrouwen, derzelver vruchtbaarheid of onvruchtbaarheid, haare oeffeningen, huiswerk, huiscieraden, konsten en handwerken. Der mannen oorlogsbedryf, kloekmoedigheit of bloohertigheit, haar bouwkunde omtrent woningen, schepen, rytuig en andere gevaartens; haar landbouw en byzondere manier daar

om-

omtrent, haar tydverdryfen vermakelykheden, spelen, danzen, zingen, haar verscheide kledingen, elk in zyn trap van staat, jaaren of eerampten, en duizenden van andere zaaken, dewelke in een naauwkeurige Beschryving des volks van elk byzonder Landschap aangemerkt moeten worden.

40.

Ten derden zoude een natuurlyke Historischryver de Aarde kunnen bespiegelen, ten opzicht der zaaken, dewelke zich boven op de aarde vertoonen, by voorbeeld: de dieren in haare geslachten en soorten afgedeelt, de landdieren, land- en te gelyk water-dieren, de kruipende dieren, de bloedelooze dieren, de voor 't bloote oog onzichtbaare dieren, de vogelen, elk na den aart van 't landschap en lucht, daar zy in voortgeteelt zyn; mitsgaders ten opzicht der plantgewassen, boomen, heesters, boomachtige heesters, plantachtige heesters, kruiden, bladeren, bloemen, vruchten, zaaden, by-of aanwassen, campernoeljes enz. Dewyl ik deze zaaken na dezen elk op haar plaats hoope te verhandelen, zal ik my tegenwoordig daar niet breder over uitlaten; maar merk eens op aandachtige Lezer, in welk een *Oceaan* van

menigvuldigheid en verscheidenheid een Natuurlyk Historischryver zoude omdobberen, als hy zoude trachten aan ons mede te deelen een nauwkeurige beschryving van de dieren en gewassen van elk Landschap byzonder des geheelen aardbodems, als hy elk zoude beschryven, na zynen landaart en byzondere hoedanigheden? Indien gy gelezen moogt hebben, wat ons alléén van de dieren ontdekt hebben, *Plinius, Dioscorides, Ælianus, de groote Gesnerus, de weergaloozen Aldrovandus, de vermaarde Willem Piso, Georgius Markgraaf, Carol. Clusius, Franciscus Hernandez, Joannes de Laet, Eusebius Nieremberg, Jonston, Bochartus, Charleton, Willughbei, Rondeletius, Moussetus, Wotton, Lister, Rajus* en een menigte andere, zult gy wel toestaan, dat hier nog vry wat te onderzoeken is, 't geen wy geheel niet of zeer schraal weeten.

41.

De vierde manier, daar een Natuurlyke Historischryver zyn mede-hoofdvoorwerp de Aarde byzonderlyk door kan beschouwen, is, wanneer hy in aanmerking neemt de zaaken, dewelke gevonden worden in de ingewanden der aarde,

na-

namentlyk de *metalen* en alderhande bergstoffen en mynstoffen, steenen, gibzen, aardens, mergels, en ontelbaare zaaken van die natuur. Laat nu de naamwyze en laatdunkende Schoolgeleerden, dewelke alles buiten de zaaken zelfs meenen te kennen uit haar ydele onderstellingen, of zogenaamde oorzaaks-of Natuurkunde, eens in deze groote klomp met ons intreden, en beschouwen de vrezelyke dieptens der onderaardsche mynen en uitgegrave kuilen enz. Zy zullen zich datelyk in een doolhof van onkunde verwart en verlegen vinden, en haare ingebeelde kennisse zelfs bestraffen en uitjouwen.

42.

Als wy den ontzachelyken Aardkloot in zyn geheele dikte, in een recht nederdaalende lyn tot aan onze tegenvoeters, eens overwegen, zullen wy zeer lichtelyk begrypen, dat wy van het inwendige gestel des aardbodems maar zeer luttel weten. Want als wy de Mynen van *Hongaryen*, van *Saxen*, en van *Peru* (die van alle de Bergwerken en aardgravingen de diepste zyn) eens in acht neemen, zullen wy bevinden, dat wy ten opzicht van de diepte der aarde, tot aan zyn middelpunt

delpunt gerekent, nog naauwlyks op de eerste trap zyn na beneden geklommen. Ik hebbe in *Boyle*, *Broen* of *Agricola*, voor dezen gelezen (dog de plaats en de rechte *Auteur* van deze drie is my ontfchoten) de lengte van de rechte nederdalende lyn, tot op de grond van de alderdiepste Myn; maar ik hebbe echter zo veel wel onthouden (en ik zal het ook na dezen uit myne Aantekeningen eens opzoeken, en U, als ik van de bekende mynwerken handele, mede deelen) dat de diepte van de alderdiepste Myn ten opzicht van de dikte des aardbodems, als een zeer dun schilletje of schorsje van dit overmatig gevaarte te achten is.

43.

Maar dat noch meerder de grootte des voorwerps van een algemeene Natuurlyke Historie, en onze deerlyke onkunde en erbermenswaardige onnozelheid met duizend monden uitroept, is, dat wy zelfs van dit dunne schilletje en smalbastig schorsje noch zo weinig weeten. Daar zyn immers na *proportie* van de geheele oppervlakte des geheelen Aardbodems maar weinig plaatzen doorgegraven. En 't geen noch veel aanmerkelyker is, wy hebben maar zeer weinig geleerde Mannen,

nen, dewelke de moeiten hebben gedaan van ons iets zonderlings mede te deelen van de plaatzen, dewelke gegraven zyn. Ik durf wel recht uit zeggen, dat wy maar een eenig Schryver hebben, namentlyk *Georg. Agricola*, dewelke ons iets, dat aanmerkens waardig is, van de Mynwerken heeft medegedeelt. Het is wel waar, dat zommige geleerde Lieden over de *metalen*, bergstoffen, aardens, steenen enz. hebben geschreven, maar van de berggroeven zelfs en de werktuigen daar in gebruikelijk enz. zeer weinig en gebrekelyk. Zommige opmerkende Reizigers hebben eenige aanmerkingen nagelaten, en zommige Schryvers van *Duitschland*, *Italien* en *Vrankryk*, als ook eenige andere hebben van de mynen in *Peru* hier en daar wat aangetekent, maar het is van weinig belang. Ik zal hier van alle andere zwygen, maar *Jos. de Acosta* is de eerste, en de Heer *Frezier*, *Ingenieur* des Konings van *Vrankryk*, in zyne Reizen 1712. 1713. 1714. in *Westindien* gedaan, de laatste van die gene, dewelke iets van belang hebben aangetekent van de Mynen van *Peru*.

Acosta verhaalt, in het vierde Boek van zyne Natuurlyke Historie van Westindien, van de Mynen van *Peru* veel fraaye en aanmerkelyke zaaken. Het Gebergte van *Potosi*, zegt hy, is gelegen in de *Provincie* van de *Charcas* in 't Ryk van *Peru* 21 en $\frac{2}{3}$ graad zuiderbreedte van de linie op het uiterste einde van de *zona torrida*. Zo dat dit land na de hoogte des *pools*, daar 't op legt, getempert of heet behoorde te wezen, maar het is om de steigerende hoogte des lands en grouwzaame bergen daar zomtyds kouder als in *Vlaanderen*. Behalven de hoogte van het Land waajen daar in de Maanden Mey, Juny, July en Augustus koude en ongetemperte winden, dewelke zy daar *tomahavi* noemen. Deze winden zyn zeer verbolgen, koud, ongezond en onvruchtbaar, alles wegdrogende; in zo verre, dat nergens eenige vruchten, kruiden of zaaden van belang voortkoomen, en het is volgens zyn eigen Natuur en onvruchtbaarheid onbewoonbaar. Maar het zilver is 'er zo kragtig, dat het alle andere dingen na zich trekt, zo dat op dit gebergte een van de grootste plaatzen van volkrykheid van gansch *Peru* gevonden word.

Potozi,

45.

Potosi, vervolgt hy, is van alle lyf-
tocht en lekkerny vol op. Alle plaatzen
en markten staan vervult met fruiten,
conferven, banketten, keurlyke wy-
nen, kostelyke zyde stoffen, en alles wat raar
en heerlyk is. Gelyk dit van veel ande-
re Schryvers, dewelke na *de Acosta* ge-
schreven hebben, ook bevestigt word.

46.

De Acosta zegt, dat de koleur van de
vermaarde berg *Potosi* wat na 't donker
ros trekt, dat de zelve van verrè zeer aan-
genaam voor 't gezicht opryft als een zui-
ker-brood, en boven alle de andere ber-
gen, dewelke daar by of omtrent staan,
het hoofd uitsteekt; dat de zelve in de
hoogte in een punt eindigt, en onder aan
zyn voet een myl in 't rond is, en dat
van het opperste van de berg tot deszelfs
laagste voet een vierdedeel van een spaan-
sche myl uitmaakt. De Mynen van de
berg *Potosi* wierden ten tyde van de (a)
Yncas, dewelke Heeren van *Peru* waren,
voor de tyden der Spanjaarden niet bereidt
nog

(a) Ziet wat de geleerde Heer *Isaak Verburg* hier
van geleert heeft in een aanhangzel achter de Reis-
beschryving van de Heer *Frezier* in 't jaar, 1718 vertaalt
en hier tot Amsterdam in 4°. gedurkt.

nog gegraven, maar doen wierd in de mynen van *Porco*, dewelke zes mylen van de berg *Potosi* afleggen, gearbeid. Ja zelfs na dat de Spanjaarden twaalf jaar in *Peru* gewoont hadden, zyn de overryke mynen van de vermaarde berg *Potosi* eerst gevonden.

47.

De ontdekking van de zeer ryke zilvermynen van de berg *Potosi* verhaalt *de Acofta* op de volgende wys. Een Indiaan genaamt *Gualpa*, geboren in het land van *Cusco*, klom op een zeekeren tyd op den berg *Potosi*, en moest zig op zommige plaatzen om deszelfs steilte aan de takken der wilde boomen, dewelke daar *quinua* genaamt worden, daar dezen berg in dien tyd byna over al mede bedekt was, hier en daar zomtyds vasthouden, en zelfs enigzins mede optillen. Hy greep onder anderen een tak, aan dewelke zich wortelt hadde een zilvere ader, die zedert de naam van de ryke zilver-ader behouden heeft. Deze tak volgde uit de grond hem na, en hy ontdekte (als kennisse van die zaaken hebbende, en lang by de mynen van *porco* verkeert hebbende) dat de plaats des wortels met een ryke *minerale* stof voorzien was, hy nam eenige stukken mede,

mede, dewelke hy tot *porco* door het vuur beproefde, en uitnemend ryk van zilver bevond. Hy behielt dit geheim een maand lang voor zich alleen, en groef dagelyks stukken van dit ryk *Mineraal*, tot dat eindelyk een ander Indiaan, genaamt *Guanca* en geboren in de valey van *Xauxa*, dewelke binnen de grensscheiding van de stad *de los Reyes* legt, en die een gebuur was van voorgemelde *Gualpa*, kwam te ontdekken, dat *Gualpa* in alles toenam, daar hy te voren armelyk leefde. Mitsgaders dat de *mineraal*-stof, dewelke *Gualpa* bereide, verscheiden was van het zilver-*mineraal* of erts van *Porco*. Om deze reden plaagde *Guanca* onzen goeden *Gualpa* zo lang, tot dat hy hem eindelyk deelgenoot van deze heimelyke schatkist maakte, echter onder dit beding, dat *Guanca* voor zyn deel zoude genieten een andere zilvere ader, die mede heel ryk was, en die hy behalven de eerste ondertuffchen noch ontdekt hadde, maar wiens erts harder en zwaarder te bewerken was.

48.

De Alderrykste Schatkist, dewelke zo wel voor als na dien tyd op de geheelen aardbodem bekend is geweest, was toen in handen van twee overwonnelingen en

130 *Natuur- en Konst-Kabinet*,
ellendige Indianen, maar zy twiften wel
haaft om het verfchil van de Erts, en *Guanca*
ontdekte aan zyn Meefter het geheim.
De Meefter van den ondankbaaren en on-
trouwen *Guanca* was een Spanjaart, de-
welke *Villaroel* genaamt was en in *Porco*
woonde.

49.

De Wet des Konings van *Spanjen* geeft
aan de geen, die een ryke ader ontdekt,
een recht, dat hy eenige roeden in den
omtrek voor zich zelve mag afteikenen
en afperken, gelyk ook datelyk de Span-
jaart *Villaroel* met behulp van zyn knecht
Guanca verrichte, daar de rykfte Erts
gevonden wierd, te weten in de ader van
de eerfte ontdekker *Gualpa*. Hier blyft
zodanig een ontdekker Heer en eigenaar
van, mits dat hy de geheele Myn aan 't Ko-
ninglyk gerecht openbaart en getrouw
aangeeft, en aan de Koning de vyfde
penning van alles dat hy uitkookt be-
taalt.

50.

Deze eerfte aangeving en openbaring
van de rykdommen van den berg *Potosi*
is door *Villaroel* en *Guanca* gefchiet op
den 21 April in 't jaar 1545. Zeer kort
na deze ontdekking wierd noch een derde
ader

ader gevonden, dewelke uitnemend ryk was, dog de Erts van de zelve was zo hart als vuursteen. In het zelfde jaar 1545 wierd op den 31 Augustus noch een vierde zilver-ader ontdekt, *mendieta* genaamt. En deze vier aderen zyn de rykste, die tot noch toe op den geheelen aardbodem ontdekt zyn geweest. In de eerste ontdekte en rykste van deze vier aderen stont het metaal een spiets lengte in de hoogte over einde, op de wys als rotzen, die boven de aarde als de tanden van een kam uitsteken, en zulks ter lengte van driehondert voeten en dertien voeten in de breedte. Het metaal was zo ryk, dat de helft van deszelfs Erts byna zilver was. De rykdom van dit metaal duurde in de diepte vyftig en zestig mans lengtens, op welke diepte het onzuiverder wierd. Deze ontdekking geschiede, terwyl *Karel de V Keizer van Duitschland* en *Monarch van Spanjen* was. Het gerucht, dat zich overal van deze ontdekking verspreid hadde, lokte van alle kanten de Spanjaarden na *Potosi*, zo dat aldaar in weinig tyd een groote plaats vol Inwoonders zich vertoonde.

51.

Onder de alderrykste Mynen, daar de Oude van geschreven hebben, is die de

rykfte daar *Plinius* van melt, dewelke in de *Pirineefche* gebergten van *Spanjen* door *Bebelo* eerft is ontdekt, die aan zyn Eigenaar *Hannibal* dagelyks drie hondert ponden zilver uitleverde, te weten ponden van twaalf oncen; maar deze hadde geen overeenkomst in rykdom by de aderen van *Potosi*. Want het blykt uit de Boeken des Konings van 't huis der *contractatie* (daar 't zelfde opgeteikent word) dat in de tyd, dat de *Licenciaat Polo* regeerde, alle Zaterdag alleen voor de vyfde penning des Konings van *Spanjen* afgedeeft wierden veertig duizend ftukken van achten. Zo dat dagelyks uit deze Myn uitgelevert wierden dertig duizend Ryksdaalders, daar de myn *Bebelo* maar ruim tien duizend guldens dagelyks konde uitleveren, behalven dat de fchat van *Potosi* wel verdubbelt moet worden, dewyl de helft in dien tyd wel verzwegen en niet aan 't Boek des Konings aangegeven wierd, maar onder de Indianen en Spanjaarden bleef; gelyk zulks by *de Acofta* zyn tyd in *Peru* over al zeer wel bekend was.

52.

De grootfte verhandering, dewelke belet, dat de fchatten niet uit de Mynen
ge-

gehaalt kunnen worden, is het water, dat uitgeemert moet worden, daar *Potosi* vry van was, en de mynen van *Porco*, die anders zeer ryk zyn, overvloedig mede gekwelt wierden, gelyk ook in ouden tyd de mynen van *Bebelo*, na het getuigenisse van *Plinius*. De myn van *Bebelo* in *Spanjen* was vyftien hondert treden diep, en gedurig vol water, en die van *Potosi* by de tyd van *de Acofta* twee hondert mans lengten of vademmen. Alle de vier erts-aderen van *Potosi*, zegt *de Acofta*, zyn aan de ooft zyde van de berg, daar de zon opkomt, en zy loopen van 't noorden na 't zuiden, zynde nu op haar breedfte zes voeten, en op haar smalft een span breed; aan de weftzyde van de berg worden geen mynen gevonden. Daar zyn kleindere takken, die van deze groote voortkoomen. Elke ader heeft verfcheide mynen of groeven, en deze behooren aan verfcheide eigenaars, na welker naamen zy genoemt worden. De grootfte Myn is 80 Spaanfche ellen en de kleinste van vier. Meer als tachtig ellen word aan niemant toegestaan om te graven. In de ryke ader zyn achtenzeventig mynen, in de ader van *Centeno* 24 mynen enz.

53.

Myn bestek verbied my, waarde Lezer, om verder af te weiden, en van de andere Mynen van *Westindien* te spreken; verwacht op een andere tyd naauwkeuriger en overvloediger beschryving zo wel van de Mynen van andere landen, als van die der *Spaansche* en andere *Westindien*. Deze zyn zo verscheiden en zo veel in getal, dat het uw geloof, indien gy des onkundig zyt, te boven zal gaan. Maar de tegenwoordige rykdom der ertzen is lang zo groot niet, en ook zo gemakkelyk niet om uit te meubelen, als de menschen zich hier gewoonlyk wel inbeelden. De berggroeven en visseryen van goud, de Mynen van koper, zwavel, zout, steenen, kwikzilver, zeilsteen, en veel andere bergstoffen, die daar gevonden worden, zyn zo overvloedig, dat ik aan de zelve op deze plaats niet durf raaken, veel minder aan de bergwerken van *Hongariën*, *Meissen*, geheel *Duitschland*, *Vrankryk*, *Engeland*, *Spanjen*, *Italiën*, de diamant-groeven van *Indiën* enz.

54.

Ik heb genoeg getoont om te doen begrypen, dat een naauwkeurige beschry-

ſchryving, door een natuurlyke Hiſtorifchryver van het ontzachelijke voorwerp (namentlyk de Berg- en Aard-groeven, en derzelve verſcheide bergſtoffen, dewelke op de geheele aardkloot gevonden worden en geopent zyn) een onderneming is, daar duizende geleerde pen- nen haare kragt op verilyten zouden, en dat wy zeer weinig weeten van deze zeer dunne ſchil of ſchors in zyn omtrek over de geheelen aardbodem aangemerkt.

55.

Wy moeten ons niet inbeelden, dat een metaal-ader, 't zy van goud, zilver, koper, tin, *cinaber* enz. niets anders zoude behelzen, als dit eenige metaal of *mineraal*, te weten of goud, of zilver, koper of tin, of loot of kwikzilver; ô neen myn verſtandige Lezer, de ertzen van deze metalen verſcheelen in duizende van omſtandigheden zo oneindig veel van malkander, dat zulks uwe gedachten voorby zoude vliegen. De Heer *Frezier* zegt. De ſteenen van de mynen, de erts, (of om de taal van *Peru* te ſpreken) het metaal, waar uit men het zilver haalt, zyn niet altyd van dezelve hoedanigheid, beſtendigheit en koleur. Daar zyn 'er

1. Blank en grauww, gemengt met roſſe
I 4 vlek-

vlekken als uit de mynen van *Lipes*. 2. Word daar gevonden zwarte aarde of erts, dit is de rykste, en met loot gemengt. 3. De alderrykste erts is insgelyks zwart, en word root als zy tegen yzer gewreven word. 4. Daar is erts die sterk glinfert, maar is zeer arm. 5. Daar is geelrode. 6. Daar is groene. 7. Daar is zilverdradige. Dus ver de Heer *Frezier*. Gy ontmoet duizende van *coleuren*, duizende van alderhande steenen, aardens, gibzen, mergels, cristallen, *marcazitaas*, *antimonien*, *cinabers*, *vitriolen*, half- en geheel-rype metalen, zwavels, koolen, *cobolten*, *arsenicaas*, *zandaracaas* enz. in zo ver dat gy niet weet, waar gy u wenden of keeren zult, om uw vereischte metaal, daar het om te doen is, uit te kooken; en de werktuigen, die daar toe noodig zyn, en daar op verscheide wyzen toe gebruikt worden, gaan uw verwachting te boven: ik zal nog maar iets zeggen.

56.

De Myn-aderen loopen gemeenlyk na de diepte, en zyn zeer zwaar te vervolgen, en om daar by te koomen hebben de Spanjaarden in de berg *Potosi* gaten gegraven aan de voet van de berg,
die

die na de ader toeleiden, dwars in dezelve. Deze wegen zyn een mans langte hoog en acht voet wyd, en honderde ja duizende vademmen lang, en hier door brengen zy de gegraven metaal-aarde na buiten, mits betalende aan den Eigenaar dezer wegen een vyfde part van alle de metaal-aarde of erts. De metaal-aarde of erts is steen, en word met yzere koevoeten en andere brekende *instrumenten* aan stukken geslagen en uitgehakt, en word dan op ladders van osse-leer in een kleed' op de rug na de dwarswegen opgetorst, dikwils ter hoogte van tweehondert vademmen, eer zy aan de uitgaande dwarsweg koomen, geschiedende dit alles in 't donker buiten eenige dag en met kaarslicht. Ziet de *Acosta*.

57.

De Heer (a) *Frezier* zegt, dat de Mynen, die tegenwoordig het meeste zilver geven, zyn die van *Oruro*, een klein steedtje 80 mylen van *Arica* gelegen. 1712. ontdekten zy tot *Ollachea*, niet verre van *Cusco*, een zo ryke Myn, dat zy byna een vyfde zilver uitleverde, maar zy is nu maar gemeen. Na deze volgen die van *Lipes*, die het zelfde lot gehad

I 5 heb-

(a) Ziet *Frezier* Reis door de Zuid-zee.

hebben. Eindelyk die van *Potosi* geven weinig, en slepen veel onkosten na zich door haar groote diepte.

58.

Gelyk ik nu lichtelyk al te overvloedig getoont hebbe, dat het Geheel-al of de groote Natuur een voorwerp is, dat in geen algemeene Historie of Beschryving kan vervat worden, om deszelfs grootheid en veelvuldigheid van Natuurlyke Schepzels, is in tegendeel de kleinheid en deelbaarheid der stoffelykheid van elk schepzel ook te ryk en te onbepaalbaar, om beschreven te worden na haare waarachtige gesteltheid, en ik zal u toonen, dat al zo weinig als wy de groote Natuur kennen in deszelfs uitgestrektheid, even zo veel voor ons verborgen is deszelfs waare geschapenheid in het zo genaamt oneindig klein.

59.

Het gezag van *een* naarstig en nauwkeurig onderzoeker moet by een man, die recht verstandig wil handelen, meer gelden als de redentjes van duizend schoolgeleerden, dewelke of nooit eenige proeven gedaan hebbende, of eenige weinige proeven van de groote Natuur-beschouwers overgenomen hebbende, uit onderstel-

stellingen en harffen-gedrochten, stout en onbeschaamt over alle de zaaken der Natuur haar oordeel vellen. Dat gezag moet echter niet verder als op ons geloof werken, dat is : wy moeten de bevindingen en de proeven, dewelke een groot Natuurbeschouwer verhaalt zelfs gedaan te hebben, met een goed vertrouwen aanneemen, maar zo ras als zodanig een Man (al was hy ook de grootste van alle de Natuurbeschouwers) uit deze proeven begon te redeſneren, en onbeproefde zaaken uit deze *data* te besluiten, en gevolgen te trekken, moeten wy ons met deszelfs groot gezag niet bekreunen, maar onze eigen toetſteen en zeef gebruiken, en het licht de waare Reden, die Godt ons daar toe geſchonken heeft, gehoorzaamen, en door deszelfs oordeelend vermogen ontdekken de waarheid of valsheid zyner redenkavelingen, gemaakte gevolgen en besluiten.

60.

De roemruchtige *Robertus Boyle* heeft zo veel gezag by de geleerde Wereld verworven, dat niemant aan de ondervindingen, waarnemingen en proeven, dewelke hy heeft nagelaten, tot noch toe heeft willen twyffelen. Ik zal eenige proeven van dezen grooten Man aanhalen, om te bewy-

bewyzen de onnaspeurlykheid van het onbegrypelyk klein zommiger stoffelyke deelen.

61.

Ik leide een greintje gevylt koper, zegt de Heer (a) *Boyle*, in een schaaltje, dat van de uiterste naauwkeurigheid en radigheid was; en dewyl ik dit metaal hadde uitgekoren, om dat het zelve in de meeste smeltvochten uitlevert een zeer kennelyke en volle blauwe koleur, hebbe ik het zelve laten smelten, niet in sterk-water of konings-water, maar in geest van *Ammoniac*-zout, om dat deze uit een pis-zout bestaat, en dat andere proeven my geleert hebben, dat de pizoutige smeltvochten veel hooger koleur uit het koper haalen, als de zuure ontbind- of smeltvochten. Ik storte in een hooge of lange ronde glazen-pyp van vier duim over zyn *diameter*, overvloedig veel van deze geest van *Ammoniac*-zout, op dat het geheele greintje koper ontbonden en gesmolten zoude worden; dit geschiet zynde, goot ik de geheele glaze buis vol regenwater, waar door de koleur een weinig bleeker wierd, doen goot ik dit vocht over in een afgewogen vat, en
woeg

(a) *Ibid. eius tractat. de mira subtilitate effluviourum.*

woeg het gekoleurde vocht, en bevond dat een grein koper zich zodanig liet verdeelen, dat 28534 greinen water daar door gekoleurt wierden. Maar dit is noch niet genoeg, want de Heer *Boyle* toont behalven dit alles, dat als wy op de uitgestrektheid der stoffelyke deelen letten, zo van het water als het koper, dat het *volumen* van een en het zelfde gewicht van water en koper zo veel is als negen op een; dat is, dat een grein water negenmaal zo veel plaats beslaat als een grein koper. Als wy dan de 28534 grein water, dewelke van een grein koper gekoleurt zyn, *multipliceren* door negen, zullen wy bevinden, dat een deeltje koper zyn koleur uitreikt aan 256806 evengelyke deelen water, welker uitgebreithed van elk even groot is als de uitgebreithed van het greintje koper. Maar dat noch meer is, dit gekoleurt water konde noch eens zo veel klaar water verdragen, zonder zyn blauwe koleur in 't geheel te verliezen, hoewel dezelve zeer flauw en bleek was. Waar uit volgde, dat een greintje koper de koleur konde uitreiken, en zich vervolgens laten verdeelen aan zo veel even groote deelen waters tot een getal van 513612 deelen.

De Heer *Boyle* liet ook een stuk Amber de grys van hondert grein aan een naauwkeurig schaaltje hangen, en schoon dit schaaltje op een klein gedeelte van een greintje overwicht zoude doorgeslagen hebben; bleef het zelfde drie dagen en een half in zyn balans staan, schoon de amber het geheele vertrek met welriekende deelen in al dien tyd hadde vervult. Op een andere dag liet hy in de plaats van amber een stukje *assa foetida* of duivels drek aan het schaaltje hangen, en het zelve hadde in vyf en een halve dag niets zichtbaar van zyn gewicht verloren, niet tegenstaande het al dien tyd de omgelegen lucht, daar het in hing, met stinkende deelen hadde vervult.

Indien gy vermaak schept Lezer, om zelfs een proef te neemen van de onbegrypelyke deelbaarheid zommiger stoffen, neemt een grein amber de grys, anderhalf grein spierwit civet, een half grein muscus van *Tunquin*, en twee druppelen gedistilleerde oly van kaneel, mengt en stampt dit met dertig grein witte broodzuiker tot een poeyertje, neemt van de alderbeste *Bearne-Tossaan* wyn acht pond,

pond , stort uw poeder daar in , en laat dit in een zeer dichtgesloten fles een jaar lang in een kelder staan , gy zult bevinden , dat het eene greintje amber de grys niet alleen zal doorsteken door al de wyn , maar dat zelfs een thee-kopje van deze wyn een geheele boutelje frisse wyn zal *ambrizeren* , en als al uw eerste wyn is opgebruikt , en gy de fles wederom met acht pond versche *Tossaan* wyn opvult , na verloop van eenige weeken zult gy wederom bevinden , dat alle uw *Tossaan* wyn op nieuw *geambrizeert* is , en zulks tot verscheide reizen toe. Deze proeven door my zelfs genomen , en aan andere Liefhebbers getoont , bevestigen de proeven van de Heer *Boyle* ten vollen.

64.

Om de ongeloofelyke kleinheid der uitwaassende lichaamen te beter aan te dringen , verhaalt de Heer *Boyle* op verscheide plaatzen verscheide bekende voorbeelden van honden , dewelke aan de prent of voetstappen van haazen en ander wildt , aan de plaatzen daar patryzen en ander gevogelte gezeten heeft , en aan de voetstappen van haar meester , zelfs eenige uuren na dat dezelve betreden zyn , reuk ontvangen , en dervelver

144 *Natuur- en Konst-Kabinet* ;
ruikende deelen in haare neusgaten ont-
moeten.

65.

Het alder verwonderens waardigste voorwerp , dat een Natuurlyk Historischryver in het ongeloofelyk klein voorkomt , zyn de ontdekkingen der onuitsprekelyke kleine levendige schepzeltjes , gedaan met vergroot-glazen door de vermaarde Heeren *A. v. Leeuwenhoek* , *Rob. Hooke* , *F. Redi* , *Malpighius* , *Bonanni* , *Langius* en andere. Deze Heeren hebben getoont , dat in de natuur gevonden worden diertjes en levendige schepzeltjes van zodanig een ongeloofelyke kleinheid , dat dezelve niet alleen het scherpste gezicht ontwyken , maar nooit als met het alderkeurlykste en wel geschikste vergrootglas kunnen gezien worden. En't geen de kleinheid van zodanig een beesje het alderverwonderlykst maakt , is dat zelfs het alderkleinste diertje voorzien moet zyn met alderhande verscheide deelen , die tot deszelfs beweging , leven , voeding en voortteeling noodig zyn. (a) Deze dieren moeten volgens de bekende wegen der natuur begiftigt zyn met een mond , maag , darmen , hart , aderen ,
flag-

(a) *Vid. Jo. Conrad. Peyer Mercurologia.*

flagaderen, harffens, spieren, zenuwen, vochten, bloed, lucht, en veel andere deelen.

66.

De Heer *A. van Leeuwenhoek* getuigt, dat hy in eene druppel peper-water, daar drie dagen peper in uitgetrokken was, had waargenomen ten minsten 8280000 levendige schepzeltjes. Ik verzoek, dat myn Lezer hier de onvoorzichtigheid niet begaat, van de waarneming van dezen Heer te verwerpen uit onkunde, gelyk dagelyks gebeurt. De Heer *R. Hooke* heeft diertjes ontdekt, dewelke in de omtrek van een eenige druppel een getal uitleveren van tienmaal hondertduizend milioenen, en een iegeelyk van deze diertjes moet voorzien zyn met de vereifchte deelen, van *Peyerus* te voren opgetelt.

67.

Op dat nu myn Lezer eenig licht mag ontvangen, op welk een wyze dit getal word opgemaakt, gelieft hy zich voor te stellen, dat een lang glazen pypje (tienmaal fynder als een menschen hair) met een honderdste part van een eenig druppeltje vervult is, en dat wederom de honderdste part van 't pypje beschouwt

zynde, dit wederom in een zeer klein part verdeelt kan worden; en over de diertjes (zich in dat deel bevindende) een overslag gemaakt zynde, kunnen alle de diertjes, dewelke in de geheele druppel zyn, door *additie* tot een zeker getal gebragt worden, in welk getal die Heeren dan altyd waarneemen het minste getal. Uit deze en duizend andere voorbeelden, dewelke ik nu voorby zal gaan, kan myn Lezer wel zien, dat het voorwerp van een algemeen Natuurlyk Historifchryver (zo wel ten opzicht van zyn *onbegrypelyk klein* als zyn *onbepaalbaar groot*) ontoegangkelyk voor de geest en arbeid van *een* Schryver is, en dat vervolgens de Natuurlyke Historie van *Plinius* niets minder is, als een Historie van de geheele groote Natuur. Daarom zal ik over twee maanden (behalven veel andere zaaken) handelen van de verscheide soorten van Natuurlyke Historifchryvers, haar onderscheid en betrekkeheden enz.

*Van de Wetten der Natuurlyke Histori-
schryvers.*

1.

OP dat een Natuurlyk Historischryver zyn werk tot een gelukkig en vruchtbaar einde zoude brengen, is het noodzakelyk, dat hy zich verbindt aan zodanige wetten en voorwaarden, dewelke, als hy dezelve waarneemt, zyn werk de vereischte hoedanigheden van een Natuurlyke Historie kunnen byzetten.

2.

De eerste regel of wet voor een Beschryver der Natuur moet zyn. *Dat hy de Schepzels of zyn voorwerpen zodanig moet beschryven als zy inderdaad zyn, en als die in de Natuur gevonden worden.* Als een Natuurlyk Historischryver ons harsfengedachten, monsters en zaaken verhaalt, dewelke de fabel of het bygeloof hebben gedroomt; of wanneer hy de zaaken beschryft, gelyk zy aan de bloote zinnen voorkoomen, gelyk de Maan als de bol van zyn hoed, de Zon wat grooter, en de Sterren gelyk wy die zien. Of dat een Natuurlyk Historischryver een zaak

als buiten hem bestaande beschryft, dewelke nergens te vinden is als in het denkbeeld der menschen, en duizend diergelyke zaaken, zondigt hy tegens deze Wet.

3.

De *tweede* Wet, daar een Natuur-beschryver zich aan moet onderwerpen, is. *Dat by alle ingenomene wetenschappen, opinien en vooroordeelen afleid, en alleen zich door de Natuur en hoedanigheid van zyn voorwerp laat als by de hand leiden.* Als wy eens nader overweegen en herdenken, hoe zeer de ingezogene vooroordeelen (verkregen in onze jonkheid door omgang, door vertelling, door schoollesjes, door leermeesters, door 't lezen van verkeerde boeken, door omgang met vremde *natiën*, geleerde lieden, bygeelloovige leugenaars) met ons als opgroeyen; hoedanig onze begeerlykheden na gelt, eer, wellusten en neigingen ons verblinden, hoe wy ons verflaven aan manieren en gewoontens, met welk een ontzach wy alles aanhooren, en als *Orakels* aanneemen en inpotten, dat wy van groot-achtbaare Mannen hooren verklaren, hoe kragtig onze driften ons van 't rechte spoor kunnen verbyfteren, hoe de
 waan-

waanwysheid, laatlunkentheid en zothed ons omringen, hoe licht wy aan deze of gene *Sette* vervallen en onder een vlag geraaken, hoe onvermogen onze Geest is en hoe ryk de zaaken zyn, hoe weinig kennisse, voorzichtigheid en gedult wy hebben om onze proeven en waarnemingen wel aan te leggen, en hoe veel daar toe van noden is, dan zullen wy de noodzakelykheid van deze voorwaarde lichtelyk bevroeden.

4

De derde Wet, dewelke een Natuurlyk Historischryver in acht moet neemen, is, dat by de stellige eigenschappen der schepzels nimmer moet verwarren met de betrekkelijke eigenschappen, vermogens en hoedanigheden der zelve. Alles dat van een zaak afgenomen zynde, de zaak vernietigt en aangevoegt stelt, word onder de stellige eigenschappen getelt. Alles dat van een zaak af en op een andere tyd aan kan zyn, noemen wy de toevallige hoedanigheden. Alles dat tot zyn zodanig zyn in een zaak het tegenwoordig zyn van een andere zaak (daar het betrekking op heeft) vereischt, moet onder de betrekkelijke hoedanigheden en vermogens eens zaaks gestelt worden. Als wy in

de beschryving der Natuurlyke schepzels in de onderscheidentlyke kennisse dezer hoedanigheden en eigenschappen verwart zyn, zullen wy aan de zaaken vermogens, eigenschappen, krachten en hoedanigheden toeschryven, die niet als zodanig in de zaak zyn, maar dewelke gehuisvest zyn in het punt, daar de eigenschappen van twee verscheide zaaken door betrekking in zamen vloeyen. Deze dwaling is zo algemeen en gevaarlyk, dat zy meest alle menschen, hoe geleert en voorzichtig zy ook zyn, onwetende en ongevoelig bekruipt, gelyk ik nadezen zal toonen.

5.

De vierde wet eener Natuurlyke Historie stelt de *ordre* der Natuurlyke schepzels, dat is: *de zaaken, dewelke beschreven worden, moeten in algemeene hoofdgeslagten verdeelt worden, en elk hoofdgeslagt wederom in zyn onderborige geslagten, en die wederom in haare smaldeelen of soorten, alles geschikt na de ordre der Natuur zelfs.* Als een Natuur-beschouwer de Natuurlyke Historie van zyn land of een ander landschap zoude trachten te beschryven, zoude hy zyn werk moeten verdeelen in zodanige hoofd-verdeelingen, als

als de Natuur zelfs verdeelt is. By voorbeeld. 1. De Hemel, Sterren, Zon, Maan enz. met derzelve gestaltens, vermogens en betrekkingen op dat landschap enz. 2. De Dampkringachtige lucht met alle deszelfs veranderingen en betrekkingen op gemelde landschap, deszelfs inwoonders, dieren, gewassen, vruchtbaarheid enz. 3. De wateren des lands, de zeën, rivieren, stroomen, fonteinen, putten, wellen, meiren, poelen enz. En 4. De aarde, benevens alles wat daar boven op gevonden word, als menschen, dieren, gewassen, en 't geen daar in door ingravingen ontdekt mag zyn, als Metalen, bergstoffen, steenen enz. Zodanig een verdeling heeft de Hoog-Edele *Robertus Boyle* eenige tyd voor zyn reis na den hemel zelfs ontworpen. De verdeling en ordre, dewelke een Beschryver van een eenig Natuurlyk scheapzel, of van eenige andere geringe gedeeltens der Natuur, moet waarneemen, zal ik mededeelen, als ik van de byzondere Natuur-beschryvers en derzelve onderscheid handele. En ik geloof, dat op dien tyd de nuttigheid van deze onze vierde Wet genoeg zal blyken.

De *vyfde* Wet voor een Natuur-ontvouwer is: *dat by de Natuurlyke Historie in haar grenscheiden zorgvuldig bepaalt en bewaart.* De opmerkende Lezer begrype hier, dat de eenvoudige, waarachtige en zeer omftandige Beschryving van een Natuurlyk Schepzel of fchepzels altyd moet gefcheiden worden, en voor dezelfs Natuurlyke Historie gehouden worden, en alles het welk daar tot nader verklaring word bygevoegt uit de oorzaak- en gewrochts-kunde, of uit de *Phyfica* of zo genaamde Natuur-kunde, of tot dienst en gebruik uit de konftbeschryving of ambachten, of tot uitlegging van derzelve groote vermogens, omtrek, inwendig geftel uit meetkunde, werktuig- en bewegings-kragtkunde, ftofscheikunde, en de groote menigte wetenschappen en konften, dewelke dienareffen der Natuurlyke Historie zyn. In zodanige omftandigheden, zeg ik, moet elke dienstbaare wetenschap in haar eigen betrekking bygevoegt en befchouwt worden, en geenzins verwart met en onder de Natuurlyke Historie voorgedragen of misbruikt worden; veel minder moeten deze dienstbaare wetenschappen of konften onder

mal-

malkander verwart, en de een in de andere ingelyft aangelegt worden, gelyk zulks dagelyks gefchiet.

7.

De zesde Wet is, dat een natuurlyk Historifchryver niets befchryft, als dat hy zelfs gezien en bevonden heeft, of onfeilbaar weet zodanig bevonden te zyn. Het is niet mogelyk, dat een Beschouwer der Natuurlyke fchepzels, dewelke een Natuurlyke Historie van zyn eigen land, of van een land daar hy na toe gereift is, befchryft, alles zelfs zo van naby kan befchouwen, waarneemen en beproeven, als nodig ter befchryving is, maar hy moet zorg dragen, van zodanige perzoonen (dewelke hy ter onderzoeking der Natuurlyke zaaken aanftelt) uit te kiezen, daar hy volkomen ftaat op kan maaken, en hy moet de Schryvers, dewelke hem zyn voorgegaan, en daar hy licht en kennis door ontvangen heeft, aantekenen, benevens de tyd in dewelke zy geleeft hebben; en openhertig belyden, door wie en van welke medehelpers hy tot deze kenniffe dier Natuurlyke zaaken gekomen is, op dat zyn Lezer met onderscheid mag konnen oordeelen, wat hy zelfs of andere voor hem ontdekt hebben enz.

Een natuurlyk Historischryver moet als een zevende voorwaarde of Wet waarneemen, *dat hy alle de Natuurlyke schezels, dewelke hy beschryft, moet waarneemen van haar eerste generatie en geboorte tot aan haar ondergang, met alle de veranderingen, dewelke in die tusschentyd aan dezelve gebeuren.* Hoe noodzakelyk deze Wet is, getuigen de Beschryvingen der Dieren, *Insecten, Planten, Mineralen, Metalen enz.*

Wy moogen als een achtste Wet voor een Natuur-Beschryver stellen, *dat de schezels uitgebeelt worden door het onafscheidelyk kenteken, waar door zy van alle andere schezels verscheelen, en hy moet aan dezelve naamen met omschryvingen toe-eigenen, daar dit onafscheidelyk kenteken door uitgedrukt word.* Want dewyl de Aaloude deze voorwaarde verwaarlooft hebben, zyn haare Nakomelingen in onzekerheid geraakt, welke zaaken het eigentlyk waren, die zy menigmaal met een enkele en bloote en oneigen naam beschreven, daar haare Nakomelingen (de Schryvers van de zestiende eeuw na Christus geboorte) veel onder malkander
over

over die zaaken twistende, ons veele voorbeelden van hebben nagelaten.

Van de Stoffscheikunde.

I.

DE *Chymie* of Scheikonst is een van de noodzakelykste konsten, daar een Natuurlyk Historischryver zich byna overal van moet bedienen. 't Is wel waar, dat een geleert Man wel een omstandige Beschryving kan doen van eenige Natuurlyke zamenstremzels of schepzels, ten opzicht van haar uitwendige gedaantens, voortteeling, geboorte, ondergang en verandering, zonder kennisse te hebben van de stoffscheikunde, maar dit zoude in alle schepzels of natuurlyke gewrochten geenzins doorgaan. Want veel Natuurlyke zaaken leggen onder en in andere Natuurlyke zaaken zo verwart en ingewortelt, dat zy nooit gekent zouden worden, als zy door konst daar niet van afgescheiden of uitgehaalt wierden, gelyk veele *mineralen*, metalen en andere natuurlyke zamenstremzels daar van getuigen zyn. En dewyl de Natuurlyke schepzels altyd beschreven moeten worden met betrekking op der zelve gebruik, dat

dat is op de konsten en wetenschappen, is de *Chymie* de eerste hulpkonst, dewelke daar byna overal dienst in doet.

2.

De *Chymie* is niet alleen een konst, dewelke verscheide wezens, die in gemengde lichaamen als ingezwachtelt leggen, daar tot verscheide gebruiken komt uit te scheiden, maar ook om verscheide wezens, dewelke gescheiden zyn, tot verscheide gebruiken en diensten te zamen te voegen. En eindelyk om uit de wezens door verscheide konstige werkdaaden nieuwe gewrochten en zamenstremzels, dewelke daar te voren als zodanig niet in opgesloten waren, voort te brengen, en tot verscheide gebruiken daar uit te bereiden.

3.

De verscheide gedaantens van bewegingen, dewelke de Scheikonst gebruikt om te scheiden of te verenigen, worden met een bastertwoord *Chymische Operatien* of stoffscheikundige werkdaaden genoemd. Om deze te verrichten, gebruikt de *Chymie* verscheide gereetschappen. In de kennisse van deze stoffscheikundige werkdaaden en in het bestier derzelve op elk byzonder onderwerp byzonderlyk toepasselyk, en in de kennisse van 't gebruik
der

der gereetschappen daar toe nodig, en in de kennisse der voorafbereiding der onderwerpen, daar de *Chymie* in werkt, bestaat de geheele Stoffscheikunde.

4.

Wanneer wy de Scheikonst in alle haare betrekkelikheden beschouwen, en alle de konstgewrochten, konsten en handwerken, dewelke haar wezen of dienst van de Scheikonst ontleenen, aan de Scheikonst willen toepassen, (gelyk de natuur en de grensscheiding van deze Konst ook vereischt) is de Scheikonst van een zeer groote uitgestrektheid, en veel te heerlyk om zo deerlyk van een deel hendaagze *Seftariffen* en roem-zuchtige menschen geteistert, en ten deele uit een *poltronnery* van *cabaal-tiranny* (om zyn konst of haan overal koning te doen kraayen, en listig blinde hulptroepen te werven) mishandelt te worden.

5.

Het is immers onwederfprekelyk, dat de Scheikonst de moeder, de voortkweekster of de dienarestle is van het uitmeubelen en zuiveren der metalen en bergstoffen, van de verscheide soorten van verfkonsten, van de brouw- bak- en kookkonsten, zoutbrandery, zeepziedery, zuiker-

kerbakkery en rafineerdery, wynbereide-
 ry, stookery en het toetakelen van alder-
 hande soort van dranken. Uit de Schei-
 konst kan zelfs ook afgeleid worden
 het toerichten van booter, kaas en alder-
 hande zuivel, als mede de giet-konsten
 uit metaal, van kanon, oorlogs-gereet-
 schap, huisraaden, konststukken, beel-
 den enz. smeltkonsten, het maaken van
 bronzen, verfstoffen om mede te schilde-
 ren, het toestellen van *amausen* of smelt-
 glazen, de vuurwerkerskonst, bakken van
 tichelen, steenen, huispannen, potten,
 schootels, porceleinen, glas-blazeryen,
 spiegel-makeryen, bereiden en vasthech-
 ten van foelien achter 't glas, het ver-
 gulden, smeden, hechten, wellen en
 mengen van metalen en bergstoffen, van
 goud, zilver, koper en yzer door al-
 derley smeden, het verlakken, het be-
 reiden van aluin, *vitriool*, *zalarmoniac*,
 het rafineren van *campher*, *borax* enz. en
 hondert andere konsten en handwerken,
 wat dunkt u Lezer, genieten zy van de
 Scheikonst dienst of niet?

6.

De gereetschappen, dewelke de Schei-
 konst in alle haare waarachtige betrek-
 kingen gebruikt en van noden heeft, zyn
 byna

byna ontelbaar: de voortreffelykste zul-
 len van my op de behoorlyke tyd en plaats
 medegedeelt worden, niet die onnutte
 en overtollige gereetschappen, dewelke
 de oude Stoffcheikundige Schryvers met
 geheele scheepsladingen in haare Boeken
 hebben uitgebeeld, maar alleen die gene,
 dewelke door voortreffelyke *Mechanici* en
 andere brave Mannen zyn verbeterd en
 uitgevonden, en die in veele konsten en
 handwerken gebruikt worden.

7.

Onder het lichte gereetschap, dat een *Tabu-*
 Beschouwer van de Natuur tot het doen *la* 1.
 van proeven byna overal kan met zich
 voeren en gebruiken, is *Tabula* 1. *Fig.* 1.
 een zeer licht *Distilleer*-oventje van
 eikenhout, anderhalf voet in de hoogte,
 en 13 duim in zyn *Diameter*. Dit
 oventje kan als een groote vuurstoof of
 kantoorstoof overal en op de alderzinde-
 lykste plaatzen van het huis gebruikt
 worden. *a* Is de deur van de vuurplaats,
 en is met dubbeld blik beslagen. *b* Is de
 vuurplaats, insgelyks met dubbeld blik
 beslagen; na de grootte van deze vuur-
 plaats word een sterke aarden test gebak-
 ken, dewelke met zo veel vuur, als tot
 elke *operatie* van noden is, in deze vuur-
 plaats

plaats word gestelt. *c* Is een handvatzel; welkers weêrgaa aan de andere zyde even gelyk is. *d* Is de helft van 't bovenste dekzel, hangende aan twee kopere kniertjes, en hier opgeslagen verthoont, op dat het binnenste van 't oventje gezien zoude kunnen worden. *e* Is de andere helft des bovensten dekzels, mede door twee kopere kniertjes op- en nederlaande. *f* Is een halve uitsnyding in het dekzel *d*, dewelke, als het dekzel *d* toegeslagen is, met de halve uitsnyding in het dekzel *e* een ronde opening maakt voor de halzen der kolven en andere vaten, dewelke daar doorsteeken, als zy in het oventje geplaatst staan. *g* Is een schuifje, dat, als beide de halve dekzels opgeslagen zyn, kan uitgelicht worden. *h* Is een rond gat in het schuifje *g*, daar de hals van een *retort* doorsteekt, als het oventje toe is, de dekzels nederleggen, en derzelve ronde opening met een rond houte dekzeltje is gesloten, om met de *retort* te *distilleren*. *i* Is een uitgegraveert putje, welker weêrgaa aan de andere zyde van het houtenschuifje insgelyks uitgegraveert is, om het schuifje te gemakkelyker uit en in te schuiven. *k* Is het binnenste vierkante ruim van het ovent-

oventje. *l* Is een lucht- of rook-gaatje, en verbeelt in elke hoek zodanig een damp- of lucht-gat in het plankje, dat de vuurplaats van het andere gedeelte des oventjes afscheidt. *m* Is een ronde opening, gemaakt na de grootte van de bodem der halve *retorten* of glazen, die daar op staan, om *immediaat* het vuur, dat in de test is, te genie- ten.

8.

Fig. 2. verbeelt een vierkant plank- *Fig. 2.* je, dat op het scheid-plankje *l. m.* in 't oventje gelegd word, als gy met kleine glazen, en die kleinder van bodem zyn, *distilleert*. *a* Is een ronde opening, die over de grootere opening van 't scheid-plankje van binnen in 't oventje heen legt, om dezelve te vernauwen, dewyl deze opening naauw is. *b. b. b. b.* Zyn vier ronde lucht-gaatjes, dewelke geschikt zyn over de vier ronde lucht-gaatjes van het scheid-plankje van binnen in 't oventje. *Fig. 3.* *Fig. 3.* is een plankje als *Fig. 2*, welkers middelste ronde opening noch kleinder is, als gy met kleindere vaten wilt *distilleren*. *Fig. 4.* is een ander houtse schuif- *Fig. 4.* je, dat in 't oventje word geschoven in
L de

de plaats van het schuifje *g. h. i.*, om dat, wanneer gy met de kolf *distilleert*, deze opening voor de hals der *retort* niet alleen onnodig is, maar ook de hitte zoude doen vervliegen. *Fig. 5.* is een houten dekzeltje, dat zeer netjes past in de ronde opening van de halve toegeslagene dekzels *d. e. f.* van het oventje, als gy met de *retort* *distilleert*. *Fig. 6.* is een ander houten dekzeltje voor dezelve opening met drie kleine lucht-gaatjes, wanneer het oventje boven overal is toegesloten, om zouten of andere zaken in het oventje te droogen, of iets half uit te dampen, tot *crystallisatie* of *extractie* en diergelyke. *Fig. 7.* zyn twee glaze vaten, dewelke in malkander fluiten, om vochten te doen *circuleren*, waar door haar *Crafsis* of wezensband vaster aan een word gehecht. Deze vaten zyn eigentlyk twee matrassen, dewelke anders elk *apart* gewoonlyk eens zo lang van hals zyn, om *tincturen*, *elixir*, balzems enz. in te laten trekken.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 8. zyn drie *aludellen*, *a* de bodem van de onderste, *bbb* de zamenvoeging, daar dezelve in malkander fluiten, *c* is een glazen helm die blind is, om te *sublimeren*; deze *aludellen* worden vanaarde

gemaakt, om te beter het vuur te kunnen verdragen. *Fig. 9.* is een kolf en *Fig. 9.* helm met zyn ontvanger van glas. *a* de glaze kolf, *b* de helm op de kolf geplaatst, en met een natte blaas in de zamenvoeging dicht gemaakt. *c.* een matrasje. *Fig. 10* is een glazen *retort*, *Fig. 10.* waar aan in het *distilleren* gemeenlyk een ontvanger of kolf met een wyde hals geplaatst word, om de dampen te meerder lucht te geven. *Fig. 11.* is een *Fig. 11.* smeltkroes, deze worden van verscheide stoffen gemaakt, na de *materie* dewelke daar in gesmolten word.

9.

Ik hebbe voor de onbedrevene eenige zeer gebruikelyke gereetschappen mede gedeelt, om haar verstand allenskens tot meerder kennisse der Stoffscheidkunde als by de hand op te leiden. De Lezers, dewelke in deze wetenschappen bedreven zyn, zullen op zyn tyd en plaats ook andere gereetschappen en liefhebbery krygen, dewelke haar misschien meerder zullen kunnen vergevoegen.

10.

Als iemant een klaar denkbeeld van de Stoffscheidkundige werkdaaden of *opera-*

tiën der *Chymie* begeert te vormen, moct hy zyn aandacht op de Natuur zelfs wenden, en daar bezien, welke bewegingsformen de Natuur gebruikt, om de natuurlyke *fchepzels* of *zamenftremzels* door *zamenvoeging* voort te doen koomen, en door *fcheiding* af te zuiveren van onreinigheden, of te doen vergaan, te doen *fterven*, of van gedaante te doen *verwiffelen*. Hier uit zal klaar opkoomen, dat de *Chymie* niets anders in de *konst* is, als deze twee *hoofd-operatien* der Natuur (te weten *zamenvoegen* en *fcheiden*) met alle haare onderhorige *werkdaaden* of *operatien*, die in de Natuur zelfs zyn. Wie kan dan nu langer zo *opgeblaazen*, of *moedwillig*, of *ftomp* van oordeel zyn, dat hy niet klaar zoude zien, dat geen eenige *Konst* de Natuur klaarder kan uitleggen, en vervolgens *dienftiger* voor een *Natuur-befchouwer* en *Befchryver* kan zyn, als zodanig een *Konst*, dewelke de Natuur met alle deszelfs *werkdaaden* volkomen gelyk is of *navolgt*.

I I.

De *hoofd-werkdaaden* zoo wel van de Natuur als van de *Chymie*, (te weten *fcheiden* en *zamenvoegen*) hebben zeer veel onderhorige *foorten*, of *verfcheide specien*
van

van fcheidingen of zamenvoegingen onder haar, als by voorbeeld. 1. De verdunning. 2. Fynmaaling of verbreeking, onder dewelke wederom veel mindere foorten behooren. 3. Inweeking met alle dezelfs verfcheide wyzen. 4. Gisting en dezelfs verfcheide vormen en onvolmaakte giftingen. 5. Verrotting met alle dezelfs foorten. 6. Opheffing en dezelfs foorten. 7. Kalkbranding of verkalking en dezelfs foorten. 8. Glas-en Cristal-wording en dezelfs foorten. 9. Ontbinding. 10. Verdikking. 11. Afkleinzing en dezelfs foorten. Verwacht op een andere tyd elke werkdaad aan zyn wetten verbonden en verklaart, benevens de verfcheide voorwerpen der Stoffcheidkunde.

Van de Glasblazery aan de Lamp.

I.

DAar is onder alle de Konftgewrochten naauwlyks iets, dat by het glas ophaalen kan. Van de verkiezing, van het toefellen en de voorbereiding der ftoffen, daar glas van alderhande foort van gemaakt word, zal ik op zyn tyd handelen, als ook van het bereiden der fmelt-

glazen, of smalten of *amausen*, dat eigentlyk metaal-glazen zyn, van het maaken der edele gesteentens, en wat van die trant meer is, benevens de gereetschappen van dien. Maar nu zal ik alleenlyk spreken van het glasblazen door de lamp. Dewyl een Natuurlyk Historischryver (tot het uitvoeren van zyne ontdekkingen omtrent de Natuurlyke schezelen) byna overal van noden heeft glas, glaze pypjes, bolletjes, lucht-en waterwegertjes, glaazen daar de lucht uitgepompt word, proefglazen, hevels, enz. komt het glasblazen aan de lamp gedurig te pas.

2.

De Heer JOHANNES KUNCKELIUS (een Man geleert door proefkunde en zeer vies van schoollesjes) heeft achter zyn *Ars Vitruvia Experimentalis* of Proefkundige Glasblazerskonst, een kort ahangzeltje gevoegt. Laat, zegt hy, eenige glaze buizen of holle pypen in een glasblazery blazen van alderley koleur (rood, blauw, zwart, groen, geel, wit of al wat u behaagt,) zodanig een glazen pyp word aan zyn eene einde in de aangeblaze en scherpgepistte vlam des lamps gehouden, tot dat dezelve daar
smelt,

smelt, en wanneer dan aan het ander einde in deze glazen pyp geblazen word, zet zich door de ingeblazen lucht het gesmolte gedeelte des glazen pyps uit tot een ronde bol. Die nu maar een weinig kan tekenen, of enigzins schranders is, kan of van dit gekoleurt glas, of uit gewoonlyk glas alles vormen wat hem behaagt.

3.

Het gebruik van het blazen aan de lamp is zeer groot, in het smelten der *mineralen*, *metalen*, in het aan een zouderen, inbranden en hechten van glas aan malkander, als ook in het buigen der glaze buizen, in het *hermetist*-zegelen, tot het maaken van alderhande gereetschap van glas, zeer fyne en tedere pypjes om vochten in te beschouwen, voor de vergroot-glazen, glaze oogen, en alderhande kleinigheden uit glas van alderhande koleuren.

4.

In de Stad *Venetien* is het glasblazen aan de lamp zeer gemeen. De Jezuit *Athanas Kircherus* (Schryver van wonderen, en op wiens getuigenisse in alle zaaken altyd niet even veel staat te maaken is, om dat hy te licht geloovig

vig byna in alles zyn verwondering meer tracht te voldoen, als de begeerte tot de waarheid) geeft echter omtrent de lamp-konst der *Venetianen* waarheden, die van alle andere Schryvers beaamt worden. Onder anderen, zegt hy, gaan een iegelyks verwondering te boven de pluimen en vederbossen, dewelke de *Veneziaansche* lamp-blazers zeer konstig toestellen.

5.

Om dat deze liefhebbery beziens waardig is, vervolgt *Kircherus*, zal ik met weinig woorden de manier van werken beschryven. Zy neemen een lamp, en vullen dezelve met een gedraait wollen hennep, dat een mans vinger dik is, en met zeer goede raap-oly. Deze lamp stellen zy op een tafel recht voor haar, zy hebben eenige roedjes of dunne en lange staafjes van fineltglas. Zy blazen de vlam van de lamp tot een spitze punt, en houden in de scherpste kragt van de vlam haar smeltglas, het welk aanstonts smelt, zy grypen met een tangetje zeer gezwint het gesmolten glas, en trekken het zelve tot zeer lange en uitnemend fyne draaden uit; zy leggen deze draaden op een groot rad of wiel, en trekken (het wiel gedurig omdraayende) zo veel draaden en van zodanig een koleur, als zy begeeren. Van deze zeer fyne en met schoone koleuren schitterende draaden neemen zy een zeker getal, en voegen de zelve in de schachten van vogelpennen of andere diergelyke pypjes; en van deze schachten naast malkander gestikt en gehecht, bereiden zy pluimen en vederbossen van alderhande wemelende en schitterende koleuren.

6. *Kir-*

6.

Kircherus vertelt, dat in zyn tyd, wanneer hy tot *Venetien* deze Liefhebbers bezocht, dezelve aan hem voorstelden, om een werktuig uit te vinden, het welk altyd aan de lamp blies, dewyl het blazen met de mond gedurig by verpozing van de tusschenkomende ademhaling enigzins gestremt wierd. En hy vervolgt, dat hy daartoe voorstelde een dubbelvoudige blaasbalk, dewelke onder de tafel, daar de lamp op geplaatst staat, is vast gemaakt, en door een treed, dewelke door de voet van de meester glasblazer gedurig bewogen word, aangeblazen, en de lucht uit de blaasbalk geleid word door een kopere of blikke pyp, door het opperste blad van de tafel, en dat deze pyp (gericht op de vlam vande lamp) daar gedurig de aangeblaze lucht voor verschaft.

7.

Dusdanig een werktuig (te weten een tafel met een blaasbalk daar onder) beschryft de Heer *Johannes Kunckelius*. Het zelve is zodanig geschikt, dat door vier blikke buizen, dewelke uit de hoofdpyp van de blaasbalks pyp haar wind ontvangen, en dezelve brengen op vier byzondere plaatzen van de tafel, daar op elke plaats een lamp staat, de wind zodanig is verdeelt, dat vier perzoonen te gelyk aan zodanig een tafel kunnen zitten werken, wanneer een van de vier de treed van de blaasbalk met zyn voet beweegt.

8.

Ik heb zodanig een werktuig op een gemakelyke en eenvoudige manier laten toestellen

Fig. 12. voor een perzoon, gelyk *Fig. 12.* verbeelt. In deze prent-verbeelding kan de konstwerker, de lamp, de tafel, en de blaasbalk met deszelfs treed zo klaar gezien worden, dat dezelve geen verklaring vereifchen; *a* Is een glazen raam, daar een pyp van een groote blikken trechter de rook van de lamp door geleidt na buiten in de lucht buiten de kamer. *b* Is een yzere pyp om door te blazen, als iemand de blaasbalk ontbreekt, hoewel in deszelfs plaats glaze pypen kunnen gebruikt worden, dog dezelve smelten datelyk aan het einde, en zyn daarom niet beter dienftig, als om zelfs alles van te blazen.

9.

Een werkmeester kan veel vryer en naauwkeuriger werken, wanneer zyn lamp aangezet word door een blaasbalk, als dat hy door een yzeren pyp te gelyk met de mond moet blazen, en te gelyk moet werken met zyn gereetschap. *c.* Is de blikke pyp, dewelke onder door de tafel steekt en de wind aanbrengt, en daar een krom koper pypje op gepast staat, de wind geleidende op de vlam van de lamp. *d* Verbeelt een papier met verscheide stukjes van *amans* of smeltglas.

10.

Het is niet uit te drukken, welk een dienft een Natuurbeschouwer in honderderley voorvallen van dit kleine werktuig kan hebben, en den omflag van 't gereetschap is zo gering, dat niemant daar door afgeschrikt kan worden: want een yzer tangetje, eenige glaaze pypjes, en een staale vierkant plaatje, om de gloeiende

de

de glaze bolletjes zomtyds op te rollen of plat op te drukken, een schaartje en eenige weinige yzere pennetjes, daar kan alles door uitgevoerd worden.

II.

Het is bekend, dat een Glasblazer door de lamp veelyts smeltglas gebruikt, om dat het zelfde zeer ras (en rasser als het helder doorschynende glas, dat wy dagelyks tot kelken, drinkglazen, bokalen enz. gebruiken) smelt, maar hy is daar geenzins aan gebonden, dewyl het alderhartste en wreedste helder, groen, of ander glas door de lamp zeer wel te smelten is, maar het is zwaarder te bewerken, als het *amaus* of zo genaamt smeltglas. Hier komt noch by, dat deze Glasblazers door de lamp meer gewent zyn eenige rariteitjes voor het gemeene volk te maaken, gelyk als kroontjes, kleine beeldjes, mannetjes, engeltjes met glaze bulletjes om in de wyn te hangen, bloemen, kraaltjes, oor-en halscieraaden, ringen, glaze oogen, alderhande beesjes, enz. Daar zy dan alderhande gekoleurt glas toe van noden hebben, als zy wel haar konst oeffenen, tot de eind-oogmerken, dewelke een Natuur-beschouwer kunnen dienen.

12.

Wat het glas in het algemeen belangt, is aan te merken, dat alle rechtschape Natuur-beschouwers en Kenders my lichtelyk zullen toeslaan, dat het zelve onder de Metalen behoort, niet tegenstaande het een gewrocht van de Konst en niet van de Natuur

tuur is. De enkele wezens, fchepzels of zamenvloeyzels, dewelke zich door de alderuiterfte kragt des vuurs tot glas laten kooken of in glas overgaan, zyn alle van een metaalachtige eigenschap. Alle glas, het zy gekoleurt, smelt-glas of dagelyks doorschynend glas, bestaat uit twee beginzels, dat is. 1. Uit een vast zout. En 2. Uit een metaalachtige bergstof. Als by voorbeeld, de pot-as of de *zoda* of andere as (zy moogen van zo veelderhande soorten of meerder of minder rein zyn) koomen daar alle in over een, dat zy uit een vast zout bestaan. Want alles, wat in deze assen behalven het vaste zout gevonden word, is onnut en onbekwaam om glas te worden; maar word, (als by voorbeeld de aarde, zoutelooze as of stof) door de groote kragt des vuurs volkomenlyk onder het glas-branden en kooken verteert; en alleen het zout, dat door het vuur niet verteert kan worden, en daarom ook overblyft, is de eerste stof, daar het glas uit bestaat. Dit vaste zout heeft met alle metalen gemeen, dat het door de groote kragt des vuurs zig met smeltbaare steenen verenigt, en in het vuur of in de glaspotten vloeit, en in glas overgaat. Ik zal u geen bewyzen meer bybrengen, dat het zout een metaal is, te weten het vaste zout dat voor het vuur staat, dewyl myn bestek zulks verbiedt.

13.

Dewyl tot het maaken van het alderzuiverste en schoonste glas, niet anders vereischt word

word als zodanig een vast zout (in de uiterste graad van alles, dat geen vast zout is, gezuivert) hebben de Kenders van de glaskonst uit de zoda, uit de pot-as, wied-as, wynsteen-zout, of assen van deze of gene kruiden, als by voorbeeld eiken vaaren, alderhande distels, en 't kruid *koli* of andere kruiden, dewelke tot as gebrand zynde veel vast zout uitleveren, een loog getrokken. Dat is, wanneer op deze of gene as van kruiden of gewassen, dewelke verbrant zyn, een genoegzame hoeveelheid zuiver regenwater word gegoten, smelt datelyk al het zout dat in deze assen is, en word in 't regenwater opgelost: dit regenwater, dat nu een loog is geworden, word afgegoten, en word door de tyd zeer klaar, latende alle de onreinigheden, die geen zout zyn, op de grond zakken. Als deze loog (door doorlekking of anders zeer zuiver geworden) eenige reizen uitgedampt en wederom opgelost is, verkrygt gy een vast zout, dat van alles, dat geen vast zout is, gezuivert is; en dit vast zout is het alderbekwaamste, om glas zo helder en schoon als kristal te maaken. Ziet hier over *Antonius Neri*, *Christophorus Merretti*, en de voortreffelyke *Johannes Kunkelius*.

14.

Om nu te begrypen, dat het glas niets anders is als een metaal, moet aangemerkt worden, dat het tweede beginzel van het glas is vuursteen, zout of alle soorten van metalen of *mineralen*, dewelke in het vuur smel-

smelten en vloeyen. Want alle steenen, Bergstoffen enz. dewelke door de uiterste kragt des vuurs tot een doode kop of kalk overgaan, en in 't vuur niet smelten nog vloeyen, zyn volstrekt onbekwaam, om ooit glas te kunnen worden, dewyl zy van de metaalachtige eigenschap geenzins zyn. Het is hier de plaats niet, om de verscheide soorten van kalkwordingen uit te leggen, en de kalk-stoffen en metaal-stoffen uitvoerig te onderscheiden; doch ik verzoek alleenlyk maar, dat myn Lezer acht geeft, dat de alderhartste en zwartste en glasachtigste vuursteen, en het blinkenste zout enz. zelfs metalen zyn. Dogechter, op dat gy my wel verstaat, geen metalen die ryp genoeg, of smeltbaar genoeg, of door de natuur genoeg gekookt zyn, maar onrype en zeer wreede metalen; en dit is ook de reden, waarom het vaste zout by dezelve gevoegt zynde, haargedwee en meerder vloeybaar en smeltbaar maakt: wanneer deze steene- of zout- of andere metalen te stug, te onsmeltbaar of te wreed zyn, om verscheidene onreinigheden dewelke by dezelve zyn, worden zy door het bydoen van vast zout smeltbaarder. Daarom is altyd ook het alderzuiverste, wit-doorschynenste, helderste en kristallynachtigste glas het smeltbaarste van het ongekoleurt glas voor de lamp.

15.

Wanneer het uiterste geweld des vuurs een lichaam in glas doet overgaan, krygt het lichaam een *Crafs* of wezensband, dewelke zeer aanmerkelyk is, en aan een opmerkend man leert,

leert, dat de *vitricatie* of glasmaking een daad en bewegings-form van de natuur of het vuur op zich zelve is. Daar zyn verscheide *mineralen*, dewelke zonder bydoening datelyk in glas overgaan, als potloot, *Antimonie* en meer andere, en het is zeer vermaakelyk te aanschouwen, als het vuur op het tydstip is van over te gaan uit metaal, of dat gy zulks datelyk kont gewaarworden. Want uw yzer in de smeltkroes stekende, zal de stof kort zyn en weinig aanhangen, zolang zy noch metaalachtig of geen glas is, en een oogenblik daar na uw yzer instekende, zal de gloeyende stof zeer taay en als een taaye lym met een draad om uw yzer blyven hangen, het welk het teken is dat dezelve glas is.

16.

Alle de Metalen, dewelke zeer licht smelten, als by voorbeeld loot, tin, enz. zyn de bekwaamste om smeltglas van te maaken. En dit is ook de reden, dat het smeltglas van zommige lootglas of tinglas word genaamt. Daar word een zogenaamde kalk gemaakt van tin, en ook van loot: deze loot-en tin-as word in een zekere *proportie* gemengt, en met de stof, daar ongekleurt of huisraads-glas van gemaakt word, gemengt, en in een aarden glaspot gekookt in glas, en dit is het geen smelt-glas, *emailleer*-glas, loot-glas, enz. genaamt word. Dit glas word in alderhande koleur gezonden van *Venetie* in ronde koeken, gelyk dezelve hier tot *Amsterdam* te koop te vinden zyn; hier van worden

den de amolieerzels op goud en zilver gemaakt, de koraalen en honderde zaaken bereidt.

17.

Wanneer by dit smelt-glas deze of gene *metalen* of *mineralen* gedaan worden, verkrijgen zy deze of gene koleur, te weten melk-wit, verscheide groen, zee-groen, hemels-blauw en alderhande blauw, pik-zwart, purper, geel, doorschynend rood, bloedrood, enz. rooskleur en duizenderhande trappen van koleuren, gelyk by de Liefhebbers bekend is, en by zommige Schryvers, (maar zeer weinige die goed zyn) te vinden is.

Einde der Maanden January en February

1719.

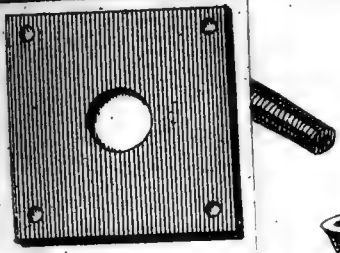

Fig: 2.

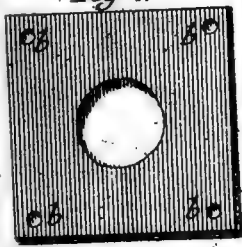

Fig: 11.

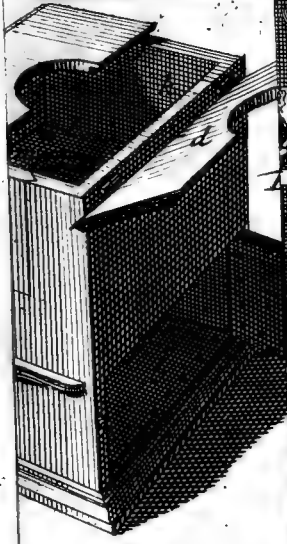
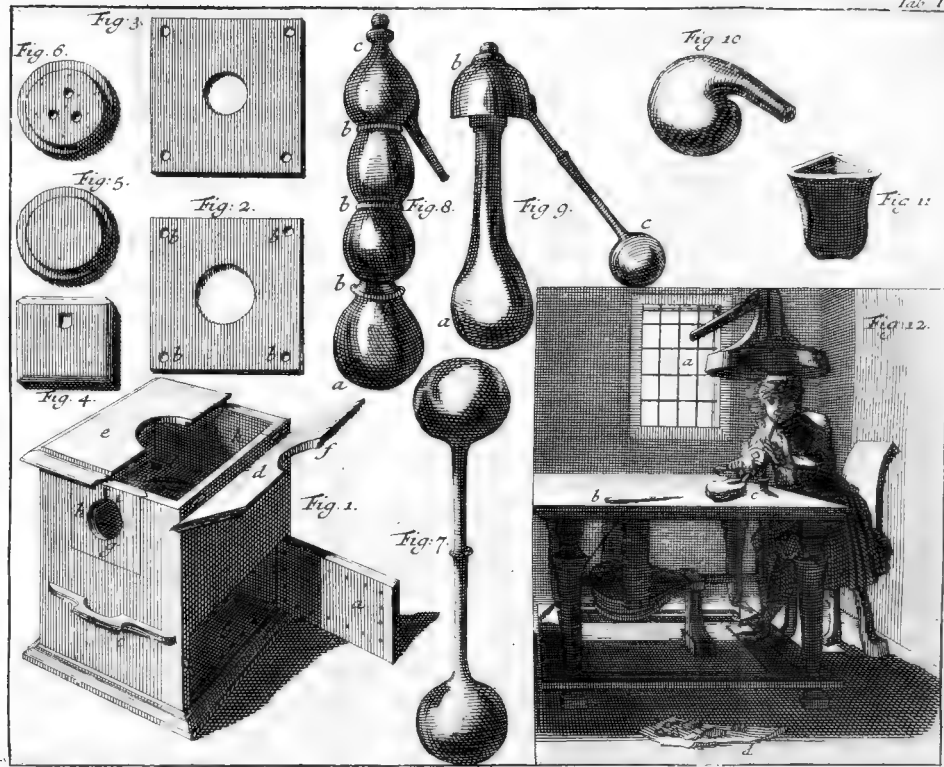

Fig: 12.

in:

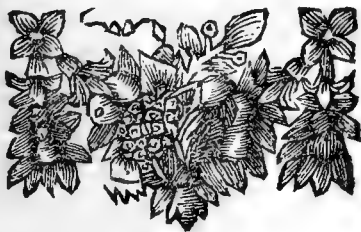

K A B I N E T
D E R
N A T U U R L Y K E
H I S T O R I E N,
W E T E N S C H A P P E N,
K O N S T E N
E N
H A N D W E R K E N,

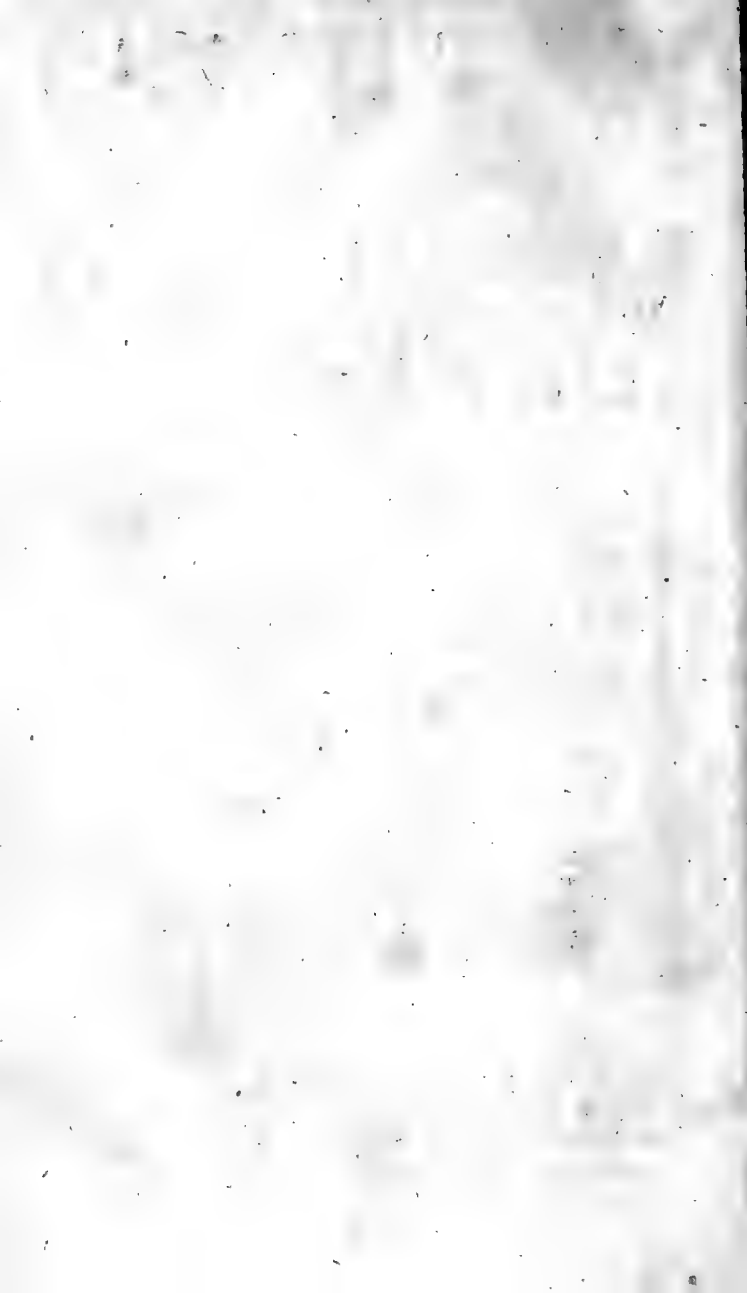
Voor de Maanden

MAART EN APRIL 1719.

*Verciert en opgeheldert met Kopere
Platen.*

TE AMSTERDAM.
By H E N D R I K S T R I K,
Boekverkoper bezyden 't Stadhuys. 1719.

N A T U U R - E N KONST-KABINET,

Voor de Maanden

M A A R T E N A P R I L

1719.

Van de order, dewelke de Lezer zich moet voorstellen, omtrent de verdeeling der zaaken, dewelke in 't Kabinet der Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten en Handwerken, van tyd tot tyd zullen verhandelt worden.

I.

E Wereld heeft zich zo zeer aangewent, om by de neus geleidt te worden door Leidlieden en Leermeefters, dat zy byna alles, wat zy leeren, wat zy lezen, wat zy aan anderen ophelderen, ja alles, wat zy denken of doen, meerder uitvoeren en fchikken na een zekere leer-order, dewelke haar luiheid te hulpe komt, als na de Natuurlyke order der zaaken zelfs. Deze
M school-

schoofsche en opgekwikte leer-order maakt het leeren voor haar gemakkelyk, en prent haar ook de zaaken kragtiger en beter in de geheugenisse, maar is haar aan de andere kant zeer schadelyk, maakt haar tot ezels en trant-trappers, verkleint en vermindert de zaaken en stoffen, dewelke in zodanig een leer-order beklemt worden.

2.

Wanneer wy de zaaken leeren volgens een leer-order, leeren wy dezelve nooit zodanig, als zy in haar wezentlyke gesteltheid, en in haar groote uitgestrektheid en rykdom bestaan; want dewyl wy onkundig zyn, word de leer-order geschikt, meer na ons zwak begrip, als na de ryke gesteltheid der zaak, die wy zullen aanleeren. Dit is de oorzaak, dat veel Geleerde lieden, die wel veel zaaken weeten, maar weinig verstand en noch minder *inventie* van Godt ontvangen hebben, om ook wat uit te rechten, zich bevlytigen, om de zaaken onder een lichte en gemakkelyke leer-order te brengen; en die nu de zaaken zo weeten te schikken, en by malkander te flanzen, te verdeelen en te bepaalen, dat zy aldergemakkelykst om aan te leeren zyn, dat zyn onder de *Geleerde* van de *Leer-order* ook (*si diis placet*) dan de voortreffelykste Mannen.

3.

Alle deze leer-orders, al dit gesneden broodt, en alle deze ezels-bruggen zult gy nergens meerder vinden, als by de domste *Natiën*. Ik zal hier niemant noemen, maar
het

het is waarachtig, dat de groote Oude, de Oudvaders na Christus, de ys-brekers na de Munnikeeeuwen, de treffelykste der *Natien*, en tegenwoordig noch zodanige Schryvers, dewelke met de kragt van haar Geest door de grenspaalen der leer-orders heen breken, alle deze trantrappers en geleerde van de leer-order voor oude schooljongens in haare schriften aanmerken, en nooit hooger.

4.

Het is aan de Geleerde van de leer-order naauwlyks te beduiden, hoe weinig dat zy (in het midden van een groote ingebeelde wysheid) van de zaaken zelfs weten. Want de zaaken te kennen by naamen, by verdeelingen van geslachten en minder soorten enz., is meer een kennisse van de affschaduwende leer-order, als een diepe kennisse van de alderafgelegenste byzonderheden der zaaken, dewelke iemant in de zaaken zal ontdekken, die de zaaken na haare natuurlyke order en ryke gesteltheid onderzoekt.

5.

Om nu eens voorbeeldelyk aan myn Lezer op te helderen, waar toe ik dit voorverhaalde heb bygebracht, zy kennelyk, dat ik voorgenomen hebbe in het geheele Kabinet der Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten en Handwerken, zes byzondere zaaken te verhandelen, namentlyk 1. Te doen zien de ongelooflyke grootheid en uitgestrektheid der Natuur en Konst. 2. De outheden en eerste beginzelen der natuurlyke kennisse, der wetenschappen, der konsten en der ambachten

by de eerste en oudste *natiën*, met derzelver aanwas, verval en verandering, van 't begin tot heden op onzen tyd. 3. Het onderscheid der Natuurlyke Historien en der Natuurlyke Historischryvers, of geboren uit de verscheidenheid der voorwerpen, dewelke de Natuurbeschryvers elk byzonder hebben verkooren, of geboren uit de verscheide betrekkingen der voorwerpen op plaatzen of zaaken enz. 4. Zal ik mededeelen een uittrekzel van de alderoudste en beste Natuurlyke Historischryvers, dewelke van de aaloude *Hebreers, Grieken, Romeinen, Arabieren* en andere *natiën* voor ons zyn overgebleven. 5. Zal ik zodanige natuurlyke zaaken en schezels verklaaren en uitvoerig beschryven, dewelke of onderwerpelyk, of gebruikelyk en dienstig zyn voor de konsten en handwerken. 6. Zal ik handelen van de wetenschappen, dewelke betrekking op Natuur- en Konst-verklaring en ontdekking en beschryving hebben, en derzelver dienstmaagden zyn, mitsgaders een naauwkeurige beschryving geven der Konsten en Handwerken, die de natuurlyke schezels tot vermaak en gebruik der menschen bereiden en vormen.

6.

Als nu een onkundige begeerde, dat ik dit alles in het bestek, en in de grenscheiden van een nette leer-order behoorde te bepaalen, en dan noch wel in zodanig een leer-order, dewelke na zyn onkundige en onbedreve kennis geschikt was, en door welkers behulp hy als in een opslag alle deze zes voorverhaalde zaaken *Systemaas-gewys* als in een spiegel

gel konde befchouwen , zoude ik hem van deze groote onderneming en ryke zaaken inderdaad een groote niet-met-al mededeelen , en hy zoude (door het mager denkbeeld , dat hy op deze wyze van die zaaken door my ontving , bedrogen) zeer lang blyven meenen , dat de zaaken inderdaad ook niet grooter noch ryker waren ; hy zoude met veel eige wysheid en inbeelding van wetenschap vervult worden , en zich onbedacht en dikwils onbeschaamt vergelyken met groote lieden , by dewelke hy in die zaaken (als het op de proeven aankwam) noch geen leerjonge zoude kunnen zyn , dewelke dagelyks kyven verdient.

7.

O neen myn goede Lezer, verwacht zulks van my niet! Als gy onkundig zyt, en niet gelieft te werken, en met wat moeite te vorderen, wil ik liever in uwe ongenade vervallen, als uw blinde meening koesteren, en uwe kennis bedriegen. Ik zal in elk tweemaandelyk Kabinet beginnen van de eerste volkeren, en daar ik staan blyf, in de volgende Kabinetten vervolgen, en na de eeuwen en tyden koomen afdaalen. Ik zal in elk tweemaandelyk Kabinet het onderscheid der Natuurlyke Historifchryvers aantoonen, met een foort of twee aan te haalen en te verklaaren, en daar ik op houde, in de volgende wederom vervolgen. Ik zal in elk tweemaandelyk Kabinet een of meer natuurlyke fchepzels befchryven, en daar ik om myn bestek moet blyven steeken, wederom in de volgende Kabinetten

vervolgen, en ook insgelyks met de Konsten en handwerken, dewelke juist uit die beschrevene schepzels voortkoomen, of betrekking daar op hebben: en ik zal het voor uw naauwkeurig onderzoek en doordringend verstand en oordeel overlaten, om alles aan malkanderen te knopen na uw eigen goeddunken, maar zelfs, zo veel ik kan, de natuurlyke order der dingen waarnemen.

Van de verscheide soorten der Natuurlyke Historien, en van het onderscheid der Natuurlyke Historischryvers.

I.

IK hebbe in het Kabinet van January en February 1719. (a) beloofd, te zullen handelen van de verscheide soorten van Natuurlyke Historien of Historischryvers, mitsgaders haar onderscheid en verscheide betrekkelikheden; want om het denkbeeld te verryken, dat myn Lezer behoort te vormen van de Natuurlyke Historie, is het niet genoeg, dat aan hem bekend gemaakt is het onbepaalbaar voorwerp cener algemeene Natuurlyke Historie, want de rykdom van dit onmetelyk voorwerp de groote Natuur zal noch vry meer uitschitteren, als myn Lezer een begrip ontvangt van de verscheide betrekkelikheden der natuurlyke schepzelen.

2.

Alle de Natuurlyke Historischryvers koo-
men!

(a) Ziet pag. 146.

men in dit enkeld punt overeen, dat zy beschryven de eigenschappen, vermogens, uit- en inwendige gedaantens, geboorte, leven, veranderingen en ondergang, betrekkelykheden op andere scepzels en zaaken, voor zo veel als aan haar bekend is geworden. Indien een Natuurlyk Historischryver in dit punt gebrekkelyk is, moet hy in zo veel meer of minder graad een Natuurlyk Historischryver geacht worden, als hy in dit stuk meer of minder voldoet.

3.

De Natuurlyke Historischryvers verscheelen meest alle van malkander in de voorwerpen, dewelke zy verkoren hebben voor haare beschouwing en beschryving; want alhoewel *Plinius* tot zyn voorwerp de geheele Natuur hadde verkoren, is hy daar van niemant op die wys in voorgegaan, en tot op dezen tegenwoordigen dag van niemant in nagevolgt; behalven dat onzen *Plinius* maar voor een Natuurlyk Historischryver moet geacht worden, in zo ver als hy zelfs zaaken heeft beschouwt en beschreven, die andere voor hem of geheel niet, of niet zo waarachtig hadden beschreven; en dewyl deze zeer weinig en gering zyn by 't getal der andere zaaken, moeten wy *Plinius* aanmerken als een Schryver, dewelke voor de Nakomelingen veel zaaken (van de Oude gevonden en gekent) ingezult en voor ons bewaart heeft, en als een Natuurlyk Historischryver, in zo ver als hy ons van zyn eigen gegeven heeft. Met het zelve onderscheid moeten wy ook oor-

deelen van zodanige hedendaagze Natuurlyke Historifchryvers, en van haar ontvangen, 't geen zy ons zelfs geven en verklaaren, en dat zy van anderen ontleenen, dienen wy aan de eerste vindere en ontdekkere weder te geven.

4.

Alfchoon de geheele Natuur in geen een boek of werk door een man kan befchreven worden, en wy dierhalven in dien zin geen algemeene Natuurlyke Historie in een werk moeten trachten ergens te kunnen vinden, belet zulks echter niet, dat alle de Natuurlyke Historifchryvers in twee algemeene hoofdforten kunnen verdeelt werden, namentlyk: 1. in Algemeene, en 2. in Byzondere.

5.

Door een algemeene Natuurlyke Historie en Natuurlyke Historifchryver verfta ik in dezen zin, een Historifchryver, dewelke een voorwerp verkoren heeft, *dat aan geen enkelde plaats of land, of ook aan geen enkelde zaak of enkelde gebruik bepaalt is*; als by voorbeeld, wanneer iemand heeft gefchreven van de landdieren, diertjes, viffen, ferpente, metalen, boomen, monfters en diergelyke, winden, lucht, verhevelingen, fterren, waters, oordens enz. van de geheele bekende Aardkloot, als *Ulyffes Aldrovandus*; of alleen van de dieren, viffen enz., of alleen van de Planeten, of alleen van de Bergftoffen, of alleen van de *Infeften*, of van de Steenen of van edele gefteentens; of *Zee-gewaffen* en Schelpen, hoe groot of gering zulk een voorwerp

ook

ook wezen mag, wanneer het maar over 't geheel van de Wereld of aardbodem verstaan word

6.

Door een byzondere Natuurlyke Historie of Historifchryver zal ik verstaan, als iemand het natuurlyk voorwerp, dat hy beschryft, bepaalt aan een plaats of land, of zaak of gebruik, of zeker ander eind-oogmerk. Als by voorbeeld, wanneer een Natuurbeschryver maar een eenig of zeer weinige Natuurlyke Schepzels beschryft, of wanneer Dezelve de Natuurlyke Historie van een zeker Landschap met deszelfs byzonder *climaat*, gronden, luchten, wateren, bergstoffen, menschen, dieren, gewassen enz. (onder deze behooren mede de Reis- en Land-beschryvers, dewelke een natuurlyke en *morale* Historie van een land mededeelen), 't zy van een Koningryk, vast Land, Eiland, Stad, Dorp, Vlek, Berg, Valey, Rivier, Zee, Moeras, Meir, Poel, Spelonk, Bergwerk enz. beschryft, of wanneer een Natuurlyk Historifchryver de Natuur en Konst te zamen voegt, en deze of gene Konsten (om deszelfs Natuurlyke onderwerpen als aan die Konst bepaalt) beschryft; of wel, wanneer een Beschryver der Natuurlyke zaaken zyn eigen te zamen vergadert Kabinet beschryft, (gelyk wy daar eenige voorbeelden van hebben) of andere by hem vergaderde Rariteiten; of wanneer een Natuurlyk Historifchryver zommige Natuurlyke Schepzels beschryft, dewelke by de menschen tot het een of ander eind-oogmerk in

gebruik zyn gebracht; als by voorbeeld, tot de Geneeskonst, tot de Keuken, tot de Verfkonst, tot de Glasblazerskonst (zonder beschryving dier konsten) tot Baden of *medicinale Wateren*; of wanneer zommige eenige Natuurlyke schezels beschryven, tot verklaring en opheldering van andere zaaken, als de beschryving der dieren, boomen, planten enz., daar in de Bybel of in 't *Corpus Juris*, of iets diergelyks van gemelt word, en meer andere verscheidentheden der byzondere Natuurlyke Historischryvers, hier niet alle aan te merken.

Van de Algemeene Natuurlyke Historischryvers, dewelke in haare werken te gelyk van alle de bekende Dieren, Bergstoffen, Gewassen enz. hebben geschreven.

I.

VAN de Aaloude Natuurlyke Historischryvers hebben wy niemant overgehouden, dewelke zo veel schezels of zaaken, en te gelyk zo uitvoerig beschreven heeft, als de 16 Eeuw na Christus geboorte ons heeft uitgelevert, in de perzoon van den onnavolgbaaren ULYSSES ALDROVANDUS. Deze uitmuntende Natuurbeschryver is geboren tot *Bologne* in *Italien*, daar hy naderhand ook Hoogleeraar in de *Philosophie* en Geneeskonst is geworden. Hy heeft gereist door de verste en alderafgelegenste landen des Aardbodems, om de natuurlyke schezels op te speuren, en zelfs te ontdekken en te beschouwen. Hoewel deze Geleerde Man van veelderhande zaaken geschreven heeft,

heeft, waren echter zyn hoofd-voorwerp de vremde vogelen; en op dat hy alles op het aldernaauwkeurigt aan ons zoude nalaten, nam hy op zyne reize, en op zyn eigen beurs met zich de alderuitmuntenste Tekenaars van zynen tyd, en liet alles na het leven, zelfs in de aldervremste landen, aftekenen en in plaaten snyden. Hy is gestorven in 't (a) jaat 1605. tot *Bologne*.

2.

In drie verscheide Deelen verhandelt *Aldrovandus* de vogelen, dewelke in twintig boeken afgedeelt beschreven worden. In het eerste Deel handelt hy van de Roofvogels enz. In het tweede Deel van Vogels voor de tafel, en zoetziogende vogels. In het derde Deel van de Waternvogels. Het eerste deel, dat hy in 't licht gaf, bestaat uit twaalf boeken. Het is gedrukt tot *Bologne* in 't jaar 1599. in *Folio*. Hy droeg dit werk opaan Paus *Clemens* de achtste, en klaagde aan dezelve, dat hy door zyn gedurig reizen en zwaare onkosten, aan Tekenaars, Plaatsnyders enz. meest alles, wat hy in de wereld bezeten hadde, was kwyt geraakt; maar het was voor een doof mans deur geklopt, (ô onrechtvaardige en ondankbaare wereld!) want zes jaaren na deze loflyke Opdragt moest *Ulysses Aldrovandus* zyn leven laten in veel armoede tot *Bologne*, in welke Stadt hy achtenveertig (b) jaaren het Hoogleeraars ampt hadde bekleed.

Onder

(a) In het jaar 1599. was *ALDROVANDUS* oud 74 jaaren en stierf 1605. derhalven was hy 80 jaaren oud.

(b) Ziet de Opdragt aan Paus *Clemens VIII. Ornithologiae. Tom. I.*

3.

Onder verscheide aanmerkelyke zaaken, dewelke *Ulysses Aldrovandus* in de Voorrede van dit Boek verhandelt, klaagt hy kragtig over de gierigheid. Deze, zegt hy, verbant alle trouw, vroomheid, wetenschappen en konsten, zy spoort de menschen aan om in 't openbaar of in 't heimelyk op malkander te rooven met grouwzaam geweld, Landen, Steden en geheele Koningryken af te rukken, de menschen te verwoesten, haar goederen te plunderen, en onrechtvaardig alles of aan zyn Staaten of andere rykdommen te hechten. Zo lang, zegt hy, zyn de tyden gelukkig geweest, als de oude Ægyptenaaren, Grieken, Romeinen, en andere volkeren door Koningen en Vorsten geregeert zyn geworden, dewelke in haaren staat vergenoegtleefden, en by haare Burgers de vrede vierende, de uitvinders van geleertheden, wetenschappen, konsten en konst-stukken door haare gunsten en gaven aanspoorden.

4.

Plinius heeft in zyn tyd al geklaagt, dat de zaaken, dewelke de Natuur overal zo rykelyk baart, en by de aaloude gemeenzaam bekend waren, in zyn leeftyd byna buiten het geheugen en Kennisse der menschen waren geraakt. Voorwaar Lezer, de natuurlyke Historie is zulk een geringe zaak niet, de alderoudste en verstandigste Prinssen van de wereld hebben haare kennisse in dezelve geoefent, zelfs by onzen tyd heeft *Lodewyk* de Veertiende daar meerder lof door verkregen, en

en ook verdient, als doorzyne grouwzaame oorlogen. De meeste grootste Prinssen van deze wereld vergaderen Kabinetten van Natuur en Konst, fokken in haare diergaarden, vyvers en vluchten, alderhande vremde dieren, vissen en vogelen, beplanten haare tuinen met alderhande vremde boomen, heesters, kruiden, bloemen, vruchten enz. Maar wat de *Natien* van deze onze tyden betreft, buiten eenige zeer weinige Geleerde Liederen, moet ik hier klaagen, dat dezelve in eendelyke onkunde leggen begraven, en 't geen noch het beklaglykste is, in 't midden van een groote ingebeelde wysheid.

5.

In dit eerste Boek van de twaalf Boeken dezes deels, spreekt *Ulyffes Aldrovandus* van de Arenden in 't algemeen; in het tweede boek van de Arenden in 't byzonder, en alle deszelfs verscheide soorten; in het derde boek handelt hy van de Gieren of Giervogels in 't algemeen en in 't byzonder; het vierde boek handelt van de Havikken in 't algemeen; en het vyfde boek van de Havikken in 't byzonder, en alle deszelfs soorten. Het zesde boek handelt van de Valken in 't algemeen; en het zevende boek van de Valken in 't byzonder; in het achtste boek spreekt hy van de rovende Nachtvogels; het negende boek verklaart de Vogels van een tusschen beide natuur, namentlyk die voor een gedeelte met de viervoetige gediertens, en voor een gedeelte met de vogels-natuur geschapen zyn; het tiende boek spreekt van de Fabeleuze vogels; het elfde boek

boek van de Papegaajen; het twaalfde boek handelt van de Ravens en haare verscheide soorten, en van eenige andere vogels met harde bekken, als de verscheide Kaauwen, verscheide Exters, van de vogel Neushoorn, van de Paradys-vogels en derzelver verscheide soorten, van de Kaneel-vogel, van de Specht en de verscheide soorten der zelve, van de witte Wal-vogel, van de Indiaansche *Glorio*, van de *Torquilla* of Windhals, van de *Certhia*, van de *Merops*, van de Kratzvogel of Krombek.

6.

In het jaar 1600 woonde tot *Bologne* *Johannes Cornelius Uterwerius*, *Doctor* in de Geneeskunst, en van geboorte een *Hollander*. Deze verhaalt in een korte voorreden van het tweede deel van de Vogelen, dat onzen *Ulysses Aldrovandus* over de natuurlyke schezels en zaaken, (beschreven door *Aristoteles*, *Theophrastus*, *Dioscorides*, *Galenus* en alle andere) zo in 't openbaar in de Stads-tuin, als aan zyn eigen huis dagelyks zulke geleerde lessen en verklaringen deed, dat de Geleerde wereld, dewelke hem kwam hooren, daar van als voor het hoofd geslagen stond. (a) Mitsgaders dat hy een weergaloos Kabinet van Natuurlyke zaaken by een hadde vergadert.

7.

In het jaar 1600. gat *Ulysses Aldrovandus* het

(a) Dit geheele Natuur-Kabinet is noch hedendaags te zien in de Rariteit-kamer van den Groot-Hertog van *Toscane*.

het tweede *Sruk in Folio* van zyne beschryvingen der Vogelen uit, en droeg het zelfde op aan *Alexander Perettus*, doen Cardinaal *Montalto*. Hy verhaalt, dat *Sixtus* de vyfde, dewelke Oom van deze *Montalto* geweest was, hem zeer veel gunst bewezen en veel verstrekt hadde, tot uitvoering van zyne groote ondernemingen.

8.

Dit Deel begint met het 13 Boek, en eindigt met het 18 Boek, bestaande vervolgens uit zes Boeken. In het 13 Boek beschryft *Aldrovandus* de Paauw, de paauw van *Japan*, het kalkhoen, de faisant, het berghoen of de urhaan en deszelfs soorten, de groote *Grygallus*, de kleine *grygallus* van 't *Zwitters* bergt, het hazelhoen, de trapgans en deszelfs verscheide soorten, het land-eend, de starvogel, de *oedionemus*, de *Triellappen*, de patryzen in 't algemeen, en van alderhande soorten van patryzen, het steenhoen of de *lagopus*, de kwartels, de kwartelkoning, de *Brachvogel*, de tuinvogeltjes. Het 14 Boek handelt van de tamme hoenderen, en van derzelve verscheide soorten uit verscheide landen. Het vyftiende Boek spreekt van de duiven en derzelve onderscheid, van de tamme duiven, wilde en ringelduiven, bergduiven, hout- of holts-duiven, tortelduiven, van de mossen, van de huismossen, van de witte mossen, geelle mossen, geplekte mossen, en een groote menigte mossen van vremde landen. Het zes- tiende Boek handelt van de lysters en derzelve soorten, van de meerlen of zwarte lysters
en

en derzelve foorten , van de witte meereis , van de blaauwe meereis , en andere van veelderley foorten uit vremde landen , van de spreeuwen en derzelve onderscheid , van de steenbyters of steenkraakers , of appelvinken en derzelve verscheide foorten. Het zeventiende Boek handelt van 't Koninkje , en verscheide foorten van Koninkjes , vandezwaluwen , van de huiszwaluwen , van de witte zwaluwen , van de wilde zwaluwen , van de klipzwaluwen , van de zee-zwaluwen , van de steenzwaluwen , van de wydkoppen , van de meesjes en derzelve foorten en schoone koleuren , van de kwikstaartjes en derzelve verscheide koleuren en foorten , van de *spipola* en deszelfs verscheide foorten , van de dwaaze mossen , van de muggevangertjes en derzelve verscheide foorten , van de braammosjes , van de rootborsjes , van de root- of bloedvink , van de rootsteert of wynvogeltjes en derzelve verscheide koleuren en foorten , van de gras-mos (die gezegt word de eyerendes koekkoeks uit te broeyen) en deszelfs verscheide foorten , de druifvinken en derzelve foorten , de *Lysciniola* , de *Giarola* , de Vyg-vink. Het achtiende Boek handelt van de zoetzingende vogeltjes , namentlyk de nachtegaal en deszelfs onderscheid , de witte amandel-nachtegaal en andere , van de puttertjes en derzelve onderscheid , van de cynskens , van de kanaryvogels , van de vink , geelvink , goudvink , bergvink , vlasvink , rode vlasvink , blauwe zee-vlasvink , de leeuwerik en deszelfs verscheide foorten , van de *calander* of
groote

groote leeuwerik, van verscheide bysoorten van leeuwerikken, de *Chloris*, groenvink of rapvink, deszelfs verscheide koleuren en vremde soorten, van de schelzingende grillen met geele borstjes, van de geelevinkjes en deszelfs verscheide soorten, van verscheide *Indiaansche* zoetzingende vogeltjes.

9.

Het derde Stuk of Deel, in het welk *Ulysses Aldrovandus* van de vogelen handelt, bestaat uit twee Boeken, teweten, het negentiende en het twintigste Boek, en sluit zyne beschryving van de Vogelen. Hy heeft dit derde Deel uitgegeven tot *Bologne* in 't jaar 1603 *in Folio*, en beschryft in het zelve alle groote en kleine water-vogelen. *Aldrovandus* heeft dit derde Deel insgelyks als het tweede aan den Cardinaal *Montalto*, Neef van Paus *Sixtus*, opgedragen, klagende even jammerlyk over zyn armoede en hoogen ouderdom; en hy zegt rond uit, dat onder de hoo-ge Perzonagien en Prinssen een Beminnaar der goede Letteren even raargevonden word, als een zwarte zwaan of witterave, daar hy *Montalto* echter buiten sluit, dewelke een groot *Mecenas* in zyn levens-tyd was. In het negentiende Boek handelt hy van de Zwanen, van de Pellicanen of Ezelschreyers, en vogelen van *Etna*, van de *Artenna* of watervogel, van de (a) *Diomedische* Eilanden, van

N

de

(a) De *Diomedische* Eilanden worden hedendaags *Isle de Tremiti* genaamt, zyn vyf in getal, namentlyk 1. *S. Maria de Tremiti*. 2. *S. Domino*. 3. *Gatizzo*. 4. *Caprara* 5. *Credazzi*. Deze Eilanden leggen tegens over *Apulien*, en behoren onder 't Koningryk van *Napels*.

de zee-meeuwen en derzelve verscheide soorten, van de Starretjes, en de meeuw *vissier* genaamt, van de zwarte, asgrauwe, bonte, spierwitte meeuwen, van de *Catharraeta*, (*Oppianus*, die de enigste Schryver is, dewelke de *Catharraeta* beschreven heeft, zegt, dat zy op uitgeschilderde vissen op paneelen met zulk een hevigheid uit de lucht koomen vallen, dat zy door dat middel gevangen worden,) van de meeuw *Cepphus*; de meerkoot, van de Fransche meerkoot of meerduivel, van de soort van meerkooten by de Engelschen *cotta* genaamt, van de tamme ganzen en haar verscheide soorten, van de wilde ganzen en haar onderscheid. Van de vos-gans der oude toont *Aldrovandus*, dat geen nader te vinden is, als de Engelsche berg-gans, van de Schotsche zee-gans *bassanus*, dewelke nergens gevonden word, als in en omtrent de klippen van 't Eiland *Bassum* by de vloed *Feurt*, die voorby *Edenburg* vloeit, van de Schotsche wildegans *Gustarda*, de Schotsche gans *capriculca* of het bospaard genaamt, van de gans *Branta*, dewelke in 't Prinsdom *Wallis* in Engeland gevonden word, en op veel andere plaatzen, en van verscheide soorten onder de naam van rot-gans by de Hollanders genaamt, en by zommige boom-ganzen. Zommige Schryvers zyn zo dwaas, dat zy getuigen dat deze rot-ganzen in *Schotland* aan de boomen groeijen. Vervolgens handelt *Aldrovandus* van de Eenden, en een groote menigte van verscheide soorten, van de duikers en haar onderscheid, van de aersvoeten en haar soorten, de must-
vogel,

vogel , de water-ravens en haar verscheide soorten , en van een groote menigte van ysen winter-duikers , en andere vremde en raare water-vogelen.

10.

In het twintigste en laatste Boek handelt *Ulysses Aldrovandus* van de vogelen , dewelke niet zo zeer in het water , als omtrent 't zelve huishouden en gevonden worden , namentlyk van de oyevaars ; hy beschryft de komst en het vertrek derzelve , en bewyft dat zy des winters in *Ægypten* en in de waterige vlakten van *Africa* woonen , na het getuigenisse van *Bellonius* en veel andere oog-getuigen. Van de *Egyptische* vogel *Ibis* , van de *Flammaat* en deszelfs soorten , van de kraanvogel en deszelfs soorten , van de reigers en derzelve vremde soorten in een groote menigte , van de gans lepelaar met een bek als een lepel , van de kemphaantjes en derzelve ontelbaar onderscheid , van de vriesche schryn , van de *totanus* of ruitertevot , van de *fransche* barge , van de *porphyrius hæmatopos* of pluvier , van de waterhennetjes van zeer veel verscheide soort , van de glutter Duitchers , van de root-pootjes , lypjes en andere waterhoendertjes , water-snippen , hout-snippen , brakhennen of brachvogels , van de schmirringen en haar soorten , *rotkmillis* , *dessyt* , *mathern* , vuykernel , syden-hen , en veelderhande soort van snippen , de water-meerl , veelderhande soort van poelvogeltjes , rietbroekvogeltjes , meer- en vlietvogeltjes , heggeschaartjes of haagvroetertjes , van de

ys- of water-hoentjes, gyfytts, van 't koningsviffertje of de drappier, zynde een ys-vogeltje, en verscheide raare soorten van het zelfde, van de kievit en deszelts verscheide soorten, van de water-vogel *Triel*. Hier mede word het laatste Stuk gesloten, en achter het zelfde volgt een klein aanhangzel van eenige vremde vogels, als de *Morinellus* van Engeland, de *Erne* van *Java*, de *Numidische* haanen, de lommen van Groenland, de *rabos forcados*, *querquedula*, verscheide vremde vogelen van de *Kaap de Goede Hoop* als elders.

II.

't Is my niet mogelyk geweest, om in zulk een Oceaan van zaaken en ontelbaare menigte van vogelen, iets byzonders of aanmerkelyks aan te haalen, om niet te veel uit te dyen, maar op dat myn Lezer een ryk denkbeeld van het groote Werk der Vogelen van *Ulysses Aldrovandus* mag verkrygen, zal ik in 't algemeen aanmerken, dat *Aldrovandus* handelt. 1. Van de verscheide rang en waardigheid der vogelen, en stelt naar ryp overleg de Adelaar tot Koning. 2. Handelt hy van de *equivocatie* of dubbelzinnigheid der naamen, daar de vogels mede genaamt worden, niet zo zeer derzelver verscheide naamen uit verscheidetaalen of om verscheide hoedanigheden, die verscheide *natiën* daar verscheidentlyk door uitdrukken, maar van verscheide betekenissen, die dikwils een naam heeft, daar een vogel mede genaamt word; want het gebeurt menigmaal, dat een naam, die een vogel heeft, ook gevoegt is aan een plant, steen, ziekte of dier;

zo zyn by de Oude verscheide vermaarde Mannen met de naam van *Adelaar* of *Arend* genoemd, daar is ook een visch, die *Adelaar* heet, insgelyks ook een plantgewas enz.

12.

Wanneer *Aldrovandus* een vogel beschryft, verklaart hy alle de verscheide naamen, daar zodanig een vogel door bekend is geweest by de Oude, en hedendaags ook noch mede genaamt word; mitsgaders hoedanig een vogel in elke byzondere taal met een by zonder naamwoord word uitgedrukt; byvoorbeeld, hoe een *Arend* uitgedrukt word in 't Grieksch, en dat noch zeer verscheiden, insgelyks in 't Latyn, in 't Arabisch, Turksch, Persisch, in 't Hebreuwisch, in 't Fransch, Engelsch, Hoogduitsch, Spaansch, Walsch, en vervolgens in veele andere Taalen.

13.

Op dat alle de soorten van een vogel tot haar geslacht zouden konnen gebragt worden, handelt *Aldrovandus* ook zeer naauwkeurig van de *Signa Generis Characteristica*, of de onafscheidelyke geslachts-kentekens van een vogel, dat is: als in een vogel die tekens en gedaantens zyn, dat dezelve dan tot zodanig een geslacht behoort, en maar in omstandigheden en in soort verschilt. Zodanige tekens worden gestelt aan de gedaanten van het hoofd, de bek, oogen, voeten, eenzaamheid, roof, hardigheid in vleesch, klauwen, stevigheid van veeren en van gebeente, voëdzal, woonplaats, vlucht, snelheid, kragten, enz. welke alle by malkander gevoegt een onafscheidelyk kenteken uit-

maaken, dat het geslacht bepaalt; en alle de vogels, daar dit in bespeurt word, hoe verscheiden zy ook zyn, worden dan als soorten van zodanig een geslacht aangemerkt.

14.

Aldrovandus handelt ook in de Beschryving van elke vogel van deszelfs zinnen, als het gezicht, reuk, smaak, gehoor, gevoel, gezwintheid, traagheid, sterkte van mannetje en wyfje, van haare woonplaatzen en vaderland, wat gewest van de dampkring zy meest bevliegen, of zeer hoog, of middelmatig, of laag, van haar vernuft en manieren, van haar leerzaamheid, stem, van haar aas en spys, voortteeling, broeying en geboorte, van haar grootmoedigheid, gematigtheid, van haar roof en jacht op andere vogels of gedierte, van haare gevechten en manier van sryden, van haar natuurlyken afkeer van zommige zaaken, van haare ziekten, van haar genezinge; van de oude, nieuwe, waarachtige en fabeleuze Historien, die by de Schryvers en in de boeken van deze of gene vogelen gevonden worden, en zeltzaame voorvallen.

15.

En dewyl de Grooten Schepper alles tot zyner Heerlykheid, en tot gebruik der menschen geschapen heeft, handelt *Aldrovandus* van de verscheide gebuiken, dewelke de menschen van elke vogel maaken, (hoe de menschen zomtyds een bynaam verkrygen, gelyk de *Evangelist Johannes* een Adelaar genaamt word enz. *Julius Caesar* en *Aristoteles* zyn Adelaars bygenaamt) van het gebruik zommi-
ger

ger vogelen in de ydele Afgodendienst der Heidenen, welke voortekenen en voorzeggingen tot goede of kwaade uitkomsten van zaaken zy uit zommige vogelen haar vlucht, ontmoeting, gevechten enz. malkander by outs wys maakten, alles met bygebragte voorbeelden uit de Aaloude Historie; welke *mystike* en geheime dingen dikwils verborgen of uitgedrukt wierden, onder de benaming van een vogel of deszelfs wonderlyke eigenschappen in de Heilige Bladeren, by de Oudvaders en in andere Schriften, hoedanige zeden en plicht-leffen zomtyds afgeleidt wierden van de deugden of eigenschappen zommiger vogelen, van het gebruik der vogelen in de beeldspraak der oude *Ægyptenaaren* en *Oostersche* Volkeren, van de (a) zinnebeelden en Fabelen, dewelke door zommige vogelen wierden uitgedrukt by de aaloude en hedendaagze volkeren, van het gebruik van elke vogel, of deszelfs deelen of uitwerpzelen in de geneeskunst, in de spys en keuken; hoe de vogelen tot de jagt gebruikt worden, van het gebruik der vogelen tot tekenen, als veldtekenen, ook in rouw, begraving, feestviering, krooning enz., ook tot eer-tekenen in Ridder- of andere eer-orders, en by beelden gevoegt, om iets met dezelve uit te drukken, insgelyks in wapens en zegels, op schilden, borstwapens, stormhoeden, harnassen, geweer, oorlogsgereetschap, cieraaden, scheepen, huizen enz.

16.

Aldrovandus beschryft niet alleen de uit-

N 4

wen-

(a) *Emblemata.*

wendige gedaante van elke vogel, maar ook derzelve inwendige *Fabryk* en gedaante, en gebruik der inwendige deelen door de ont-leed-konst vertoont, en zulks menigmaal zeer naauwkeurig deeltje voor deeltje, benevens haare geraamten. Hy handelt ook by elke vogel van alle de spreekwoorden, dewelke van zodanige vogelen afgenomen zyn, op welke konstige wyzen de vogelen gevangen worden, en wat al waar te neemen is in haar onderhouding, voeding, mesting, haar bereiding van spys en drank en zaad, derzelve tan-making, aanleering in 't klappen, fluiten, zingen, onderwyzing tot de jacht, gelyk in de valken enz. haar loosheid, haar nesten, en opvoeding van haare jongen, van verscheide misgeboorten en monsters onder de vogelen, de *affecten* en begeerlykheden, minneryen, spraak en taal der vogelen, haar geiiheid of matigheid, en oneindig veel zaaken, dat ik vermoeid word om dezelve hier alle aan te haalen.

17.

Noch is dit heerlyke werk overal verciert en opgeheldert met zeer keurlyke platen, dewelke boven alles uitmunten, om dat dezelve na 't leven zyn getekent, en gesneden van de aldergrootste Konstenaars van geheel *Italien* en andere deelen van *Europa*.

18.

In het jaar 1602 gaf *Ulysses Aldrovandus* zyn werk van de *Insecten* en bloedeloze beesjes uit tot *Bologne in folio*, hy droeg deze voortreffelyke vrucht van zyn Arbeid op

aan *Franciscus Maria* de tweede, en de zesde Hertog van *Urbino*. Ik zal van dit werk niets melden, om wederom in geen oceaan van volheid te geraaken, maar alleenlyk aanmerken, dat alle de beesjes zeer keurlyk na 't leven in platen afgebeeld zyn, by welke gelegenheid de Lezer mag aanmerken, dat in het uitbeelden van de natuurlyke scheapzels zeer veel werk word gemaakt van de tekeningen, dewelke na 't leven zyn geschiet, gelijk die van onzen grooten *Aldrovandus*.

19.

Na het uitgeven van deze vier stukken kwam onzen grooten Man te sterven, en hy heeft het geluk niet gehad zo lang te leven, dat zyne overige groote werken het licht beschouwden; maar de Beroemde, Geleerde en voortreffelyke Mannen, *Bartholomæus Ambrosinus*, *Johannes Cornelius Uterverius* Hollander, *Hieronimus Tamburinus*, *Thomas Dempsterus* Baron van *Muresk*, *Marcus Antonius Bernia*, en veel andere hebben een onuitdrukkelyke lof verdient, dat zy voor deze Weeskinderen zodanige goede zorg hebben gedragen, en dezelve zo heerlyk in 't licht gebragt, dat zy niets van haar glans noch achtig door 's Mans dood hebben verloren.

20.

Zo ras als *Ulysses Aldrovandus* gestorven was, beval de Raad van *Bologne* aan *Bartholomæus Ambrosinus* Hoogleeraar in de (a) Natuurlyke zaaken, dewelke betrekking op de Genees-

N 5

konst

(a) *Simplicia medica.*

konst hebben, en Opperste over de Stadstuintuin, geboren tot *Bologne*) om de nagelate werken van den grooten *Ulysses Aldrovandus* in 't licht te geven, want *Aldrovandus* had by uiterste wil de aftekeningen en plaaften enz. aan den Raad van *Bologne* aanbevoelen en gemaakt. In het jaar 1640 gaf onzen *Ambrosinus* uit het vyfde stuk van de Werken van *Aldrovandus*, zynde een Historie der *Serpenten*, in folio, en in twee Boeken of Hoofd-verdeelingen afgedeelt. Het Boek wierd opgedragen aan de Prins *Franciscus Perettus*, en is opgeheldert met schoone plaaften, in dewelke de *Serpenten* (na 't leven afgetekent) verbeeld worden. Ik zal niet verder van dit werk spreken, dewyl ik te veel te zeggen zoude hebben, en ook na dezen met meer onderscheid, klaarheid en nettigheid van die zaaken (als ik leve) meen te handelen.

21.

In het jaar 1616 gaf *Johannes Cornelius Uterverius* Hollander, en Hoogleeraar in de *simple* natuurlyke en enkele geneesmiddelen tot *Bologne*, uit in folio het zesde stuk van de Werken van *Aldrovandus*. Het werk wierd opgedragen aan *Julius Sacchetti*, Cardinaal en Legaat a *Latere* van de Paus tot *Bologne*. Paus *Urbanus* de achtste maakte een Grieksch en Latynsch Lofdigt op onzen *Aldrovandus*, die beide voor het werk gedrukt zyn. In dit stuk word gehandelt van de viervoetige dieren (a) met vaste, heele en ongesplete of

(a) *De Quadrupedibus Solidipedibus.*

ongekloofde voeten; als by voorbeeld. 1. Van de Paarden en derzelver veelvuldige foorten. 2. Van de Ezels en derzelver groot onderscheid, als de Woud-ezel, van de Muil-ezel, van de gehoornde Ezels. 3. Van de *Monoceros*. 4. Van de *Zebra Indica*. 5. Van de Olyfanten en der zelve onderscheid. Van deze dieren worden zo veel heerlyke en wettenswaardige zaaken verhaalt, dat dezelve een geheel *foliant* beslaan, en echter is alles even vol rykdom en geleertheid.

22.

In het jaar 1613 wierd het zevende stuk in *folio* van *Aldrovandus* zyne werken uitgegeven, begonnen door *Uterverius*, en volbragt door de Schotfche Baron *Dempsterus*. Dit werk handelt van (a) de viervoetige dieren, welker voeten gevorkt zyn, of in twee spitzten gedeelt of gespleten zyn. Het werk wierd opgedragen aan *Paris Ledronius* Aarts-Biffchop van *Salisburg*. Onzen *Aldrovandus* volgt in zyne beschryvingen der dieren meest altyd de order van *Aristoteles*; hy verdeelt de kloofvoetige dieren in twee, in aardfche en water-kloofvoetige dieren; onder de water-kloofvoetige dieren is tot noch toe, zegt hy, maar een enkeld ontdekt, namentlyk de *Hippopotamus* of het Waterpaard van de *Nyl*. De vorkvoetige landdieren worden wederom in twee foorten verdeelt, namentlyk de vorkvoetige dieren met horens, en de vorkvoetige dieren zonder horens. Alle de gehorende vorkvoetige dieren herkauwen, en onder de

(a) *De Quadrupedibus Bisulcis.*

de ongehorende herkauwt alleen de Kammeel enz.

23.

Dit werk bestaat uit een enkeld hoofddeel of boek, en uit duizend en veertig bladzyden, het is verdeelt in zevenendertig kapittels, en handelt. 1 Van de Koebeesten en derzelve verscheide soorten uit alderlei vremde landen, en van alle de dieren, dewelke onder het geslacht der Koebeesten kunnen gebragt worden. 2 Van de Schaapen en derzelve ontelbaare soorten en bysoorten. 3. Van de Geiten en Bokken, en derzelve veelderhande soorten en bysoorten uit vremde gewesten. 4. Van de Harten, derzelve verscheide soorten, en verwonderenswaardige bysoorten. 5 Van de Eland. 6 Van de *Rhinoceros* of Neus-hoorn. 7. Van de Kameel en van veelderhande soorten van Kameelen. 8 Van de *Æthiopische Nabis* of *Camelopardalis*, of't Kammeel-formig paard. 9. Van de Varkens, zo tamme als bosch-varkens, en derzelve verscheide soorten. Dit stuk is zeer groot en zwaar, en zeer doorwrogt, en als doorspekt met alderlei aangename Historien, waarnemingen en aanmerkingen.

24.

Het achtste stuk van de Werken van *Ulysses Aldrovandus* is in 't licht gebragt tot *Bologne* 1637 in folio, door de vlyt en yver van den voortreffelyken *Bartholomæus Ambrosinus*. Dit werk handelt 1 in drie Boeken (a) van de viervoetige dieren met geteende voeten, en

(a) *De Quadrupedibus Digitatis Viviparis.*

en dewelke levendig baaren en gebaart worden. En 2 van de (a) viervoetige dieren met gereende voeten, dewelke Eyeren leggen, en daar uit voortkoomen. Dit werk is behalven de voorredens en registers enz. 718 bladzyden groot, en zo ryk en overvloedig van stof, dat ik het zelve te kort zoude doen, daar iets byzonders van te melden; alles is na 't leven getekent volgens de wyze van *Aldrovandus*.

25.

In 't jaar 1613 was ook uit de nagelate Schriften van *Ulyffes Aldrovandus* vergadert, en in order gebragt door *Johannes Cornelius Uterverius*, het negende stuk, het wierd gedrukt tot *Bologne* in folio, en opgedragen aan *Franciscus Vitellius*, Aartsbiffchop van *Theffalonica*, en *Nuncius* van den Paus by de Republyk van Venetien. Dit werk handelt in vyf boeken van de Viffen, en in een byzonder Boek van de Walviffen en derzelver foorten, 't zelve is van de alderuiterfte naauwkeurigheid, (de platen zeer *curieus* en na 't leven getekent) en alom voorzien met een ongelooflyke fchat van geleertheid en natuurkunde.

26.

In het jaar 1606. was tot *Bologne* uitgegeven het deel, dat volgens myn order het tiende stuk uitmaakt van de werken van *Ulyffes Aldrovandus*, dit werk is mede in folio gelyk alle de andere, en handelt van de bloedelooze dieren en water-*infecten*, het is in vier boeken ver-

(a) *De Quadrupedibus digitatis oviparis.*

verdeelt. 't Eerste Boek handelt van de (a) bene-
looze zee-kwabben. Het tweede Boek van de
(b) korstachtige schub-vissen. Het derde Boek
van de (c) schulp-vissen of kruik-vissen. Het vier-
de Boek handelt van de (d) dierachtige water-
planten. De Oude hebben zommige dezer ge-
wassen enigzins gevoel toegeschreven, en ge-
oordeelt, dat dezelve noch onder de dieren,
noch onder de planten byzonder gestelt kunnen
worden, maar een derde geslacht uitmaaken,
dat beider natuur deelachtig is. Alle de horent-
jes, kruikjes, schulpjes, gewasjes en zee-diertjes,
plantjes, kwabbetjes, kreeftjes, krabbetjes en
andere zaaken op te noemen, zoude voor myn
Lezer verdrietig zyn; ik zal (als Godt wil) daar
na dezen zelfs en op zyn plaats en tyd van
handelen. De platen in dit stuk zyn zeer
naauwkeurig en na 't leven getekent.

27.

Tot een slot van alles, wat *Ulysses Aldro-
vandus* van de Dieren heeft nagelaten, moo-
gen wy stellen het elfde Deel van zyn Na-
tuurlyke Historie, handelende van de misge-
boortens en monsters, dewelke van andere
beschreven zyn, en ook die gene, dewelke
van hem zelfs waargenomen zyn, onder
de menschen, dieren, levendige schezels en
plantgewassen, alles met zeer keurlyke plaa-
ten. Dit stuk is uit de schriften en afteke-
ningen van *Aldrovandus* vergadert, en in or-
der

- (a) *Mollia.*
- (b) *Crustata.*
- (c) *Testacea sive Conchyliis.*
- (d) *Zoophyta.*

der gebragt door *Bartholomæus Ambrosinus*, en tot Bologne 1642. *in Folio* gedrukt, en aan *Ferdinandus* de II. Groot Hertog van *Toscannen* opgedragen. Daar zyn achter bygevoegt voor een aanhangzel alle de aftekeningen van Dieren, *Insecten*, Vogelen enz., dewelke in de ontelbaare aftekeningen van *Aldrovandus* gevonden wierden, en over 't hoofd gezien waren van de voorgaande Uitgever, alles door de voorzorge en arbeid van onzen *Ambrosinus*.

28.

Het twaalfde stuk van den grooten *Aldrovandus* is het *Musæum Metallicum*, uitgekomen tot Bologne 1648. *in Folio* met platen. In dit Werk word gehandelt van de *Metalen*, *Mineralen* en Bergstoffen, 't zelve word gehouden voor een van de aldervoortreffelykste Boeken, dewelke ooit in 't licht zyn gebragt, en is verrykt met een uitstekende Geleertheid.

20.

Het dertiende stuk van *Aldrovandus* is uitgegeven, en by malkander vergadert uit 's Mans Schriften door de Hoogleeraar *Ovidius Montalbanus* 1668. *in Folio* tot Bologne, met zeer schoone en na 't leven getekende platen. Het is een Historie van alderhande Boomen en Boomgewassen, en derzelve vermaartste vruchten. Maar 't is niet mogelyk, om aan den Lezer een denkbeeld te geven van de waardy dezer Boeken en Natuurkundige Geleertheid, dewelke in deze derrien groote *Folianten* gevonden worden, daarom zal ik tegenwoordig niets meer van dezelve aanhaalen.

30.

Ik heb geoordeelt, dat ik myn Lezer hêt verdriet aan moest doen, met een schets te doen lezen van een Algemeen Historischryver van de Natuur, niet die als *Plinius* de geheele groote Natuur (met alles wat daar in is) getracht heeft te beschryven, maar die gelyk onzen weergaloozen *Aldrovandus* een algemeene Historie heeft nagelaten, van de voornaamste zaaken uit het Koninkryk der Dieren, uit het Koningryk der aardsehe Bergstoffen, en uit het Koningryk der Gewassen.

31.

Hoe ongemeen veel zaaken onzen *Aldrovandus* ook nagelaten mag hebben, en welk een menigte zyn grooten Voorganger *Conradus Gesnerus* (mede een onnavolgbaar algemeen Historischryver van de Natuur,) zo zal echter in gevolg van tyd aan de Lezer blyken, dat haare Nakomelingen (tot op dezen huidigen dag toe gerekent) noch ontelbaarder menigte van zaaken door onvermoeide arbeid, reizen door alle de deelen des werelds, en onschatbaare onkosten, van de natuurlyke schepzels en gewrochten hebben ontdekt. Maar deze Schryvers alleenlyk maar op teltelen, en haare enkele naamen aan te haalen, zoude een geheel boekje uitmaaken, gelyk ik in gevolg van tyd zal doen zien. Onder de oude Heidenen is *Plinius* de grootste Natuurlyke Historischryver, onder de nieuwe Schryvers en Christenen *Ulyffes Aldrovandus*, en onder alle Schryvers als ook onder de Heilige Schryvers is de oudste *Moses*, gelyk zal blyken

blyken in 't vervolg, want ik zal van de Natuurlyke Historifchryvers en van de Natuurlyke Historien der Oude handelen na vervolg, en na de order der tyd-rekenkunde. By voorbeeld, als ik handele van de natuurlyke Historifchryvers en Natuurlyke Historie der *Hebreërs*, zal ik zulks van de eerste oorsprong dier *Natie* tot deszelfs ondergang vervolgen van Schryver tot Schryver, of van zaak tot zaak, en van deze wederom overgaande op de *Ægyptenaaren*, *Affyriers*, *Arabieren*, *Persen* en *Grieken*, of andere *Natien*, zal ik elk by zyne *Natie* vervolgen en afdoen.

*Van de Oudheid der Natuurlyke Historie,
en eerst van die der Hebreërs.*

I.

Moses is de eerste, oudste en waarachtigste Natuurlyke Historifchryver, (zo veel aan ons bekend is) dewelke van de Aaloudheid aan ons is nagelaten. Het is wel waar, dat zommige *Thalmudisten* van andere Schryvers droomen, maar de al te groote vrymoedigheid van giffen steekt in die Schryvers allezins te veel door; zo lang als ook noch niemand bewezen heeft, dat de vyf Boeken van *Moses* van geen Goddelyk gezag zyn, en zo lang als de oudheid aller volkeren en aller Schryvers voor de oudheid van *Moses* tyd-rekening zwichten moeten, heb ik groot en onwraakbaar recht om vast te stellen, dat *Moses* de oudste Natuur-beschryver is, die wy overig hebben.

2.

Schoongenomen iemand beweest al eens, dat zommige Boeken onder de *Ægyptische*, *Hebreeuwfche*, *Chaldeeuwfche*, *Syrische* of oude *Arabifche* gevonden waren, dewelke voor *Mofes* tyden, of doen *Jacob* met zyne kinderen in *Ægypten* kwam, of zelfs eerder gefchreven waren, dat zoude myn gedachten weinig konnen hinderen; want dewyl *Mofes* de Scheping van de groote Natuur zelfs befchryft, is dezelfs Natuur-befchryving of Natuurlyke Historie in zo ver de oudfte van alle, dewelke aan ons bekend zyn.

3.

Meest alle de Geleerde, dewelke aantekeningen en uitleggingen gemaakt hebben over 't Boek *Jobs*, koomen daar in over een, dat het Boek *Jobs* ouder is en eerder gefchreven, als de vyf Boeken van *Mofes*, en dewyl in dit Boek ook eenige natuurlyke zaaken gemeldt worden, zoude vervolgens deze Natuurlyke Historie van *Job* ouder moeten zyn, als die van *Mofes*, maar dit krenkt ook geenzins het gevoelen, dat *Mofes* de oudfte Natuurlyke Historie heeft gefchreven, want *Mofes* is by Jooden, by Christenen door aanhalingen in 't Nieuwe Testament, en by Turken voor een Goddelyk Schryver aangenomen en altyd gehouden: en hier uit volgt, dat de Historie van *Mofes* de oudfte is, om dat hy van de Scheping af begint. Al hadde de Geest Góds van dit jaar 1719 (daar wy nu in leven) voor ons door een mensch laten fchryven en bekend maaken, wat in de Scheping der groote

te

te Natuur in den Hof van *Eden*, voor en in de Zondvloedt, in de Arke, en kort daar na enz. onder de Natuurlyke zaaken was voorgevallen, zoude zodanig een onfeilbare Beschryving (wat de zaak belangt) voor de alderoudste en eerste Natuurlyke Historie moeten gehouden worden, en zodanig ook zyn en blyven, dewyl de leeftyd noch de perzoon van *Moses* ons niet raakt, in 't stuk van de oudheid zyner Natuurlyke Historie.

4.

Dat het Boek *Jobs* zeer oud is, zal niemant ontkennen, dewyl *Job* geciteert word in het *Apocryphe* Boek van *Tobias*, en door *Ezechiel*, en dewyl van zeer veel Heilige Schryvers plaatzen worden aangehaalt, dewelke met zommige plaatzen van *Job* gelykluidende zyn, ja zelfs van *Moses*. Maar de grootste kragt word aan 't gevoelen van de oudheid van 't Boek *Jobs* bygezet, dat in 't geheele Boek *Jobs* nergens eenige melding word gemaakt van de wetten van *Moses*, noch van de verrichtingen der kinderen Israëls.

5.

Zommige zyn van gedachten, dat *Job* zyn Boek in de *Syrische* Taal geschreven heeft, en dat *Moses* het zelve in de *Hebreenwsche* heeft vertaalt, en met eenige byvoegzels vermeerdert; dit was ouwelings het gevoelen van *Origenes*. De Geleerde Bisschop (a) *Petrus Daniel Huet* zegt, dat *Gregorius Nazianzenus Salomon* de Schryver van 't Boek *Jobs* oordeelde te zyn, en dat *Martinus Lutherus* dit

O 2

ge-

(a) *Demonstratio Evangelicâ Proposit. IV.*

gevoelen omhelst heeft ; dat wederom andere het Boek *Jobs* aan de eene of andere van de Propheten toeigenen ; dat *Fredericus Spanheim* oordeelt, dat *Job* (of zyne Vrienden) dit werk als dagelykze aantekeningen heeft nagelaten in de oude *Arabifche* of *Syriſche* Taal, en dat uit deze aantekeningen ten tyde van Salomon, door een *Hebreër* of Jood van die tyd daar de *Historie van Job* (zo als wy dezelve nu hebben) isgemaakt en te zamen geſtelt.

6.

Maar dat *Mofes* de oudſte Heilige *Natuurbeſchryver*, dewelke wy hebben, zoude zyn, word kragtig bevestigd door den zeer Geleerden *Huetius*, want na dat hy alle gevoelens naauwkeurig *geexamineert* heeft, ſtelt hy vaſt, dat 't Boek *Jobs* door *Mofes* zelfs in zyn jonghed is geſchreven, terwyl hy by zyn *Schoonvader Jethro* was, om de *Iſraëlitē* of het volk van zyne *Natie* te trooſten in haar onderdrukking, door de dwingelandy van *Pharao* veroorzaakt. Hier toe brengt *Huetius* veel bewyzen uit overeenkomst van ſtyl by, en dat de ſtaat en elende der kinderen *Iſraëls* wel met de *Historie van Job* overeenkwam, dat *Pharao* de Zatan was, en meer waarſchynlyke giffingen, dewelke de Lezer daar kan nazoeken. Dit (zegt hy) is ook het gevoelen der *Thalmudiſten* in *Baba Bathra*, en van *Rabbi David Kimchi*, van *Origenes*, van *Methodius* by *Photius*, *Polychronius* enz. en ook een menigte van nieuwe Schryvers ; ja zommige hebben het Boek *Jobs* aan de

vyf

vyf Boeken *Mofis* als een zesde Boek gevoegt, en in dit geval, Lezer, zoude *Mofes* dan de oudste Heilige Historifchryver der Natuurlyke Schepzels zyn, die wy hebben; maar dit gevoelen kan niet doorgaan, dewyl *Job* veel ouder is, en omtrent met *Caath* gelyk in ouderdom, die de Gróotvader van *Mofes* en een Zoon van *Levi* was. *Job* fchynt geboren uit *Zara* Nicht van *Ezau*, op dien tyd, toen *Jofeph* van de vrouw van *Potiphar* tot overfpiel wierd aangezocht. Maar dewyl het Boek *Jobs* zo zeer niet voor een Natuurlyke Historie kan geacht worden, als de vyf Boeken *Mofis*, zullen wy ons aan dat Boek in dit geval zo veel niet kreunen.

7.

Dat de Boeken van *Mofes* de oudste Boeken zyn van de gene, dewelke wy over hebben behouden, blykt noch kragtig, dewyl de Boeken van *Mofes* (dat zeer aanmerkelyk is) de Bron en Fontein zyn, daar de Schryvers van alle de oude Volkeren uit gedronken hebben, daar by na alle de *Natien* van de geheelen aardbodem haare Afgoden, halve Godden, Helden en eerfte uitvinders van nieuwe zaaken uit hebben verziert. Alle *Natien* hebben haare Godsdienften en Oudheden maar bezwalkt met een mist van verzieringen, vertellingen, fabelen en vermommingsen, uit deze eerfte Boeken van *Mofes* getrokken. De *Phoenicians*, de *Ægyptenaars*, de *Persianen*, de *Grieken*, de *Indianen*, de *Thraciers*, de oude *Romeinen*, de oude *Duitschers*, Gal-

len, *Britanners, Spanjaarden*, en zelfs de *Americanen* hebben onder alderhande perzonagien, gedaantens en vermommingen, *Mofes* goddelyke eer aangedaan, gelyk onwederfprekelyk getoont word van de (a) *Biffchop Huet.*

8.

Wie zal ons ook weigeren, dat in de Boeken van *Mofes* een Natuurlyke Hiftorie gevonden word, of een Hiftorie der groote Natuur, daar de eerfte beginzelen van alle gefchape zaaken in de Boeken van *Mofes* gevonden worden? Wy vinden in *Mofes* niet alleen de befchryving van de fchepping der geheele groote Natuur en dezès Aardbodems, maar ook Godskunde en den Godsdienst, door dewelke de Schepper van zyn Vblk wilde gedient zyn. Wy vinden in dezelve naauwkeurige Geflacht-regifters en Hiftorien van de alderheerlykfte der Natuurlyke Schepzelen, namentlyk de Menfchen, en van de geflachten en onderscheid der dieren; wy vinden in dezelve Land-befchryvingen van zeer veele en verfcheide Landen, mitsgaders een uitmuntende Regeerkunde, naauwkeurige befchryving der Leger-tuchten en orders, de wetenfchap der Wetten en van het recht en billyk, Weeg- en Meet-konft, Bouwkunde, Smids-konften, Smeltkonft, Schoenmakers- en Leerbercidens konften, Verfkonft, Borduurkonft, en meer andere Konften en Ambachten; lees (gelyk hier van boven dien een groote menigte andere Schryvers kunnen gelezen

(a) *Demonftrat. Evangelica propofit. IV.*

zen worden) de meergemelde Biffchop(a) *Huet*; en 't zal klaarder opkoomen, wanneer wy na dezen en in andere twee-maandelyke Kabinetten handelen van de Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konften en Ambachten der oude *Hebreërs*.

9.

Mofes wierd geboren in het jaar na de Schep- pinge der wereld 2373, en voor de Geboorte Chrifti 1611, wanneer (na het fchryven van *Demetrius* by (b) *Eusebius*) *Amram* de Vader van *Mofes* 78 jaaren oud was. Dezen *Amram* wierd geboren in het jaar na de Schep- pinge der wereld 2295. en voor de Geboorte Chrifti 1689. *Eusebius* getuigt, dat omtrent dien tyd geleefd zoude hebben (na 't fchryven van veele zyner voorzaaten) **PROMETHEUS**, dewelke de wilde menfchen tot burgerlykheid hadde overgebracht.

10.

In dezelve tyd, dat *Mofes* geboren wierd, regeerde de zestiende Koning van *Affyrien* *Sparthæus*, den tyd van tweeënveertig jaaren, na de aantekening van *Eusebius*, en over (c) *Sycionien* de veertiende Koning, met

O 4

naame

(a) *Demonstrat. Evangelica.*

(b) *IX Præparat. Evangelic.*

(c) *Sycionia* was een klein Landschap, dat noch hedendaags als ingelyft legt in 't Hertogdom *Clarentie* onder de Turk, en heeft nu zeer weinig inwoonders, het legt in 't Koningryk *Morea*, dat een Byna-Eiland is in Griekenland, en word hedendaags *Baflica* genaamt, maar is meest vervallen; het was ouwelings

naame *Marathus*, den tyd van twintig jaar, volgens den zelve*n Eusebius*; en in de levenstyd van *Moses* hebben noch geleefd de vyftiende Koning van *Sicyon*, *Echyrens*, en heeft geregeert vyfenvyftig jaar volgens *Eusebius*, en de zestiende Koning over *Sicyon*, *Corax*, dewelke volgens *Eusebius* geregeert heeft dertig jaaren, gelyk ook de zeventiende Koning van *Sicyon*, dewelke volgens *Eusebius* vyfendertig jaar regeerde, en *Epopeus* genaamt was. Noch regeerde na *Sparzbaeus* onder het leven van *Moses* over die van *Affyrien* de zeventiende Koning, *Ascatades*, den tyd van achtendertig jaar, volgens de aantekening van *Eusebius*. Onder het leven van *Moses* heeft ook geregeert *Phorbas*, de zesde Koning van de (a) *Argiven*, en deze regeerde vyfendertig jaar, na het getuigenis van *Eusebius*; als ook de zevende Koning der *Argiven*, *Triopas* genaamt, dewelke na 't zeggen van *Eusebius* zesenvyftig jaaren geregeert heeft, mitsgaders de achtfte Koning der *Argiven*, *Crotopus* genaamt, dewelke volgens den meergemelden *Eusebius* eenentwintig jaaren geregeert heeft; ook heeft noch by het leven van

Moses

ouwelings zeer vermaart wegens de overvloed der Olyven; de Inwoonders van dit Land wierden hyde Ouden doorgestrekten over haar ongemeene weelde, of lasse overdadigheid en gemakelykhied. 't Is ook zeer geroemt om de liefhebbery der schilderkonst, en is ook de voornaamste werkwinkel geweest en school van de marmers en albasten, van de metalen en mineralen, en zeer vruchtbaar in laurierboomen enz.

(a) De *Argiven* is een volkplanting in Griekenland geweest.

Moses geregeert *Amyntes* de achtiende Koning van *Assyrien*, en regeerde vyfenveertig jaar. Onder de leeftyd van *Moses* bezat ook *Phorbas* het Eiland *Rhodus*, en *Job* is gestorven terwyl *Moses* geleefd heeft, vyfenveertig jaar voor dat de Kinderen *Israëls* uit *Ægypten* vluchteten, in zyn hondert negenentachtigste jaar, doen *Moses* vyfendertig jaar oud was.

11.

In het leven van *Moses*, en in het jaar na de Schepping der wereld 2426, en voor de Geboorte onzes Zaligmakers 1558, heeft het Koningryk van die van *Athenen* een beginzel genomen, en de eerste, dewelke daar geregeert heeft, was *Cicrops*, en de tweede was *Cranans*, die negen jaar, en de derde was *Amphictyon*, die tien jaar regeerde, volgens *Eusebius*. By het leven van *Moses* stierf ook (a) *Amram*, de vader van *Moses*, in zyn hondert en zevenendertigste jaar.

12.

Onder het leven van *Moses* in het jaar na de Schepping der wereld 2438, en voor de Geboorte Christi 1546, oorlogden de (b)

O 5

Chal-

(a) Ziet Exodus VI: 20.

(b) De *Chaldeërs* was een volk in 't Koningryk van *Babilonien*, welker Koningryk *CHALDÆA* genaant was, en in 't gemeen *Yeracken Caldar*, en by de Turken *CURDISTAN* word genaamt, na het getuigenis van *Johannes Leunclavius*; 't is het gedeelte van *Babilonien*, dat na 't zuiden strekt, rakende aan het woest *Arabie* en aan de *Persiaansche* Golf, het was voor dezen onder het gebied der
Per-

Chaldeers tegens die van *Phœnicien* (a), volgens het getuigenisse van *Eusebius*.

13.

Ik geloof niet, dat het aan myn weet-gierigen Lezer mishagen zal, dat ik mededeel alles, dat merkwaardig onder het leven van de Man Gods *Moses*, by andere *Natien* is voorgevallen, en van de aaloude Schryvers uit de diepste duisternis is opgebaggert, dewyl deze zaaken veel licht zullen geven aan de Natuurlyke Historie des Bybels, en aan de Natuurlyke Historikunde der andere *Natiën*, dewel-

Persianen, maar is nu onder de *Turken*, te weten geheel *Babilonien*. In dit land worden de Rivieren de *Tiger* en de *Euphraat* te zamen gevoegt, en deszelfs voornaamste Steden zyn *Bagdad*, *Balsera*, *Cusfa*, en *Waserum*. Vide *Ferrarii Lexic. Geogr. litt. Ch.*

(a) *Phœnicie* is een Landschap van *Syrie* aan de zee kant, tusschen het overige van *Syrie* na de noordkant, en *Palestina* na de zuidkant. In *Phœnicie* waren wel eer de wydvermaarde steden *Tripolis*, *Byblus*, *Tyrus* en *Sidon*, en tegenwoordig noch *Tripolis* en *Berytus*. De *Phœniciers* was een volk, dat van de kant van de Roodde zee hier wel eer was aangekomen, en in verscheide Provincien gesticht hadden de steden *Tyrus*, *Sidon*, *Thebes*, *Utica*, *Hippo*, *Lep-tus*, *Massilia* en vele andere. *Plinius*, *Lucanus* en andere getuigen, dat deze *Phœniciers* eerst de letteren en de konst des scheepvaarts zouden gevonden hebben. *Phœnicie* was ouwelings twederley. 1. Het eigentlyk *Phœnicie*, daar de steden *Tripolis*, *Botrys*, *Byblus*, *Berytus* en *Sidon* in waren. En 2. *Phœnicie* van *Damascus*, in het welke de steden *Damascus*, *Heliopolis*, *Abyla* *Lysamæ*, en *Casarea* *Paneas* gevonden wierden. Vide *Lexicon Geograph. Baudrand ex Suida*, *Stephano de Urbibus*, *Strabone*, *Plinio &c.*

welke ik van tyd tot tyd (elk by zyn eigen *zatie* gefchikt) mene af te handelen.

14.

By het leven van *Mofes* heeft *Deucalion* op den Berg *Parnassus* begonnen te regeren, in het jaar na de Schepping der wereld 2442, en voor de Geboorte Chrifli 1542. volgens het getuigeniffe van *Eusebius*, en na de uitrekening van den grooten Jezuit *Petavius*, in zyn Boek over de Geleertheid der Tyden. En de vermaarde Zondvloed, dewelke de Zondvloed van *Deucalion* by de Fabeleufe Oudheid genaamt word, moest (na de aantekeningen van *Clemens den Alexandriner*) voorgevallen zyn in het jaar na de Schepping der wereld 2470, en voor de Geboorte van Chriflus 1514. en voor de brand van *Troyen* 330. jaaren.

15.

Op dat gy de Oudheid van *Mofes* tydrekening, zeer waarde Lezer, zoud ontdekken, en hoe zeer de Fabelachtige *Griekjes* en andere *Natien* haare Outheden ontleent hebben uit de fchatten der *Hebreeuwfche* Wysheid en Schriften van *Mofes*, is het de moeite wel waardig, dat gy aanmerkt, dat de Oude droomden, dat *Deucalion* was de zoon van *Prometheus*, aan dewelke (doen hy volwaffen was) *Ephimetheus*, dewelke zyn Oom van Vaders kant was, zyn eigen Dochter ten Houwelyk gaf, met naame *Pyrrha*. Wanneer nu deze *Deucalion*, die Koning van *Theffalie* was, regeerde, ontftond (na zyn droomen) een algemeene watervloed over de

de geheelen Aardbodem, waar door het geheele menschelyk geslacht wierd uitgeroeit, zodanig nochtans, dat de Koning *Deucalion*, en zyn wyf de Koninginne *Pyrrha*, met haar beide alleenlyk overbleven, dewyl zy met haar scheepje aan den Berg *Parnas* aan land dreven, dewyl daar het water eerst scheen te vallen. Hier vroegen zy aan 't Orakel van *Themis* om raad, teweten door welke middelen het menschelyk geslacht zoude te herstellen zyn, en kregen tot antwoord, dat zy de beenderen des grooten Moeders over 't hoofd op de grond zouden smyten. Zylieden hier door de steenen des aardryks verstaande, raaptten dezelve van de grond, en smeten dezelve wederom over 't hoofd, dewelke datlyk in levendige menschen (zo wel mannen als vrouwen) veranderden. Byaldien nu de Lezer deze Historie niet mochte geloven, kan hy zelfs dezelve lezen by *Ovidius*, *Virgilius*, *Manilius*, *Juvenalis*, *Lucianus*, *Plutarchus*, *Theophilus*, en een menigte andere Schryvers.

16.

By het leven van de Man Gods *Moses*, wierd de Stad (a) *Corinthe* (dewelke te voren

(a) De *Corinthiers* waren ouwelings zo zeer tot Hoerery genegen, dat zy dat soort van vrouwen in een groote waarde hielden, en dat zy in haar openbaare gebeden *Venus* baden, dat zy doch de hoeren wilde vermeerderen en bewaren; de vermaarde ryke hoer *Lais* is een *Corinthische* hoer geweest. Die Stad is tegenwoordig noch zeer groot en bevolkt, maar zonder enige sterkte; zy is te voren onder de

Heer-

ren *Ephira* genaamt wierd) gesticht, te weten in 't jaar na de Schepping der wereld 2463. en voor de Geboorte van Christus 1521. volgens *Eusebius*. Deze Stad legt op *Morea*, en deelt haar naam mede aan 't Landschap *Corinthie*, zy word (na het getuigenisse van *Leunclavius*) van de Turken *Gereme* genaamt, en was voor dezen een zeer vermaarde *Republyk*. De zeeboezem van *Corinthe* word hedendaags *Golfo di Lepanto* genaamt.

17.

Petavius (dewelke de Tyd-rekenkunde ten uiterste verbeterd heeft) tekent aan, dat de zondvloed is voorgevallen in 't jaar na de Schepping der wereld 1655, en voor de geboorte van Christus 2329. en geeindigt met het jaar na de Schepping der wereld 1656, en voor de Geboorte van Christus 2328. En dewyl *Moses* gestorven is in het jaar na de Schepping der wereld 2493, en voor de Geboorte onzes Zaligmakers 1491, zyn tusschen de zondvloed en de sterfdag van de man Gods *Moses* verlopen acht hondert en zevenendertig jaaren. En dewyl de Kinderen *Israëls* in *Ægyptenland* geleefd hebben (van zedert dat de Stammen met *Jacob* daar in kwamen, tot dat zy onder *Moses* daar wederom uitgeleidt zyn) een tyd van twee hondert en zeventien jaaren, is het wel bedenckelyk, dat de *Israëlitien*, en vervol-

Heerschappy der Venetianen geweest, maar nu onder de Turken, want de Turksche Keizer *Mahomet* der tweede heeft in 't jaar na Christus geboorte 1458 dezelve de Venetianen ontveldigt. *Vide Lexicon Geograph. Ferrarii Litt. Co.*

volgens ook zelfs *Moses* de Wetenschappen, Konsten, Handwerken en kennisse der Natuurlyke Zaaken van de *Ægyptenaaren* hebben kunnen leeren, behalven de zaaken, dewelke haare Voorvaderen aan haar hadden nagelaten. Op dat een onkundige Lezer hier niet belemmert mag worden met de tydrekening, zal ik noch iets zeggen, want *Exodus* Kap. xii. vers 40. en 41. *Aetor.* vii. §. 6. en *Galaten* iii. §. 17. staat wel uitdrukkelijk, dat de Kinderen *Israëls* 430 jaaren onder de slaverny der *Ægyptenaaren* geleefd hebben, maar deze tyd moet gerekent worden, 't zedert Godt de belofte aan *Abraham* dede. Ziet *Genesis* xv. §. 13, 14. na welke tyd *Abraham* en zyn zaad zoude vreemd zyn, en onderdrukt worden 400 jaaren, waar by gevoegt de 30 jaar van de tyd af, dat *Abraham* uit *Ur* der *Chaldeenging*, doch hy de eerste belofte ontving, zyn dus de 430 jaaren vervult; en daarom moesten de 430 jaaren niet eigentlyk noch alleen van *Israëls* woning in *Ægypten*, maar ook van haarer Voorvaderen woning in *Canaan* en *Mesopotamie* verstaan worden, gelyk dit van verscheide geleerde Liederen getoont is.

18.

Wanneer wy aandachtig letten op de tyd van een groote zeshondert jaaren, dewelke verlopen zyn tusschen de Zondvloed en voor dat *Jacob* in *Ægypten* kwam, kunnen wy zeer wel begrypen, dat de *Ægyptenaaren* tyd genoeg gehad hebben, om een welgestelt en bevolkt Koningryk uit te maaken, en om zo veel

veel Wetenschappen, Konsten, Handwerken en Natuurlyke Historikunde te verkrygen, als ik na dezen toonen zal, dat by die *Natie* en haar geuur-volkeren in die tyden bekend zyn geweest. Als wy eens in aanmerking nemen, hoe kragtig wy in veel Konsten, Wetenschappen en Handwerken in deze laatste twee hondert jaaren gevordert zyn, zouden wy dan niet zeer lichtelyk kunnen begrypen, dat de menschen over de geheelen aardbodem, van de Zondvloed af tot de sterfdag van *Moses*, in een tyd van een geheele acht hondert en zevenendertig jaaren, onuitsprekelyk veel in die zaaken kunnen gevordert zyn geweest?

19.

Maar 't geen de kennisse der Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten en Handwerken der Aaloude *Hebreën* noch meerder glans byzet, is, als wy begrypen, met welk een schat en rykdom van Wetenschappen, Konsten en Natuurkunde, *Noach* (die zo veel honderde van jaaren voor de Zondvloedt geleeft hadde) en deszelfs zoonen en huisgezin verrykt moet geweest zyn, doen hy na de Zondvloedt uit de Arke wederom op dezen Aardbodem kwam. Waarom zouden zyne Nazaten, die met een ryke voortteeling van kinderen gezegent wierden, niet hebben kunnen vermenigvuldigen, en dat in een tyd van achthondert en zevenendertig jaaren? En waarom zouden die Nazaten van *Noach*, dewelke onder het bestier en de leiding Gods

wa-

waren , niet hebben overgehouden , en by overlevering van haare Voorvaderen bewaart de kennisse der zaaken en verscheide konsten? Waarom , vraag ik noch eens , zouden sommige van de Goede (hier en daar onder de kwaade verspreidt) de kennisse der natuurlyke zaaken , de Wetenschappen en Konsten van *Vader Noach* niet hebben kunnen voortplanten? Dat wy dagelyks , wanneer eenige Verstandige , eenige Geleerde , of eenige Konstenaars in een boersch en onbedreven land koomen , zien gebeuren , zoude dat alleen niet waar moeten zyn , noch hebben kunnen gebeuren aan de oude *Hebreën*?

20.

Alle de Historien der Aaloude Volkeren , en alle die voor Uitvinders van Wetenschappen , Konsten , Handwerken , en kennisse der Natuurlyke schezels by dezelve geacht zyn , worden zodanig opgedist , dat wy door de minste van alle haare fabelen , daar zy dezelve mede trachten te bedekken of te verheerlyken , zeer lichtelyk heen kunnen zien , dat zy dezelve ontleent hebben van de geleetheid van *Noach* en zyne kinderen , of dat zy met haarevermomde Perzonagien , Goden , halve Goden , Helden en uitvinders van zaaken , niemant hebben beschreven (dog onder andere naamen) als zodanige *Hebreeuwfche* Perzonen , als reets by de Jooden al lang voor haare Schryvers beschreven waren , gelyk ik middagklaar , als ik van haare natuurlyke Historien , Wetenschappen , Konsten en Handwerken handele , zal toonen. Haarlie-
der

der *Hermes Trismegistus*, of *Thaut* of *Mercurius*, haar *Iris*, *Osiris*, haar *Zoroaster*, en een ontelbaare menigte andere zullen uit haare schuilhoeken voor den dag gehaalt worden, en door 't *Hebreeuwfche* licht der geleertheit voor uwe oogen verzwindelen, en in ydele naamen veranderen; hoewel ik echter niet zal trachten (als een uitmuntend geleert Man van de voorleede eeuw) byna alle uitvindingen der Oude aan een mensch (hoe zeer ook onderwezen van Godt) te weten aan *Moses* toe te eigenen.

Van het Leven van de eerste Natuurlyke Historifchryver, de Man Gods Moses.

I.

IK oordeele, dat het zeer nodig is, en veel nut aan myn Lezer zal toebrengeu, dat ik een korte en klaare beschryving geve van het leven van de alderuitmuntenste, alderwaarachtigste, aldereerste van alle die ons overig zyn, en van de alderheiligste Natuurlyke Historifchryver en Man Gods *Moses*; want, behalven dat myn toeleg is, om door het beschryven van alle deze zaaken te bewyzen, dat de Boeken van *Moses* waarachtig en goddelyk zyn, en dat dezelve de Fonteynen zyn, daar naderhand alle wysheid en geleertheit, wetenschappen, oudheden en historien van andere *Natien* en Volkeren, door haare Schryvers zyn uitgehaalt en ontleent, zal ik noch daar en boven (na dezen) aantoonen de fchat

P

en

en rykdom der Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten en Handwerken der Aalouden, dewelke in deze Boeken (als in een onbederfelyke en goddelyke schatkist) voor de nakomelingen ingezult zyn.

2.

De Aartsvader *Jacob* bragt in *Ægypten*, zo met zyne Zoonen als derzelver Huisgezin (a) (behalven *Joseph*) vyfenzeventig zielen, van dewelke alle de Kinderen *Israëls*, die naderhand in zulken groote menigte uit *Ægyptenland* onder het geleide van *Moses* vertrokken, voortgekomen waren in de tyd van 217 jaaren. (b) *Doe nu Joseph gestorven was, ende alle zyne Broeders, ende al dat geslachte, zo werden de Kinderen Israëls vruchtbaar, ende wiessen overvloediglyk, en zy vermeerderden, ende werden gansch zeer magtig, zo dat het Land met haar vervult werd. Daar na stond een nieuwe (c) Koning op over Ægypten, die Joseph niet gekent hadde enz.* Deze Koning (gelyk in de volgende versen van dat Kapittel van *Exodus* enz. blykt) verdrukte de Kinderen *Israëls* door schattingen en kwellingen en gebod, dat alle het mannelyke, dat van de
Vrou-

(a) Ziet Handelingen, Kap. vii. §. 7.

(b) *Exodus* I. §. 6. tot 16.

(c) Deze Koning was nieuw ten opzicht van zyn wyze van regeren, en schynt een van de vyf achtereen volgende Tyrannen te zyn, dewelke over *Ægypten* geregeert hebben, als 1. *Menophus*. 2. *Oras* of *Bursirid*. 3. *Cæcropus*. 4. *Thermutis*. 5. *Rathoris*. Want de naam van *Pharao* was gemeen aan alle Koningen van *Ægypten*. *Dieterici Antiquit. Biblic.*

Vrouwen gebaart wierd, in de Rivier moefte verdronken worden.

3.
Dit gebod was de oorzaak, dat *Mofes*, die uit de Stamme *Levi* geboren was, door zyn Moeder in de Rivier tuffchen de biefen wierd gefield in een toegepekt en gelymt kiftje van biefen, na dat hy drie maanden oud en zeer fchoon was, daar hy by geval door de Dochter van *Pharao* ontdekt wierd, en by zyn eigen Moeder (dewelke by *Pharao's* Dochter voor de Moeder niet bekend was) ter opvoeding beftelt.

4.
Zo haaft als onze Heilige Historifchryver der Natuur een jongeling was geworden, wierd hy aan de Dochter *Pharao's* wederom opgedragen, dewelke hem voor haar Zoon aannam; (a) *Ende zyn noemde zynen naam Mofe, ende zeide, want ik hebbe hem uit het water getogen.*

5.
Te voren is verhaalt, dat *Amram* de Vader van *MOSES* was, maar *Mofes* hadde een Zuster, dewelke ouder was als Hy. Deze was *MIRJAM* of *MARIA* genaamt, en wierd geboren in 't jaar na de Schepping der wereld 2367. en voor de Geboorte van Christus 1617. na de fteiling der *Hebreers* in de *Chronyken*. Behalven deze Zuster hadde *Mofes* ook een ouder Broeder, dewelke *AARON* genaamt was: deze *Aaron* is geboren in het jaar na de Schepping der wereld 2370, en voor de Ge-

(a) *Exodus* II. 9. 10

boorte van Christus 1614. zo dat *Aaron* drie jaar ouder was als *Moses*, gelyk geschreven staat. (a) *Ena* *Moses* was tachtig jaaren oud, en *Aaron* drie en tachtig jaaren oud, doe zy tot *Pharao* spraken.

6.

Na dat *Moses* onder de *Ægyptenaars* gewoont hadde, en als een Zoon van de *Dochter Pharao's* aan 't Hof verkeert hadde, en veertig jaaren oud was geworden, gelyk blykt uit de (b) *Handelingen* der *Apostelen* uit de volgende woorden: *Ende Moses* wierd onderwezen in alle wysheid der *Ægyptenaaren*, ende was magtig in woorden ende in werken. *Als hem nu de tyd van veertig jaaren vervult was*, kwam hem in zyn herte, zyne *Broeders* de *Kinderen Israëls* te bezoeken.

7.

Doen *Moses* zich op de reis begeven hadde, en (het Hof verlaten hebbende) de last en ondrukking zynere *Broederen* de *Kinderen Israëls* met ongenoegen beschouwde, ontdekte hy by geval, dat een zeker *Ægyptenaar* een *Israëlyt* of *Hebreeuwfch* Man sloeg. De edelmoe- digheid het medelyden ontsteken hebbende, en het medelyden de toorn gaande maakende, sloeg *Moses* (om zyn *Broeder* te wreken) den *Ægyptenaar*, dat hy stierf, en begroef hem of stopte hem weg in het zaud.

8.

Het geval, of liever de *Bestiering* Gods wilde, dat *Moses* des anderen daags juist twee He-

(a) *Exodus* VII. ψ . 7.

(b) *Handsl.* VII. χ . 22. en 23. enz.

Hebreeuwſche Mannen zag twiſten : datelyk deed zich wederom een uitwerking van de rechtvaardigheid en edelmoedigheid op in de Geest van *Mofes*. (a) *Ende by zeide tot den ongerechtigen, waarom ſlaat gy uwen naaſten?* Maar deze van het ongeluk van *Mofes* met de *Ægyptenaar* kennis hebbende, verweet de manſlag, dewelke daags te vooren gebeurt was, aan *Mofes*, die deze zaak ter herten nam, en wetende, hoekwalyk dit aan 't Hof en by *Pharao* luiden zoude, de vlucht nam, na het Landſchap *Midian*, of *Madian* by de *Madianiten*.

9.

De Geleerde *Samuel Bochartus* (b) toont, dat *Midian* in het ſtenig *Arabien* legt, dat het Land van *Chus* en *Madia* een en het zelfde was, dat deze Volkeren met verſcheide naamen, die een en het zelfde betekenden, wierden genoemd, als de *Chusiten*, *Madianiten*, *Iſmaëlitien*, *Sceniten*, en in latere tyden de *Saracenen*. Dit Landſchap *Chus* (daar *Madian* in is) daar *Mofes* de vlucht na toe nam, legt aan de *Arabifche* zyde na de boven kant van 't rode Meer, aan 't gelukkig *Arabien*; dit Volk is van een bruine koleur, en word van veel hedendaagze Schryvers de *Saracenen* of *Mooren* genaamt, en ſtrekt zich uit tot *Medina* en *Mecha*. Zy zyn atkomstig van *Cus*, daar *Mofes* van ſpreekt: (c) *Ende Chams zoonen*

P 3

(a) Ziet *Exodus* Kap. II. v. 13.(b) *Vid. Phaleg. Lib. 4. Cap. 1.*(c) *Genesis* Kap. X. v. 6.

230 *Natuur- en Konst-Kabinet*,
nen zyn; *Cus* ende *Misraim*, ende *Put*, en-
de *Canaan*.

10.

Dat de Stad *ADIAN*, daar *Moses* na toe gevlucht was, in *Arabien* aan de oever van de rode Zee gelegen was, blykt uit (a) *Josephus*, uit (b) *Hieronymus*, uit (c) *Ptolomeus*, uit *Bochartus* op de plaats van my aangehaalt, en (als het nodig hadde) uit veel bewyzen. Dit Volk woonde meest onder tenten, en waren halve roofvogels. Het is uit de oudste Schryvers wel klaar te bemerken, dat deze *Chusiten*, *Madianiten* en *Ismaëlitien* enigzins verscheide Volkeren waren, om verscheide betrekkingen, maar zy woonden als vermengt onder malkander, en zyn eindelyk in eene *Natie* tezamen gesmolten, dewelke lang daar na de *Saracenen* genaamt wierden. Dit Landschap van *Arabie* word hedendaags *Hegias* genaamt, en scheidt het steenachtig *Arabie* van het gelukkig *Arabie*, en hoort (eigentlyk genomen) aangeen van beiden; dit *Hegias* word verdeelt in 't *Hegias* van *Medina*, en in 't *Hegias* van *Mecha*: dit Volk was by oude tyden zeer talryk en machtig; maar zeer veracht. De naam van *Chus*, dat ouwelings het geheele Landschap betekende, is nu by de *Arabieren* geheel onbekent, maar zy hebben de naam van *Chus* verandert, en noemen 't hedendaags *Chaschasa*.

De

(a) *Josephi Antiqq. Lib. 2. Cap. 5.*

(b) *Hieronymus de Loc. hebr.*

(c) *Ptolomeus Lib. 6. Cap. 7.*

11.

De naam van dit Volk (te weten deze *Saracenen* of *Sarazynen*) was voor dezen die van de *SCENITEN*, dat een en 't zelve Volk is. Dewyl dit soort van *Arabieren* uit een zamenloop van alle de naaft-gelegene Landschappen bestaat, en in haar zelve zeer veel is onderscheiden, en een groot Land bewoont, heeft zuks veel belemmering veroorzaakt aan de Geleerde, door de verscheide naamen, daar zy mede genaamt zyn: maar door derzelve overoude algemeene naam van *Sceniten*, en in latere tyd en noch hedendaags van *Saracenen* worden zy alle in een begrip door betekent.

12.

Dat de Man Gods *Moses* gevlucht was in dit gedeelte van *Arabie*, daar deze *Saracenen*, of *Chusiten* of *Madianiten* woonden, blykt zelfs uit *Zippora*, de Vrouw, die *Moses* daar trouwde, te weten de Dochter van de Priester van *Madian*, met naame *Jethro*; want *Mirjam* de Zuster, en *Aaron* de Broeder van *Moses* (a) verweeten aan *Moses*, dat hy een *Chusitische* Vrouw getrouwt hadde, waar door *Mirjam* van Godt met (b) meelaatsheid gestraft en zeven dagen buiten het Leger (c) geplaatst wierd, dog door de voorbidding van *Moses* wederom genezen wierd. Ook kwam (d) *Jethro* de Priester van *Midian* of *Madian* (de Schoonvader van *Moses*)

P 4

bv

(a) Ziet *Numer. Kap. XII. v. 1.*(b) Ziet *Numer. Kap. XII. v. 10.*(c) *Numer. Kap. XII. v. 15.*(d) *Exodus Kap. XVIII. v. 1. enz.*

by *Mofes*, doen hy by *Horeb* gelegert was in de *Woestyne*, en dit was het zelfde Land. Ook vinden wy, (a) dat *Mofes* zyn Vrouws Broeder *Hobab*, die een Zoon van *Jethro* of *Reguel* was, nodigde om mede op te trekken na 't *Beloofde Land*, en als *Hobab* zulks weigerde, zeide *Mofes*, en verlaat ons dog niet: want dewyl gy weet, dat wy ons legeren in de *Woestyne*, zo zult gy ons tot oogten zyn. Een blyk, dat *Hobab* in dat land bekend was. Ook weide *Mofes* de kudde zyns Schoonvaders aan deze Berg *Horeb*, doen Godt in een *Braambosch* verfcheen, en aan *Mofes* zelfs zeide, dat hy Godt wederom aan dezen Berg dienen zoude, als hy de *Kinderen Israëls* uitgeleidt hadde.

13.

Dit *Midian* of *Madian* was een Stad of Plaats van de zelfde naam, als het Landschap zelfs, en hier mag wel aangemerkt worden, dat wy twederhande plaatzen vinden, dewelke *Midian* of *Madian* genaamt worden, gelyk als 1. i. het Land der *Moabiten* aan (b) dees zyde der *Jordane* van *Jericho*, en ten 2. *Madian* aan de rode *Zee*, of dat gedeelte van *Arabie* na 't oosten, gelyk (c) *Bonfrenius* en andere Geleerde Mannen aanwyzen. En dit laatste *Madian* was de plaats, diar *Mofes* gevlugt was, en twee Zoonen gewan by zyne Huisvrouw *Zippora* of *Zephora*, van de-

(a) *Numer.* Kap. X. v. 29, 30, 31, 32.(b) *Numer.* Kap. XXII. v. 1. en 4.(c) *Onomastic. Urbium & Loc. Sac. Scr. lit M.*

dewelke de oudste Zoon genaamt wierd GERSOM, en de jongste ELIEZER.

Hieronymus zegt by den zelve *Bonfrerius*, dat *Madian* legt in een woestyne van de *Saracenen* of *Sarazynen*, aan 't oosten van de rode Zee, van welke de *Madianiten* en het Landschap *Madianie* genaamt word; en *Eusebius* zegt, nu word die Stad *Madiane* genaamt. Het is naauwlyks te vermoeden, hoe zeer verscheide voortreffelyke Geleerde Lieden dwaalen, in deze twee Landschappen niet wel te onderscheiden, de Historie van de eene gedurig voor de andere nemende, en daarenboven dikwils alle beide voor een Landschap alleen.

14.

Myn bestek laat niet toe, om naauwkeuriger en omstandiger het Leven van den grootsten en aldereersten, en uitmuntensten Natuurlyke Historischryver en Man Gods *Moses* mede te deelen, ook zal ik gelegenheid genoeg krygen in de volgende verhandelingen van de Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten en Handwerken der aaloude *Hebreers*, om het geheele leven van *Moses* naauwkeurig en omstandig af te handelen. Hier zal ik maar alles in 't kort laten volgen.

15.

Als *Moses* nu (a) veertig jaaren lang in dit
 P 5 woeste

(a) Het is aanmerkelyk, dat *Moses* op zyn veertig jaar elke reis een zeer groore verandering onderging; in het laatste van zyn eerste veertigste jaar vluchte

woelte land of Woestyne gewoon hadde, of in of omtrent *Madian*, en in zyn tachtigste jaar oud was, weide *Moses* aan de Berg *Horeb* dicht by de Berg *Zinai* (of na 't schryven van zommige *Zina* zelfs, hoewel dezelve by de meeste Schryvers en Kaarten als twee verscheide Bergen genomen worden) zyn Schoonvaders kudde, ende de Engel des Heeren verscheen hem in een vlamme des viers uit het midden eenes Braamboschs; dit geschiede in 't jaar na de Snepping 2452, en voor de Geboorte van Christus 1532, en was de eerste maal, dat Godt zelfs met *Moses* sprak by den Berg *Zinai*, welke plaatze God heilig noemde, en *Moses* gebod niet te naderen als met ongeschoeide voeten.

16.

Godt vermaande hier aan *Moses*, dat hy zoude wederkeeren na zyne Landslieden de Kinderen *Israëls*, om dezelve te verlossen, maar *Moses*, dewelke zyn klein vermogen altyd erkende, beriep zich op zyne geringheid, waar op Godt met twee tekenen zyn geloof versterkte, veranderende zynen staf in een levendige slange, en zyne hand melaatsch makende, en dezelve wederom datelyk herstellende. Dog *Moses*, aan dewelke geboden wierd
voor

re hy na de Woestyne, na dat hy in *Egyptenland* veertig jaar gewoon hadde; het laatste van zyn tweede veertigste jaar komt hy wederom in *Egypten*, en doet de wonderen voor *Pbarao*, en verlost de Kinderen *Israëls* uit haare verdrukkingen; en op het laatste van zyn derde veertigste jaar sterft *Moses*, ond zynde hondert twintig jaaren.

voor *Pharao* te moeten spreken , maakte een uitvlucht op zyn belemmertheid van spraak , tot dat eindelyk Godt aan hem be- loofde , dat *Aaron* (zyn Broeder) door zyne welsprekentheid hem te hulpe zoude koo- men.

17.

Na dat *Moses* met zyn Huisvrouw en beide zoonen zich op reis begeven hadde , wierd hy aan den Heiligen Berg door *Aaron* zyn Broe- der ontmoet , dewelke volgens bevel Gods uit *Ægyptenland* optrok , en *Moses* tegemoet reisde ; van waar zy gezamentlyk in *Ægyptenland* kwamen , en het volk tot de uittocht aanmaanden , en van haar groot vermogen overtuigden door wonderen en tekenen.

18.

Na dat nu alle de plaagen Gods , en de wonderen van *Moses* (*Ægyptenland* overgekomen) aan *Pharao* bekend waren , ging *Moses* met alle de Kinderen *Israëls* , en veele dewelke het Leger volgden , uit de slaverny der *Ægyptenaaren* , zynde juist 217 jaaren , na dat *Jacob* met de stammen in *Ægyptenland* gekomen was. De eerste dag kwam het Leger van RAMESES tot SUCCOTH. Detweede dag legerden zy in ETHAM , daar de wolk- colom des daags en de vier-colom des nachts zich voor haar aangezicht voor de eerstemaal opdeeden ; hier van daan reisde het Leger tot PIACHIROTH , haar derde leger-plaats , daar zy zich ter nederplaatsten aan de Rode Zee. Maar dewyl *Pharao* haar met zyne krygs- magt najoeg en achterhaalde , gingen zy door
de

de Zee, daar de Koning van *Ægypten* met zyn geheele Krygsmagt in versinoorde, terwyl het Leger der *Israëlitcn* aan den OVER-OEVER der Zee zich nedersloeg in haar vierde legerplaats: van daar kwamen zy tot MARA, daar zy haar vyfde verblyf-plaats hielden: van daar kwamen zy tot ELIM, de zesde legerplaats, daar zy (na groote dorst en ongemak doorgestaan te hebben) twaalf waterfonteinen en zeventig palmboomen vonden. De zevende Legerplaats was wederom dicht by de RODE ZEE, by een inham van dezelve: en de achtste legerplaats namen zy in de WOESTYNE ZIN, die tusschen *Elim* ende Berg *Zinai* in legt.

19.

Doe *Moses* de Kinderen *Israëls* in deze Woestyne geleidt hadde, en dat haar spyze ontbrak, genoten zy hier voor de eerste maal het MANNA, dat tot haar lieder spys als eenen dauw uit den Hemel nederviel, en haar geheele legerplaats wierd met kwakkelen bedekt. De negende legerplaats was in DOPHCA: de tiende in ALUS: de elfde in RAPHDIN: hier ontstont een murmuring onder de Kinderen *Israëls*, uit gebrek van water en grooten dorst, maar *Moses* sloeg met zyne staf of roede op een Rotssteen, ende daar ontsprong een fontein van goed water. Terwyl het leger in *Raphidin* gelegert was, wierden zy aangevallen en bestreden van *Amalek*, dog *Amalek* en zyne Krygsknechten wierden onder 't beleid van de Veldheer *Jozua* geslagen.

20.

Na de overwinning tegens *Amalek*, kwam in 't Leger tot *Raphidin*, om *Moses* te verwelkoomen en te bezoeken, *JETHRO* de Priester van *Midian* of *Madian* (de Schoonvader van *Moses*,) met *ZEPHORA* de Huisvrouw van *Moses*, en zyn beide Zoonen *GER-SOM* en *ELIEZER*, (want *Moses* hadde haarlieden te voren na Vader en Grootvaders huis gezonden, waar uit zeer klaar opkomt, dat *Jethro* niet ver van dien Berg *Zinai* moet gewoont hebben.

21.

Doen deze *Pater Jethro* de gerichtsbehandeling en regering van *Moses* over het volk *Israëls* zag, zeide hy tot *Moses*. (a) *Gy zult geheel vervallen, zo wel gy, als dit volk, 't welk by u is: want deze zaak is te zwaar voor u, gy alleen en kontze niet doen. — Weest gy voor het volk by Godt, ende brengt gy de zaaken voor Godt. Ende verklaart hen de instellingen ende de Wetten: Ende maaktze bekent den weg, daar zy in wandelen zullen, ende het werk, dat zy doen zullen. Doch ziet gy omme onder alle den volke, na kloeke Mannen, Godt vrezende, waarachtige Mannen, de gierigheid hatende: steltze over hen, Overste der duizenden, Overste der honderden, Overste der tien. Dat zy dit volk tot aller tyd rich-ten. Deze Mannen zouden de magt hebben, om alle kleine zaaken af te doen, maar de gtoote zaaken moesten voor *Moses* zelfs koomen.*

De

(a) *Exodus XVIII. v. 18, 19, 20, 21.*

22.

De Man Gods *Mofes* volgde in alle die zaaken den raad van zyn Schoonvader *Jethro*, en leide vervolgens de eerste *Fundamenten* van zyne *Republyk* in dezelfde legerplaats **RAPHIDIN**. Van *Raphidin* vertrok het Le-ger, en kwam by de Berg *Zinai*, daar zy nederfloegen in haar twaalfde verblyf- of legerplaats, in de Woestyne van *Zina* of *Zinai*. Hier maakte Godt een nader verbond met zyn volk het zaad *Jacobs*, heiligde den Berg, en verboodt niemant op te koomen, als *Mofes*, om hem tegenaaken, en gaf aan den volke de tien Geboden, en een groote menigte Wetten van Staats-bestier, en Gods-dienstige plichten, onder het geluit van grouw-zaame donders en het gezicht van vier. *Mofes* bouwde aan de voet van den Heiligen Berg *Zinai* een Altaar, en rechte twaalf Co-lommen op, na de twaalf stammen *Israëls*, na dat hy alle de Wetten en Geboden Gods in een Boek hadde opgeschreven, het welke hy den volke voorlas.

23.

Dewyl myn oogmerk is, de Natuurlyke Schepzels, Natuurlyke Historikunde, Wetenschappen, Konsten en Handwerken, dewelke zo in de Boeken van *Mofes*, als in die der oude *Hebreëen* gemeld worden, na dezen van tyd tot tyd, doch alles beknoptelyk, zo wel als ook van de andere alderoudste volkeren te beschryven, hebbe ik nodig geacht, elke verblyf-plaats

(a) *Ta-*der Kinderen *Israëls*, benevens een klein
bula II. Kaartje (a), daar alle de plaatzen in uitgedrukt
Fig. b. staan,

staan, mede te deelen, en haar tydrekening aan te tekenen: want het is noodzakelyk, als wy deze dingen in de grond trachten te verstaan, dat wy haare oudheid, en de landen, daar zy of eerst gevonden, of ten minsten door de Schryvers eerst bekend zyn gemaakt, behooren na te vorschen.

24.

Uit deze en diergelyke aantekeningen zal de Lezer kunnen gewaar worden, waar en uit welke landen, en van wat volkeren eigentlyk de kennisse der Natuurlyke Schepzelen, Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten en Handwerken haar oorsprong hebben gekregen, van wie en in welke landen dezelve gevonden zyn. De Landen, Wateren, Rivieren, Bergen, Saizoenen, Gewaffen, Dieren, Metalen, Mineralen, Edele Gestentens, Konststukken, Wetenschappen, Landbeschryvingen, Konsten en Handwerken, dewelke in deze zeer aaloude Boeken van *Moses*, en noch verder in de aaloude Boeken der Heilige Schryvers voorkoomen, en gemeldt en beschreven worden, zyn zo menigvuldig en verscheide, dat ik hier (om myn kleyn bestek) dezelve niet by de naam kan optellen.

24.

In het jaar na de Schepping der wereld 2454, en voor de geboorte van Christus 1530, en na den uitgang uit *Ægypten* 2, heeft *Moses* den Fabernakel opgericht, en op dezelve tyd *Aaron* en zyne Zoonen geheiligt, gezalfd, en de Geestelyke of Priesterlyke gewaaden aangetrokken; na welke tyd het Leger is

ver-

vertrokken uit de Woestyne van *Zinai*, en gekomen in haar dertiende Legerplaats, in de Woestyne van *PARAN*: en van daar in de veertiende Legerplaats tot *ASSEROTH*: en van daar in de vyftiende Legerplaats tot *RITHMA*: in de zestiende Legerplaats tot *RIMMON-PEREZ*: in de zeventiende Legerplaats tot *LIBNA*: in de achtiende Legerplaats tot *KISSA*: in de negentiende Legerplaats tot *KEHELATHA*: in de twintigste Legerplaats in 't gebergte *SAPHER*: in de eenentwintigste Legerplaats tot *ARADA*: in de twee-entwintigste Legerplaats tot *MAKELOTH*: in de drie-entwintigste Legerplaats tot *THACHATH*: in de vier-entwintigste Legerplaats tot *THARAH*: in de vyfentwintigste Legerplaats tot *MITIKA*: in de zesentwintigste Legerplaats tot *HASMONA*: in de zevenentwintigste Legerplaats tot *MOSEROTH*: in de achtentwintigste Legerplaats tot *BENEJAKAN*: in de negententwintigste Legerplaats tot *HOR-GIDGAD*: in de dertigste Legerplaats tot *JOTBATHA*: in de eenendertigste Legerplaats tot *ABRONA*: in de twee-endertigste Legerplaats tot *EZEONGEBER*: in de drie-endertigste Legerplaats kwamen zy wederom in de Woestyne *Zin* of *Zinai*. In de vierendertigste Legerplaats aan de Berg *Hor* of *HOREB*. Doen stierf Aaron op dezen Berg in zyn hondert en drie-entwintigste jaar, en het Leger kwam in zyn vyfendertigste Legerplaats tot *ZALMONA*: en in de zesendertigste Legerplaats tot *PHUNON*: en in de zevenendertigste Legerplaats tot *Oboth*:

En

en in de achtendertigste Legerplaats aan de heuvelkens *ABARIN*, in de landpaalen van *MOAB*: en in de negenendertigste Legerplaats tot *DIBONGAD*: en in de veertigste Legerplaats tot *ALMON-DIBLATHAIM*, na dat zy by de veertig jaaren in de Woestyne omgezworven hadden. In dit veertigste jaar stierf *Mirjam* de Zuster van *Moses*, te weten na de Schepping 2492. voor Christus Geboorte 1492, na de uitgang uit *Ægypten* 40 jaaren.

26.

Op het laatste van dit veertigste jaar, en na de Schepping der Wereld 2493, en voor de Geboorte Christi 1491 gebood Godt aan *Moses*, dat hy de Berg *Abarin* zoude opklimmen, en van daar bespiegelen het Land, dat aan de Kinderen *Israëls* beloofd was, en heeft zyn voorige Dienstknecht *Jozua* tot zyn Navolger in de Regering aangesteld. En doen sprak *Moses* voor 't volk alles, wat in zyn vyfde Boek (*DEUTERONOMIUM*) te lezen is, en klom op den Berg *Nebo* in de landpaalen *Moabs*, alwaar hy stierf in zyn hondert en twintigste jaar, en van Godt in een onbekende grafstede begraven wierd.

27.

Uit deze zeer korte Beschryvinge van het leven van *Moses* blykt klaarlyk aan den Lezer, dat *Moses* maar veertig jaaren in *Ægyptenland* gewoont heeft, en tachtig jaaren in deze Woestyne, ende in en omtrent de Landen der *Chuziten* of *Madianiten*, of die zelfde *Arabieren*, dewelke namaals en heden-daags *Sarazynen* of *Saracenen* genaamt worden;

Q

den; het welk ik den Lezer aanmane om op te merken, dewyl ons zulks na dezen in de opheldering der oude Natuurlyke Historien, Zaaken, Konsten, Handwerken enz. veel licht zal geven.

28.

Ik zal in deze twee maanden van het leven van *Moses* niet meer spreken; maar als ik in 't vervolg van de Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten en Handwerken der oude *Hebreërs* handele, zal den Lezer allenskens een volslagen denkbeeld des Levensbeschryvings van den eersten en Heiligen Natuurlyke Historischryver *Moses* zien aangroeyen en geboren worden; mitsgaders de levens van alle de oude *Hebreërs*, dewelke in de kennisse der Natuurlyke Historie hebben uitgemaakt.

Van de Gedaante en van de Uitbeeldingen van Moses.

BY zommige van de aaloude Schryvers worden eenige omstandigheden van *Moses* Gedaante gemeldt en gevonden, dewelke veel gelegenheid hebben gegeven, dat in de latere tyden, zo in penningen als uitgehouwe of geschilderde uitbeeldingen, verscheide gedaantens van *Moses* uitgedrukt zyn, als by voorbeeld: *Ptolomæus Chennus* schryft, dat *Moses* ALPHA genaamt wierd, om dat zyn lichaam met schuif en schilferachtigheid bezet was: het zelf-

zelfde getuigt ook (a) *Helladius Bizantinous*, en *Artapanus*, dewelke een verhaal van de Jooden heeft nagelaten, waar uit *Alexander* by *Eusebius* eenige zaaken heeft uitgeschreven.

Van deze Beschryving van *Artapanus* worden eenige dingen gevonden by *Clemens*, en in de *Alexandrynsche* Kronyk, gelyk te vinden is by (b) *Huetius*, namentlyk, dat *Moses* was lang van persoon, ros van hair, blank van vel, met lang hair en een achtbaar wezen.

2.

De Oudvaders en veele andere Geleerde Mannen hebben getracht te bewyzen, dat de oudste Volkeren haar eerste Koningen, Goden, Helden, Grondleggers en Uitvinders van groote Zaaken, zodanige Eigenschappen, Hoedanigheden, Wetenschappen, Uitvindingen, Konsten, Regeerkunde, Verrichtingen hebben toegeschreven, dewelke zy alle meenden te kunnen bewyzen, dat met de eigenschappen, hoedanigheden, gevallen, wetenschappen, konsten, uitvindingen en daaden van de Man Gods MOSES over een kwamen, en dat zy derhalven op een schaduwachtinge en fabeleuze wyze de waarachtige Oudheden der oude Jooden hebben ontleent, en dus haar eigen zo genaamde Oudheden, Volks-oorsprong, Helden, Koningen, Uitvinders, door dezelve verbeeldt. Want het kan aan geen Man van Letteren onbekent

Q 2

zyn,

(a) *Vide Ejus Chrestomath. apud Photium, Cod. 145. & 179.*

(b) *Demonstratio Evangelica Propos. IV.*

zyn, dat ouwelings de Schryvers byna van elke *Natie* om stryd bezig waren te bewyzen, dat de eere van het oudste Volk te zyn alleenlyk aan haar *Natie*, en aan geen andere toekwam.

3.

De uitmuntende en Hooggeleerde Bisschop *Huetius* tracht uit; zeer veel aaloude Schryvers te bewyzen, dat de oude Heidenen, de *Ægyptenaaren*, *Grieken*, en een groote menigte andere niemant anders hebben uitgedrukt (schoon zy door de fabeleusheid en tyd zelfs verblind wierden) als de Man Gods MOSES, door alle de volgende Naamen, te weten: 1. THEUTH of THOTH, die in latere eeuwen ook *Hermes Trismegistus* is genaamt. 2. APIS. 3. ORUS. 4. OSIRIS. 5. SERAPIS. 6. ANUBIS. 7. APOLLO. 8. ÆSCULAPIUS. 9. FAUNUS. 10. CECROPS. 11. EVANDER. 12. BACCHUS. 13. ADONIS. 14. AMPHION. 15. MERCURIUS. 16. ORPHEUS. 17. PAN. 18. SILVANUS. 19. PRIAPUS. 20. VULCANUS. 21. TYPHON. 22. VERTUMNUS. 23. THAMMUS. 24. PERSIUS. 25. PROMETHEUS. 26. PROTEUS. 27. ARISTEUS. 28. EUMOLPUS. 29. JANUS. 30. LINUS. 31. MARNAS. 32. ROMULUS. 33. MUSÆUS. 34. MNEVIS. 35. TIRESIAS. 36. MINOS. 37. RHADAMANTUS. 38. EACUS, en noch veele andere.

4.

Ik durf wel toestaan, dat deze uitmuntende
Ge,

Geleerde Biffchop zeer kragtig bewezen heeft, dat de Oude zeer veele van de bovengemelde (met haare fabelverzieringen omzwachtelt en verduiftert) zodanig hebben uitgedrukt, dat de-zelve met zommige hoedanigheden van *Mofes* overeenkoomen, en door overlevering hier door *Mofes* hebben uitgebeeldt, en deszelfs zaaken, eigenschappen, verrichtingen, uitvindingen aan haar eerste Koningen, Helden, uitvinders, of verzierde Goden hebben toegepast; maar in alle die bovengemelde zoude zulks (om veel redenen, dewelke ik na dezen, als ik van die Volkeren spreek, zal toonen) geen plaats kunnen hebben. Wy moeten onze bewys-redenen, om de Schrif-tuur op te helderen en te bewaarheden, niet al te ver zoeken. Wy hebben genoeg onwe-derfprekelyke bewyzen, voor de waarheid en oudheid van *Mofes*, en van de zaaken, de-welke in *Mofis* Boeken gevonden worden. Ik meen, dat ik na dezen, onder de verhande-lingen van de Natuurlyke Historien, We-tenschappen, Konsten en Handwerken der Boeken *Mofis*, en alle andere Heilige Boe-ken (als de vrywillig regerende Godt my in het leven spaart) de Goddelykheid en Aal-outheid van deze Boeken zo klaar zal too-nen, dat geen Man, dewelke niet *brutaal* is, daar aan zal durven of kunnen twyfe-len.

5.

Onze Heilige Natuur-befchryver de Man Gods M O S E S vinden wy op verfcheide ftukken uitgebeeldt in *Statuen*, in Schilderyen,

op Penningen, Beeldwerken, en zelfs gegravert in kostelyke edele Gesteentens. Zommige van de oude en latere Volkeren hebben *Moses* uitgebeeldt met twee hoornen, andere hebben de hoorens verwisselt in twee lichtstraa- len, dewelke op de plaats, daar andere de hoorens doen uitsteken, de dikke lichtstraa- len doen uitgaan. Ziet de eerste verbeelding in de (a) *Figuren* 1, 2, 3. en de tweede uit- beelding in de *Figur.* 4, 5. van de *Tabula* II.

Tabula
II.
Fig. 1, 2,
3.
Fig. 4, 5.

6.

Als wy een uitbeelding zouden geven, de- welke overeenkomstig was met de Beschry- ving uit de H. Schrift, zoude het geheele aan- gezicht van *Moses* met sterk licht glinsteren- de moeten uitgebeeldt worden, als in *Figur.* 6. uitgedrukt staat.

Fig. 6.

7.

Wanneer wy onze gedachten vestigen op de tyd, in dewelke *Moses* geleefd heett, en de eeuwen, dewelke die uitmaakt voor de Ge- boorte onzes Zaligmakers, en de Gewoon- te der *Ægyptenaaren* en andere oude Volke- ren, van byna alles in beelden uit te drukken, zoude het niet onmogelyk schynen, dat wy noch wel uitbeeldingen onder deze of gene verkeerde naam zouden kunnen hebben, door overlevering van de eene op de andere, de- welke met de gedaante van *Moses* over een kwamen; maar het zoude ons zwaar vallen, om

(a) Aan de andere zyde van de Penning van *Mo- ses*, *Fig.* 6. staat met Hebreuwfche letters in 't He- breeuwfch: *Ik ben de Heere uwe Godt, die u uit Ægyptenland geleidt hebbe.*

om dezelve met zekerheid te kennen. Voorwaar Lezer, wy hebben van andere zeer oude en groote Perzonagien wel uitbeeldingen, dewelke voor zeer *authentique* worden gehouden.

8.

Ik zal over de zaak van de uitbeelding van *Moses* myn eigen oordeel alleenlyk niet betrouwen, maar raad vragen aan de aldervoorzichtigste en grootste Kenners van die zaken, en derzelve *advīs* getrouwelyk aan u mededeelen. De Hoog-edele en Hoog-geleerde Baron en Koninglyke *Ambassadeur* EZECHIEL SPANHEIM (a) zegt rond uit, dat het uitbeelden van *Moses*, zo in schilderyen, graving, steenen en *statuen*, als penningen, met twee hoorns, van veel later tyd en *fabrycq* is, als de outheid van de Man Gods *Moses*:

9.

Deze uitstekende geleerde Man en Oudheidkender stelt vast, dat deze verkeerde uitbeelding van *Moses* met twee hoornen, veroorzaakt is uit een kwade overzetting van *Exodus* Kapittel 34. v. 29 en 30. Daar v. 29. gezegt word: *Ende het geschiede, doe Mose van den Berg Zinai afgang, (die twee tafelen der getuigenisse nu waren in de hand Mose, als hy van den Berg afgang) zo en wiste Mose niet dat het vel zynes aangezichts glinsterde, doe Hy met hem sprak. En v. 30. Als nu Aaron ende alle de Kinderen Israëls Mose aanzagen,*

Q 4

ziet

(a) *De Præstantia & Usu Numismatum antiquorum*, Dissertation, Septima.

ziet zo glinsterde het vel zynes aangezichts, daarom vreesden zy tot hem toe te treden. Deze plaats word ook aangehaalt by (a) *Paulus* — Alzo dat de Kinderen Israëls het aangezicht *Mosis* niet en konden sterk aanzien om de heerlykheid zyns aangezichts. enz.

10.

De Grootachtbaare *Ezechiël Spanheim* bewyft, dat zommige hebben overgezet, als of *Mosis* aangezicht (dat is hier zyn voorhoofd) met hoornen voorzien was, hoewel andre deze plaats uitleggen, *het schitterende en blinkende aangezicht van Moses*

11.

Maar als ik myn oordeel mag geven over deze zaak, van de verkeerde uitbeelding, kan ik (boven en behalven deze verkeerde uitlegging van *Exodus* 34. v. 29 en 30.) veel reden vinden, waarom *Moses* in latere tyden met hoornen is verbeeldt. Is het niet zeer wel te geloven, dat de latere Schryvers en Uitbeelders, de gewoonte der *Ægyptenaars*, *Macedoniers* en andere Aaloude Volkeren hebben nagevolgt, dewyl die Volkeren haare Koningen, Helden, Goden of groote en roemruchtige Mannen zeer dikwils met hoorens hebben uitgebeeldt, willende daar mede te kennen geven haare kragten, haar onverzaagtheid, afkomst van de Goden, als van *Jupiter Hammon* enz. haar dapperheid, sterkte, groot vermogen, rykdom, overvloed, groot gezag. enz.

Daar

(a) Tweede Brief aan die van *Corinthen* in het 3. Kapittel en 7. v.

12.

Daar wierden in de Uitbeeldingen verscheide soort van hoornen by de Oude toegepast, na het getuigenisse van (a) *Porphyrius*, namentlyk aan *Jupiter* de hoorens van een Ram, aan *Pan* die van een Bok, aan *Bacchus* van een Stier. Ziet *Fig. 7. Jupiter Ammon*, mede *Fig. 7.* gedeelt door *Achilles Statius*, in 't jaar 1569. Het was een marmere uitbeelding van een zeer oude *datum*, zegt de Heer *Spanheim*: en ziet in *Figuur 8. een Jupiter Ammon* by *Fig. 8.* *Michaël Angelus Causeus de la Chaussé*, gegraveert op een edel gesteente. Deze *Jupiter Ammon* is zeer geviert by de *Ægyptenaaren* en Aaloude *Africanen*, en byzonder ook by de *Grieken* van verscheide soort, maar is van de *Ægyptische* verziëring of uitvindinge eigentlyk afkomstig, dewelke door 't woord *Ammon Jupiter* betekenden. Ziet *Diodorus Siculus* en andere.

13.

De oude en zelfs latere *Ægyptenaaren* hebben veelyds de gewoonte gehad, door geheele dieren, of door derzelve hoorens, of vellen van dieren, in haare Beeldspraaken uit te drukken Koningen, Vorsten, en groote Mannen, gelyk de oude overblyfzels overvloedig getuigen, en hedendaags noch gevonden word zelfs by de *Chinezen*, *Japonezen* en andere *Oostindische* Volkeren. Gelyk de Oude en zelfs hedendaagze *Arabieren* gewoon zyn in haar taal onder gelykenissen en zinspelingen iets kragtigs uit te drukken, zyn de

Q. 5.

zel-

(a) *Vide Lib. de Abstinencia.*

zelve daar in gevolgt door de *Hebreërs*, daar de Bybel overvloedige getuigenissen van mededeelt; zo wierden zy daar in gevolgt van de *Ægyptenaars* door uitbeelding. Want gelyk zommige dieren of schezels menigmaal uitmunten in groote sterkte, kragt, verwoetheid, grootheid, voorzichtigheid, edelmoedigheid, vlugheid, verschrikkelykheid van aanzien, vruchtbaarheid, nuttigheid en andere hoedanigheden, hebben de *Ægyptenaaren* die hoedanigheden willen uitdrukken, en aan groote Mannen toeëigenen, en daar door haar Beeldspraak aan de Kenders dier heilige taal (zo als zy die noemden) betekent.

14.

De *Grieken*, dewelke meer de Letter als Beeldspraak hebben gebruikt, en van veel jonger datum zyn, als de *Ægyptenaaren*, hebben echter veel van de *Ægyptische* uitbeeldingen overgenomen, en derzelve oude Helden en roemruchtige Mannen van haar ontleent, en tot haar eerste Koningen, Vorsten of Goden gemaakt, om kwanfuis mede gheel oud te schynen; gelyk inderdaad ook zommige *Grieken* zeer oud zyn, hoewel zy in die aaloude tyden juist noch niet heel roemruchtig, noch groote volkeren waren. De Tyd-rekenkundige *Petavius* stelt *Alexander* de Groot de twaalfde Koning in rang van *Macedonien*, en heeft dit uitgevorscht uit de Vader van de Aaloude Historischryvers *Herodotus*, en ook uit *Thucydides*, en is daar in nagevolgt van de wakkere *Ezechiel Spanheim*. Op de volgende wyze dan zyn de Koningen van *Macedonien*. I. P E R-

DICCAS de eerste. 2. ARÆUS. PHILIPPUS de eerste. 4. AROPUS. 5. ALCETAS. 6. AMYNTAS de eerste. 7. ALEXANDER de eerste. 8. PERDICCAS de tweede. 9. ARCHELAUS. 10. AMYNTAS de tweede. 11. PHILIPPUS de tweede. 12. ALEXANDER DE GROOTE.

15.

Van deze vyf eerste Koningen van *Macedonien* zyn geen penningen meer overig, maar de zesde Koning en de volgende zyn noch in penningen te zien. *Alexander* de Groote wilde gehouden worden voor de Broeder van *Hercules* en de Zoon van *Jupiter Ammon*. *Clemens Alexandrinus* zegt: *Alexander* wilde niet anders als gehoorent gegraveert of uitgehouden worden, gelyk dagelyks noch gezien kan worden; als ook zyn navolger *Antigonus Tutor*, op twee na de laatste Koning van *Macedonien*: ja zelfs is *Alexander* de Groote daar in nagevolgt van de *Ptolomæi*, *Lysimachus* en andere.

16.

De Schryvers hebben aangetekent, hoe dat zomtyds menschen gevonden zyn, aan dewelke waarlyk twee hoorens uit de twee uitpuilingen van 't voorhoofds-been uitgroeiden. (a) *Thomas Bartholinus* citeert uit *Valerius Maximus*, dat *Genitius Prætor* zeer kleine hoorens uit dit voorhoofd-been hadde steken, dewelke aldaar uitgegroeit waren: en dat *Johannes Rhodius* aan hem voor de waarheid had mede gedeelt, dat hy zelfs gekent ende gezien hadde tot

Padua

(a) *Vide ejus observationes de Unicornu Cap. 2.*

Padua een *Benedictiner* Monnik, die twee hoorentjes hadde. Ik weet meer Schryvers, dewelke van deze Monnik gewag maaken, maar ik durf over de waarheid geen oordeel vellen; hoewel het waarachtig is, dat de uitpulingen van 't voorhoofd-been in zommige menschen zo groot en puntig gevonden worden, dat een Man, die zomtyds wat Fabelachtig is, daar lichtelyk de naam van hoorens aan zoude durven geven.

17.

Behalven veel Oude Koningen, dewelke met hoornen vebeeldt zyn geworden, vinden wy zelfs penningen van den Ryks-vloek *Attila*, daar dien alverwoestende Tyran met hoorens vebeeldt word, waar uit overvloedig blykt, dat het uitbeelden met hoornen by de Oude, en zelfs in latere tyden zeer gemeen is geweest. Wat al Bosch-Goden, *Satyrs* en Vloed-Goden vinden wy niet vebeeldt met hoornen? Ziet zelfs de Zee of

Fig. 9. *Neptunus* in dit oude overblyfzel van *Fig. 9.*

Fig. 10. vebeeldt, ja zelfs den Ryn onder *Fig. 10.*

Het geheele Werelds-deel van *Africa* is met hoornen als een *Symbalum* uitgebeeldt, en een

Fig. 11. Olifants-snuit. Ziet *Fig. 11.* en uit *de la Chaussée*

Fig. 12. *Fig. 12.*

18.

Als ik alles wilde bybrengen van *Pan*, *Priapus*, en zelfs *Luna* of *Juno*, en andere, dewelke de Oude met hoornen hebben vebeeldt, zoude ik veel te overvloedig worden, dewyl ik alleenlyk maar voor heb, om aan myn Lezer overtuigelyk te doen zien, dat de Christenen,
of

of latere Heidenen en andere *Moses* met hoorns hebben uitgebeeldt, om deszelfs grootheid en *Majesteit* daar door uit te drukken, en tot deszelfs eer en lof, en niet, gelyk *Thomas Bartholyn* (a) uit *Steuchus* oordeelt, dat zulks van de Jooden kwalyk zoude zyn genomen geweest: want hoornen waren als van een Koninglyke betekenisse by de Oude *Hebreërs*, gelyk in *Daniel* de Koningen en de Koningryken dikwils hoornen worden genaamt, en (volgens de Uitleggers) ook zelfs onder het Nieuwe Testament in de Openbaring van *Johannes*.

19.

Ik hebbe zo veel bewys, dat de Heilige Wetgever en Man Gods *Moses* noch met hoornen, noch met twee opgaande stralen moet uitgebeeldt worden, en dat deze dwaling uit een navolging der Heidenen is voortgekomen, dat ik myn bestek al te veel zoude overtreden, wanneer ik alles wilde bybrengen; maar alleen is genoeg, als wy op de onfeilbaare woorden der Goddelyke Boeken maar willen acht geven, die zullen ons bewyzen, dat het aangezichte van *Moses* glinsterde, ja in zo verre, dat hy een dekzel voor zyn aangezicht moest doen, dewyl de Kinderen *Israëls*, die hem aanzagen, het licht zynes aangezichtes niet konden verdragen. Ik zal hier van afbreken, maar ik verzoek vergiffenis, Lezer, dat ik uw gedult te lang gerekt hebbe, met zo veel Outheden (tot opheldering van *Moses*) by te brengen, hoewel ik gelove, dat gy het niet kwalyk zult neemen, als gy uw aandacht laat gaan, hoe

(a) *De Unicornu* Cap. 3.

hoe veel ons aan de kennisse van *Moses* gelegen is, en dat hy is de Bron van alle Wysheid, Waarheid, Wetenschappen en Goddelyke Geboden, Instellingen, Verboden, Regeringen enz. en te gelyk de Prins van alle de Natuurlyke Historischryvers, daar alles, wat ik voortaan u zal mede deelen, zyn licht en glans van zal verkrygen.

Verbandeling van het Goud.

I.

IK heb beloofd, dat ik in elk tweemaandelijk Natuur- en Konst-Kabinet zoude handelen van het eene of het andere Natuurlyk Schepzel of Gewrocht, het welke by de menschen in gebruik was en te gelyk een onderwerp van Konsten en Ambachten enz.; en dit alles vinden wy in het **GOUD**. Wat het gebruik van 't Goud belangt, en de begeerte, dewelke de menschen na het zelve hebben; en de groote gevallen, dewelke uit deze begeerte onder de stervelingen dagelyks gebeuren, ik geloof, dat de Lezer die alle zo aanmerkelyk en groot zal oordeelen, dat hy lichtelyk aan *Plinius* zal toestaan, dat hy het *Wonderlyk* noemt. *Hoe is het mogelyk, (zegt die groote Romein) dat een ding alle dingen kan zyn, en dit, vervolgt hy, is evenwel het goud!* De menschen roepen en roemen altyd zo veel van de *goude Eeuw*, en van de *aaloude goude Tyden*; maar beleven wy hedendaags niet recht de *goude Eeuw*, want aan welke zaak worden tegenwoordig meer offerhanden en eer aangedaan, als

als aan het Goud, is dit niet de Bruid, daar elk om danst?

2.

Als wy onze aandacht laten gaan, op deszelfs vaste ineendringing, band, vastigheid, duurzaamheid en onvergankelykheid, zwaarte, stoffelykheid en uittrekkelykheid, koleur, en overdekkende eigenschappen, moeten wy dan niet bekennen, dat het Goud een weergaloos en verwonderens waardig natuurlyk gewrocht is?

3.

Het Goud is onder de natuurlyke schepzels mede aldereerst gemeldt geweest van *Moses*, in zyn Historie van de Schepping des grooten Natuurs. Deze Koning der Aard- en Berg-stoffen, of der *Mineralen* en *Metalen*, word van *Moses* kort na het Verhaal der Schepping gemeldt, want daar hy (a) spreekt van het Paradys, zegt hy: *Ende een Rivier was voortgaande uit Eden, om dezen Hof (te weten het Paradys) te bewateren, ende werd van daar verdeelt, ende werd tot vier hoofden. De naam der eerste Rivier is PISON, deze is 't die het gansche land van Havila omloopt, daar het goud is: Ende het Goud dezès lands is goed enz.*

4.

Van zodanig een vroegen tyd, daar geen Schryver noch Volk, als alleen *Moses*, met waarheid van heeft gemeldt, word reeds al met onderscheid van 't Goud gesproken, te weten dat het goed was. Die nu het onderscheid

(a) *Genesis* II. ψ . 10, 11, 12.

scheid weet van het goud, zal hier in datelyk de heilige Wysheid kunnen opmerken, dat de Prins der Natuurlyke Historischryvers en Heilige Man *Moses* het goud van *Havila* goed noemt, en dat Hy hier klaar mede te kennen geeft, dat de kennisse van 't onderscheid des verscheiden Goud-metaals by hem bekend was. Het Goud, dat uit de goudryke Rivieren gevischt word, is goed, zuiver en fyn, dewyl het zelve door het golvend water, en door langen tyd afgeschaaft, en door voortrolling en wryving, door deze beweging zeer gezuivert word. *Moses* schreef deze zaak in de vyftiende eeuw voor Christus Geboorte, wanneer hy melde dien tyd, dat de wereld noch maar eenige dagen oud was, sprekende van het Paradys. Wy moogen nu wel veilig geloven, dat *Moses* in de tyd, doen hy dit schreef, deze goudryke Rivier *Pison* of dit goudryke Land *Havila* niet alleen kende, maar dat dezelve ook by de *Hebreen*, daar hy voor schreef en by omging, in 't gemeen bekend waren; als ook, dat de aldereerste Volkeren het gevischte en door zand opgeworpe goud eerder in 't gebruik hebben gehad, als dat door zo veel moeite uit de Mynen moet-gewerkt worden. Maar dat *Moses* in zyn tyd ook noch ander goud gekent heeft, als het goud van *Havila*, is wel te geloven, dewyl hy tot onderscheid zegt dat het goed was, en ook, dat in de tyd van *Moses* in *Ægypten* veel in de Bergwerken en Metalen tot *Theben* als anders gewerkt wierd. En noch daarenboven, dat hy tachtig jaaren verkeert hebbende in 't land der *Arabieren*, daar door

door kennisse van de bekendste Landen van zyn tyd gekregen heeft, door de ommevang met de *Arabieren*, dewelke door dit Land reizende met haare Koopmanschappen, overal na toetrokken en te rug kwamen, gelyk ik na dezen zal toonen.

5.

Ik zal nu niet verder melden, hoe ver de Aaloude *Hebreen* in de kennisse des Gouds, en in deszelfs bereiding, konst-stukken en gebruik (daar de Heilige Bladeren van kriel- len) gevordert waren, dewyl ik zulks zal afhandelen in de vervolgen van de Geleert- heid der Aaloude *Hebreen*, omtrent de Natuur- lyke Historien, Wetenschappen, Konsten en Handwerken, by haarlieden bekend en ge- oeffent. Dog ik zal nu maar eens kortelyk aantoonen de *outheid* van de kennisse van het *Goud* by andere Aaloude volkeren.

6.

Herodoot van *Halicarnassen* (de aldereerste en de Vader der Wereldlyke Historischryvers) verhaalt in *Euterpe*, of liever in zyn tweede Boek, dat hy zelfs in perzoon tot *Tyrus* is geweest, een Stad in *Phaenicie*, alwaar hy in de Tempel van *Hercules* een zuil heeft gezien van *massif* goud, dewelke tot een ge- schenk aan die Afgodt of liever Tempel- paapen vereert was. Hy verhaalt in *Clio* of in zyn eerste Boek, dat *Cræsus* zo magtig was van Goud, dat hy goude en zilvere Le- dekanten of Legerplaatzen aan de Tempel van 't Orakel tot *Delphos* schonk; en dat hy veel konstige goude drinkschaalen en andere

konst-stukken van goud, als ook een Beeltenis van een goude Leeuw, en goude en zilvere schotelen liet maaken, en aan 't Orakel vereerde.

7.
 Van *Lydie* (zegt *Herodoot* in *Clio*) is niet veel te vinden, dat de moeite waardig is om te verhaalen, als dat zy goude affschaafzels en korlen bezaten, en dat zy de eerste Volkeren zyn geweest, dewelke (zo veel als wy weeten) goude penningen hebben gemunt of gemaakt. *Herodoot* spreekt noch van veel andere groote schatten van Goud; maar omtrent de manier, op dewelke het uit de grond wierd gehaalt, is hy volgens de *Grieksche mode* zo fabeleus en onkundig, dat ik my zoude schaamen, zulks aan den Lezer mede te deelen. Ik heb in *Herodoot* het algemeen gebrek gevonden, omtrent de kennisse der Natuurlyke Historien, daar meest alle oude Schryvers (behalven *Moses* ende andere Heilige Boeken) mede geplaatst zyn; dat is: dat zy veel van de Natuurlyke Historie schryven van hooren vertellen, behalven 't geen zy zomtyds eens zelfs, dog gewoonlyk niet naauwkeurig genoeg bevonden hebben; hoewel onzen ouden *Herodoot* dit echter overal zelfs belydt, gelyk ik zulks in *Plinius* over twee maanden ook aangemerkt heb. *Herodoot* heeft geschreven in 't 444ste jaar voor de Geboorte van Christus onzen Zaligmaker, by gevolg een groote duizend jaar na de Man Gods *Moses*, en al 't geen wat deze *Griek* (daar anders zo zeer op geroemt word) van de Natuur en de Natuurlyke

lyke Historie ſchynt geweten te hebben, is zeer onnozel en erbermelyk, in vergelyking van de Goddelyke Wetgever *Mofes*, de Prins van alle oude Geleertheid en Natuurkunde.

8.

Wy vinden verſcheide plaatzen van het Goud in *Homerus*, 't welk een bewys is, dat 't zelve by de aaloudſte *Grieken* niet alleen zeer wel is bekend geweest; maar zelfs *Homerus* ſpreekt van een geheele goude Keten, die aan de toppen van de *Olympus* geklonken was, en daar 't geheele Wereldklootje aan vaſt hing: hy ſpreekt van geheele goude trompetten, konſtig uit Goud gemaakte ſchilden, klederen van geheele goude ſtoffen. Hy ſpreekt zelfs van de Goud-ſmit *Laercius*, en van de Goud-gieterij, van 't vergulden van goude drink-bekers, ſchaalen, en andere goude kleinodien, van zilvere drinkſchaalen en bekere met vergulde randen; en zulks op zo veel plaatzen, dat aan een Lezer, die immermeer *Homerus* gelezen heeft, zulks niet onbekent kan zyn.

9.

De leeftyd van *Homerus* is zeer onzeker, maar dit weten wy zeker, dat *Homerus* de oudſte Schryver is, dewelke wy van de *Griekſche* Schryvers overig hebben, en dat *Hefiodus*, daar wel van zommige voor gepleit is, voor hem in ouderdom de vlag moet ſtryken. Eenige Geleerde ſtellen de leeftyd van *Homerus* vaſt na de 23. *Olympiade*, andere ſtellen *Homerus* zelfs voor de inſtelling der *Olympiſche* Spelen; dog het zy daar mede zo als het wil, de Oudheid

der Griekſche Natuurkunde, Natuurlyke Hiſtorien, Wetenschappen, Konſten en Handwerken, daar *Homerus* alom van kriet, zal ons na dezen wel zonneklaar blyken, en dat dezelve voor de outhed van de Prins der Natuurlyke Hiſtorifchryvers, de Man Gods *Mofes*, de vlag moet ſtryken, en dat de outhed van *Mofes* die der *Grieken* en van onzen *Homerus* eeuwen voorby vliegt.

10.

Gelyk *Mofes* onder de *Hebreëen* de eerſte en de oudſte Natuurlyke Hiſtorifchryver is, en boven dat noch onfeilbaar, en een Schryver door de leiding van Gods Geest, en te gelyk is geweest de Bron, niet alleen van alle *Hebreeuwſche* Wysheid, Kenniſſe en Geleertheit, maar ook de ſchatkiſt, daar alle latere Volkeren haar kenniſſe en zaaken uit gehaalt hebben, moogen wy dit zelfde getuigen van *HOMERUS*, maar alleenlyk ten opzichte van de *Grieken* en haare navolgers; want niet tegenſtaande meer als zeventig Griekſche (a) Schryvers konnen opgetelt worden, dewelke voor *Homerus* (na 't oordeel veeler Aaloude Schryvers) hebben geleeft, hebben wy echter niets overig, dat als een Boek aangemerkt zynde, onder de *Griekſche* Boeken boven de outhed van *Homerus* gaat.

11.

In deze eenige en onder de *Grieken* alderoudſte *HOMERUS* legt byna de geheele Griekſche Wysheid (als in een kleine juweelkaſt en ſchatkiſt) opgeſloten. En daar is, behalven de heilige en oudſte *Hebreeuwſche* Schryvers niet een Schryver bekend, dewelke van alle tyden af zo veel aanzien heeft gehad, en zo veel eer is aangedaan

(a) *Vid. Fabricii Bibliothec. Græc. Tom. 1.*

daan als aan *Homerus*, hy is geëert, geviert, in *statuen* gebragt, in penningen en op edele steenen gegraveert, en op alle wyzen geschildert en uitgebeeldt, ja zelfs als een wonder der menschen aangemerkt geworden, en als een God geëert. En voorwaar Lezer, het is niet te verwonderen, dewyl in *Homerus* (een Schryver van zulk een onbedenkelyke tyd zynde) te gelyk zo veel heerlyke zaaken worden vervat, dat byna van alderhande Wetenschappen, Zedekunde, Heidensche Godtkunde, Regeerkunde, Geneeskunde, Wiskonst, Starrekunde, Landschap- en Wereldkunde, Natuurlyke Historien, Konsten, Handwerken, Oorlogen, Zangkonst, Speelkonst, Dichtkonst, en duizend andere zaaken, zeer verstandiglyk (hoewel na de wyze der *Grieken* met fabelen en verzieringen besmet) in zyn werken word gesproken; in zo ver, dat *Homerus* voor de aldereerste en grootste Natuurlyke Historischryver onder de *Grieken* zal opkoomen en doërsteeken, wanneer ik van de Wetenschappen, Natuurlyke Historien, Konsten en Handwerken der *Grieken* zal handelen.

12.

Wy hebben nu wel gezien uit de alderoudste Schryvers der *Hebreëen*, als *Moses* en de andere Heilige Schryvers; uit de alderoudste Schryvers der *Grieken*, als *Homerus* en *Herodotus*, dat het gebruik en de kennisse des *Gouds* van een zeer oude *datum* is, maar wy hebben noch geenzins ontdekt, in welke bekende landstreeken der aaloude Volkeren het Goud overvloediglyk uit de grond uitgemeubelt, of uit de bekende goudryke Rivieren

uitgevifcht wierd, en in welke landen het zelve overvloediglyk te vinden was.

13.

Uit gebrek van deze kenniffe zyn veele Uitleggers van den Bybel geweldig in alarm, waar *Ophir* eigentlyk was, of waar het goudryke Land getelt moefte worden, daar de Koning *Salomon* zyne fchepen na toe zond, om Goud van daan te haalen. Ik zal die zaak hier geenzins ophelderen, als behoorrende tot de Natuurlyke Hiftorikunde der *Jooden*; maar echter zo veel wel doen zien, dat de Koning *Salomon* na zodanige plaatzen zyne fchepen niet heeft behoeven te zenden, als zommige Uitleggers wel gedroomt hebben.

14.

Alhoewel de *Griekfche* Wereld-befchryver *Strabo* op veel tyd na niet zo oud is, als de voorgaande Schryvers, zal echter een iegelyk, die *Strabo Amafenus* leest, moeten bekennen, dat niemant van de Oude zo veel zelfs onderzonden, zelfs doorzien, en zelfs doorreift heeft, als deze Uitmuntendfte Wereld-befchryver *Strabo Amafenus*, dewelke geleeft heeft ten tyde van de Keizers *Augustus* en *Tiberius*. *Strabo* was van een voortreffelyke Familie, en in meeft alle wetenfchappen en vrye konften geoffent. Behalven dat *Strabo* veel geleerde lieden heeft wezen hooren, heeft hy ook gereift door *Ægypten*, door *Asie*, door *Griekenland*, door *Italien*, in verfcheide Eilanden, als *Sardinie* enz. als ook door *Armenie*, door de *Pont Euxin*, en zelfs tot de

uit-

uiterste grenzen van *Æthiopiën*; hy is ook gereist door gelukkig *Arabiën*, insgelyks door alle de Landen van *Africa*, dewelke in zyn tyd onder de wyd-uitgestrekte Heerschappy van de Roomsche Wereld-Monarchen waren. Zo dat wy (wat de zaaken van eigen bevinding betreft) *Strabo* wel moogen houden en achten voor een Schatkist vol heerlyke zaaken der Aaloude Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten, Handwerken enz.

15

(a) *Strabo* verhaalt, dat geheel *Spanjen* van Metalen overvloedig, en zeer ryk was van Bergstoffen. Hy merkt aan, dat de Landen, daar veel Metalen gevonden wierden, zeer onvruchtbaar waren van andere vruchten voor het leven der menschen; en dat in tegendeel de vruchtbaarste landsdowen de armste gevonden worden van ryke Metalen. In de Wereld, zegt hy, is aan my geen Land bekend, daar het Goud, het Zilver, het Koper en het Yzer zo overvloedig gevonden worden, als in *Spanjen*. Het Goud, vervolgt hy, word daar niet alleen uit de Mynen gegraven, maar ook uit de Rivieren gevischt, om dat de vloed en aan haar boorden een zand opwerpen, dat met goud doormengt is. Hy getuigt, dat in zyn leeftyd onder *Augustus* en *Tiberius* op veel meer plaatzen in *Spanjen* Goudvisscheryen waren, als wel Mynwerken of Goud-graveryen; en dat de Spanjaarden daar zekere putten maakten, en dat zy wisten

... R 4 ... door

(a) *Vid. Strabo de Situ Orbis Lib. 3.*

door konst en groote behendigheit het zand zodanig uit te wasschen, dat het Goud in die putten op de grond leggen bleef.

16.

Strabo verhaalt, dat zomtyds onder het Goudstof in dit opgeworpen zand stukjes gevonden wierden, die zy in die tyden *Pala* noemden, van dewelke eenige een half-pond zwaar wierden bevonden; en dat zomnige van die goudstukjes zo zuiver dikwils gevonden wierden, dat zy weinig zuivering (door smelting) meer van noden hadden. Dat ook zomtyds kluitjes en brokjes gevonden wierden, daar veel zilver onder was; en hy verhaalt, door welke konstige middelen de Spanjaarden deze twee Metalen in die oude tyden al zeer zuiver van malkander wisten af te scheiden.

17.

Onder de Heerschappy van Keizer *Augustus*, waren de Heerschappyen der verscheide werelds-deelen vry wat meer bekend aan malkanderen geworden als te vooren, door alle die grouwzaame en wyduitgestrekte oorlogen der *Romeinen*: en dewyl alles nade roemruchtige Stad *Romen* vloeide, is ook de reden, dat *Strabo* veel Landen kende en melt daar Goud gevonden wierd. In het dertiende Boek van zyn Wereld-beschryving verhaalt hy, dat in 't Land van *Phrygie* by *Trojen* een Stad hadde gelegen, daar ook een Goud-myn was geweest, dewelke in zyn tyd meest uitgeput was, en zeer weinig gaf. Daar *Strabo* van *Armenie* spreekt, zegt hy, dat by *Cambala* Goud-mineraal gevonden-wierd.

18.

Wy kunnen zeer lichtelyk bemerken, dat zedert het ontdekken der Goud-kusten en de rykdommen van *America*, de menschen de Goud-mynen van *Europa* en elders hebben beginnen te verwaarloozen, want *Strabo* verhaalt in zyn vierde Boek, dat zelfs in de *Alpische* gebergten Goud-mynen waren, die zeer ryk van *Mineraal* waren. Hy verhaalt, dat deze Berglieden in een gedurige oorlog waren, om dat die by *Salaste* het water in haare Bergwerken leidende, de andere, die in de daalen woonden, het water onthielden, en dus haare landen onvruchtbaar maakten, waar uit gedurig oorlog en twist onder dit volk ontstond. Noch melt *Strabo*, dat by *Aquilea* by de *Sauriscen*, dat noch hedendaags onder 't Huis van Oostenryk behoort, zo veel goud-aarde gevonden wierd, dat dezelve zeer ondiep uitgegraven wierd, en dat in zyn tyd de Romeinen die Mynen bezaten in eigendom; en dat in deze gedeeltens der *Alpes* zelfs rivieren gevonden wierden, dewelke goudryk waren, het welke noch hedendaags blykt aan de Goud-mynen, dewelke in *Hongaryen* zyn.

19.

De Rykdommen, dewelke van Goud en Zilver door de Romeinen in *Toulouse* in *Vrankryk* gevonden wierden, waren na't verhaal van *Strabo* zo groot, dat de Romeinsche Burgermeester *Cæpio* uit die Stad roofde 110000 ponden Goud, en vyftienmaal hondert duizend ponden Zilver; dat de Inwoonders het zelve in haare Tempelen hadden ver-

borgen, en zelfs in de moerassen hadden laaten wegziuken, dog dat de Romeinen deze moerassen aan de meestbiedende verkochten, dewelke daar noch groote schatten uithaalden.

20.

In *Asia* wierd in die tyd op veele en verscheide plaatzen ook Goud in overvloed gevonden. *Strabo* zegt in 't 16. Boek, dat by de vloed de *Ganges* volkeren woonden, dewelke groote rykdommen van Goud bezaten, zodanig, dat zy zelfs haare Olyfant en Huiscieraaden met beslagen en *massif* Goud vercierden. Dat by de Roode Zee volkeren woonden, die *Deba* genaamt wierden, van dewelke zommige herders en andere landbouwers waren, dat zy een zeer Goud-ryke rivier hadden, dewelke door haar land liep, dog dat zy de konst niet verstonden van het Goud te smelten. Inglyks dat niet ver van deze *Deba* een ander *Natie* was, dewelke goud groeven, en zomtyds brokjes goud vonden, van de welke zommige waren als een kleine noot, en andere als een halve of kleine mispel of okkernoot, dat zy door deze brokjes gaten drilden, en dezelve als *brasseletten* om haare armen droegen, en zomtyds aan andere *Natien* voor een geringe prys verkochten, te weten voor driemaal zo veel koper of voor tweemaal zo veel zilver, en dat deze naast aan de *Sabai* of die van gelukkig *Arabie* grensden.

21.

Uit alle deze getuigenissen blykt klaar, dat over zeventienhondert jaaren, doe *Strabo* leefde

de en fchreef, de wereld alom zo' wel met goud voorzien is geweest, als na dien tyd, dat de *Spanjaarden* kwanfuis *Europa* met het goud van *America* verrykten. Ja onzen *Strabo* verhaalt in zyn 11 Boek, dat zelfs de *Massageten* of *Sarmaten*, die aan de *Pont Euxin* en het *Meotis* Meir woonden, overryk van Goud waren; dat zy goudē gordels droegen, en dat zelfs de toomen van haare paarden met goud beflagen en vergult, en haare fchouder-riemen met goud overdekt waren: en dat wel voornamentlyk het goud en koper by deze *Massageten* zeer overvloedig gevonden wierd, als ook dat in *Hyrcaanie* by de *Caspifche Zee* zeer goud-ryke metaal-aarde gevonden wierd. Hy verhaalt in 't achtste Boek, dat in de Stad van *Corinthen* zulke onnoemelyke fchatten en rykdommen van goud waren; dat *Cyfelus* aan *Olympia* een geschenk dede van een levensgroote *Statue* van *massif* goud. 22.

Wy hebben in het begin van deze verhandeling gezien, dat *Mofes* in zyn tyd al zeer onderscheidentlyk van 't Goud heeft gefchreven; dog als wy wilden nagaan alles, dat van 't Goud verhaalt word in die vyf aaloude Boeken van *Mofes*, en in andere Boeken van de Bybel, als van de goude Vaten, van de overdekkinge met goud, van veel andere konftstukken en werken van 't goud; zouden wy wel zeer klaar hier uit konnen afleiden, dat *Ægypten*, en de *Wocftyne*, en steenig *Arabien*, en alle die omgelegē landen, daar de Jooden verkeerden, zeer overvloediglyk van goud moeten voorzien geweest zyn. Als ik nu uit

de oude Heidenen kan toonen, en uit Schryvers, die geen kennisse van *Moses* (als van hooren zeggen) schynen gehad te hebben, dat zulks waarachtig is, schynt my toe, dat daar uit voor de opmerkende Lezer een zeer voortreffelyke waarheid te ontdekken is; te weten, dat de groote Natuurlyke Historischryver en Man Gods *Moses*, van de Natuur en Konst-gewrochten dier landen in zyn aaloude tyden zodanig geschreven heeft, als de Heidensche Schryvers, die lang na hem geleefd hebben, uit andere Heidensche Schryvers of overleveringen bevestigen.

23.

Wie zal, die maar een weinig in de oude Heidensche Schryvers ervaren is, durven ontkennen, dat in de alderoudste tyden, de Landen, daar de Kinderen *Israël* of gewoont of verkeert hebben, de Moeders en Voortkweeksters of fonteinen zyn, daar de kennisse der Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten en Handwerken eerst gebloeit, en van haar by de latere en naastgrenzende volkeren over en afgevloeit zyn. (a) *Diodorus Siculus* zegt, als uit de mond der *Ægyptenaaren* zelfs, daar

(a) *Vid. Lib. I. Cap. 15.*

Diodorus Siculus was geboren in 't Eiland *Sicilie*, in de Stad *Hegyrie*, en heeft geleefd onder *Julius Cæsar*, en ook noch onder *Augustus*. Hy heeft de Historie van de doenmaal meest-bekende werelddeelen van haare beginzels tot aan de 180 *Olympiade* beschreven, en wel meest de zaaken der *Ægyptenaaren*, *Assyriërs*, *Meden*, *Persianen*, *Grieken*, *Carthaginensers*, *Sicilianen*, die van *Rhodus*, *Macedoniers*, *Cretensers* enz.

daar hy veel mede omgegaan heeft, dat zelfs by de regering van *Osiris* en *Isis*, in de roemruchtige en wyd vermaarde Hoofdstad (a) *Thebe* (met hondert poorten) in 't *Thebaansche* Land al Goudslagers en Koperslagers winkels waren opgerecht. 24.

Dat de wydvermaarde Stad *Thebe* zeer oud is geweest, en van een groote roemruchtigheid, getuigen alle oude Schryvers der *Ægyptische* Historien, de geheele Outheid roemt de Aaloutheid der *Thebanen*. *Diodorus Siculus* zegt zelfs, dat in zyn tyd de Wyze of *Sacerdotes* (Priesters) van *Ægypten* onder malkander over deszelfs outhed en eerste oorsprong twisteden. Het Goud was in dezelve zeer overvloedig, want dewyl dezelve in 't hoog *Ægypten* strekt, was zy het algemeen *Magazin* der Bergwerken, Metaal- en Mineeraal-winkels, en Steen-slyperyen; en 't Land van *Thebe* was vol Marmer- en Steen-groeven, als ook de moeder en voedster van veele Konsten en Ambachten, uit de *Mineralen*, *Metalen*, Steenen en andere natuurlyke Schepsels afkomende. *Diodorus* (b) verhaalt, dat die van *Thebe* zich roemden 't alderoudste en eerste Volk van alle Volkeren te zyn, en dat by haar de Wysbegeerte of

Na.

(a) *Thebe* was een Stad in *Ægypten*, dewelke hondert veertig *Stadien* in haar omtrek was, en was de Hoofdstad van 't Landschap *Theben* in *Ægypten* gelegen, niet verre van de *Nyl*, tusschen *Memphis* en *Siene*, en noch hedendaags *Thebes* genaamt, volgens het getuigenisse van Reizigers en *Jul. Africanus*, hoewel by *Sanfon* dezelve hedendaags *Minio* genaamt word, dog is nu van weinig belang.

(b) *Lib. I. Cap. 50.*

Natuur-kennisse, en de Sterrekunde eerst in haar behoorlyke ordre was gevonden en geschikt.

25.

Dezelfde Schryver (a) verhaalt, dat aan de grenspaalen van *Ægypten* na de zyden van *Arabie* en *Æthiopie* een groot Gewest gevonden wierd, daar uitstekend veel Goud-groeven en Bergwerken waren. De grond van dit gewest was steenig, en overal doorloopen met aderen van wit marmer, en veel blinkende steen of marcazyt-stoffen en metaal-ertsen, uit dewelke door behulp van geketende slaven de Oversten dezer Bergwerken met zeer grooten arbeid veel goud lieten graven en bereiden. De Koningen van *Ægypten* (vervolgt hy) hadden de gewoonte, de in oorlog gevangene of de misdadigers van haar eige landaard in deze Mynwerken te bannen.

26.

De wyze van dit goud-graaven by deze oude *Ægyptenaaren*, zal wel de moeite waardig zyn, om nagevorscht te worden. *Diodorus Siculus* zegt op de zelfde plaats, dat deze aan de beenen geketende Slaven en andere Mynwerkers, de goudryke grond, dewelke al te hart en te steenig was, door veel vier gloejend maakten, en op die wyze braaken en deden vermurwen en barsten. Zulke een Hoofdbergwerker liet op zyn poit met tienduizend menschen daar aan arbeiden met alderhande breekyzers, en zodanig een Berg-meester wilt de erts uit te kiezen en te ont-

(a) *Lib. III. Cap. 12.*

ontdekken, en aan de arbeiders de weg te wyzen, en gebood de aldersterkste karels, met scherpe breek-yzers het marmer en de steenige ertzen met geweld aan stukken te breeken. Zy maakten haare Mynen en onderaardsche loopgraaven juist niet na een rechte lyn, maar na de ryke ader, en zo als de Bergen belt opspleeten.

27.

De oude *Ægyptenaars* schynen dierhalven (uit het getuigenisse van onzen *Diodorus Siculus*) al zeer groote kennisse van de konst der Bergwerken gehad te hebben. Het is waar, iemand zoude kunnen tegenwerpen, dat *Diodorus Siculus* deze zaak beschryft, zodanig als hy die zelfs gezien en gevonden heeft, doen hy ten tyde van omtrent de Geboorte onzes Zaligmakers over zeventien hondert jaar geleden in *Ægypten* was, maar hy (a) getuigt, dat de uitvinding en ontdekking van deze *Mineralen* of *Ertzen* toen in *Ægypten* al over-oud was, en van haare aaloude Koningen van een onbedenkelyke tyd voorleden al uitgevonden was. Waar uit my dunkt, dat het klaar genoeg opkomt, dat deze wyze van in de Mynen te werken, al ten minsten by ja zelfs voor het leven van *Moses*, in *Ægypten* in 't gebruik geweest is.

28.

Op dat de Lezer zoude zien, op welk een wyze de Oude *Ægyptenaaren* het Goud wisten te bereiden en te zuiveren, is aanmerkelyk, alles dat onzen *Diodorus Siculus*

(a) *Lib. III. Cap. 14.*

culus met de uiterste naauwkeurigheid en omstandigheid (a) verhaalt. De Myn-werkers, zegt hy, waren (om de wonderlyke diepe en zeer kromme omwegen der loopgraven) genootzaakt; kleine lampjes aan haare voorhoofden vast gemaakt als voor zichte dragen, om door derzelve licht te kunnen zien. Terwyl nu deze elendige slaven nacht en dag by verpozing bezig waren met hakken en breeken, wierden de afgehakte steenbrokken door Jongelingen, die in de mynen kroopen, opgeraapt en uitgedragen.

29.

De Mynwerkers of Slaven, dewelke boven de dertig jaar en daar omtrent oud waren, wierden gebruikt, om deze uitgekapte en afgescheurde Erts en steenstukken in daar toe gemaakte steene mortieren met yzere bollen fyn te stampen, en grovelyk aan stuk te wryven. Behalven dit gereetschap hadden zy noch Breekmolens in een groot getal, daar zy door sterke menschen (zo wel vrouwen als mannen) deze gekneusde en gebroke klompjes in fyn maalden. *Diodorus* verhaalt, dat deze elendige menschen daar alle naakt in de Mynen en daar omtrent stonden te werken, en niets tot haar dekzel hadden, en dat de enkele aanschouwing dezer elendige lieden een iegelyk tot deernis verwekte. De wreedheid tegens deze menschen ging zo ver, dat (onaangezien haar *Sexe*, zwakheid, ziekte, tederheid of ouderdom) zy, tot dat zy door
de

(a) *Lib. III. Cap. 12. 13. 14.*

de moeilykheid van den arbeid bezweeken en stierven, wierden aangedreven.

30.

Dit fyn-gestampde marmer, of liever deze fyn-gebroke erts wierd op uitgeholde marmere tafels gestroot, en door water gewasschen, en gedurig noch fynder en fynder gewreven; en alles, dat aardachtig en steenachtig was, zachtelyk uitgespoelt, tot dat eindelyk het Goud door zyn overgrootte zwaarte op de grond gezonken bleef leggen. Hier over wierd gedurig wederom water gegoten, en met de handen zachtelyk gewreven en omgeroert, en het troebel water gedurig zachtelyk afgegoten, en met zeer lichte sponzen de lichte en onreine stof zeer voorzichtiglyk afgeveegt, tot dat eindelyk het goud-stof en goud-schaafzel zeer gezuivert op de grond gevonden wierd.

31.

Dit gezuivert Goud-metaal wierd van andere Konst-arbeiders of Smelters uit de holle schotels, of bakken of tafels genomen, vergadert, en in van aarde gebakke smeltkroezen overgebracht; en na de hoedanigheid van dit gezuivert Metaal, dat is, na dat het zelfde meerder of minder rein was, wierd te gelyk in deze kroezen geworpen een gedeelte loodt, eenige greinen zout, een weinig tin, en een gedeelte zemelen van garst, en datelyk op deze kroezen een dekzel gedaan, dat zeer wel op dezelve floot, en met leem toegestreken wierd; dit alles wel bezorgt zynde, wierden deze kroezen in stook-ovens

S

ge-

geplaatst, en de tyd van vyf nachten en dagen geduriglyk gekookt. Na verloop van welke tyd de kroezen wederom uit het vuur wierden gehaalt, en koud geworden zynde geopent, en wierd in dezelve niets gevonden, als alleenlyk het gezuiverde Goud; zynde al het loodt, tin, zout, en de onreinigheden, die noch by het goud-metaal waren, door de groote kragt des vuurs verteert en als vernietigt. Dit is eindelyk, zegt *Diodorus Siculus*, de bereiding van het Goud in de Mynen, dewelke op de uiterste grenzen van *Ægypten* gevonden wierden.

32.

De *Patriarch* van *Constantinopolen* PHOTIUS heeft in zyn *Bibliothecq* een uittreksel van de Beschryving der Roode Zee en deszelfs naastgelegene Landen, door de Historischryver AGATHARCHIDES CNIDIUS, daar alles, in het vyfde Boek aan het xide Kapittel, van deze Goud-metaal en Bergwerken van hoog *Ægypten* word bevestigd, het geen ik uit onzen ouden *Diodorus Siculus* hebbe aangehaalt, en word hier met dezelve naauwkeurigheid beschreven; en door welke Volkeren *Ægypten* naderhand overvallen, en deze werken gestaakt zyn, met veele omstandigheden, dewelke de naauwkeurige Lezer (a) daar zal kunnen vinden.

33.

Het is aan de kinderen bekend, dat *Jazon* verziert word het gulde Vlies van *Colchos* door behulp van de toveryen van *Medea* gehaalt te hebben; maar *Strabo*, daar ik te vooren van ge-

(a) *Vid. Photii Biblioth. Cod. 250.*

gesproken hebbe, (a) oordeelt, dat deze Fabel verziert is, om dat de Oude *Scythen*, dewelke omtrent *Colchos* woonden, te weten tusschen de *Pont Euxin* en de *Caspische Zee*, overvloedigen in rykdom van goud, het welke zy in doorgeboorde en met gaten gewerkte tafels, en daar overgespanne vellen, uit de Goudryke Rivieren, die door haare Landen vloeiden, vischten; en dat *Jazon* met zyn vloot het goud daar van daan heeft gehaalt. Het welk ook getuigt en bevestigt word van *Appianus*, daar hy van de Oorlog van *Mithridates* spreekt, en verhaalt, dat *Pompejus* in zyn tyd die Goudryke Rivieren zelfs gezien hadde, in dewelke de Inwoonders deze hairige vellen als onder water staken, aan dewelke het Goud-stof en affschaafzels hangen bleven, en hy oordeelt, dat dit het zelfde gulde vlies is, dat *Jazon* roofde. En wat de outheid van deze Historie belangt, zulks kan zeer wel met de *Scythen* over een koomen, want de *Scythen* zyn na alle waarschyndlykheid noch ouder Volk als de *Ægyptenaars* zelfs, het welk ik op zyn plaats genoegzaam hoope te zullen kunnen toonen. Wanneer ook *Noach* met zyn *Familie* uit de Arke trad, was hy veel nader aan *Colchos* of deze *Scythen*, (om een Volkplantinge te verwekken) als aan het verafgelegen *Ægypten*, daar *Abraham* naderhand eerst de Volkplanting ontmoete; en dat deze zeer oude en mede eerste Volkeren, te weten de *Scythen* van *Colchos*, zeer ryk van goud geweest zyn, zullen wy datelyk

(b) *Vid. Strabo Lib. X.*

leeren uit *Plinius*, die altyd geweldig naauwkeurig geweest is, in het opstooven der Aaloudheden en afkomst der Natuurlyke Zaa-ken.

34.

Plinius spreekt van de zeer groote rykdom in Goud van de *Scythen* in zodanig een overmaat, dat ik met schroom mede deele, 't geen hy in zyn drieëndertigste Boek aan 't derde Kapittel verhaalt, dat de Koning van *Colchos* geheele Kamers en trappen van goud en zilver hadde, maar dit zal buiten twyfel van met goud bekleede wanden verstaan moeten worden.

35.

Alhoewel ik nu genoegzaam bewezen hebbe, dat de Aaloude Volkeren, en voornamentlyk de Aaloude *Hebreërs*, *Scythen*, *Arabieren*, *Ægyptenaaren*, *Lybiërs*, en andere Volkeren zeer ouwelings groote kennisse van 't Goud gehad hebben, is tot noch toe niet genoeg getoont, op welk een wyze by ouden in *Europa* het Goud uit de Mynen vergadert wierd; want dewyl de Aaloude *Franschen*, *Spanjaarden*, *Hongaaren*, of Volkeren dewelke die Landen bewoonden, de Volkeren aan de Zwarte Zee, en zelfs de Volkeren, die de *Alpische* Gebergten bewoonden, overvloedig ryk in Goud waren, spanden echter onder de *Europeanen* by ouden de *Spanjaarden* de kroon van alle de andere *Europische Natien*; en in *Spanjen* wierden zo wel als in *Ægypten* groote en grouwzaame

me Bergwerken gevonden , daar by ouds Goud uit gemeubelt wierd.¹

35.

(a) *Plinius* zegt: het Goud , dat uit de Bergen word gehaalt , noemen zy Myn-erts , of myn-ofader-metaal , en dit goud-metaal (vervolgt hy) groeit in de zelfstandigheid van het marmmer in *Spanjen* , en loopt met aderen door de Marmere Bergen. Deze Myn-aderen worden ingegraven , gehakt en gewerkt , en dan met houte zolderingen en pylaaren ondersteunt , op dat zy niet zouden invallen. De Erts , die uitgehakt is , word gestampt , gebrandt , gemaalen en gewasschen ; zy dryven door geweld van vuur in haar brand-en smeltovens het zilver , dat daar onder vermengt is , uit ; en de sprankels , die onder het kookken daar uitspringen , worden naderhand wederom gestooten en tot Goud gekookt.

36.

Plinius zegt , dat de smelt-ketels of fornuizen , of liever smelt-kroezen , daar zy het goud in kookten , gemaakt wierden van een witte aarde , die van een vaste en kleyachtige , en voor 't vuur een bestendige *materie* was ; dit werk in de Bergen gaat (na zyn zeggen) het werk der oude Reuzen te boven , want zy hakten en klopten met zwaare hamers en ander brekend gereetschap zo lang in deze rotsachtige Bergen , tot in haar diepste ingewanden , in zo ver , dat zy zelfs het daglicht verloren ; zo dat deze Bergwerkers zomtyds geen daglicht zagen in eenige maanden , en by

S 3

het

(a) *Lib. 33. Cap. 4.*

het licht der lantarens gedwongen waren te arbeiden. Zomtyds spleten (zegt hy) de Bergen onder het werken zo onverwacht en grouwzaam van malkanderen, dat de Arbeiders wierden overstolpt en levendig begraven.

37.

Zomtyds ontmoeten zy (vervolgt *Plinius*) onder het ingraven en inhakken, groote kei- of vuur-steen, deze maaken zy door kragt van vuur gloejende, en doen dezelve springen, en vermurwen zommige met scherpe azyn. Dag en nacht droegen deze Bergwerkers groote brokken steenen en erts op de rug, die zy aan malkanderen over reikten, om na buiten te brengen, de wanden en zy-steen splyten zy op met groote yzere wiggen en zwaare hamers. Als zy zomtyds de Bergwerken onder hebben uitgewerkt, stont altyd boven op de Berg iemant op de wacht, en als die gewaar wierd, dat de Berg begon te bewegen, en dreigde in te storten, wierd het volk door een teken schielyk na buiten geroepen, en elk nam de vlucht, terwyl ondertusschen zodanig een stuk van de ondergegrave rots begon in te storten, het welk een gedruis en een wind maakte, die niet uit te drukken is. En deze groote moeite en arbeid deden zy menigmaal, zonder dat zy eens verzekert waren, of zy Gouderts-aderen zouden vinden; hy beschryft de gevaartens van haar waterleidingen en uitemmering, en veel zaaken, die by *Plinius* gelezen kunnen worden. Deze waterleidingen worden zodanig ge-

gemaakt, dat zy met een vreeslyk geweld koomen afvliegen, en groove stukken van rotzen door haar kragt mede voeren en wegschuuren. Hy verhaalt, dat in de Landschappen van *Asturie*, *Gallicie* en *Lusitanie* wel het meeste goud viel.

38.

Plinius verhaalt, dat in zyn tyd uit veele Goud-ryke vloedten ook goud wierd opgevischt, als uit de *Taag* in *Spanjen*, uit de *Po* in *Italien*, uit de *Hebrus* in *Thracien*, uit de *Pactolus* in *Asia*, en uit de *Ganges* in *Indien*. *Plinius* heeft ook verscheide plaatzen aangetekent, daar 't Goud niet zeer diep uit de oppervlaktens der aarde in zeer ryk metaal zomtyds gevonden wierd. By het leven van onzen *Plinius* was *Romen* overvloedig van Goud, en voorwaar geen wonder, dewyl de *Romeinen* by na alle de *Nationen* van de bekenden aardbodem haare rykdommen beroofden, en in haar *Wereld-stad* opstapelden. Hy getuigt, dat in zyn tyd de treffelykste Lieden de wanden en zy-muuren van haare huizen met goud lieten vergulden, even gelyk of het *Kleinodien* en goude vaten waren; dat binnen *Romen* alderhande konstwerken van goud gemaakt wierden, en dat de konst van in 't goud te werken zo ver gebragt was, dat hy zelfs gezien hadde, dat *Agrippina* een kleed aan hadde, dat van *massif* goud geweven was, als zy naast *Claudius* zat op een tyd, dat hy een Spiegelgevecht te water liet vertoonen. Hy merkt aan, dat in al het Goud min of meer *Zilver* gevonden

wierd, zomtyds een tiende, zomtyds een negende, en zomtyds een achtste part, enz.

39.

Uit alles, dat tot noch toe van de aaloutheid van het Goud verhaalt is, kan de Lezer zeer wel merken, dat ten tyde van *Moses*, en zelfs voor *Moses* tyd, behalven het opgevischt of anderzins gevonden Goud, ook al Goud door zwaar werk uit de onderaardsche mynen is gehaalt, en dat vervolgens de konst van Bergwerken en Metaal-gravery al zeer lang voor het leven van *Moses* in de wereld is geweest. De Aaloude *Ægyptenaaren*, ja zelfs haar eerste Koningen, waren by uitstektheid groote Liefhebbers van de Myn-werken, Ertzen, Metalen, Steenen en Mineralen, gelyk uit de getuigenissen der aaloude Historien, en Schryvers van onbedenkelyke tyden zeer klaar blykt. Voornamentlyk waren onder de *Ægyptische* Prinssen die van de Stad *Theben* of het *Thebaansche* Land beroemt in deze voortreffelyke natuurlyke Historikunde, en Metaal-en Mineraal-konsten. Het overoude *Theben* was ouwelings de schatkist en het *magazin* van Goud, Zilver, Koper, alderhande Metalen, Mineralen, Steenen, en van alle de Konsten, Konst-stukken, Wetenschappen en Handwerken, in alle deze natuurlyke gewrochten en schepzels.

40.

THEOPHRASTUS ERESIUS, geboren op't Eiland *Lesbos*, dewelke de Prins van alle de Leerlingen van *Aristoteles* was, en hem daarom ook

ook in het recht van Leermeesterschap is opgevolgt tot *Athenen*, heeft onder andere Boeken aan ons nagelaten een zeer klein Boekje, handelende van de Edele Gesteentens; maar dewyl *Theophrastus* in dit Boek reets al van de Koningen van *Ægypten* van een zeer ouden *Datum* melt, kunnen wy veel licht in deze Outheden scheppen, als wy zelts aanmerken, dat *Theophrastus Eresius* zelts drie hondert en vier en twintig jaaren voor de Geboorte van onzen Zaligmaker, dat is in de hondert en veertiende *Olympiade*, (a) en zelts al een weinig voor dien tyd geleefd heeft; dat is, de tusschentyd van het laatste van *Moses* leeftyd, tot het begin van de leeftyd van onzen *Theophrastus Eresius*, kan maar ruim elfhondert jaar uitmaaken.

41.

Als wy nu eens aandachtig letten op alles, dat *Theophrastus* van de Gesteentens schryft, en op alles, dat hy van de konsten aanhaalt, door dewelke dezelve wierden of gepolyst, of gegraveert, of gespleten, kunnen wy lichtelyk begrypen, dat al veel tyden verlopen moeten zyn geweest, eer deze zaaken zoo omstandiglyk kunnen uitgevonden zyn geweest; te meer als wy daar by voegen alles, dat van de Metalen, Goud, Zilver, Bergstoffen en edele Gesteentens, als in de Bortlap des Hoogenpriesters enz. in de Boeken van *Moses* gemelt word, kunnen wy hier uit zeer lichtelyk afleiden, en als een waarschyn-

S 5

lyk-

(a) Want in die tyd wierd *Theophrastus* al in de plaats van *Aristoteles* als zyn Opvolger gestelt.

lykheid vast stellen, dat die van *Theben* al lang voor de leeftyd van de Man Gods *Moses* hebben geleert geweest in de Bergwerken en bereidingen der Metalen, Mineralen, Goud, Zilver, Koper, Steenen, Albasten, Edele Gesteentens; mitsgaders in de kennisse der natuurlyke Historien, Konsten en Handwerken, dewelke omtrent deze zaaken tepas kwamen.

42.

Daar *Theophrastus* gewag maakt van het Marmer, onderscheit hy wel duidelyk vier soorten, dewelke alle byzonderlyk genaamt wierden na de byzondere Landschappen, daar dezelve Steen-groeven of Steen-breeken gevonden wierden, als de vermaartste zynde, daar hy kennisse van hadde, namentlyk. 1 De Steengroeven van het Eiland *Paros*, dat zeer vermaart om zyn Marmer was. 2 De Steengroeven van 't Grieksche Gebergte van *Pentolicum*. 3 De Steen-groeven van 't bergachtige Eiland *Chios*, in de *Egische* zee gelegen. En 4. van de aaloude vermaarde Steengroeven en Mynwerken van *Thebe* in *Ægypten*. Hy verhaalt ook uit de aantekeningen der levens der oude Koningen van *Ægypten*, dat de Koning van *Babylonien* groote geschenken liet doen aan die van *Ægypten*, van zeer uitnemende groote *Smaragden*, daar de groote Liefhebbery van de *Ægyptische* Prinsfen van dit slag van zaaken klaar uit opkomt. Daar hy van de *Chryfocolla* of *Borax* spreekt, melt hy, dat de zelve zeer overvloedig in de Goud-mynen of Bergwerken gevonden wierd, spre-

sprekende vervolgens van de Goud-mynen, als van een zeer algemeen bekende en overoude zaak. Daar hy van de *Agaat* spreekt, zegt hy, dat in de goud-mynen en bergwerken van *Lampfacus* zeer heerlyke Steenen gevonden wierden. Dit *Lampfacus* was een vermaarde Stad in klein *Afien*, die nu noch onder de Turken van aanzien is, en daar getuigt (by deze handeling van de *Agaat*) onzen *Theophrastus*, dat by zyn tyd al een Goud-myn gevonden wierd.

43.

Wy kunnen by deze overlezing van *Theophrastus* ook aanmerken, ter opheldering van de Outhed van de kennisse des Gouds, dat in zyn tyd en al lange tyden voor hem de Toetsteen (om door dezelve het Goud te beproeven) in 't gebruik en zeer gemeenzaam bekend was; dat de zelve gevischt wierden uit de Vloed *Imolos*, maar *Plinius* getuigt, dat de Toetsteenen in zyn tyd op veel plaatzen in verscheide rivieren overal gevonden wierden.

44.

Maar om wederom te koomen tot de Outhed der Metaal-en Mineraal-kunde der *Ægyptenaaren*, en van de Bergwerken van het beruchte *Theben*, is de plaats van *Theophrastus* zeer kragtig; daar hy verhaalt, dat de Schryvers, dewelke de verrichtingen der eerste *Ægyptische* Koningen hebben nagelaten, getuigen, dat de eerste van die Prinssen de uitvinder is geweest, om de Lazuur-steen of *Lapis Lazuli* door konst te maaken, alsoo
schoon,

schoon, als de *Lapis Lazuli*, dewelke de Natuur in *Ægypten* voort bragt: hy zegt zelfs, dat van alle de soort van Lazuursteen de *Ægyptische* de schoonste was.

45.

Als dit nu tegens de mogelykheid aanliep, (gelyk wy staaltjes omtrent de zwetzers in de *Alchymie* dagelyks bevinden) zouden wy *Theophrastus* niet kunnen geloven, maar aan wie is dog onbekent, dat wy door konst, van 't zilver enz. het *Ultramarin* of de *Lapis Lazuli* kunnen bereiden? Hedendaags werd immers noch als voor een geheim gehouden, de edele gekoleurde Gesteentens door konst na te maaken; en wy hebben maar een eenig Schryver, dewelke daar met eenige verklaring over geschreven heeft, namentlyk KUNKELIUS; want *Kircherus*, *Joan. Bapt. Porta*, *de Boot*, *Neri* en andere zyn of veel te *laborieus*, of zelfs zeer onkundig, gelyk ik na dezen zal bewyzen met de proeven; en hier komt een overoud en eerste Koning van *Ægypten*, dewelke dat kunsje al in de grond verstaan heeft, en aan ons voor een goede getuigenisse verstrekt, dat by die van *Theben* in *Ægypten* alle de wetenschappen en Mineraalwerken, en Konsten en Goud-bereideryen zeer bekend en gemeen geweest moeten zyn. En wie ziet nu ook niet, dat hier door zeer word bevestigd en opgeheldert, 't geen in de Boeken van *Moses*, van de goude en zilvere vaten, van de rykdommen en juweelen onder de *Ægyptenaaren* en kinderen *Israels*, zo dikmaal gemelt word,

de-

dewyl de leeftyd van *Moses* maar elfhondert jaar voor *Theophrastus* geweest is.

46.

Wie zoude ook durventwyfelen, dat het Goud, deszelfs bereiding uit de bergen, de konsten van goud-smedery, goud-giety, en zelfs bladgoud-klopperij, onder de *Ægyptenaaren* ten tyde van *Moses*, en lang voor dezelve bekend en geoefent geweest zyn, als zo veel oude Heidensche Schryvers met *Moses* in die zaak overeenstemmen? Wat zet dit alles aan de Schriften van *Moses* een heerlyke glans van waarheid by! De goude vaten, dewelke de kinderen *Israels* (a) de *Ægyptenaaren* ontleenden, de goude oorcieradiender *Israelitische* Wyven, Zoonen en Dochteren, daar *Aaron* het goude kalf van goot, en duizend andere bewyzen, zyn die niet alle tot overtuiging, dat de Goud-smeed-Goudgiet-en Goud-finelt-konsten, en zelfs 't Goud zeer gemeen, zeer overvloedig en zeer bekend zyn geweest by de oude *Ægyptenaaren*? De verbreking van 't goude kalf door *Moses* tot drinkbaar stof, wat is het anders, als een bewys, dat de Man Gods *Moses* deze Metaal-smeltkonst enz. zelfs grondig gekent heeft? Als wy ook alle de overdekkingen des Tabernakels als anders met goud en diergelyke werken, Pilaaren, lysten, tafels, kranzen, ringen, wilden *examineren*, daar *Exodus* kap. 36. en 37. van gemelt word, wie zoude durven ontkennen, dat de bladgoud-slagers konst alzo wel als de andere hand-

(a) ziet *Exodus* 32. vers 2-3.

handwerken en konsten in't goud, by de oude Ægyptenaaren en kinderen *Israels* zeer gemeenzaam bekend zyn geweest, dog dit en oneindige bewyzen uit de oude Heilige Schryvers zál ik spaaren voor een ander tyd. Daarom zal ik nu (a) van BEZALEEL den zone *Uri* des zoons *Hur*, van de stamme *Juda*, niet rekenen, noch van zyne wetenschappen en kunst in alle handwerken, als de werken in Goud, ende in Zilver, ende in Koper, ende in konstige Steensnydingen om in te zetten, ende in konstige Houtsnyingen; noch ook van zyn Leerling *Aholiab*, de zone *Abisamach*, van de stamme *Dan*, en diergelijke aaloude zaaken.

47.

Ik geloof, dat ik bewys genoeg aan myn Lezers gegeven zal hebben, om de zelve te doen begrypen, dat alles, dat ik uit de aaloude Heidenfche Schryvers gemelt hebbe, van de aaloutheid des gouds, van de bergwerken en goud-ertzen in *Ægypten* enz. en de konst van 't goud, en de goud-en zilver-smits winkels der oude *Thebanen* en *Ægyptenaaren*, overeenkomt met de beschryving dier zaaken, door *Moses* en andere Heilige Mannen nagelaten, voornamentlyk als dezelve dit koomen te vergelyken by 't gene, dat de oude Boeken van *Moses* en die der Heilige Schriftuur ons alom zo wyd en breed van deze natuurlyke Stoffen, Konsten en Handwerken mededeelen. My dunkt in der daad, dat de waarheid van de Boeken *Mosis* zeer word bevestigd en opgehel-

(a) Ziet *Exodus* 35. vers 30. 31. 32. 33.

geheldert, wanneer de oude Heidenen en de geslachte vyanden van Gods volk, uit de alderoudste overblyfzels en bewysstukken, dewelke zy hebben, gedwongen worden, de natuurlyke zaaken, konsten en handwerken, en zulks in de zelve landschappen, zodanig te beschryven, dat derzelve beschryving met de omstandigheden en hoedanigheden der zaaken en tyden van *Moses* overeen koomen.

48.

Hoewel ik maar alleenlyk melding gedaan hebbe van twee vermaarde Goud-Metaal-en Bergwerken der aaloude, te weten van die der *Ægyptenaaren* en die van *Spanjen*, en de andere maar ter loops hebbe aangeroert, zoude ik myn Lezer noch wel andere Metaal- en Goud-erts groeven, Goudmynen en Bergwerken der aaloude Volkeren konnen beschryven, als myn bestek my zulks niet verbood; als by voorbeeld (volgens het getuigenis van *Scepsius* by *Strabo*) van de Metaal-groeven in *Phrygie*, en van *Thracie* by de Berg *Pangous*, en van 't Goud, dat *Priamus* by *Abydum* uit liet graaven; maar *Strabo* getuigt, dat in zyn tyd daar niet als de tekens der uitgegrave kuilen van overgebleven waren, ter plaatze daar hy te gelyk melt, dat de goud-rykdommen van *Mydas* uit de Metaal-bergwerken van de Berg *Vermius* voortkwamen, en dat *Gyges*, *Alyattes* en *Croesus* haare grouwzaame Rykdommen van goud uit de mynen van een verlaten plaatsje tusschen *Pergamen* en *Atorne* haalden, daar

(a) *Vid. Strabo de situ orbis Lib. XIV.*

daar noch veel uit egrave plaatzen waren, na de belydenis van *Strabo*, die door de goudgravers waren uitgewerkt, maar ik zal de Outheid verlaten, en tot de kennisse des Gouds, en de Bergwerken, Mynen en Goudertzen overgaan van de latere eeuwen en onze tyden.

Tweede Verhandeling van het GOUD, waar in de Kennisse en Wetenschappen des Gouds, en der Goudmynen, en Landen en Plaatzzen van AMERICA vertoont worden.

I.

P*linius* verhaalt, dat in de grouwzaame Bergen, dewelke wy de *Pyrineen* noemen, en die de twee groote *Monarchien* van Vrankryk en Spanjen van malkander scheiden, al gewerkt en gegraven wierd ten tyde van den *Carthaagschen Hannibal*, en zelfs lang te vooren, en dat geen *Natie* in deze Goudmynen en Bergwerken by ouds beter bedreven was, als de aaloude Spanjaarden, daarom zal ik ook van dezelve in de verhandeling van de Goud-kennisse der heden-daagze wereld eerst beginnen, en met haare Vlooten oversteeken na het Goudryke *America*.

2.

De ontdekking van *America* door **CHRISTOFFEL KOLUMBUS** in het jaar 1492. is een van de Aanmerkelykste geschiedenissen, daar eenige latere *Historischryvers* van melden

den. En 't geen de zaak aanmerkelyker maakt, is, dat *Kolumbus* van niemant eenig licht tot zynere ontdekking van eenig zoo oud als nieuw Schryver heeft kunnen ontvangen; want te willen vast stellen, gelyk zommige in *Spanjen* toen ter tyd deden, dat *America* by de Aalouden bekend is geweest, en dat zommige Schryvers daar zelfs van gemelt hebben, is een lastering, dewelke de vyanden van de *glorie* en welverdiende lof van *Kolumbus* by de tuiten uit eenen duisteren afgrond van mist en schaduwe voor den dag haalden, om niets als haar eigen nydigheid en kwaat gedrag mede te bewyzen. Dat veel bedorve zielen tegens *Kolumbus* opstonden, bleek alleenlyk genoegzaam daar uit, dat hy eerst aan de *Senaat* van *Genua*, naderhand aan de Koning van *Portugaal* zyn dienst *gepræsenteert* hadde, maar wierd of mishandelt, of bespot of bedrogen. Hy zond zyn Broeder na de Koning van *Engeland*, dog ook al te vergeefs; Eindelyk begeeft hy zich na *Spanjen* by de Koning *Ferdinand* en de Koningin *Isabella*, die hem zeer toegenegen was, en voor dewelke *Kolumbus* zyn geheele leven lang ook veel eerbiedigheid gehad heeft; want na dat *Kolumbus* vyf jaaren lang aan dit Hof met de afgunstige geworstelt hadde, wierd hy door beleid van de Koningin eigentlyk geholpen, tot dat hy eindelyk met drie Schepen onder zeil geraakte.

3.
 Zoekt, bidde ik U, alle oude Wereld-beschryvers, die over de geheele of ten deel
 T be-

bekende Aardkloot geschreven hebben, als *Ptolomæus*, *Strabo*, *Pomponius Mela*, *Plinius Secundus*, *Polybius*, *Stephanus*, *Solinus*, *Plutarchus*, *Julius Cæsar*, *Antonini Itinerarium*, *Pausanias*, *Ravennates*, *Dionysius*, *Dicaearchus*, *Martianus Heracleota*, de overoude *Hanno* van *Carthago*, de aaloude *Scylax*, *Agatharchides*, *Artemidorus* van *Ephesen*, *Scymnus* van *Ghio*, *Isidorus Characenus*, *Agathemerus*, en veele, dewelke ik overfla, en eenige onbekende en zonder nazmen, van dewelke wy zommige geheel, en andere by stukken en brokken overig hebben. Onderzoekt verder alle aaloude Historischryvers, *Philosophen*, en andere oude Schryvers, niemant van haar zal u eenige melding doen van dat onmeetlyk groot gedeelte des Aardbodems, het welke wy *America* of de nieuwe wereld noemen, en door de *Spanjaarden* eerst ontdekt is.

4.

Ik weet wel, dat zommige bybrengen een voorzegging uit de *Medea* van *Seneca*, en de woorden van *Gregorius* over de Brief van *Clemens*, dat 'er over den Oceaan een andere Wereld zoude zyn; als ook uit de *Timæus* van *Plato*, van een groot magtig Eiland, dat grooter was, als alle de in die tyd bekende wereld-deelen, mitsgaders van Reizen der oude *Carthaginensers*, als mede van den *Carthaagschen Hanno*, die de kusten van *Africa* bevaren heeft, en het getuigenisse van *Eudoxius*. Maar geen van alle deze getuigenissen, raadzels, voorzeggingen, of duistere overblyf-

blyfzels geven te kennen, dat ooit iemand den woelten en ruimen Oceaan heeft derven overfteeken, gelyk naderhand de groote *Kolumbus*, en zyne Navolgers gelukkiglyk hebben uitgevoerd. De Oude geloofden, dat het aardryk bepaalt wierd door de *Canarifche* Eilanden, en dat alle het overige ten westen strekkende, niet als den Oceaan en louter zee was; en dewyl het *Compas* eerst is uitgevonden door *Flavio* een *Napolitaan*, in 't jaar 1300 na de geboorte Christi, was het voor de Oude niet wel mogelyk of raadzaam, haar zo ver van eenig Land op den ontzachelyken Oceaan te betrouwen.

5.

Het eerste Land van het ryke *America* wierd ontdekt by nacht, door een man op de vloot van *Kolumbus*, *RODRIGUES DE TRIANA*, zynde in 't jaar 1492 tuffchen Donderdag en Vrydag twee uren na de middernacht, en gevolgelyk met het beginzel van den dag van den 12. October. Zy waren met haare Schepen twee mylen van land, doen het eerst wierd ontdekt, door het zien van aangestoke lichten, daar de *Indianen* by nacht van de eene wooning mede na de andere liepen. Deze ontdekking geschiede, na dat zy den 6. van September 1492. van de *Canarifche* Eilanden zich in de volle Oceaan (altyd West aan varende) hadden begeven.

6.

Het Land, dat zy ontdekten, was een Eiland, dat de Admiraal *Kolumbus* de naam van *St. Salvador* heeft gegeven, leggende

van de Canarische Eilanden negenhondert en vyftig mylen, het welke de vloot in drie-entertig dagen hadde afgezeilt. Dit Eiland behoorde onder de *Lucaysche* Eilanden, en is omtrent twintig mylen in de lengte, en was in dien tyd zeer bevolkt en vruchtbaar. Nu kan maar gerekent worden, dat van het by ouds bekende deel des aardkloots, te weten de *Canarische* Eilanden, tot aan het onbekende eerste Eiland dezer nieuwe wereld, 33 dagen ter ontdekking zyn doorgebracht. Wat dunkt u Lezer, daar al hondert en twee en 't negentig jaar 't gebruik des Compas-naalts bekend was geweest, wierd deze onderneming om van land zeevaart in te stevenen, nu eerst ondernomen en uitgevoerd? Het volk van dit Eiland en de Kastilianen zagen malkander met even veel verwondering aan, maar bejegend den malkander vriendelyk en goedaardig, en dreven datelyk handel. Zy vonden hier Katoen of Boomwol, Papegaayen, en eenige blaadjes Goud, dewelke de Indianen aan haar neus droegen, en dit was het eerste Goud van deze nieuwe Wereld, welker schatten toen ter tyd, of kortelyk, en noch zomtyds hedendaags zo veel geruchts hebben gemaakt. Zy ontdekten hier overal een groote menigte diergelyke Eilanden, maar op den 20 October het groote en noch vermaarde Eiland *Kuba*.

7.

Aan het zeer groot Eiland *Kuba*, op het welke zy de eerste Goud smelteryen ontdekten, vonden zy *Mais*, *Kassavi* en broodvruch-

vruchten, steenen die als goud glinsterden, en zeer groote rykdom en overvloed. Van *Kuba* vertrok Kolumbus na 't Eiland *Hispaniola*, en het Eiland *Tortua*. Hier begon den de Spanjaarden eerst de rechte lucht van 't Goud te krygen, en ontvingen voor alderhande snuisteryen goude Ketenen en Cieraaden van Goud, goude korlen, en gearbeidt en enigzins konstig gesmeedt en gewerkt goud.

8.

Op het Eiland *Hispaniola* vonden de Kastilianen een weinig beter regering en gedrag der Indianen, en veel Rykdommen van Goud, en verscheide Koningjes, onder dewelke dit Eiland in Landschappen verdeelt was; de Kastilianen bouwden hier een *Fortres*. Van deze Koningen wierden zy beschonken met goude platen, en geheele Momaangezichten of Maskers, welker neus en oogen van *massif* Goud waren; maar niet tegenstaand hier veel goud gevonden wierd, en van het zelve verscheide konststukken, scheenen de Indianen echter de rechte konst van gieten of wel te bewerken niet te verstaan, dewyl zy de grootste goud-korlen, zo als zy die uit de aarde haalden, met harde steenen kneusden, en dan zodanig bewerkten, als haar goed dacht. Dit was dan het eerste Eiland, daar de Spanjaarden zich op vestigden, en na dat *Kolumbus* negen en dertig man in deze Sterkte onder beoorlyke Bevelhebbers gestelt hadde, vertrok hy wederom na Spanjen, om verslag van zyne verrichtingen aan haar Catholyke Majestei-

294 *Natuur- en Konst-Kabinet*,
ten te doen, vertrekkende op woensdag den
4. January 1493.

9.

Na dat *Kolumbus* wederom voor de tweedemaal op *Hispaniola* uit Spanjen was aangekomen met een aanzienlyke vloot, bevestigde hy aldaar de *Monarchy* des Konings van Spanje, en wierd voor de eerstemaal door een Koningje van dit aanzienlyk en doenmaals ryk Eiland met verscheide kalabassen stofgoud beschonken, en andere stukken fyn goud, wegende met malkander over de tweehondert ponden. *Kolumbus* bouwde een Stad in 't Landschap *Cibao*, ontdekte het land, en vond verscheide Rivieren, welker zanden zeer goudryk waren, te weten in 't Landschap *Cibao*, dat uit zich zelve zeer rouw en steenig land is; maar zeer Goudryk in Mynen en Goud-erts, en van een zeer groote uitgestrektheid.

10.

De Admiraal *Kolumbus*, dewelke van de Koning van Spanjen tot Onderkoning van alle deze nieuwe ontdekte Landen was aangestelt, geraakte op 't groot Eiland *Hispaniola* als in een vaste regering, door dewelke hy de Indianen na verscheide overwinnigen eindelyk onder een schatting stelde, bestaande in de volgende omstandigheden. *Dat de inwoonders van het Landschap Cibao op Hispaniola, en die van het Koninglyke veld, (daar nu tegenwoordig de Stad St. Jago gevonden word) nevens de Nagebuuren der Mynen, van veertien jaaren en daar boven, yder een*
kleine

kleine maat vol goud van drie maanden tot drie maanden betalen zouden, en alle de andere zonder onderscheid vyf en twintig ponden Katoen. Op dat de Spanjaarden nu zouden weten onder deze groote menigte *Indianen*, of zy haar goud hadden opgebracht, wierd een kopere penning geslagen, dewelke de *Indianen* als een teken, en tot een *present* voor haar goud, om haar hals droegen, en deze wierd van twee maanden tot twee maanden verandert in een munt-teken. Maar dewyl de *Indianen* deze zwaare schattingen niet konden vergaderen, vluchtten veele na het gebergte; en deze en diergelyke goudgierigheid der *Kastilianen* is oorzaak geweest van duizende Muiteryen, Opstanden, Oorlogen, Moorden en Wreedheden, die naderhand door alle de *Indien* zyn voorgevallen, en is ook de oorzaak, dat de Spanjaarden hedendaags noch niet weten, waar veele van de oude ryke goud-mynen zyn gebleven.

II.

De plaats, die op *Hispaniola* het Koninklyke veld genaamt wierd, en een zeer groote omtrek hadde, en daar tegenwoordig *St. Jago* legt, wierd zo lang doorgezocht, tot zy eindelyk de Goudmynen, dewelke daar waren, ontdekten na zeer veel moeite en zoekens, dewyl de *Indianen* dezelve verborgen hielden. Deze goudmynen liet *Kolumbus* de mynen van *St. Christoffel* noemen, dog zyn daarna de oude Mynen genaamt, en zyn de eerste geweest, daar de Spanjaarden in hebben doen arbeiden.

Na dat *Kolumbus* de regering aan zyn Broeder *Bartholomæus Kolumbus* hadde toe- vertrouwt, en op alles ordre hadde gestelt, vertrok hy voor de tweedemaal wederom na Spanjen, en kwam aan 't Koninglyke Hof, dat in dien tyd tot *Burgos* gehouden wierd. Hier dede *Kolumbus* wederom verslag van alle zyne verrichtingen, en vereerde aan haare Majesteiten (tot een proef van de vruchten van zyne ontdekkingen) een ryk geschenk van *Goud*, zo als het in de Mynen op *Hispaniola* gevonden wierd; waar onder zuivere greinen waren, zo groot als erreten, boonen, en muscaat-nooten, benevens een groot getal mom- aangezichten of maskers, waar van de oogen en neus van goud, en by de *Indianen* in gebruik waren. Deze en andere zaaken deden de Koning *resolveren*, om menschen van alderhande konsten en ambachten, en voornamentlyk lieden, dewelke in goud konden werken, na *Hispaniola* over te zenden, benevens eenige Geestelyke, *Doctoren*, *Chyrgyngs*, en alderhande soort van andere menschen, dewelke verlof kreegen om in de Mynen te laten werken, mits dat zy twee derde deelen aan haare Majesteiten moesten uitkeeren, terwyl aan elk een gedeelte lands in eigendom wierd geschonken, om op te wonen en te leven. Deze Mynen van *Hispaniola* zyn tamelyk ryk, maar de Spanjaarden konnen door gebrek van volk daar weinig aan laten werken.

13.

Behalven dit groote Eiland *Hispaniola*, en het overgroote *Eiland Kuba*, hadde tot dus verre Kolumbus (benevens een ontelbaar getal kleine Eilandjes) ook het Eiland *Jamaica* ontdekt, zo dat deze drie groote en een menigte kleine Eilanden in 't jaar 1498. onder de Heerschappy van de Koning van Spanjen waren gebragt, zynde zes jaar na de eerste ontdekking.

14.

In dit jaar 1498. op woensdag den 30. May vertrok de groot Admiraal (die nu ook tot Markgraaf verheven was) *Christoffel Kolumbus* wederom uit Spanjen met zes schepen na *America*, om verdere ontdekkingen te doen, na dat hy al eenige schepen na deze nieuwe Kolonien vooruit hadde gezonden, en ook de meeste van deze zes na *Hispaniola* enz. zond, terwyl hy verder na de vaste kust, dewelke hy toen noch niet kende noch ontdekt hadde, stevende; hy vond wederom verscheide nieuwe Eilanden, als *Trinidad* enz. die ik zal overflaan, als tot myn oogmerk niet dienende. Hy kwam aan zommige plaatzen, daar hy *Indianen* ontmoete, dewelke veel goud, maar van zeer slecht *aloy* om haar hals droegen; hier kreegen en ruilden zy voor koper, koralen en snuisteryen veel van dat slechte goud, als halve hoefyzers van paarden, en zommige klompen als een appel, dit was by de *Kaap Lapa* tusschen de hoek van *Paria* en 't vaste Land. Hy ging aan 't vaste Land by *Paria* aan land, en handelde met de *Indianen*, dog wist

niet beter, of hy was inaar aan een Eiland, maar hy wierd verzekert, dat het vast land was, in het langs zeilen van de kust, het welke ik hier heb aangemerkt, om te toonen, dat de ontdekkingen van 't vaste land, door *Vesputius Americus* en andere na die tyd gedaan, niet nieuw waren, gelyk andere valschelyk voorgegeven hebben, om de Eere van *Kolumbus* te bezwalken, daar de listige handel van *Vesputius Americus* niet weinig onder speelde, gelyk ook de listen der Hovelingen, dewelke door duizend valsche beschuldigingen eindelyk ook te weeg bragten, dat de Admiraal *Christoffel Kolumbus*, en zyn Broeder de Westindiaansche Landvoogd *Bartholomæus Kolumbus*, en de andere Broeder *Don Diego Kolumbus* de staf der *Indien* en alle gezach ontrukkt, en in vergelding van haar getrouwe diensten, gevangen en van alles berooft naar Spanjen wierden gezonden. Dus heb ik goedgevonden kortelyk aan te toonen, op welk een wyze en in welke tyd dit Goud-ryke Land in handen van de kroon Spanjen is geraakt.

15.

De Lezer moet niet oordeelen, dat de Schatten, door de Ontdekkers dezer eerste Westindische Eilanden gevonden, zo onmeetlyk waren, dat de Kroon van Spanjen daar veel gevoel van konde krygen; o neen, de onkosten waren in den beginne veel grooter als de voordeelen! Ook moet niemant oordeelen, dat het Goud zo overvloedig is, dat het zelve met schoppen uit de Goudryke Rivie-

vieren op karren gesmeten en geladen word, of ook, dat de korlen zuiver goud gedurig gevonden worden, of dat de Goudmynen zo ryk zyn, dat het goud door middelmatigen arbeid daar zo maar uit te graaven is. O neen, alles gedraagt zich geheel anders toe! Het goud blyft altyd goud, en zeer zwaar en moeyelyk om te vergaderen, waar 't zelve ook gevonden word, behalven dat ook het goud dezer *Indianen* niet zuiver was, zynde zomtyds van een stuk goud, in dertig deelen aangemerkt, acht deelen Goud, acht deelen Zilver, zes deelen Koper, en acht deelen onnutte stof; zelfs de goudsteen, zo als die daar genaamt worden, wierden al mede voor goud bewaart, niet tegenstaande deze maar zeer ryke stukjes erts of metaalachtige steenen na *proportie* van het overige waren, en dat wel in zodanig een waardy, dat dezelve onder de schatten, dewelke *Kolumbus* afgenomen wierden, mede gerekent en als gewaardeert wierden.

16.

De tweede reden, door dewelke de Kroon van Spanjen niet genoeg voordeel van dit Goudryke Land trok, was, dat de Spaansche Bevelhebbers, gedurig oneenig zynde, tegens malkander te veld trokken, elk met Legers van Indianen, die malkander dood sloegen; behalven dat de geweldenaryen der wreede Spanjaarden de Indianen tot wanhoop bragten, waar door het zelfs-moorden daar onder die onnozele menschen de algemeene mode begon te worden, 't geen wel eigentlyk de oor-

oorzaak was, dat het Land, dat kragtig volkryk was, byna omtrent al ontvolkt wierd. Hier kan voor een derde reden noch bygevoegt worden, dat de natuurlijke Indianen te zwak bevonden worden, om in de Goudmynen te werken, en de Spanjaarden te luy; het welk ook de oorzaak is geweest, dat zy uit recht van opene Brieven van 't Spaansche Hof op *Guinea* gingen rooven, om *Negers* te vangen, dewelke zy bevonden, dat sterk en hart genoeg waren, om in de Goudmynen te kunnen werken, als het getal maar groot genoeg geweest hadde, en hier is naderhand de hedendaagze beruchte Neger-handel uit voortgesproten.

17.

Ik heb hier boven van de Goudsteen gemelt, maar de Lezer dient te weten, dat zodanige steenen als enkele keyen of keytjes, zomtyds hier of daar en meest buiten de mynen worden gevonden. Van zodanig een Steen spreekt *Antonius de Herrera*, Koninglyke Historischryver van de *Spaansche Westindien*, als van een wonder, om deszelfs grootte en rykdom. Deze goud-key leide aan de oever van de zee niet ver van de nieuwe Mynen op *Hispaniola*, en wierd van een *Indiaan* by geval ontdekt; deze steen was overal met goudkorlen zeer doorsprenkelt, en zo doormengt, dat de Steen-Substantie en de Goud-Substantie als vereenigt in malkander ingegroeit en ingelyft schein, in diervoegen, dat zy in die landen oordeelen, dat de Goud-Substantie van deze key of steen-substantie groeit, en dat

dat het zuiverste en metaalachtigste van zodanige goudkeyen door langen tyd in zyn grond in goud verandert en vergroeit. Diergelyke goudsteentjes worden in de Kabinetten der Liefhebbers ook hier en daar als Rariteiten bewaart. De key, hier boven gemelt, wierd zeer groot en zo ryk bevonden, dat het meeste gedeelte goud was, en wierd ten voordeele des Konings van Spanjen, van de Eigenaars, welker arbeider dezelve geyonden hadde; voor geld gekogt, en zy hebben het zelve 3600 *Pesos* waardig bevonden, hoewel het zelve, met noch tweemaal hondert duizend *Pesos* in goud, dewelke met een Vloot in 't jaar 1502. van *Hispaniola* na *Cudix* zouden over steeken, door een ongehoort onweer in de reis is gebleven. De Goud-mynen op *Hispaniola* wierden Oude en Nieuwe genaamt. De Oude, en daar de Indianen van onbedenkelyke tyden te voren goud hadden uitgehaalt, leiden in het zo genaamde Koninglyke Veld, onder de naam van de Mynen van *Cibao*; en de Nieuwe Mynen, die na deze ontdekt waren, leiden by *St. Christoffel*; dog de Erts was ryker, en het goud was ook fynder in de Oude Mynen van *Cibao*, als in de Nieuwe Mynen van *St. Christoffel*.

— 18.

Wanneer de Lezer hier van de Mynen van *Cibao*, of van *St. Christoffel* hoort spreekken, moet hy zich zelve niet verbeelden, als of dit zodanige grouwzaame werken waren, als de Mynen in *Meissen*, of als de Goud-myn tot *Chremnitz* in de Bergen van *Hangaryen*,
daar

daarby de duizend jaaren in gewerkt is; of als de Mynen, dewelke ouwelings in Spanjen; en zelfs al ten tyde van *Hannibal* gegraven wierden, veel minder, als de Mynwerken der *Ægyptenaaren*, daar *Diodorus Siculus* van verhaalt, daar ten minsten ten tyde van *Moses* al in gewerkt is. O neen, de Oude West-indianen of Amerikanen, en alle deze Eilanders hadden zo veel trek niet tot het Goud, als de andere *Natiën* of volkeren van de overige drie Wereld-deelen, *Asia*, *Europa* en *Africa*, dewyl zy Kakao-nooten voor geld gebruikten.

19.

Op welk een wys zouden de aaloude Amerikanen ook eenige voortgang van belang in haare Mynwerken hebben kunnen verrichten, dewyl haar het yzer en de zwaare gereetschappen, en diergelyke breek-instrumenten ontbraken, en zy alles door harde en gescherpte steenen (aan hout, schoppen en steelen enz. vast gehecht) of door koper gereetschap moesten verrichten: daar in tegendeel uit de Bergwerken met voordeel niet te haalen is, als door behulp van grouwzame werktuigen, waterleidingen, molens, gemakkelyke doorgravingen, tot uit-en ingang van de Metaal-aderen, en oneindige gereetschappen, gelyk ik na dezen op zyn tyd zal toonen.

20.

De Indianen hadden niet alleen groot gebrek aan diergelyke gereetschappen en werktuigen, maar zelfs de Spanjaarden; geldende een

een yzer staafje van twee of drie ponden zwaar vyf ryksdaalders, en een schop twaalf en zomtyds vyftien ryksdaalders, en zo vervolgens in die tyden alles wat zy tot deze Mynwerken van nooden hadden. Hier door wierden veel luye of gierige Spanjaarden, dewelke uit *Castilie* met haar Huisgezin overtrokken, om goud (zo zy dachten) te gaan haalen uit de Mynen, meenende dat het goud daar zoo maar opgeschept wierd, bedrogen. Maar als zy het werk ondervonden, droopen de meeste weer na de vleeschpotten van Spanjen.

21.

De meeste voordeelen dan van 't goud enz. dewelke de Spanjaarden verkreegen, eer zy noch meester van 't vaste Land van Amerika waren, wierden voortgebragt uit het inruylen van goud voor alderhande Europische snuisteryen en *Galanteritjes*, dog dit goud bragt altyd niet evenveel aan, en was altyd niet even zuiver of fyn. Tot deze ruylebuit wierden evenwel veel schepen uitgerust van *particulieren* zo tot Kadix als elders. Zelfs dede de Groot-Admiraal Kolumbus met zyn beide Broeders noch een tocht voor de vierde maal in den jaare 1503. om nieuwe Landen te ontdekken, gelyk zy ook veele landen en kusten aan de vaste kust ontdekten, en veel goud verkreegen, als by voorbeeld; tot *Burizan* dat by *Porto bello* legt; kreegen zy door inruyling voor drie dozyn schellen negentig marken Gouds.

22.

Na dat de zaaken op *Hispaniola* een weinig
in

in beter staat waren gebragt, en in den jaare 1506 *Rodrigues d' Alcazar* door de Koning van Spanjen tot Opziender der Goud-winning was aangestelt, wierden aldaar vier Goudsmelteryen opgerecht, teweten twee Goudsmelteryen in de Stad *Bona Avontura*, in de welke het goud gesmolten wierd, dat daar naast aangelegen uit nieuwe Mynen getrokken wierd, en twee goudsmelteryen in de Stad *de la Vega* of *Conception*, in dewelke het goud gesmolten wierd, dat uit de ryke Mynen van *Cibao* wierd uitgemeubelt. Deze smelteryen van *la Vega* bragten het meeste goud op, dog alle deze vier smelteryen bragten jaarlyks op aan goud in dit Eiland *Hispaniola* vierhondert en zestig duizend *Pesos*.

23.

Behalven het goudryke Eiland *Hispaniola*, wierd ook noch een volkplanting der Spanjaarden gedaan in 't jaar 1508. op het Eiland *St. Jan*, dit legt van de westelykste hoek van *Hispaniola* twaalf mylen ver, het heeft zeer grouwzaame hooge bergen en hooge heuvels, maar weinig vlakten, en verscheide goudryke rivieren. Hier legt tegenwoordig *Portorico*, een schoone Haven-stad, en Bisschoppelyke Zetel. Het Eiland is ten minsten veertig mylen in de lengte, en vyftien à zestien in de breedte, de geheele omtrek omtrent hondert en twintig mylen; de gansche kust ten zuiden daar was zeer veel goud te vinden, dog echter niet zo veel, als op *Hispaniola*, noch van zo goeden waarde, hoewel na
ver-

verloop van een jaar à twee de goudmynen van *St. Jan* zeer wel begonden op te neemen, en veel goud opbragten.

24.

Na de Dood van den Heldhaftigen en zeer wyzen *Christoffel Kolumbus*, wierd zyn Zoon *Diego Kolumbus* Groot Admiraal en Onderkoning van de *Westindien*, na veel pleiten en martelen tegen zyns Vaders en zyne eigen vyanden, en wel voornamentlyk door een houwelyk met een van de eerste *Familien* van 't Ryk: hy vestigde zich in 't jaar 1510 op *Hispaniola*, in welk jaar het eerste goud op *Hispaniola* geslagen wierd. *De Herrera* tekent op dit jaar aan, dat zy eenige onbepaalde stukken, zo als het hun goed dacht, in verscheide soorten van waarde van goud, en ook andere zeer dun, en die gemunt met de wapens van de Koning sloegen.

25.

De Admiraal *Diego Kolumbus* liet in 't jaar 1510. het Eiland *Jamaica* bevolken door *Juan d' Ezquebel*; in dit Eiland word weinig goud gevonden, maar het Katoen valt hier zeer overvloedig, en schoonder als elders.

26.

Tusschen het jaar 1510 en 1511. dog wel meest in 't jaar 1511 vestigde *Vasco Nunes*, benevens andere *Kastilianen*, de zetel des Konings van Spanjen op de vaste kust van *America*, by en op de Land-engte van *Darien*, daar zy met verscheide kleine Koningjes of *Casiques* vriendschap maakten, en *presenten* kreegen van veele goude Vaten, dewelke alle

zeer konstig gemaakt waren, en kreegen hier aldereerst kennisse van de Zuidzee, aan de andere zyde van de Land-engte van *Darien* gelegen, als ook van het grouwzaame groote zilverryk Land en Keizerryk van *Peru*, en van de welgemaniertheid der magtige Volkeren van 't vaste Land, en dat deszelfs rykdommen zo groot waren, dat zelfs de gemeene lieden uit goude en zilvere vaten en tafel-huisraad aten en dronken.

27.

Zo ras nu in den jaare 1511. deze Spanjaarden wat meerder onderzoek gedaan hadden op de vaste Kust, omtrent en in de landengte van *Darien*, zond *Vasco Nunes* aan de Groot Admiraal *Kolumbus* op *Hispaniola* voor 't aandeel van de Koning (zynde een vyfde part van haare *Conquesten*) drie hondert marken gouds (dat vyftien duizend *Pesos* waren) tot een proefje van de Rykdom dezer Indianen; zo dat door 't ontdekken van deze Landengte van *Darien* op de vaste kust van *America*, de deure geopent wierd, waar door naderhand zulke onnoemelyke schatten van goud en zilver in Europa overgebracht zyn.

28.

In dit zelfde jaar 1511. liet de Groot Admiraal *Diego Kolumbus* ook het overgroot Eiland *Kuba* bevolken door *Diego Velasquez*, volgens de Aantekeningen van onzen meermaal aangehaalden *Antonius de Herrera*, dewelke ik in alles hebbe gevolgt, dewyl aan een iegelyk genoeg bekend is de groote oprechtigheid van deze Spaanschen Historischryver,

fchryver, die het vermogen en de wysheid heeft gehad, en de vrymoedigheid om de mislagen van zyn eigen Natie wel ernstiglyk aan te tekenen en te bestraffen.

29.

De lengte van dit groot Eiland *Kuba* is tweehondert en dertig mylen te lande gereist, het is het overvloedigste in leeftocht van alle de andere Eilanden, en heeft goud-ryke Rivieren, en Goud-erts in de bergen, doggoud met wat koper gemengt, is voorzien met heerlyke Vlaktens, Valleyen, Dalen, Boschen, Binnen - Eilanden, Meeren, is ongemeen Vischryk, en heeft grouwzaame hooge Bergen en Rotzen.

30.

Ik zal de ontdekking van kleine Eilanden, of geringe Landen en voorvallen niet aanmerken, maar in deze Verhandeling van de ontdekkinge des Gouds en Goudmynen van Amerika, te gelyk aantekenen de voornaamste eerste ontdekkingen en volkplantingen. Ik geloof niet, dat het myn Lezer onaangenaam zal zyn, dat ik zulke aanmerkelyke zaaken in myne verhandeling inschikke, dewyl dezelve byna voor een iegelyk Liefhebber waardig zyn gekent en geweten te worden, als by voorbeeld: dat de dapperen *Juan Ponzode Leon*, dewelke de volkplanting van 't goudryk Eiland *St. Jan* hadde ondernomen, en in ordre gebragt, in 't jaar 1512. de vermaarde Kust van 't vaste Land *Florida* ontdekte, en hoe *Vasco Nunes* in 't jaar 1513. ondernomen heeft, de Land-engte van

Darien dwars door tereizen, en de Zuidzee van Amerika te ontdekken, het welke hy gelukkiglyk uitvoerde, trekkende door verscheide *Districten* en Koningrykjes van verscheide *Caciques* met hondert en tachtig Kastilianen, en duizend Indianen, dewelke de last droegen. Hier stelde *Nunes*, na dat hy verscheide Koningjes, die hem wederstand booden, overwonnen hadde, en onnoemelyk veel goud door hem en andere tot buyt gemaakt wierd, een teken van de bezitneming van deze geheele Zuidzee, met alle zyn aangrenzende Koningryken en Landen, in de naam van de Kroon van Spanje. Doe *Nunes* deze Zee ontdekte, ging hy zeer veel wegen om, maar in 't jaar 1514. bevond *Franciscus Bezerra*, dat de Zuidzee maar 26 mylen van de Noordzee aflegt, en dat *America* hier zo smal is.

31.

In het jaar 1514. ontdekte *Diego Velasquez*, by de haven en bergen van *Xagua* op het Eiland *Kuba*, eenige zeer ryke goudmynen, en deze goudmynen wierden veel ryker geacht, als die van *Cibao* op *Hispaniola*, alhoewel die tot dezen tyd toe noch de rykste en de beste waren geweest; waar noch by kwam, dat deze mynen van *Xagua* op het Eiland *Kuba* veel fynder en zachter goud uitleverden, als die van *Cibao*.

32.

In den jaare 1518. ontdekte *Juan de Gryalva* nieuw Spanje, en de Keizer *Motexuma* kreeg kennisse van de Spanjaarden; maar onder

der alle de Kastiliaansche Helden is (buiten *Christoffel Kolumbus*) niemand gevonden, dewelke grootere verrichtingen heeft uitgevoerd, en betere Landen aan de Spaansche Kroon gehecht, als *Ferdinandus Cortes*, een Man, door wiens weergaloos beleid en doortrapt verstand geheel Noorder Spaansch Amerika, als de *Republicq* van *Tlascala*, het overgroot en magtig Keizerryk van *Mexico*, en ontelbaare Landen en Staaten, onder de magt en Heerschappy van de Kroon van Spanjen, met weinig volk en onkosten zyn gebragt.

33.

Ferdinandus Cortes vertrok in'tjaar 1519. met een vloot van twaalf lichte sloopjes, door *Diego Velasquez* Opperbevelhebber op *Kuba* uitgerust voor 20000 dukaten, medenemende 508 Soldaten, 110 zo Kapiteinen als sloopbediende en Matroozen, 16 paarden, 45 Schutters, 10 metale stukken Kanon, 4 Valkonetten, en voorraad van Kruid, Kogels, geweer en *Victualie* enz. om daar mede over te steeken na de vaste kust; en alshoon deze tocht al tweemaal ongelukkiglyk ondernomen was geweest door *Franciscus Hernandez de Cordova* en *Juan de Gryalva*, steunde *Cortes* op zyn godvruchtigheid, deugd en beleid.

34.

De Golf, dewelke *Cortes* moest oversteecken, om van 't Eiland *Kuba* op 't vasteland en de uitspringende hoek van *Jucatan* over te zeilen, legt in de *Mexicaansche* zee, en is voor aan de Golf van *Mexico*. *Ferdinandus*
 V 3 *Cortes*

Cortes was hier naauwlyks aan land gestapt, of wierd gewaar, dat hier vry wat meer was op te doen, als in alle andere Landen tot noch toe bekend, want hy ontving tot een *present* in alderhande goude vaten en konststukken over de vierhondert ponden gouds van een klein Koningje; en kort daar na (dieper met zyn Legertje in 't Land indringende) van een Bevelhebber van *Motezuma*, dewelke toen Keizer was over het groot en magtig Keizerryk van *Mexico*, groote geschenken van goud, konstiglyk gewerkt, Katoene Lywaaten, geestig gewerkte plumadien, en andere Stoffen, dewelke haar tot bewys verstrekten, dat zy hier veel gereguleerder en verstandiger menschen, en Koningryken of Gemeene-besten stonden te ontmoeten.

35.

De plaats, daar de vermaarde *Ferdinandus Cortes* toen met zyn Legertje zich neder hadde geslagen, en daar hy met de Landvoogd van *Motezuma*, die aldaar gebood, sprak, was zeven dagen reizens van de Keizerlyke Hoofdstad *Mexico*, in dewelke *Motezuma* zyn Hof en verblyf hadde; hier van daan zond *Cortes* een geschenk aan den Keizer *Motezuma*, dewelke hem na verloop van den behoorlyken tyd een geschenk wederom zond van alderhande konst-gewrochten en ongewoone Rariteiten, benevens zo aan bewerkt als onbekerkt goud over de vyf en twintig duizend *Pesos* waardig, het welk *Cortes* wederom met een geschenk van Europische Rariteiten beantwoorde. Maar dewyl de Keizer
niet

niet anders beoogde , als dat deze vremde gasten uit zyn land zouden vertrekken , liet hy zulks zeer ernstig aan *Cortes* bidden en verzoeken , terwyl hy zyne Geschenken verdubbelde ; maar *Ferdinandus Cortes* had geheel andere voornemens in zyn eerzuchtig gemoed , en stichte de Volkplanting , dewelke hy *VERA CRUZ* noemde. Hier van daar vertrok hy voort in de Landen van de *Cacique* van *Zempoala* , en wierd van den zelve beschonken met goud enz. ter waarde van 2000 Dukaten , en *Cortes* verstont van deze *Cacique* , dat door de groote Magt van *Motexuma* alle deze omleggende Koningjes en *Republiques* eerst onlangs in zyn geweld waren gebragt , gelyk de groote Landstreek *TOTONAGAP* ; en dat *Motexuma* een Tyran was , en in een gedurigen oorlog met de Gemeene - besten van *TLASCALA* , *GUAXOCINGO* en *COLULA* , en dat hy dertig *Vasalen* onder hem hadde , dewelke elk hondertduizend gewapende Mannen konden te velde brengen.

36.

Ferdinandus Cortes wist zich zo behendig van deze gesteltheit der zaaken te bedienen , en yder een tegens *Motexuma* op te hitzen , en een Verbond met de groot - magtige *Republicq* van *Tlascala* , en met de *Zempolanen* en andere (na verscheide gelukkige slagen) op te rechten , en zodanig , dat hy Veldheer over de magtige Legers van alle deze Indianen werd , en *Mexico* gaat belegeren. En dat deze *Republiques* van geen klein belang waren , blykt , om dat alleenig in de Stad

Tlascala hondert en vyftig duizend Huisgezinnen woonden, en in de Stad *Colula* 20000 Huizen waren enz. De gefchenken, de rykdommen, en het goud, dat van alle kanten aan *Cortes* op deze tocht wierden gebragt, zy onbeschryfelyk en ongelooflyk.

37.

Ferdinand Cortes wift door list in *Mexico* te koomen, daar hy kwanzuis van *Moteczuma* vriendelyk ontvangen wierd op den 8 November 1519. Deze Stad was vol groote Huizen, Paleizen, en onuitsprekelyke rykdommen, begrypende in zich zestig duizend Huizen; en behalven deze Stad hadde *Moteczuma* onder zyn gebied hondert groote Hoofdsteden, behalven ontelbaare kleine Steden en Vlekken, Dorpen, Gehuchten enz. Zyn Gebied strekte zich uit in de breedte van de Noordzee tot aan de Zuidzee van *America*, en tweehondert mylen in de lengte landwaart in. Elk Huis wierd in *Mexico* door 2. 4. à 6. Huisgezinnen bewoont, waar uit te besluiten is, welk een ontelbaare menigte menschen in *Mexico* moeten geleefd hebben, doen *Cortes* het zeltde veroverde. Ik zal niet verhaalen, welke Waaren en Kostelykheden tot *Mexico* waren, en van alle kanten toe vloeiden en te markt kwamen, omdat ik alleenlyk maar myn oogmerk hebbe, om van het Goud te handelen, en aan te wyzen, door welk een weg Europa zo overvloedig van goud voorzien is geworden, als wy het zelve tegenswoordig beleven. Onder de voornaamste kostelykheden, dewelke te

Me-

Mexico op de markt openbaar te koop kwamen, was dan mede het goud in eengrootten overvloed, zo in goude werkstukken, zaaken met goud doorwerkt, als ook goud in baaren en platen, benevens zeer konstige gemaakte werkstukken van Goud met edele gesteentens ingelegt en bezet; in de Stad van *Mexico* waren de konstigste Goudsmeden des werelds. *Antonius de Herrera* zegt: de Werkmeesters in deze konst brengen achthoekige Schotels te markt, een vierde goud, en 't ander zilver, niet gesoudeert, maar gesmolten, en in 't smelten aangehecht, 't welk zeer moeyelyk te doen is; zy gooten ook Visschen, waar van de eene schubbe van zilver en de ander van goud was; zy gooten verscheide dieren zeer levendig uit in *massif* goud, en werkten zo veel verwonderens waardige konststukken, dat ik alles niet verhaalen kan.

38.

Behalven alle deze groote Rykdommen, waren de Schatkamers van den Keizer *Motezuma* zo vol schatten, dat ALONSO D' OJEDA in zyn gedenkschriften zegt, dat dezelve niet te waardeeren waren, alhoewel hy dezelve met zyn oogen gezien hadde, en deze wierden alle onder de Spanjaarden verdeelt, zelfs de Schellen en andere Cieraaden in de Tempels waren van goud. Al dit goud werd vergadert, en was gevonden en door lange tyden uit de mynen en rivieren gehaalt, wel meest op drie byzondere plaatzen, eerstelyk in 't Landschap ZACATULA, tien, of twaalf

dag reizens na 't zuiden van Mexico afgelegen, en ook in verscheide Rivieren; en ook in een ander Landschap CHINANTHLA genaamt, niet ver van 't Landschap *Zacatula*; en ten derden, by de ZAPOTECAS, het welk alles door de behendigheid van *Cortes* ontdekt wierd. In ZACATULA wierden de Rivieren zeer goudryk, en de Mynen zeer goed bevonden. Het goud in de Mynen van *Chinantla* wierd ook zeer goed en ryk bevonden. Op de grenscheiding van de Stad *Yzucan* wierden ook goudmynen gevonden. Derykdommen waren zo groot, dat *Cortes* onder de Soldaaten enz. een uitdeeling deed van zes hondert duizend *Pesos* aan goud, behalven het zilver en andere kostelykheden.

39.

Het is zeker, dat de Spanjaarden zelfs oorzaak zyn geweest, dat veele Rykdommen verloren zyn geworden, dewelke zy anders door list en zachtigheid van de *Mexicanen* zouden gekregen hebben, maar de Groot Gezachhebber van *Kuba* DIEGO VELASQUEZ (die *Cortes* vloot eerst zelfs hadde uitgerust) nu tegens *Cortes* opgeruyt zynde, trachte zyn gelukkige voortgang in *Nieuw Spanje* te stremmen, en zond dierhalven een vloot van elf Schepen en zeven Brigantyns van *Kuba*, onder het gezach van PANFILIO DE NERVAAS, benevens achthondert voetknechten, vyfen tachtig Ruiters, twaalf stukken Kanon en alderhande oorlogs gereetschap. Zo ras *Cortes* hoorde, dat deze troepen aangeland waren, trok hy met zyn beste Manschap uit Mexico,

en overviel het Legertje van *Zeruaas* onverwacht, nam hem zelfs door een krygslift gevangen, en lokte het geheele Legertje van *Zeruaas* in zyn dienst over; waar door *Cortes* een Magt van duizend voetknechten en hondert Ruiters gebod, maar hadde het ongeluk, dat de *Mexicanen* in zyn afzyn opstonden, veel verwarring tegen die gene, dewelke *Cortes* in *Mexico* gelaten hadde, aanrechten, en hier door raakte alles het onderste boven in de Stad *Mexico*, en daar geschiedden verscheide bloedige slachtingen, veel huizen wierden verbrandt, veel kostelykheden en goederen geraakten weg, en wierden van de Indianen begraven. *Moteczuma*, dewelke door *Cortes* gevangen wierd gehouden, wilde de *Mexicanen* door een aanspraak, van een *balcon* gedaan, bevredigen, maar wierd met een steen in de slaap van zyn hoofd zodanig gekwetst, dat die ontzachelyke en grootmagtige *Monarch*, vyf dagen daar na zyn leven verloor.

40.

De Spanjaarden hier door in benauwtheid geraakt, trachtten by nacht *Mexico* te verlaaten en te ontvluchten, maar wierden zodanig gehavent, dat zy tweehondert man, zes en veertig paarden, al haar *bagage* en geschut enz. verloren, en ontkwamen ter naauwer nood met haar goud uit die Keizerlyke Hofstad *Mexico*; dog *Cortes* wist na veel wederwaardigheden en ongemakken dit alles te boven te koomen, en door zyne Bondgenooten van de magtige *Republicq* van *Tlascala* en

Te-

Tepeaca, en veele andere gesterkt, *Mexico* wederom door geweld van wapenen te bemagtigen, dog echter niet als na een hartnekkige en bloedige wederstand en langdurige belegering; want de belegering van *Mexico* duurde tachtig dagen, dewyl zy gedurig te rug en uit de Stad wierden geslagen in zestig verscheide bloedige slagen. Het Leger van *Cortes* bestond uit tweehondert duizend Indiaansche Bontgenooten, negen hondert Spaansche Voetknechten, tachtig Ruiters, zeventien stukken geschut, dertien *Brigantins* om op het Meer van *Mexico* te dienen, en zes duizend *Canoës*. In alle deze slagen wierden van tyd tot tyd over de hondert duizend *Mexicanen* gedood, en de Stad ging over opeen Dingsdag den 13. Augustus 1521, welke dag hedendaags noch jaarlyks in *Mexico* word gevierd: en dus kwam die ontzachelyke *Monarchy* en het goudryke Noorder *America* in handen der Spanjaarden.

41.

De Koning van Spanje verklaarde *Ferdinand Cortes* (in weerwil van alle zyne vyanden) tot Opperbevelhebber van geheel Nieuw Spanje, door welke eer *Cortes* aangezet, niet ruste met het ontdekken van nieuwe landen, en het vergaderen van schatten, waar van hy het vyfde deel, als des Konings aandeel, aan zyn Majesteit zond; behalven dat noch yder een geloofde, dat *Cortes* meer schatten overhield en bezat, als in dien tyd eenig Vorst in geheel Europa. En om een staaltje te geven van de Rykdommen, dewelke

ke de Spanjaarden toen al uit de Indiën trokken, zy aan den Lezer kennelyk, dat in 't jaar 1526. met een vloot van 7 Schepen, alleen als een vyfdedeel voor de Koning overkwam (behalven de Conchenilje, Caffia, Huiden) 51082 *Pesos* in goud, 350 mark gemeene Paarlen, 183 uitgezochte Paarlen, 5 natuurlyke goude iteenen, nevens een Paarl van een onschatbaare waarde, dit alles overgebragt alleenlyk uit het eene Eiland *Hispaniola*, onder de Bevelhebber *Juan Ortiz de Matienzo*.

42.

Op deze wyze en in dien tyd (gelyk ik getoont hebbe) zyn die onuitputtelyke Goudmagazynen voor Europa in de landen en onder de heerschappy van de Koning van Spanje geraakt. Hoewel echter in vergelyking van dit alles de grootste Goud- en Zilver-schuuren van *America* toen noch onbekent waren, hebben de Spanjaarden van dat onmeetlyk groot uitgestrekt Werelds-deel, niet anders als de Eilanden in de Noordzee van *America*, het vaste Land van Noorder *America*, zo meest aan de kant van de Noordzee gelegen en een weinig aan de zyde der Zuidzee, ontdekt; maar op dat de Lezer naauwkeuriger kennisse van de oorzaak des overvloeds ende der rykdommen van Europa zoude verkrygen, zal ik kortelyk mede deelen, door wie en in welke tyden de ryke Mynen en Landen van *Peru*, en van 't Zuidelyk gedeelte van *America*, aan de zyde der Zuidzee of *Mare del Sur* gelegen, zyn ontdekt.

In

In het jaar 1526. hadden de Spanjaarden *Panama*, gelegen aan de Zuidzee aan 't vastte land dicht by het Paarel-eiland, schuins over *Porto Bello*, dat aan de Noordzee legt, beide op de Land-engte van *Darien*, reets in de hoedanigheid van een Stad gebragt. In deze Stad woonden toen drieryke Mannen, namentlyk FRANCISCUS PIZARRUS, DIDACUS ALMAGRUS, en FERDINANDUS LUQUES een Priester; deze rultten met makanderen twee Schepen uit, bemanden dezelve met tweehondert en twintig Spaansche Krygsknechten, en stevenden op de Zuidzee, onder 't gebied van *Pizarrus* en *Almagrus*, ter ontdekkinge van 't Goud-en Zilver-ryke Keizerryk van *Peru* en de kusten van *Ghili*, van welkers onmeetlyke rykdommen zy van alle zyden verftendigt wierden. Het Schip van *Pizarrus* kwam afgemat, en vol gekwetsten en bloedige koppen wederom, maar *Almagrus* op een andere kust geweest hebbende, hadde een *present* van 3000 Dukaten gekregen, dat hy medebragt, en veel vriendschap ontvangen, maar mede ter plaatze koomende, daar *Pizarrus* te gast geweest hadde, verloor hy zyn eene oog, en zyn volk wierd lelyk toegetakelt. Zy vervatten de reis voor de tweedemaal, terwyl de Priester *Ferdinandus Luques* te *Panama* al vast met veel smert na de schatten zat te wachten, maar zy kwamen wederom van een ongelukkige reistocht t' huis.

44.

Franciscus Pizarrus snuift 'er eindelyk met zyn Schip met maar zeer weinig krygslieden alleen op uit, dewyl yder door de voorste gevallen afgeschrikt was, en arriveert gelukkiglyk tot *TUMBEZ*, tegenswoordig *Cabo Blanco* genaamt. De Indianen van *Tumbez* ontvingen de Spanjaarden met groote vriendschap, bragten dezelve in haare Tempelen, daar zy groote Rykdommen en vercierzels zagen, waar op *Pizarrus* na Spanjen vertrekt, en verkrygt door Keizer Karel de vyfde (toen ter tyd Spaansch Koning) het Oppergezachheberschap van geheel *Peru*.

45.

Met deze *Commissie* voorzien, land *Pizarrus* voor eerst op het Eiland *Puna*, dat dicht aan de kust van *Tumbez* gevonden word, daar hy alles rooft en steelt wat los en vast was; daar na tot *Tumbez* koomende te landen, vind hy wederstand, dog slaat de *Tumbeziannen*, neemt haar Stad in, en berooft haar Tempel, en verkrygt onnoemelyke schatten van Goud en Zilver. De Keizer van geheel *Peru* *ATTABALIBA* hield op dien tyd zyn Hof tot *CASSIAMALCA*, niet heel ver van de plaats, daar tegenwoordig *LIMA* gevonden word. Deze, zo ras hy gehoord hadde, dat een vremde *Natie* in zyne Heerschappyen gevallen was, gebod, dat dezeive datelyk moest vertrekken. Dog de volkeren van het Landschap *CHIARA*, dicht gelegen daar nu in *Peru* *Valladolid* legt, die zeer verbolgen op *Attabaliba* waren, begunstigten de Spanjaarden, die

die recht op CASSIAMALCA aantrokken, in haaren tocht.

46.

Attabaliba kwam met een magtig Heir de Spanjaarden te gemoet, dog wierd geslagen en gevangen genomen, in welke verovering de Spanjaarden aan goude en zilvere vaten hondert duizend dukaten, en een konststuk van twee hondert ponden gouds waardig tot buyt verkreegen. Maar dit alles was zeer gering by het Rantzoen of losgeld voor de Perzoon van den Keizer *Attabaliba*, daar *Pizarrus* voor bedong een zaal ter lengte en breedte van drie vademen vol goud en zilvere vaten en konstwerken, en die opgestapelt ter hoogte van anderhalve vadem; het welke door ordre van *Attabaliba* van alle gewesten, namentlyk van QUITO, van PACHACAMA en van CUSCO, dat wel twee hondert mylen van *Cassiamalca* afleide, als elders door zyne Onderdaanen aangebragt wierd. Dit goud en zilver wierd gewogen, en men bevond tien duizend ponden gouds, en zes en twintig duizend ponden zilver aangebragt te zyn. Het vyfde deel van alles op 600000. Kroonen geschat, wierd aan de Keizer toegedeelt, elke Ruitser ontving in goud 13050 kroonen, nevens 360 ponden zilvers; yder Soldaat in goud 6075 kroonen, nevens 180 ponden zilvers; en onder de Hopmannen en Bevelhebbers viel voor yder van 45000 tot 60000 kroonen ten deel. Maar *Franciscus Pizarrus*, die een bloedgierige Tyran was, brak zyn woord, en liet den Keizer *Attibaliba* tegens

tegens gegeven trouw doodwurgen. Datelyk hier na neemen de Spanjaarden de Stad *Cusco* in, en verkrygen noch grooter buyt, als te vooren gemelt is. Maar de Tyran *Pizarrus* wierd tot zyn welverdiende straf in een oproer gedood, en zyn beide Broeders als verraders gestraft, om dat zy tegens de Keizer of Koning van Spanje opgestaan waren; en dus wierd het magtig Keizerryk *Peru* aan de Kroon van Spanjen gehecht, onder de Regering van Keizer Karel de vyfde. De nette optelling der rykdommen, dewelke de Spanjaarden uit dit Keizerryk *Peru* haalden, de moorden, doodslagen en burgerlyke oorlogen onder malkander, en haare wreedheden tegens de *Peruanen* zal ik niet byzonder melden, om dat zulks geheel buiten myn bestek is.

47.

De berichten, dewelke de Spanjaarden van de *Peruanen* hebben kunnen krygen, omtrent haare konsten van in het Goud te werken, luiden, dat deze Handwerken van Gouden Zilverfmeeden wel meest zyn begonnen te bloeyen onder de *Yncas* of eerste Koningen van *Peru*; deze begerig na konst-stukken, lieten voor de Goudfmeden overal werkplaatzen oprechten. De Spanjaarts getuigen, dat zy zulke konstig-gewerkte stukken by deze *Peruanen* hebben gevonden, dat dezelve ten hoogsten verwonderlyk waren, bestaande in schoone vaten, kandelaaren, fonteynen, beelden, en andere konststukken na Menschen, Visschen, Dieren, Bloemen,

Kruiden, Gewassen en Vruchten, en Kerkcieraaden enz. Zy gebruikten zeer weinig gereetschap, haar smeltovens waren van leem opgebouwt, en haar smeltkroezen van zekere aarde, en haar blaasbalken van hol en zeer dik ried.

48.

Het is zeer aanmerkelyk, dat op de meeste plaatzen in *America* goud word gevonden, zo wel ten Noorden de Middaglyn in *America*, als in *Zuider America*; en op de Eilanden zelts, getuigen de Franschen, dat zy in de eerste ontdekkinge van de kust van *Florida* Goud-erts in de bergen vonden, en Goud onder het zand van de Rivieren, dewelke van deze bergen afvloeyen, dog echter niet zeer ryk, maar de mynen en vloeden van *Porto Rico* waren ongemeen Goudryk, toen de Spanjaarden daar eerst in begonnen te werken. Ja wy hooren dagelyks, dat de *Portugeesche* Vlooten, die uit *Brazil* t'huis koomen, veel Goud, dat uit de bergen en rivieren van hoog *Brazil* gemeubelt word, rykelyk beginnen t'huis te brengen: en zeer verre na het Zuiden in het Landschap van *Aranco*, en in het Eiland *Mocha* in de Zuidzee worden veel ryke Goudmynen en ertzen gevonden, en overal tusschen *Chili* en het Land van *Maggellanes*. Ik zal alle de plaatzen, daer het Goud gevonden word in *America*, noch haar meerder of minder rykdom van Goud-erts nu niet aantekenen, maar ik laat dit over, tot dat ik van het Zilver koome te handelen. Ook zal ik niet meerder vervolgen, op welk
een

een wyze de andere plaatzen van *America* zyn ontdekt, zo door de Spanjaarden, Portugezen, Franschen, Engelschen, als Nederlanders enz. maar dit heeft de Lezer na dezen dog ook zeer kort en beknopt in de verhandeling van 't Zilver te verwachten. Ik zal noch maar eenige zaaken van 't Amerikaansche goud aanmerken, en dan deze tweede Verhandeling sluiten.

49.

Daar is dikwils onderzocht, of de Mynstoffen, Ertzen of Metaalen groeyen, maar de Lieden van ondervinding zyn niet onder dezen twist, dewyl de bevinding onwedsprekelyk leert, dat de ertzen en metaalen groeyen op de manier als de boomen en de planten, verspreidende haare takken overal door de Steenrotzen, van dewelke zy haar voedzel ontvangen, gelyk een boom van de aarde, in dewelke dezelve staat te groeyen.

50.

In geheel *America* worden alderhande soort van Metaalen gevonden, als van Koper, Yzer, Loodt, Tin, Kwikzilver, Zilver en Goud, maar in het groot Koningryk *Peru*, en op de kust van *Chili* worden eigentlyk de meeste ertzen van goud, zilver, en kwikzilver gevonden, en in *Chili* wel het meeste goud, gelyk de oog-getuige (a) *Joseph de Acosta* van die zaaken overal bevestigt en verklaart, dat door geheel *Peru* deze Metaalen als verspreit leggen, en het geheele

X 2

aard-

(a) Ziet Deszelfs Natuurlyke Historie van Westindien, IV. Boek 2 Kapittel.

aardryk als met dezelve doorzaait is, en dat veel meer, als men ouwelings of hedendaags by eenig Schryver van andere Landen te lezen vint.

51.

Gelyk ik voor dezen getoont hebbe, dat Metaalryke, Goud- of Zilverryke Gewesten overal zeer onvruchtbaar zyn, word zulks ook in de Westindien waar bevonden, want de Goud- en Zilverryke Gewesten van *America* zyn alle zeer onvruchtbaar, woest, droog, hoo, en vol ontoegangkelyke bergen, ongeschikte steenroizen, en zeer ongetemperde en ongezonde luchten.

52.

De Acofta verhaalt, dat in zyn tyd het Goud in *America* op drierhande manieren wierd uitgemeubelt. Het eerste is't Korrelgoud, dat in korlen of groote greinen gevonden word, alleen en zuiver; deze Goud-korlen, zegt *de Acofta*, zyn door malkander zomtyds als een zaad van een Meloen, of wel van een Kawoerde, en zomtyds grooter. Hy getuigt zelfs (dog dit gebeurt zelden) goudkorlen gezien te hebben van eenige ponden zwaar; deze goudkorlen worden in vergelyking van het andere goud zelden gevonden, maar zyn zo zuiver, dat zy geen nader zuivering van het vuur van noden hebben.

53.

Het tweede foort van Goud, dat in de Westindien gevonden word, is in de Steenen of Rotzen, daar de aderen van dit Goud-erts doorloopen; dit goud-erts word eigentlyk de Goud-

Goud-steen genaamt, maar is ongelooflyk zwaar en taai te bewerken, en wanneer het al met ongelooflyk veel moeite, kosten, en grooten arbeid uit de zwaare Steenrotzen en Bergen is uitgehakt, is het noch een zwaare zaak het goud van zyn erts of steen te scheiden en te zuiveren.

54.

Deze goud-steen of liever goud-erts, dewelke tusschen het steen-rotzig en metaal-hart gebergte aders-gewys en taks-gewys doorloopt, en onbegrypelyk vast daar mede verenigt ende verknocht is, word van een ongelooflyk onderscheid gevonden, maar het eerste onderscheid is in meerder of minder rykdom van goud, dewyl (gelyk ik te voren gemelt hebbe) zomtyds van deze goud-erts of goud-steen gevonden zyn boven op de grond, en ook wel aan de myn-aderen, dewelke een vyfde, vierde, derde, ja zelfs de helft zuiver goud uitleverden. *De Acofta* getuigt ook dit zelfde, zeggende: ik hebbe aan de Mynen van *Caruna* in 't *Gouvernement* van *Salinos* Goud-steen gezien, die zeer groot en gansch met goud doortoogen waren, ja zelfs zomtyds, dewelke wel de helft goud, en de andere helft steen uitleverden.

55.

Het derde foort van goud, dat in *America* gevonden word, is het Stof-goud, en word gevonden in het zand, dat in de rivieren of plaatzen, daar veel water over gelopen heeft, gevonden word, en dit is ook het geen in de *Indien* wel het

meeste van alle uitgehaalt en opgezocht word. Uit dit alles kan de Lezer zien, dat deze drie verscheide soorten van goud, even gelyk by de aaloude bekend en gevonden zyn geweest, gelyk ik te voren getoont hebbe, en dat zelfs in de oude tyden van het goud, dat gevonden, gezocht en uitgemeubelt wierd, het Stof of Rivier-zand-goud het gemeenzaamste en overvloedigste van de andere twee soorten was.

56.

De Acofta verhaalt, dat in de tyd, toen hy in Westindien woonde, en ook toen de Kastilianen daar eerst verscheenen, zeer veel goud in de Mynen en Rivieren van de Eilanden *Hispaniola*, *Cuba*, *Porto Rico*, gevonden wierd, maar dat echter in zyn tyd om de moeyelykheid van het opvisschen, en uitzoeken en uitwerken, en door gebrek der Inwoonders, daar niet op gearbeid wierd, maar dat in het Koningryk van *Chili*, in het Koningryk van *Quito*, en in 't nieuw Koningryk of Landschap van *Granade*, groote menigte goude uitgevischt en gezocht wierd, en dat het vermaartste was het Goud van *CARAVAYA* in *Peru*, en dat van *VALDIVIA* in *Chili*, dewyl het is van het hoogste *aloy*, te weten $23\frac{1}{2}$ Caraat, en zomtyds nog hooger, en dat ook het goud van *Veragua* voor zeer fyn gehouden wierd.

57.

De Acofta verhaalt, dat het goud gezuivert wierd met water en door lange spoelingen, als ook door kwikzilver, en mede door
sterk-

sterkwater, maar dewyl hy van die zaak geen naauwkeurige kennisse genoeg fchynt gehad te hebben, zal ik daar niet van melden. Wanneer het goud nu gezuivert was, wierden daar plaatjes, baartjes, of tichelen, of brooden van gegooten, om naar Spanjen gevoert te worden; want goud, dat noch in ftof of zant is, mag geenzins uit de Spaanfche Westindien worden uitgevoert. Want het kan niet eerder *gequinteert* worden, of een vyfde voor de Koning van Spanje afgedeelt, voor dat het wel gezuivert en gefmolten is. De Sommen van goud, dewelke uit *Indien* na Spanjen jaarlyks gebragt wierden, zegt *de Acosta*, zyn niet wel te fchatten, maar hy verhaalt, dat de Spaanfche Vloot, daar hy in 't jaar 1587 mede overkwam, in hadde twaalf kaffen goud, yder kaff van hondert pond aan goud, behalven noch duizend een hondert zes en vyftig marken gouds van nieuw Spanje, het welk alles alleen maar het deel voor de Koning was, buiten de overgroote *quantiteit* voor de *particuliere* Kooplieden.

58.

In *Peru* zyn verfcheide ryke Goud-wafchingen, maar zeer weinig Mynen van Goud-erts, daar nu in deze tegenwoordige tyd in gewerkt word; die nu bewerkt worden in dat geheel groote Koningryk, zyn in de Provintie van *Guanuco* na de kant van *Lima*, in de Provintie *Chicas* by de Stad *Taryya*, en te *Chuquiaguillo* omtrent twee uren van *la Pas*, en andere plaatzen daar omtrent

trent, volgens het getuigenisse van de Heer
(a) *Frezier*.

59.

De zelfde Heer *Frezier* getuigt, dat echter in *Peru* zeer ryke wasch-plaatzen zyn, daar 't Stof-goud, en zomtyds wel groote Korlen, die de Spanjaarden *Pepitas* noemen, uit het rivierzand en slyk vergadert en uitgewasschen worden; hy verhaalt, dat onder deze *Pepitas*, of goud-brokjes of korlen zomtyds (dog zeer zelden) zeer groote gevonden worden, als onder anderetwee, welker eene een brok goud was van 64 mark en eenige oncen zwaar, dewelke toen ter tyd gekocht wierd van de Grave van *Moncloa* Onderkoning van *Peru*, om het zelve te schenken aan den Koning van Spanjen. Het andere stuk goud geraakte in handen van *Don Juan de Mur* in het jaar 1710, terwyl hy *Corregidor* van *Arica* was, en weegde 45 mark, dog van 3 byzondere *Aloyen*, als van 11, van 18, en van 21 caraat, het geen in een en dezelfde klomp aanmerkelijk (na het zeggen van de Heer *Frezier*) word geacht.

60.

In het Koningryk van *Peru* valt veel meer Zilver, als elders in geheel *America*, maar wederom in het groote Koningryk van *Chili*, dat meerder naar het Zuiden toe legt, veel meer Goud. Ik zal van dit Koningryk van *Chili* nu niet spreken, noch ook van de andere

(a) Ziet zyne Reisheschryving door de Zuid-zee
pag. 149.

re landen; als ook, op welk een wyze de Spanjaarden zyn ingedrongen, noch van de groote bedryven van *Pieter Baldivia* in het zelve, dewyl ik alle deze zaaken voor de verhandelinge van het Zilver bewaar: ik zal alleenlyk maar aantekenen, dat in het Koningryk *Chili* dicht en omtrent de Stad *Baldivia* zeer veel Goud-mynen gevonden worden, gelyk ook tot *la Conception*, insgelyks aan de Zuidzee gelegen in 't zelfde Koningryk, daar zelfs rondom de Stad (a) Goudmynen worden gevonden, dog voornamentlyk twaalf mylen van de Stad *la Conception*, aan de Ooftzyde, op een plaats *la Estancia del Rei* genaamt, daar door wassching zeer veel fyn goud word gevonden, en voornamentlyk dikwils en veel van die stukjes, dewelke de Spanjaarden *Pepitas* noemen, dewelke gevonden worden van 8 ja 10 mark, en alle van zeer fyn *Aloy*. Vier en twintig myl van deze plaats legt *Angol*, daar ook ongelooflyk veel Goudmynen zyn, maar aan de Spanjaarden ontbreekt overal het behoorlyk getal van Arbeiders, om de Goudmynen in *Chili*, daar byna overal ryke Goudmynen te ontdekken zouden zyn, te bewerken, indien de woestheid en ontoegankelykheid der grouwzaame bergen, en bestaan voor genoegzaam getal menschen, en geen genoegzaame volkrykheid geen groote hinderpaalen verstrekten.

61.

Behalven dit alles, zyn de Mynen, daar het Goud in 't Koningryk *Chili* uitgehaalt

X 5

word,

(a) Ziet *Freziers* Reistoelt.

word, zeer hart van metaal-steen, en onge-
looflyk zwaar te bewerken; anderzins wor-
den zeer veel goudmynen gevonden, daar
de Spanjaarden aan werken, maar met wei-
nig menschen, tot *Tiltit*, dat een dorp is,
leggende tusschen *St. Jago* de Hoofdstad van
Peru en de Stad *Valparaisso*. Om te wee-
ten, hoemagtig aan eenige mynen gewerkt
word, kan iemant afmeten aan 't getal
der molens, dewelke het Erts of Goud-mi-
neraal of Steen fyn maalen. In'tjaar 1712
waren tot *Tiltit* (na het getuigenis van de
Heer *Frezier*) maar vyf van die Erts-mo-
lens, omdat toen eldersrykere Goudmynen,
en welker erts meer Goud gaf, ontdekt wa-
ren.

62.

De Molens, daar de Spanjaarden de goud-
erts fyn mede maalen, worden *Trapickes* ge-
naamt. De Heer *Frezier* getuigt, dat zy
van maakzel overeen koomen met de pletter-
molens in Vrankryk, daar de Appelen tot de
Citer mede geplettert worden, te weten een
groote ronde bak van een plat leggende steen,
die ruim zes voet *diameter* heeft; hier is in
uitgehakt een goot in de rondte omtrent 18
duim diep, en in deze ronde goot loopt een
molensteen, op zyn kant lopende, welke in
zyn *diameter* gemeenlyk is 3 voeten 4 duim,
en 12, 13, 14 à 15 duim dik. Op deze wy-
ze word de steen verbryzelt, dewelke uit de
Mynen gehaalt word. Behalven deze Rol-
molens zyn ook andere molens uitgevonden,
dewelke de Spanjaarden *ingenios reales* noe-
men,

men, dewelke stampers hebben, op de wys als de franfche Pleifter-molens, na 't zeggen van de Heer *Frezier*. De Stampers zyn van yzer, en elke stampet weegt 200 ponden, en valt met zodanig een geweld gedurig neder, dat de slag de alderhartfte fteen kan verbryzelen.

63.

Deze Erts, of Goud-mineraal aarde, of liever metaal-steen is zo verfcheiden in hardigheid en koleur, en andere duizende hoedanigheden, dat de Lezer zich na dezen met recht zal verwonderen, als ik over die *materie* koopte te handelen; zommige zyn fpiertwit als marmer, andere wederom heel zwart of zwartachtig, en wederom andere rood van koleur. Maar in deze alle kan met het bloote oog geen goud of glinftering ontdekt worden. De metaalsteen, dewelke fterk blinkt, en uit veel koper en een weinig goud beftaat, is in 't gemeen de armfte van goud.

64.

Als de Goudmetaal-steen wel gekneuft en gebroken is, gieten de Erts-werkers een zekere zwaarte (a) Kwikzilver by dit poeder, het welk zo haaft niet gefchiet is, of de kwik grypt datelyk de goud-ftof, dewelke onzichtbaar onder 't poeder legt, zeer vinnig en vaft aan, en na deze tyd word een ftraal water door deze bak, daar het geflote erts en kwikzilver in legt, gegoten, dewelke daar door

(a) Ziet de Heer *Frezier* op de aangehaalde plaatzen.

door heen vloeijende, alle de aarde met zich sleept, en het goud benevens de kwik zwaartens - halven op de grond laat leggen; in zodanig een molen word dagelyks een halve *Caxon* gemalen, een halve *Caxon* is vyf en twintig *quintalen*, en elke *quintaal* is hondert ponden, zo dat een halve *Caxon* is 2500 ponden Erts, en een geheele *Caxon* 5000 ponden erts of goudsteen.

65.

Wanneer nu alle de steenachtige of aardachtige stof is weggespoelt, en in de diepste plaats van de bak een brok word gevonden van het goud en kwikzilver, dat een *AMALGAMA* by de Kenders genaamt word, word deze *Amalgama* in een linden pop of zak gedaan, en de kwikzilver, zoo veel als het mogelyk is, daar uitgewrongen, en naderhand word de kwik door de hitte daar uit gedampt, en het goud door het vuur gesmolten en gezuivert, tot de fynheid van goud van 20 tot 21 caraaten, dat op die plaatzen het *Aloy* van het Myn-goud is, in vergelyking van het fynste korrel-goud, of ander stot-goud, wiens hoogste *aloy* byna 24 Caraaten is.

66.

Op dat nu de Lezer een goed begrip verkryge van deze Goudwinnery, gelieft hy aan te merken, dat yder *Caxon* of vyf duizend ponden Goud-erts opleveren aan goud van 20 à 21 Caraaten, niet meer als vier, vyf of zes oncen goud, (hoewel zommige mynen twaalf oncen geven, en zommige andere,

dere, maar zelden heel lange tyd, ongelooflyk veel) dat is door malkander genomen, de vyftien duizentfte part van de goudmetaal-erts is maar goud, en als wy eens overweegen, welke onkosten, welk een zorg, gereetschap, werktuigen, gedult, konst, en menschen al aangelegt moeten worden, eer een Mynmeester een *Caxon* goudmetaal-erts vergadert heeft, hoe veel gestamp, gemaal, gewasch, wat al kwikzilver, smelt-ovens, zuivering en moeite hier noch wel toe van noden is, behoeven wy ons niet te verwonderen, dat zommige mynwerkers zich zelve arm hebben gearbeidt, te meer dewyl het zeer dikwils gebeurt, dat een *Caxon* maar twee oncen goud levert, dat is de veertig duizentfte part goud van de goudmetaal-erts, in welk geval de Bergwerker of Mynwerker zyn onkosten maar alleenlyk kan goed (a) maaken.

67.

De Aderen van de goud-metaal-steen verscheelen veel van de zilvermetaal-erts, ten opzicht van haar onegaalheid, dewyl de goud erts-aders zich gedurig ongelyk zyn, in vermindering, smalte, breedte, rykdom, armoede enz. daar het zilver veel egaalder in word bevonden; dit is de reden, dat de Bergwerkers in het goud altyd. op groote hoop voortwerken; voor eerst is de ader in het middelste ten opzicht van zyn begin en einde altyd rykft, en, daar twee aderen goud-erts by geluk malkander snyden, altyd zeer ryk, welke ryke plaats des aders by de lieden van deze

(a) Ziet de Heer *Frezier* in zyn Reis.

deze verrichting de *beurs* word genaamt; zomtyds is het laatste einde van de ader deze alderrykste beurs, het welk de oorzaak is, dat de Mynmeester nergens staat op kan maaken, en veel grooter getal zich verrykt hebben, in 't werken van de zilvermynen of andere metaalen, als die van het goud.

68.

De waschplaatzen, daar men het goud uit de aarde der rivieren en deszelfs zand haalt, zyn overvloedig in de Westindien, maar ook met veel moeite verzelt, gemeenlyk worden deze plaatzen uitgekoren by het afloopen van hooge bergen, rotzen en steenige heuvels, dewelke goudryk worden geoordeelt; na de hoeken van zodanige plaatzen word door zwaaren arbeid, als zulks mogelyk is, een loopend water na toe geleid, dat door zyn gedurige vloed alle de aarde en losse bergstof met zich sleept; het overige, dat zwaarst is, word op muilezels gebragt in een daar toe gemaakte kom, door dewelke wederom een snelle waterbeek word geleidt, terwyl deze ingebragte aarde gedurig met een yzere haak word geroert, en de steenen, die de loop van 't water en uitwassching zouden beletten, uitgeworpen; als dus dit stofgoud vergadert word, schynt alles zwart, en het goud kan door 't oog niet in de aarde ontdekt worden, ten zy *Pepitas* of groote goud-korlen onder dezelve gevonden worden, dat zomtyd gebeurt, gelyk bovengemelt is, en ook getuigt word van de Eerwaardige Vader *Louis Feuillee* (in zyn *Journal des Observations Physiques,*

ques, *Mathematiques & Botaniques*) hoe dat hy in het Kabinet van *Don Antonio Portocarrero* een *Pepita* gezien heeft, dewelke 33 ponden en eenige oncen zwaar was, en door een Indiaan was gevonden. Dat ik verwonderenswaardig aanmerkte omtrent dit stuk goud, (zegt de Heer *Feuillée*) is, dat het bovenste gedeelte veel volmaakter *aloy* van goud was als zyn onderste, en dat deze zuiverheid, na mate dat het na zyn onderste gedeelte voortging, ook evenredig volgde. Op deze wyze in het oppervlak van zyn bovenste deel was het *aloy* 22 Caraat en 2 grein, een weinig lager 21 Caraat $\frac{1}{2}$ grein, twee duim van boven na beneden gerekent maar 21 Caraat, en alderonderst niet meer als 17 en $\frac{1}{2}$ Caraat.

69.

Als nu de zwaarstezwarte of andere gekleurde aarde in deze groote waschkom is blyven leggen, dan vinden de werklieden noch buiten de korlen geen goud, maar doen die aarde in groote houte schotels, en wasschen met water dat met de aarde en vuiligheid over de rand heen vloeit, zo langtot dat zy goud op de grond van de houte schotel vinden leggen. Deze goud-aarde van de nedergaande steiltens der grouwzaame bergen van *Chili* is boven op zyn oppervlak fyn, meest roodverwig van koleur; op een mans diepte nederkomende, is zy met (a) groote zandkorlen gemergt, en daar begint eerst de aarde, daar

(a) Ziet breeder de Heer *Frezier* Reis door de Zuidzee.

daar 't goud onder gevonden word, steunende op bedden van een steenachtige grond, daar het stofgoud niet heeft kunnen doorzinken.

70.

Daar zoude byna geen einde aan zyn, als de Spanjaarden vlytig ontdekten alle de ryke goudmynen en waschplaatzen van goud, dewelke in *Chili* te vinden zyn. In het jaar 1700 (verhaalt de Heer *Frezier*) dat tot in het gebergte van *St. Christoffel van Lanpanguy* omtrent 8 mylen van *Valparaiſſo*, en dertig graden zuiderbreedte, alderhande metale mynen, van goud, zilver, loodt koper, tin, ontdekt wierden, waar uit blykt, dat deze landen van *Chili* en *Peru* (gelyk ik op zyn plaats klaarder toonen zal) van Metalen als aan malkander hangen. Dit goud van *Lanpanguy* is van 21 tot 22 caraatn bevonden, maar de erts byna onhandelbaar hart, hoewel een weinig daar van daan de erts handelbaarder bevonden word, gelyk ook in de vlakte van *Quillota*, die maar negen mylen van *Valparaiſſo* afgelegen is, en voor dezen zeer goudryk bevonden wierd. De traagheid en achteeloosheid van de Spanjaarden gaat zelfs zo ver in deze landen, dat zy op zommige plaatzen, die zeer goudryk zyn, zeer armelyk leven. Gelyk na 't verhaal van de Heer *Frezier* de Inwoonders van de Stad *la Serena* (dewelke zeer *plaisant* aan zee legt, een vierdedeel van een myl van de Baay van *Coquimbo*, daar zy ook wel *Coquimbo* na genaamt word) alleenlyk uit luyheid zoo arm zyn, dat

dat zulks naauwlyks te geloven is, en deze Landitreek is een der alderrykste van 't geheele Koningryk *Cbili*; want in de winter, wanneer de regen een weinig overvloedig is, vinden zy hier en daar meest in alle hoekjes, dewelke van de bergen vlieten, stofgoud of kleine stukjes: negen of tien myl van deze Stad ten Oosten zyn de goud-waschplaatzen van *Andacol*, en daar omtrent zyn zo veel ryke Goud-mynen, dat daar wel 40000 menschen aan te werk gestelt zouden konnen worden.

71.

Deze Luyheid heeft echter niet overal plaats, want in den jaare 1707 wierden van de haven van *Caldera* omtrent vyf mylen zuidelyker by de kleine Stad *Capiapò*, eenigeryke goudmynen ontdekt, waar door het vlek *Capiapò* zo toenam, dat 1713. doen de Heer *Frezier* daar was, al zes Rolmolens opgericht waren, en daar wierd eene molen met stampers, daar ik van gesproken hebbe, opgerecht; deze molens met stampers konnen twaalfmaal zo veel erts maalen, als de oude Rolmolens, dat is, zes *Caxons* op een dag; het Ons goud gegoten zynde word tot *Capiapò* verkocht voor twaalf à dertien, à dertien en een halve *Piafter*. Dus verre van de kennisse, dewelke in de latere eeuwen onze voorouders hadden, en dewelke wy hedendaags hebben verkregen, van het Goud en deszelfs groote overvloed in de Myn-en Waschplaatzen van *America*. Verwacht de Natuurlyke Gesteltheit van elk byzonder Landschap van Amerika, in de

Y

ver-

*Derde Verhandeling van het GOUD, waar
in het BLADGOUD - SLAGERS
HANDWERK naauwkeurig beschre-
ven word.*

DE Lezers zullen niet kwalijk gelieven te
neemen, dat ik de Geheimen van elk
Handwèrk niet mededeelte, in zo ver als der-
zelve *publicatie* nadeelig aan de Konstenaars
zoude kunnen zyn.

I.

Het eerste Werk van een goed Meester
Goudslager is, dat hy zich voorziet van het
eerste en zuiverste Goud van vier en twin-
tig Caraat, want hoe zuiverder goud, hoe
beter en duurzaamer in het dekken. Dit
Tabula III. Fig. 1. goud word in een gemeene *Smeltkroes* gesmol-
1. Fig. 2. ten, ziet in *Tabula III. Fig. 1.* deze smelt-
kroes word geplaatst in de *Koolen*, ziet *Fig.*
2. letter *a*, om deze kroes word een yzere
Ring geplaatst, om de koolen by malkanderen
Fig. 3. te houden, ziet *Fig. 3.* de geheele kroes mag
wel met koolen om alle de zyden en boven
gedekt worden, om des te grooter vuur te
maaken, dit vuur word aangeblaazen door de
Blaasbalk b. in *Fig. 2.* achter de muur van de
oven geplaatst, en met een pyp door de muur
gaande tot aan 't vuur; het goud gesmolten
Fig. 4. zynde, word overgegeven in het *Smeltyzer*,
ziet *Fig. 4.* welk smeltyzer ook in de af-
getekende winkel (aan de zymuur hangende)
gezien word. Dit

2.

Dit *Staaſſe* goud, dat uit het ſmeltzyzer genomen word, word verbeelt door *Fig. 5.* *Fig. 5.* en heeft de lengte van elf à twaalftehalf duim; en de breedte en dikte van een dunne mans pink; het werk, dat nu aan dit ſtaaſſe gedaan word, is met de *Smeedhamer*, te zien in *Fig. 6.* *Fig. 6.* dog met de *pen* of de verkeerde kant van de ſmeedhamer by letter *c*, dit ſtaaſſe word alleenlyk maar uitgeklopt in de lengte, en geenzins in de breedte, te weten tot de lengte van twee Rynlandze voeten of daar om-trent.

3.

Wanneer nu dit goudſtaaſſe dus ver is verlengt, en vervolgens verdunt, word het gebragt in een werktuig, dat de Goudſlagers het *Plet* noemen, ziet dit *plet* eerſtelyk verbeelt in de Winkel onder *Fig. 7.* *Fig. 7.* vaſt ingelyft op een dwarsbalk, die met het eene einde in de muur gemetzelt is, en met het andere einde onderſteunt word door een ſtaande balk of paal, die recht onder het *plet* ſtaat, maar de tweedemaal word dit werktuig, te weten het *plet*, ver-toont in *Fig. 8.* *Fig. 8.* het ſtaaſſe goud word in dit *plet* geſtoken tuſſchen twee ſtaale ſchyven, getekent met letter *d* en *e*; deze twee ſtaale ſchyven worden op malkanderen geſchroeft door twee ſchroeven, dewelke de bovenſte ſchyf op de onderſte vaſt drukken, om het ſtaaſſe wel te beklemmen, ziet deze *Schroeven* ver-toont in *Fig. 7.* by de letters *f, f*, en by *Fig. 9.* met dezelfde letters. *Fig. 9.*

4.

Wanneer nu het staafje tusschen de beide staale rollen of zwaare schyven wel bekneelt is, dan worden deze staale rollen omgedraait door twee sterke mans-perzoonen, draajende met de handvatzels *g, g, g, g*, tegens mal-kanderen aan; dat is, als de eene knecht de staale rol omdraait van 't zuiden naar 't noorden, moet de andere knecht de andere staale rol omdraajen van 't noorden naar het zuiden, by welke gelegenheid het staafje goud zeer dun geplet word in de lengte; dog niet breeder, als het zelve hier vertoont word in *Fig. 8.* en in *Fig. 9.* met de letters *b, b.* Moet ondertusschen wel aange-merkt worden, dat het goud gedurig uit en in de pletmolen in 't vuur moet gegloeit worden, om het goud te verzachten, dat anders aan stuk geplet zoude worden. Nu is het zeer aanmerkelyk, dat onder dit pletten het goud nooit in de breedte uitzet, alhoewel zulks ten opzicht van de plet-rollen wel zoude kunnen zyn, dewyl dezelve lang genoeg zyn, maar het goud zet zich alleenlyk maar uit in de lengte; op deze wyze word het geklopte staafje van twee voeten lang uitgeplet tot de lengte van zes vademen of daar omtrent, en word dan tot een *Bosje* gebonden, gelyk vertoont word by *Fig. 10.*

Fig. 10.

5.

Als nu dit goud zodanig is uitgeplet in de lengte, word het zelve wederom met des smeedhamers verkeerde kant (ziet *Fig. 6.* letter *c*) in 't breede uitgeklopt, tot de breedte van

van

van anderhalf duim, dog gedurig in 't vuur gegloeit; na dezen word het zelve door een *Schaar* (ziet *Fig. 11.*) geknipt in *vierkante Plaatjes*, als 'er een vertoont word in *Fig. 12.*

Fig. 11.
Fig. 12.

Nu staat aan te merken, dat tweehondert en vyftig of daar omtrent van deze kleine vierkante goude plaatjes worden gelegd *perpendicular* op malkander, met die waarneeminge, dat tusschen elk plaatje goud een blad van zeer dun en alderfynst kalfs parkement gelegd word, en dit in het verband, als of alle deze plaatjes en alle deze parkemente bladeren een *vierkant Blokje* uitmaakten, gelyk te zien is in *Fig. 13.* Dit blokje heeft in zyn

Fig. 13.

vierkant elke linie 3 en $\frac{1}{2}$ duim, dat is in zyn geheele omtrek 14 rynlandze duimen, en in zyn dikte anderhalf duim, en word de kwets-vorm genaamt; dog eer het goud in of tusschen dit parkement van de kwets-vorm gelegd word, moet deze kwetsvorm eerst gestelt worden in een heet gemaakte yzere pars, die zo heet is, dat hy silt, op dat het parkement beendroog mag worden, anders zoude het goud zich ontzetten, schiften, en als van malkander vallen in 't kloppen, deze yzere

Fig. 14.

Pars is te zien in *Fig. 14.* Alle de tweehondert en vyftig goude plaatjes weegen vyf oncen goud; dit pakje of blokje of deze *kwetsvorm*, bestaande nu uit alle deze tedere parkemente blaadjes en goudplaatjes, word in een omtrekje besloten van wat grover parkement, dat zy de *Banden* noemen.

6.

Dewyl nu de goude plaatjes in deze kwets-

Y 3

vorm

vorm maar anderhalf duim zyn, en de kwetsvorm vierdehalf duim, teweten in zyn *Diame-ter*, geeft dit groot onderscheid in de grootte van beide, daarom word deze vorm gelegd op de *vierkante Steen*, die door *Fig. 15.* betekent word, en ook in de winkel te zien is; tegens deze steen gaat de Goudslager aanzitten, als insgelyks in de winkel verthoont word, leggende op zyn schoot een rood schaapen vel, letter *i*, aan deze steen wel vast gehecht, opdat niets van het goud verloren mag gaan, tot welk inzicht ook om deze zelfde steen gemaakt is een hoog opgaande eike houten lyst, als een rand, by de Goudslagers de *Kas* genaamt, en word zeer dicht aan deze steen gewerkt, en de randen beplakt met parke-ment, en een vierkant op de steen overgela-ten, letter *k*, zynde het overige van de steen met het roode leer bekleed, als letter *l.* te zien is.

7.

Zodanig een goudslagers steen is ongelyk van zwaarte, na het werk, dat op dezelve gedaan word, want deze steen, die de grootste is in de winkel, weegt over de 700 à 800 ponden, zynde gemaakt van blaauw zarksteen, en word op deze steen gemeenlyk de kwetsvorm alleenlyk dun geslagen, als de Winkel voorzien is met verscheide steenen, elk geschikt na de meerder of minder lichte vormen, dewelke daar op dun geslagen worden; dog als in een winkel maar een steen is, geschiet alles op deze zwaare steen, dat echter niet geschieden kan, daar veel knechts in 't werk zyn. Als

8.

Als nu deze kwetsvorm gelegd is op de steen in het vierkant letter *k*. dan komt de Goudslager met de *Hamer* Fig. 16. en slaat op deze kwetsvorm met de zwaarste van zyne yzere hamers (de *Kwetshamer* genaamt) omtrent een uur lang, in welke tyd de goude plaatjes niet alleen worden uitgeslagen ter grootte van de parkemente bladeren van de kwetsvorm, maar zelfs daar overal zo veel buiten, dat eens goud omtrent word uitgeklopt, 't welk met een yzer mesje word afgekrabt van de zyden en randen van de kwetsvorm.

9.

De goude plaatjes nu in de kwetsvorm uitgeslagen zynde tot een *diameter* van vierdehalf rynlandze duimen, worden deze blaadjes goud dan gelicht blaadje voor blaadje met het *houte Tangetje* Fig. 17. uit de kwetsvorm, en tot vyf en twintig in 't getal traps gewys op malkander gelegd, en met een dun mesje midden door gesneden, dan wederom met het zelfde houte tangetje traps wyze op malkander gelegd, en noch eens doorgesneden, zynde elk plaatje goud van 3 en $\frac{1}{2}$ nu in vier gelyke deelen verdeelt, en van de vyf en twintig blaadjes goud hondert voortgebracht, en komen van deze twee hondert en vyftig stukken of plaatjes uit de kwetsvorm op deze wyze duizend vierkante blaadjes.

10.

Deze duizend goude blaaden worden met het zelfde houte tangetje gelegd blad voor blad tusschen de bladeren van de *Leuvorm*, ziet Fig. 18.

18. Deze *Leuworm* is byna gelyk dekwetsvorm, als iemand dezelve van buiten beziet, en bestaat uit duizend zeer dunne velletjes, dewelke als een vierkant boekje op malkander leggen; deze blaadjes of velletjes worden by de goudslagers *Liezen* genaamt, en worden toebereidt van het zak-einde van een Koebeest, welk zak-einde van de penzak afgeschilt zynde, is als een fyn darmvlies in het aanzien, dit Vlies word gespannen op houten Raamen, dewelke in haar lengte hebben $5\frac{1}{2}$ voet, en in de breedte 6 à $6\frac{1}{2}$ duim; twee zulke vliezen op twee verscheide raampjes gespannen zynde, zyn van die onbedenkelyke dunheid en kleverigheid, dat zy aan malkanderen geplakt wordende, *inseparabel* aan malkander blyven, wanneer het eene raampje voorzichtiglyk word afgescheiden van zyn vlies, zittende dus die beide vliezen nu egaal en zeer glad aan malkander als vast gegroeit op het eene raampje; dit nu droog geworden zynde, word dit vlies met een zeer scherp schoenmakers mes geheel gelyk gemaakt en gesneden; alle vellen, ongelikheden, uitsteekzels, bultjes, of wat daar meer op mogte zyn, onbedenkelyk glad als afgeschaaft; dus geschaaft en gedroogt, word dit vliesje, dat hoe wel dubbelt, echter van een onbedenkelyke dunheid, fynheid en doorschynentheid is, in vierkante blaadjes van 't raampje met de punt van een fyn pennemesje gesneden; deze blaadjes afgesneden zynde, worden in vloeypapier (*Bremers grens* genaamt) gelegd, blaadje voor blaadje, en worden

den zo lang geklopt, dat al het natuurlyk vet der liezen in het vloeypapier is ingedrongen.

11.

Nu weeten de Goudslagers een pap te bereiden, die zy de *grond* noemen, (deze pap maaken de Engelsche beter als wy, en maakt dat de vorm beter is en het goud dunder uitslaat) deze pap word gekookt van wyn en brandewyn, en een poeder van nootemuscaat, caneel, nagels, foelie, peper, mastix, wierook, gengber, vischlym en campher enz. deze pap dan word door een doek gespoelt en zeer gezuivert; met deze pap nu worden deze lieze blaadjes driemaal met een spons gestreeken, en gedroogt, tot dat zy onbedenkelyk smeudig en glad zyn; dan worden deze dusdanig bereide liezen op een nette winkelhaak afgesneden tot haar behoorlyke grootte in het nette vierkant. Ik zal na dezen, als ik van de *Lymen* handele, ten dienste van onze Bladgoudslagers een *Lym-pap* mede deelen, dewelke zo goed zal zyn als die der Engelschen.

12.

De grootte nu van deze Leuvorm is vier duim over elke linie, dat is 16 duim in zyn omtrek, en deze duizend blaadjes maaken maar een dikte van $1\frac{1}{4}$ duim, waar uit de dunheid van elk lies-blaadje kan afgemeten worden; wanneer nu de duizend goude blaadjes tusschen de lies-bladen van deze Leuvorm ingelegt zullen worden, moet wel in acht genomen worden, dat deze geheele Leuvorm eerst gestelt word in de zeer heet gemaakte yzere Pars *Fig. 14.* op de wyze, als ik van de kwetsvorm gezegt hebbe. Y 5 Het

13.

Het goud nu in deze Leuvorm geplaatst zynde, word wederom geslagen met de zwaarste hamer, de *kwets-hamer* genaamt, en met *Fig. 16.* uitgebeelt, tot zo lang dat het uitgeslagen is op de steen, dat het goud aan alle zyden uit komt spruiten en zich ver- toont, wordende wederom het goud van de randen afgeschrabt, dat wel een ons bedraagt in gewicht.

14.

Het Goud nu geleut zynde, word weder- om blaadje voor blaadje uit deze Leuvorm met het houte tangetje *Fig. 17.* trapsgewys tot twintig blaadjes te gelyk op malkander ge- legt, en door het tangetje als omgevouden en door gesneden in vier gelyke deelen. Hier is aan te merken, dat by na voor 't men- schelyk verstand niet te begrypen is, hoe de duizend bladen, uitgeslagen zynde ter zelve *diameter* van de Leuvorm, echter deze Leu- vorm niet zichtbaarlyks verdikken, dewyl de Leuvorm in zyn parkemente banden zo wel sluit met als zonder de goude bladen daar in; als ook, dat dit goud nu tot zo- danig een dunte geslagen zynde, noch we- derom in vier deelen word verdeelt, en dat van deze duizend bladen wederom vierdui- zend bladen worden geslagen, die grooter zyn als de andere.

15.

Deze vierdepartjes van 't geleute goud of geleute goud-blaadjes worden nu overge- bragt in een andere vorm, dewelke de goudsla- gers

gers noemen de *Dunslag-vorm*, ziet *Fig. 19.* *Fig. 19.* dit is eindelyk de laatste vorm, daar het goud zyn behoorlyke dunnigheid in ontvangt, deze vorm bestaat uit zes hondert vierkante liesbladen, daar wy te voren van gesproken hebben, dezelve heeft de dikte van drie *quarten* van een duim, en is over elke linie vyf duim, derhalven twintig duim in zyn omtrek; eer deze zes hondert blaadjes goud in de *dunslag-vorm* gelegd worden, word deze vorm eerst wel gezuivert, want een korreltje zand of stof zoude dezelve bederven, en al het goud en de vorm volgaatjes maaken; dan word dezelve *gebruint*, zo als de goudslagers dat noemen, te weten gewreven met gebrande onbedenkelyk fyne witte gibbs, blaadje voor blaadje, met een achterste haaze-poot, om de vettigheid van de liezen te temperen, en een zekere smedigheid by te zetten, dat het goud niet aan dezelve liezen zoude vast vergulden en aankleeven, 't welk zonder deze gibbs anders datelyk geschiet. Na dat deze vorm *gebruint* is, word dezelve tusschen twee bortjes van gedroogt bortpapier in de heete pars gezet, uitgebeelt met *Fig. 14.* de vorm nu geparst zynde, worden de vierkante vierde partjes van 't geleute goud of de *leublaadjes*, zo als deze lieden dat noemen, in dezelve gevult blad voor blad met het houtte tangetje, ver-
toont *Fig. 17.*

16.

Deze *Dunslag-vorm* met zes hondert blaadjes goud word wederom uitgeslagen omtrent in de tyd van vyf à zes uren op de groote steen

steen by letter *k.* met een hamer van acht pond, die (de *zetter* genaamt) op een nade kleinste, die in de winkel by de drinkkan *letter m.* uitgebeelt staat. Deze hamer of *zetter* slaat de goude blaadjes omtrent eens zo groot, als dezelve in deze dunslagvorm gelegd wierden, maar dan gebruikt de goudslager de kleinste hamer, te zien in de winkel met de letter *n.* onder de drinkkan. Deze hamer is klein en randig scherp omzote spreken, en slaat op de vorm als met zyn randen van 't midden, in dier voegen, of zy de vorm in vieren wilde splyten, om het goud op deze wyze als in vier deelen te breeken, dat ook zo gezien word; elk blaadje is in 't midden vast, maar anderzins aan vier deelen gescheiden door 't slaan, dat na de buiten randen uitwerkende geschiet, het welke dan weer tot malkander als toe geslagen word, op dat het goud zich zo veel te beter zoude uitbreiden en verdunnen laten, en als uitspatten en uitgroeyen, welke uitwelling en uitdryving en uitgroeying de eigentlyke konst en fynheid van het goudslaan is, om het net egaal en wel altyd in die dryving en uitwelling te bewaaren onder 't slaan; dit dryven duurt omtrent een klein half uurtje of een *quartier* van een uur.

17.

Wanneer nu het goud gedreven is door dit dryfhamertje, heeft elk blaadje wederom wat gewonnen, dog niet veel in zyn *diameter*, maar is overal als van malkanderen gekneust, en als in vier kloofjes gekwetst of gedreven, dat zeer geestig in dit konstig handwerk is; dit

dit gefchiet, op dat de goudflager, die nu wederom met de hamer van acht pond, die de Zetter genaamt word, begint te slaan, de kanten van de goude blaadjes zo veel te beter uit zoude doen fchieten na buiten; met deze word het blad-goud omtrent eens zo groot in zyn *diameter* geflagen, als doen het eerst in de dunslag-vorm gelegd wierd, op deze tyd nu word een hamer genomen van 11 à 12 pond, en het goud tot zyn volkomen dunte geflagen, deze dunte word zo lang voort geflagen, als het goud zich uitzetten wil of groeyen, en om zulks te weeten, slaan de goudslagers altemets acht, tien à twaalf flagen achter malkander op het midden van 't goud of van de vorm, en bezien by 't openen van de vorm of een blaadje van dezelve, of het goud noch van het midden des vorms na buiten wil golven, het welk een teeken is, dat het zelve noch meer uitslaan kan lyden.

18.

Nu moet niemant gelooven, dat hy deze konst van goudflaan zeer licht of gemakkelyk kan leeren, zynde tot dezelve een groote *dexteriteit* en handeling, en wel een naauwkeurige *observatie* van noden, en zelfs in zo verre, dat verfcheide meesters goudslagers haar zelve (alleenlyk door onkunde) hebben *geruineert*, dewyl deze Konst (even ongelukkig als veele andere) na *proportie* niet wel betaalt word. Wanneer nu deze zes hondert bladen goud tot haar genoegzaame dunte in de dunslag-vorm geflagen zyn, word het goud door het wryven van de vorm met beide de

han-

handen afgezet, op dat het niet vergulden zoude aan de liezen, wordende dit onder het slaan elke poos ook waargenomen, waar door alle rimpels, kreuken en vastklevingen uit het goud als worden uitgewreven door een geestige behandeling, die elke meester niet even gelukkig eigen is; ook worden onder het slaan op de dunslag-vorm onder en boven 3 parkementen gelegd, op dat de liezen niet breeken zouden.

19.

Het bladgoud afgeilagen zynde word geboekt in de boekjes, daar men het zelve dagelijks in koopt, hier toe worden alle de bladen van de vorm, daar de goudblaadjes tusschen in leggen, op dat zy wel by malkander zouden kunnen gehouden worden, vastgehouden in de *Span-tang* Fig. 20. 20. Deze span-tang heeft een voetje, gelyk te zien is aan beide uitbeeldingen met de letter *o, o*, en heeft achter aan zyn einden een klein Span-zyser, te zien by letter *p, p*. vol gaatjes zynde, om de span-tang naauwer en wyder te kunnen spannen; hier mede de dunslags-vorm geklemt en gevat zynde, word op het *Werkkussen* gelegd, 't welke

Fig. 20.
20.

Fig. 21. Fig. 21. en ook in de winkel by de Meester, die aan 't *boeken* zit, verbeelt word.

20.

Dit Werkkussen is gemaakt van een plank, daar op gespykert is zacht wit Kalfsvel, en gevult met Kemels-haar, en op dat het goud te gemakkelyker zich daar af en op laat lichten, en snyden tot zyn behoorlyke grootte, word dit werkkussen dikwils met gebrande gibbs gestreken en gewreven, dit werkkussen is lang twee

twee timmermans voeten en 3 en een $\frac{1}{2}$ duim,
en breed $8\frac{1}{2}$ duim.

21.

De Boekjes, daar het goud in overgelegd word, zyn genaait van zeer slecht Over-Yzels dun vloey-papier, dit papier is met een droog Roobolisje gestreken, op dat het goud niet zoude kleeven, en worden van verscheiden grootte gehouden, dewyl de goudblaadjes uit de vorm koomende niet egaal groot zyn; of in het overleggen wel eens een weinig verongelukken; in het uitlichten en boeken neemt de meester dezelve wederom uit met het houtetangetje *Fig. 17.*

De goudboeker, het blaadje van de vorm oplichtende met zyn linkerhand, (ziet letter *q* in de winkel) heeft in de zelfde een mesje gemaakt van spaans ried, dat door zyn scherpe erf bekwaamt is om elk goudblaadje, dat hy met zyn rechterhand op't werkkussen legt, de kanten afte snyden, als hy het blaadje van de vorm laat vallen, en met de linkerhand het goud-blaadje snydt, en tot 25 blaadjes in 't getal in elk boekje legt; dit geschiet op een werk-bankje, daar het goud-boekje op legt, dat zy een *paartje* noemen, en voor 't kussen staat, twee in getal, voor twee of meer boekjes van verscheide grootte, ziet *Fig. 22 en 23.*

22.

*Fig. 22.
en Fig.*

Als het goud geboekt is, worden alle deze 23.
boekjes op malkander gelegd, en het goud, dat buiten de randen is, met het ried mesje afschrabt. Ziet nu voort *Fig. 24.* is een houten *Fig. 24.*
Pars, daar kwets- en leu-vorm in staan, om
dun-

- Fig. 25.* dezelve droog en wel te bewaaren. *Fig. 25.*
Fig. 26. is een *correct* goudschaaltje. *Fig. 26.* is het
Boekmes, daar de boekjes mede op haar maat
Fig. 27. gesneden worden. *Fig. 27.* is de *Smelttang*,
 om de smelt-kroes aan te vatten, en de koo-
Fig. 28. len te regeren. *Fig. 28.* is een *Blaasbalk*, om
 de kooltjes mede van 't gesmolte goud uit de
Fig. 29. smeltkroes te blaazen. *Fig. 29.* is de *boekjes-*
Fig. 30. *pars*, om de boekjes wel in af te snyden. *Fig.*
 30. is het *Aambeeld*, dat op het smelt-blok in
Fig. 31. de winkel staat letter *r*. *Fig. 31.* is het *bor-*
steltje, om het goud in 't leujen aan te veegen.
Fig. 32. *Fig. 32.* is het *gewicht-bakje*.

23.

Alle deze Waarnemingen en Beschryvin-
 gen dezer Werktuigen zyn geschikt na de kon-
 stigste Bladgoud-slagerij, dewelke ik hebbe
 kunnen vinden, zynde ook te gelyk de oud-
 ste Winkel in *Amsterdam*, ten huize van *Monfr.*
Izaak Bronkhorst, woonende in de *St. Lucy-*
steeg, daar de Goudslagers winkel uithangt;
 aan welke Meester *Bronkhorst* het ook behaagt
 heeft, het volgende versje op het in 't licht
 brengen zyns Ambachts te ontwerpen.

Hoe't GOUD, daar elk op aast, door Konst,
Gewelt en Lagen;

Met Schyven word geplet, met Hamers dun
geslagen,

Tot Bladgoud, daar de Pracht zo trots
haar rol meê speelt,

Word hier voor d'eerste maal de Lezers
mêe gedeelt.

IZAAK BRONKHORST.
 AAN-

A A N H A N G Z E L

V A N

B R I E V E N enz.

E E R S T E B R I E F,

Van de Heer HENRY SCHAIK aan den Auteur, over het GROOTE LICHT, dat zich den 30 Maart 1719. 's avonds ten half negen aan den Hemel vertoont heeft.

M Y N H E E R !

Nademaal zig den 30 Maart 1719 omtrent half negen eenig licht aan den Hemel vertoont heeft, welkers uitschietende straalen, en uitgebreide klaarheid wel van veel menschen gezien is, maar die nochtans niets weetente spreken van de oorsprong, en hoedanigheid, en figuur van deze Verlichtinge, zo heeft het my goed gedacht aan myn Heer, die niet alleeneen Minnaar van Konsten en Wetenschappen, maar ook meesterlyk in de zelve ervaren is, van dit Lugtvertoog kennisse te geven, nademaal het geluk ons hier in zodanig begunstigt heeft, dat zo wel het begin als het einde by ons konde waargenomen worden. De Planeet Venus gaf hier aanleiding toe, nademaal dezelve op de voornoemde tyd voor de eerste maal van dit Voorjaar van ons gezien wierd, en de heldere

Z

Lugt

Lugt begunstigde ons ook in 't beschouwen der Starrebeelden, nadien het gezigte van de zelfde alzo wel als dat van kruiden en bloemen in het gebeugen de form en figuur vernieuwt en vasthegt. Venus was niet lang verdweenen, of dit wonderlyk vertoog vertoonde zig in de Lugt by het beeld van Orion, even op de zelfde wyze, als hier afgebeeld staat, welke aftekening wy ook met de bygevoegde verklaringe aan eenige Vrienden vertoont hebben, welke niet weinig daar over verwondert waren; daarom twyffelen wy niet, of het gezigte daar van zal myn Heer aangenaam zyn, alzo de Natuurkundige daar dikwils iets in vinden, dat stof verschafft tot overweginge van veel voortreffelyker zaaken.

Myn Heer

UE D. Ond. D.

HENRY SCHAIK.

*Verklaring van de Vierde Tabula
of Printverbeelding.*

- A. De plaats, daar 't vertoog eerst zyn aanvang genomen heeft.
- B. De gordel van Orion.
- C. Het lugtvertoog in grootheid vermeerdert, het welke geschied is, terwyl het zeer snel bewogen wierd van A naar C. Want in A is het verscheenen geweest als een kleine vuurpyl, met een hoofd en staart-vuurig rood, welkers bolletje onder het bewegen tot zodanige grootheid aangegroeit is, dat het by C gekomen zynde, byna met de Volle Maan vergeleken konde worden, met een langer staart in langte en breedtetoegenomen, in welke plaats het stille stond, en raakte in de brand met een heldere vlam, welkers couleur helder wit met groen vermengt was, en verligtede alzo den heelen Hemel: dog kort daar aan, nadat de vlam gebluft was, schein het weer vuurig rood, en vloog met een snelle loop in dezelfde grootte in 't ZW na den zigteinder, alwaar het ondergegaan is, de Maan ende andere Sterren, welke eerst klaar scheenen, met een donkerheid en nevel bezwalkende, zodanig, dat eenige menschen op de straat in 't hoofd duyzelig wierden, en schemer-oogden. De tyd, die het geduurt heeft, is omtrent een half vierendeel van een uur geweest.

*Aanmerkingen van den AUTEUR
over het voor-gemelde Licht.*

I.

DAar zyn veel zaaken, dewelke, als zy in haar enkele verdunning door de warmte worden opgeheven, onze zinnen niet aandoen, gelyk de uitdampingen van het water, die door de warmte van de Zon in een onzichtbaare waassem na boven gaan, maar als deze dampen in het opperste gedeelte van de dampkringachtige lucht koomen, en van de wederomstuitende straalen der zon niet langer kunnen gedragen worden, moeten wy ons niet verwonderen, dat zy wederom te zamen stremmen, en een zwaarte verkregen hebbende, onder de gedaante van regen, hagel, sneeuw, ryp, mist, nevel, honingdauw, en diergelyke nedervallen.

2.

Als wy eens aanmerken de geheele dampkringachtige lucht, gerekent van't oppervlak der aarde tot het bovenste oppervlak der wolken, zouden wy geen recht hebben om vast te stellen, dat in dezelve andere zaaken gevonden worden, als wy door de bevinding en de proef gewaar worden, dat de zelve uitlevert?

3.

Ik heb de dampkringachtige Lucht, dewelke wy inademen, altyd aangemerkt in drie verscheide hoedanigheden. I. De zeer fyne
Lucht-

Lucht-materie, dewelke van de vaste Sterren tot op ons aardryk geplaatst is, en gemeenschap met het zelfde heeft; dit gedeelte van de lucht of deze fyne lucht-*materie*, wil ik wel gaarn bekennen, dat by my onbekent is, maar de ondervinding heeft my geleert, dat' deze lucht-*materie*, als ik dezelve van deszelfs dampen koome te zuiveren door de luchtpomp of andere werktuigen, zeer fyn en doordringend is, ja zelfs zo ver, dat zy een licht en een volflagen vuurige glans van zich geeft; ik zegge, een luchtig vuur, dat alles, daar het zelve onbelemmert en ongetempert op aanvalt, met geweld verteert en verbryzelt, gelyk oneindige proeven, dewelke ik niet zal aanhaalen, zulks bevestigen; het is wel waar, dat deze fyne Lucht-*materie*, op haar zelfs aangemerkt, ~~z~~ danige verschynzelen van vuur en licht nimmermeer voortbrengt, maar wryvende op een stof, dewelke zy door haar vloedtracht te verdunnen, te verbreeken, en in haar *Crafsis* over te brengen, worden wy na derzelve meerder of minder *Resistentie* of inwikkeling dagelijks vuur of licht gewaar.

4.

Het tweede gedeelte van onze dampkringachtige lucht, zyn de *Waterdeelen*, of alle de lymige en taaye stoffen, dewelke uit onze aard-kloot opryzen, en door de warmte wel verdunt worden tot een onzichtbaare damp, en opgeheven worden tot boven het oppervlak der wolken, maar die echter zo hartnekkig in haar verband zyn, dat zy nimmermeer uit haar *Wezens-band* overgaan tot de

hoedanigheid van de onbegrypelyk fyne lucht-*materie*, daar ik zo even te voren van gesproken hebbe, ten minsten voor zo veel als aan my is bekend geworden.

5.

Ik wil hier wel openhartig bekennen, dat ik het hart niet hebbe, om volstrektelyk te bepaalen, waar in het Wezen van dit opgeheven water bestaat, ook durt ik niet verze-keren, dat dit loome en traage opgeheven lichaam juist alleenlyk maar Water is; de dampen, dewelke door de warmte van de Zon uit het aardryk opgeheven worden, zyn niet zo zuiver en enkeld, dat wy dezelve onder de enkelvoudige betrekkelijkheid van enkeld zuiver en nat water moogen stellen. Het Aardryk is ^{al}danig vervult met vlugge zouten, en uitvloeizels, en uitdampingen uit Kruiden, Dieren, Mineralen, Gewassen, Verrottingen, en duizende van uitwaasseringen, dat het een volstreckte dwaasheid zoude zyn, dit alles onder de gedaante van Water te willen begrypen. Dit alleenlyk zouden wy kunnen geloven, dat het Water het vloeibaare *Vehiculum* is, door welks behulp duizende van zaaken onder de gedaante van een onzichtbaare damp na boven worden gedragen, en dat wel voornamentlyk om die reden, dat wy de natte en met water bevochtigde zaaken zo ras zien droogen, ja zelfs in zo ver, dat by langdurige hitte het Aardryk, van al zyn water ontbloot zynde, byna versmacht, en tot op zyn navel als opensplyt van droogte, behalven het gedurig wederom nederstorten van

de water-deelen onder de gedaante van regen enz. 6.

Als wy nu begrypen, dat de vloed van die fyne Lucht-materie dewelke zich in de dampkringachtige lucht bevint, altyd verzelt is met water, het welke tot bovenaan het oppervlak van onze Dampkring is opgeheven, en onze dampkringachtige lucht helpt uitmaaken, zouden wy daar uit geen stof kunnen vinden, die bekwaam was, om in de Gewesten des Dampkringachtigen Luchts vuur of licht te verwekken, ten zy wy dwaaslyk maar een algemeene Materie wilden vast stellen, dewelke van water uit zyn wezensband overgaat tot alles, daar zommige Geleerde, die buiten de ondervinding spreekten, het zelfde maar toe believen (tot voldoening van haar zoete droomen) te ordineeren of te gebieden.

7.

Wat my belangt, ik ben noch zo ver in de Natuurkunde niet gevordert, en de Ondervinding heeft my ook noch niet geleert, dat ik door dezelve zoude kunnen begrypen, dat de zuivere Lucht of Lucht-materie door water aan brand kan vliegen, alzo weinig als ik kan begrypen, dat water in vuur kan verandert worden; dit is ook de reden, waarom ik altyd hebbe vastgesteld, dat het *Receptaculum*, te weten de fyne lucht, dewelke de uitdamping van onze aardkloot ontvangt, en in zyn boezem tot een zekere hoeveelheid draagt, en als het boven de maat is wederom uitschopt, en ons als wederom toewerpt, dat dit *Receptaculum*, zegge ik, andere zaaken

uit de aarde ontvangt, die geen water zyn, en dewelke ten minften, na dat wy van dezelve ondervinden, veel bekwaamer zyn, om vuur te vatten en licht te verwekken, als de deelen des waters. 8.

Maar waar mag ik my dog mede ophouden, my dunkt, het is maar een enkele talmery, als ik veel bewysstukken zoude willen bybrengen, om te toonen, dat in de dampkringachtige lucht noch een derde weezen gehuisvest word, behalven de twee, die ik gemelt hebbe. Als wy onze aandacht laten gaan op de brandende Bergen, op geheele Eilanden, dewelke van Zwavelmynen als aan malkander hangen, op onderaardsche Kolken, dewelke in de Westindien, en in Europa in 't Koningryk van Napels door uitbranding veroorzaakt worden, vinden wy dan geen stof genoeg op den aardbodem, om in de lucht uitdamping en op te heffen, dewelke geen water zyn, en die zeer bekwaam zyn om vuur te vatten, en licht en brand te verwekken?

9.

Ik wil hier niet twisten, of de Mineralen en Metaalen, en brandende en rookende bergen, en heete wateren en bronnen gekookt worden, en ontfteeken door een onderaardsch vuur, of door de zonnestraalen, noch ook, of de vuursteen overal een zwavel geeft en na boven zend; het is my genoeg, dat ik overal, daar Mineraalbergen, Steengroeven, Vuursteen-aderen en Yzer-ertzen in overvloed zyn, te gelyk ook ontdekke een kragtige uitdamping en rook, en een uitstooking van het gebergte, daar iemand, dewel-

welke aamborstig is, byna door de zwavel-damp in zoude verstikken, gelyk veele droevige voorbeelden zulks bevestigen.

10.

Als ik deze zaak omstandiglyk wilde nagaan, zoude ik zoo veel bewyzen konnen by brengen, dat myn Lezer als overstelpt zoude worden door de menigte; maar wie zoude durven twyfelen, dat uit dezen aardkloot een gedurige brandende en drooge zwavelvloed na boven word gestookt, dewelke, als dezelve niet bygeleidt en vermengt wierd door andere water- of traagere deelen, in een gedurige vlam en vuur zoude slaan? De zwavel-damp en reuk, dewelke de laage nedervallende donderslagen en blixemen nalaaten, het gedurig flikkeren in de zomer van weerlicht en vuurstraalen aan de lucht na langedroogte, en in zeer heete zomers, dunkt my, dat zulks genoegzaam bewyzen.

11.

Wy moeten het Aardryk aanmerken als een *Distilleer-kolf*, daar de Zon door zyn warmte eerst het water, en alle lichte en vlugge deelen gedurig uit ophaalt, maar wanneer door het gedurig aansteeken der Zon en deszelfs hitte het aardryk droog en waterloos is geworden, gaan de olyachtigste en zwavelachtigste deelen na boven, gelyk de hairige luchten in de langdurige zomer droogrens genoegzaam uitwyzen. Wanneer nu deze zwavel- of oly-deelen zyn opgeheven, en in de *Atmosphera* hangen, zouden die aldaar zo wel geen vuur konnen vatten en

362 *Natuur- en Konst-Kabinet*,
uitwerpen, als wy dagelyks zien, dat dezelve hier op het aardryk onderworpen zyn?

12.

Wanneer de zwaveldamp in de lucht opvliegt, en van geen genoegzaam water getempert is, maar door een gedurige wryvende beweging in een gedurige weerlicht en flikkering staat, of vuur uit den Hemel smyt, verwonderen wy ons geenzins over dezelve, om dat wy zulks by zomersche avonden, als de nachtkoude op de warmte kan nederfchieten, gedurig gewaar worden, en nu alreets als gewoon zyn.

13.

Maar wanneer in flappe winters en ongewoone warme en drooge wintermaanden, een redelyke vloed van zwavel door de koude, dewelke boven in de *Atmosfera* ontmoet word, als by malkander *geconcentreert* word, en dat de *Circumferentie* van zodanig een zwavel-of vuurvattende *materie*-wolkje als gestremt word, terwyl deszelfs inwendige deelen noch in haar snelheid voortvaarende, door stremming van de oppervlakkige *Circumferentie* gedwongen worden uit haar *progressive* beweging over te gaan in een krings-gewyze beweging, tot zo lang, dat zy malkanderen en haar zelve tot de uiterste verbreking en uitbarsting van vuur of licht als aan stuk wryven, en daar door een ongewoon licht aan den Hemel, meest in de wintersche avonden of nachten, of in de Noordsche of andere koude landen koomen te vertoonen, zyn wy op elk verschynzel meerder aandachtig om deszelfs

zelfs ongewoonheid, als op den blixem, het weerlicht, het vallen van vuur uit de lucht, of het zo genaamde verschieten der Sterren.

14.

Ik geloof, dat ik myn Lezer reets veel te lang met deze giffende Natuurkunde en Dwepery hebbe opgehouden, of dat ik misschien te veel reden heb gegeven van een zaak, dewelke wy noch niet grondig genoeg weeten, alſchoon deze Lichten zeer gemeen zyn, en dikwils in een meerder of minder graad van licht, of werking, of duuring, of voortſchietende beweging, of verſcheidenheid van gedaante of grootte gezien worden.

15.

De Schippers, Reizigers en Zeelieden ontmoeten op haare nacht-tochten veelderhande ſoorten van Lichten, meerder of minder van het aardryk verheven. Zo verhaalt onder anderen de Heer *Frezier* in zyn Rejsbeſchryving door de Zuidzee, dat hy in het omzeilen van het uiterſte van Zuider Amerika boven de Kaap Hoorn of Straat van *Le Maire*, op $57\frac{1}{2}$ graad breedte een diergelyk licht-verſchynzel ontmoette, anderhalfuur na middernacht, met een betrokken lucht; het was, zegt hy, een licht, het welk omtrent een half minuit duurde, en enigzins warmte van zich gaf, de meeſte op het ſchip wierden zo verſchrikt, dat zy haare oogen ſlooten, hoewel zy echter deſzelfs kragtige verlichtinge (zelfs door de oog-leeden als heen dringende) gewaar wierden; die haare oogen hadden open gehouden,

den, verzekerden, dat zy een ronde bol van een zeer heldere en blaauwachtige klaarheid gezien hadden.

16.

Als deze lichten zich langwerpig en leggende vertoonen, worden zy een BALK genaamt, indien de *Basis* breed is, en het top-punt smal en spitzer toeloopende, een PYRAMIDE. Indien zodanig een Licht-verschynzel rond is, gelyk dit Lucht-vert oog, het welke de voortreffelyke Wiskonstenaar de Heer *Henry Schaink* zo naauwkeurig heeft waargenomen, en aan ons mede gedeelt heeft, heeft zulks by de Kenders dier zaaken de naam van een SCHILD enz. Behalven noch alle de namen van *Dwaal-lichtjes*, *Wilde Lantaarens*, *Ster-schot*, *Castor*, *Pollux*, *Helena*, *Draaken* enz. dewelke ik nu niet zal beschryven.

T W E E D E B R I E F

Geschreven tot antwoord aan den Hoog-edelgeboren Heer D. I. BOTHNIA VAN BUR MANIA.

IK hebbe met U HoogEd: Geb: aangenaame van den 22 Maart 1719. ontvangen het uittrekzel met de bylagen van het zesde Kapittel van het werk, dat door U HoogEd: Geb: over de Voorwikking van het W E E R geschreven is, mitsgaders de Kaarten van het Weer in groot Plano, voor dewelke ik U HoogEd: hertelyk bedanke. Ik heb met veel vermaak en aandacht U HoogEd: fraaje onderstellingen van de Noordelyken en Zuidelyken Vloed des Luchts, door de werkdaad des Zons veroorzaakt, en derzelver apparente stremmingen, en tusshenpoozige

zige belemmeringen overwogen, en te gelyk veel plaais ontvangen uit U HoogEd: Geb. naauwkeurige aanmerkingen in 't point der Voortekens, genomen uit de twyfelachtige d'warlingen des hoog-gezeten weer-baans, uit de roodverwigen dageraad, het steeken der Zon, de draaikolken der wolken, de kraakende donders, de vloed der Zee stroomen, en een menigte diergelyke zeer naauwkeurige en nuttige waarnemingen. Ik wil wel bekennen (als het met uw permissie is) Hoogedelgeboren Heer, dat deze uwe onderneming een grooteheid en te gelyk eene nuttigheid in zich bebelst, dewelke de aldergeleertste door vrees zoude kunnen afschrikken, en door hoop in een brandende yver gedurig aanspooren, om het werk door te zetten. Ik weet uit Uw Brief, dat U HoogEd: Geb. haare gedachten aan de toetsteen van verscheide Geleerde oordeelen heeft laaten beproeven, en dat zommige der zelver zeer scrupuleus in het geven van haare toestemmingen zyn geweest, maar dat de Godvruchtige en Hooggeleerde Heer B. Nieuwentydt Zal. Ged: een weinig na U Hoog-Edelgeborenes Raisonnementen schein te luisteren, gelyk my ook gebleken is uit de Brief, dewelke dezelve Heer B. Nieuwentydt op den 5 May 1718. aan U HoogEd. Geb. over dat Subject heeft geschreven, en dewelke U HoogEd. Geb. my de eere gedaan heeft te communiceren. Op dit alles heb ik niet anders kunnen voordeelen, als dat U HoogEd. Geb. meer aangenoopt als asgeraden word, om zyn begonnen Werk te vervolgen, en de verzameling der waarnemingen nit duizende voortekens (van dewelke de naastige Mizaldus een groote menigte in zyn tyd by een vergadert heeft) meer en meer op te stapelen, behalven dat ik de vrymoedigheid zal gebruiken van te voordeelen, dat U HoogEd. Geb. zich niet tot oneere zoude kunnen rekenen, al wierd de zaak niet juist tot een volstrekt einde gebracht, en al konde U HoogEd. geen vaste regels of wetten bepaalen, door dewelke het Weer van dag tot dag,

dag, of zelfs van week tot week voorgedictteert en voorgewikt wierd. Het zal genoeg zyn, om voor U HoogEd. Geb. tot een eeuwige roem te verstrekken, wanneer vaste en zekere regels van maand tot maand konden gevonden worden, om de tot noch toe onzekere loop der Weers-saizoenen voor te wikken, en door zekere tekenen te weten. Daar is tot noch toe niemand geweest, dewelke het roemruchtig omzeilen van de Kaap de Bon-Esperance door Vasco da Gamma minder heeft geacht, al hadde by juist in zyn leven niet alles in 't Oosten ontdekt; en ook niemand, die de ontdekking der nieuwe wereld door de groote Kolumbus al een kleine zaak aanziet, al zyn in Amerika duizend Landen en zaken na de dood van dien grooten Admiraal door andere ontdekt geworden. Ik heb eenige weinig woorden en zelfs zeer kortelyk wegens U HoogEd. gedachten met een zeer groot Sterrekundige gewisselt, en dien Heer was van gedachten, dat in de Voorwikkingen der veranderinge of stant van 't Weer en der Saizoenen groot regard gegeven moet worden op de Aspecten, Conjunctien, Bewegingen en Vlekken der groote Hemel-lichten en Planeten; behalven dat ik ook oordeele, dat wy omtrent de oorzaken van winden, stormen, kalmte, koude, warmte, vochtigheid, droogte enz. op duizend dingen bedacht moeten zyn, die uit onzen aardbodem opwaassenen, dewelke in de Atmosphæra gebeuren, dewelke door elke byzondere wolk worden aangebragt, dewelke voortkoomen van de Stantplaats of situatie van ons Land op andere Landen, Zeën, Bergen, laage Landen, Moerassen, en ontelbaare dingen, dewelke by U HoogEd. Geb. in een volle maate bekend zyn, en in acht zullen genomen worden, terwyl ik met het diepste Respe& verblyve enz.

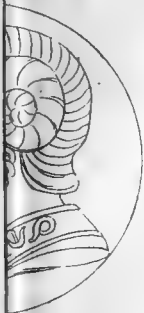
Amsterdam den 29
April 1719.

W. V. RANOUW.
M. D.

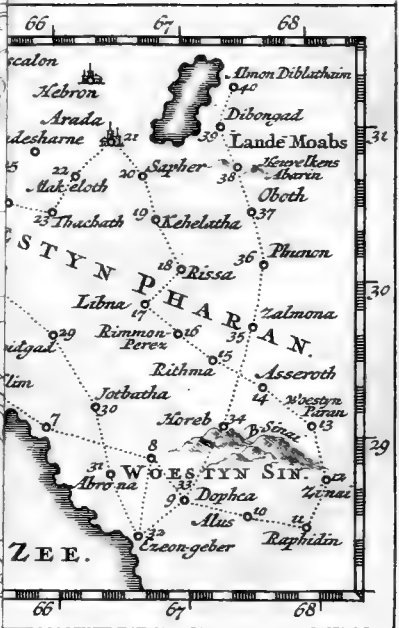
3.

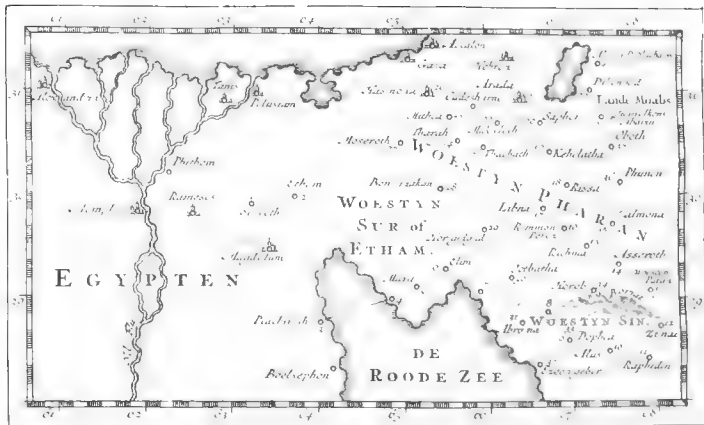
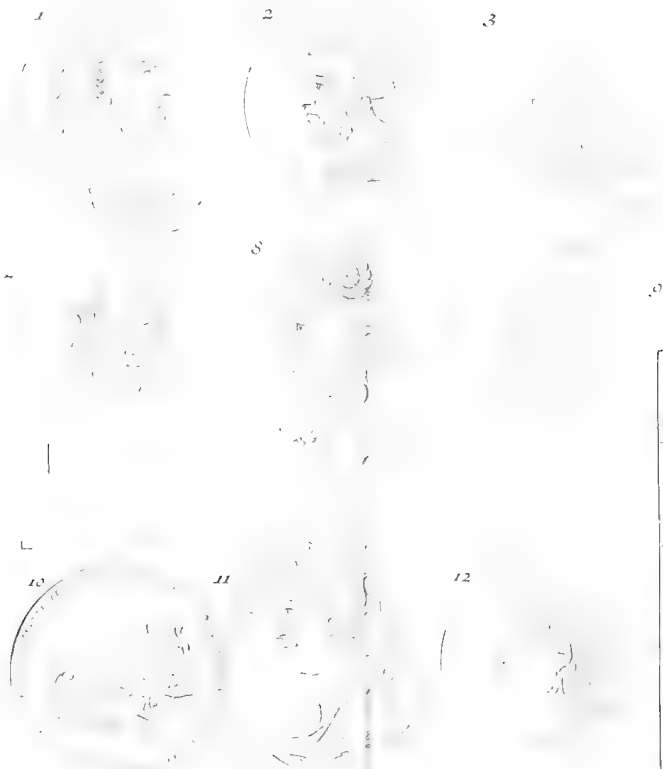

6.

12.

29.

20.

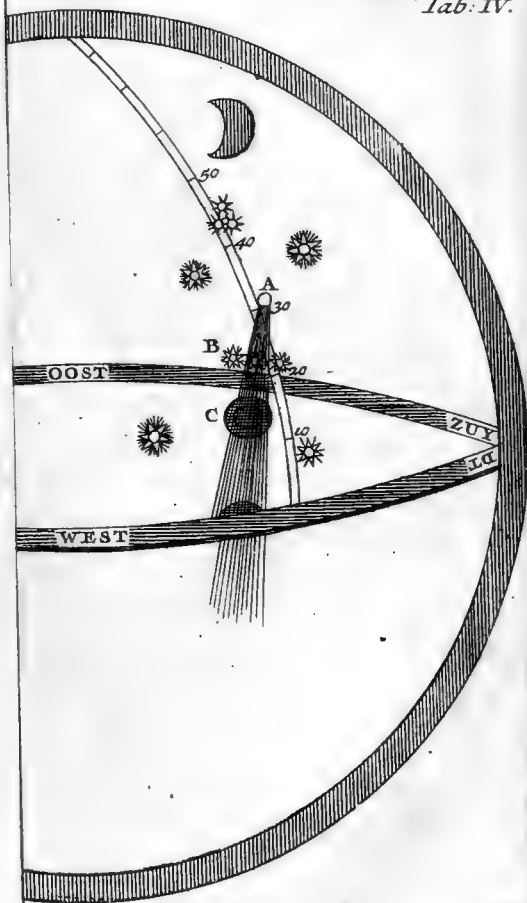
Fig.

Fig.:

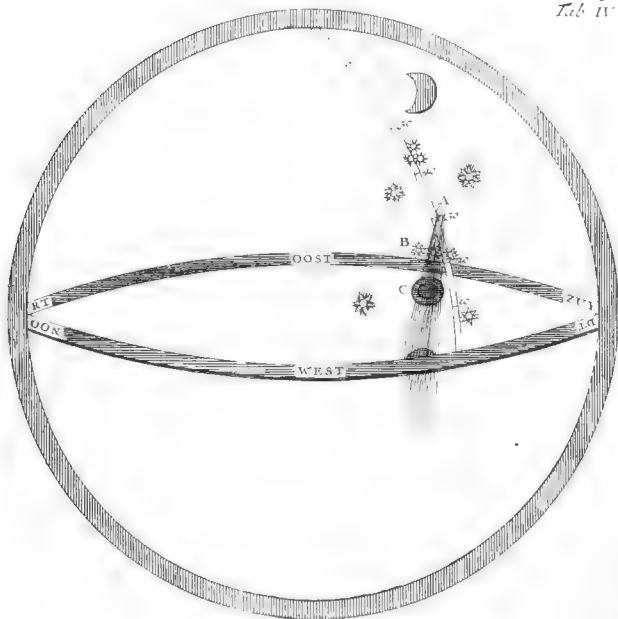
RSCHYNZEL in de
Amsterdam zich op den
19. 's avonds ten half
en vertoont heeft.

Tab. IV.

Een nieuw VERSCHYNZEL in de
Lucht, dat te Amsterdam zich op den
30 Maart 1719. 's avonds ten half
negen uuren vertoont heeft.

Tab. IV

K A B I N E T
D E R
N A T U U R L Y K E
H I S T O R I E N,
W E T E N S C H A P P E N,
K O N S T E N
E N
H A N D W E R K E N,

Voor de Maanden

M E Y E N J U N Y 1719.

*Verciert en opgeheldert met Kopers
Plaaten.*

T E A M S T E R D A M,
By H E N D R I K S T R I K,
Boekverkoper bezyden 't Stadhuys. 1719.

REVISED

THE
FIRST
PUBLISHED

IN
THE

OF

THE
OF

N A T U U R.

E N

KONST-KABINET,

Voor de Maanden

M E Y E N J U N Y

1719.

Tweede Verhandeling van de ALGEMEENE Natuurlyke Historifchryvers, dewelke in haare Werken te gelyk van alle bekende Dieren, Bergstoffen, Gewaffen enz. hebben gefchreven.

I.

IN het Kabinet der Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konften en Handwerken voor de Maanden Maart en April 1719. heb ik aangetoont (a) het Onderscheid tuffchen een *Algemeen* Natuurlyk Historifchryver, en een *Byzonder* Natuurlyk Historifchryver; en dewyl ik oordeele, dat de *Algemeene* Natuurlyke Historifchryver de

A a 2

voor-

(a) Ziet Natuur- en Konst-Kabinet van Maart en April 1719. van pag. 182. tot pag. 186.

voorrang uit de natuur van de zaak toekomt, heb ik in het zelfde Kabinet gehandelt van zodanige Algemeene Natuurlyke Historischryvers, dewelke in haare Werken te gelyk van alle de bekende Dieren, Bergstoffen, Gewassen enz. hebben (a) geschreven.

2.

Ik zal deze ordre vervolgen, tot zo lang ik aan zodanige Algemeene Natuurlyke Historischryvers zal gekomen zyn, dewelke wel in 't algemeen, dog evenwel maar van zaaken hebben geschreven, die onder een Koningryk (der Dieren, Planten, of Mineralen) of *Classis* of ordre alleenlyk behooren, als by voorbeeld, alleenlyk van de Dieren, het zy Water- of Land-dieren, of Visschen, of Vogelen, of Serpentes, of bloedeloze Diertjes, of onzichtbaare Diertjes, of Monsters, of Metalen, of Gewassen, Winden, Lucht, Verhevelingen, Sterren, Waters, Oordens over de geheele Aardkloot als verspreit, en zonder in 't byzonder aan eenig Land, of Plaats of zaak bepaalt te zyn. Ook moet de Lezer zich niet voorstellen, dat het getal der algemeene Natuurlyke Historischryvers, dewelke van alles geschreven hebben, zo groot is, als deze laatste. Onder de eerste heb ik gestelt *Cajus* (b) *Plinius Secundus*,
en

(a) Ziet Natuur- en Konst-Kabinet van Maart en April 1719. van pag. 136. tot pag. 209.

(b) Ziet Natuur- en Konst-Kabinet van January en February 1719. van pag. 7. tot pag. 84. Merkt ook aan, dat ik *Moses* wel voor de eerste Natuurlyke Historischryver te boek gestelt heb, maar niet als een Schryver, die met dat oogmerk als een enkeld Natuur-beschryver geschreven heeft.

en *Ulyffes Aldrovandus*, maar in deze Verhandeling zal ik een *derde* Algemeene Natuurlyke Historifchryver by de twee zo even gemelde voegen, dewelke de andere in grooté Geleertheid, Taalkunde, en in getal van Wetenschappen voorby, en byna alle andere Schryvers als uit het gezicht vliegt, namentlyk CONRADUS GESNERUS.

3.

Conradus Gesnerus was een Zwitser, geboren (a) tot Zurig, genoegzaam de voornaamste Stad van geheel Zwitserland, in het jaar na de Geboorte van Christus 1516. en fchielyk op zyn *Studeer-kamer* tot Zurig gestorven, terwyl in die Stad de Pest sterk *grasseerde*, in het jaar 1565. in zyn 49. jaar.

4.

Conradus Gesnerus is een Man geweest van een onnavolgbaare Vlyt, Geleertheid, Wysheid en Wetenschappen; een Man, die in de kragt van zyn Levenstyd, en (als ik het zeggen mag) noch jong gestorven is, en die echter in alderhande taalen ervaren en volleert was, en geschreven heeft, en een groot getal Boeken over alderhande soort van Zaaiken, en dat meer is; zeer wel, ja zeer schrandere en wyffelyk in 't licht gegeven heeft.

5.

Behalven de uitstekende Geleertheid, en grooté kenniffe, dewelke ik in onze weergalozen *Conradus Gesnerus* ontdekke, moogen wy hem met *Conringius* met recht de naam

A a 3

ge-

(a) Ziet *Melchior. Adami Vitæ Eruditorum.*

geven van de *Vader*, en zyne Boeken de *Provisie-kamer van de geheele Natuurlyke Historie*. Deze Man is eigentlyk de Grondlegger, dewelke de Natuurlyke zaaken in haare natuurlyke ordre zodanig heeft weeten te verdeelen, dat door de verdeeling van zyne *Classen*, geslachten, soorten en ondersoorten, de zaaken als half bekend gemaakt, en elk door zyn kennelyke en onafscheidelyke merkteeken by zyn gelyk gebragt zynde, eerst uit een put van onkunde, en uit een veld van afdwaling in het helder licht gestelt en te recht gebragt zyn.

6.

Niet tegenstaande wy van de nooit volprezen *Conradus Gesnerus* zeer veele Boeken overig hebben, zyn wy zo ongelukkig geweest, dat zyn *Oceaan van de Plantgewassen*, daar hy langer als dertig jaar onvermoeit aan gearbeidt hadde, meest verloren en weg geraakt is, niet tegenstaande by dit heerlyke stuk by uiterste wille aan den beroemden Geneesheer *Casparus Wolsius* gemaakt en bevolen hadde, dat die voor des zelfs uitgave zorg dragen zoude.

7.

Melchior Adamus getuigt, dat *Gesnerus* zo veel hert en *inclinatie* voor de Plantgewaskunde hadde, dat hy op geen zaak van de geheele Natuurlyke Historie zich vlytiger heeft uitgelegt, als op het onderzoeken en ontdekken der Planten. Zelfs in de bloem van zyne jeugd, en wanneer hy noch maar een aankomend jongeling was, of liever een kind,

is

is hy als gewent aan die *Studie*, en onderwezen door zyn Oom JOANNES FRICCIUS, een uitmuntend *Botanist* van die tyd.

8.

Conradus Gesnerus was altyd in een brandenden yver, om de Natuurlyke Historien te verryken, en te verheerlyken met nieuwe ontdekkingen; hy wandelde en reisde gedurig van de eene plaats in *Zwitserland* op de andere, bezocht en doorzocht alle de Bergen en Dalen van geheel *Zwitserland*, hy dwaalde onvermoeit door de onmetelyke *Bosfchen*, en beklom de zeer hooge en ontoegangkelyke Bergen van de *Alpes*, van *Piemont*, *Savoyen*, *Italien*, en onderzocht met veel geduld, yver, moeite en onkosten, alle de verwonderenswaardige *Geheimenissen* van de *Alpische* Gebergten, plukte en vergaderde aldaar de onbekentste en merkwaardigste *Plantgewassen*, bragt dezelve over in zynen *Tuin* tot *Zurig*, daar hy de zelve met veel konst en zorg voortkweekte, en of tam maakte, of de zelve in alle haare veranderingen bezag.

9.

Gesnerus begaf zich na *Bazel*, en aan de Boorden van de *Rhyn*; daar bewandelde hy de vlakke *Velden*, en beklom de naast gelege Bergen, en beschouwde de *Steenrotzen*, alles ter ontdekkinge der *Plantgewassen*. Alle jaar in de zomer deed *Gesnerus* een reis, als by voorbeeld: na *Italien* en *Venetien*, daar hy de aanmerkenswaardige zaaken der

Middelandsche Zee beschouwde; en de Visschen en Planten, dewelke *Gesnerus* op zodanig een tocht ontdekte, liet hy met veel zorg en naauwkeurigheid na het leven uittekenen; hy dede ook verscheide reistochten door geheel *Vrankryk* inet het zelfde oogmerk, en liet alles in Prent en uittekening brengen, wat hy nieuwlyks ontdekte.

10.

Hy onderzocht niet alleenlyk de Planten, dewelke reeds beschreven en nagelaten waren van de Oude, namentlyk *Theophrastus*, *Dioscorides*, *Plinius*; of onder de Nieuwe van zyn tyd, van *Ruellius*, *Fuchsius*, *Tragus*; maar die onnavolgbaare Onderzoeker en Beschouwer der groote Natuur, de voortreffelyke *Gesnerus*, bevlytigde zich kragtiglyk, ter ontdekkinge van nieuwe schepzels, Plantgewassen en Mineralen, of andere zamenstremzels der Natuur. Hy verzamelde veel Plantgewassen, dewelke niemand voor hem ontdekt of waargenomen hadde, en bragt dezelve over in zyn eigen Tuinen, behalven dat hy veel proeven omtrent dezelve dede, om derzelve betrekelyke Hoedanigheden, Kragten, Gebruiken en Vermogens te ontdekken.

11.

Het gerucht van de groote Geleertheid en natuurlyke Historikunde van onzen voortreffelyken **GESNERUS** vloog als een blixemstraal door alle Landen en Koningryken, in zo ver, dat de Beroemteste Geleerden van *Europa*

ropa om ftryd in een gemeenzaame Briefwiffeling met *Gesnerus* trachtten te geraaken, gelyk uit zyne Brieven, die wy van hem overig hebben, gezien kan worden. De eene zond hem alderhande vreemde zaaden, andere Planten, zommige wederom andere vreemde natuurlyke fchepzels, uit *Italien*, *Vrankryk*, *Engeland*, *Duitschland*, en van veele andere Gewesten. Door alle deze middelen verzamelde CONRADUS GESNERUS over de vyfhondert nieuwe Plantgewaffen, welker Beschryving van niemand voor hem was medegedeelt, noch (zo als het fcheen) bekend geweest. Hier uit maakte hy een groot werk van alle voor hem bekende, en van anderen voor hem ontdekte, benevens zyne nieuwontdekte Plantgewaffen, en dit had *Gesnerus* in dertig jaaren zo ver gebragt, dat hy het zelfde meende in het licht te brengen, maar, o groot ongeluk! Hy wierd in dit voorneemen fchielyk dooreen onverwachte dood belet. Het verlies van dit Werk is noch te grooter; dewyl *Gesnerus* (het welk van niemant was waargenomen) niet alleen de Planten hadde laaten uittekenen, maar ook de byzondere deelen der Planten; dewelke op verfcheide tyden aan de zelve zich koomen te vertoonen, als by voorbeeld: de knopjes, de bloempjes, de fpruitjes, de vruchten, het zaad, de bladeren, de ftam, de takken, de wortel, de bollen, en veele diergelyke deelen.

12.

Onder alle de ontdekkingen, dewelke
Aa 5 . GES-

GESNERUS van de natuurlyke Zaaken heeft nagelaten, is niets van zodanig een groot gebruik geweest, als de ordre, dewelke hy uitgevonden heeft, na de welke de Plantgewassen van eenderhande geslacht verdeelt en geschikt kunnen worden, en elke *Specie* onder zyn *Genus* of Hoofd-geslacht of Hoofdstam gebragt en geordent word. De Konst om de *Specien* of soorten van een Geslacht te kennen, en te weten, dat een Plant bestendiglyk onder een zeker geslacht behoort, daar de zelve een soort van is, heeft altyd veel moejelykheid, veel twiift en verwerring onder de *Herbaristen* veroorzaakt; om dit nu weg te neemen, en alle de *Herbaristen* in de Kennisse en Verdeelingen der Gewassen onder malkander te bevredigen, en te doen over een koomen, heeft *Cou radus Gesnerus* een *Methode* gezocht en ook uitgevonden, door dewelke zy alle geholpen, en de Plantkunde ongelooflyk in weinig jaaren gevordert is.

13.

Op dat myn Lezer de Voortreffelykheid van deze zaak te beter en klaarder begrypen zoude, zal ik eens vast stellen, dat hy eenige kennisse van de Kruid-kunde hebbende, met my in een Bosch of vreemd Land gaat reizen en dwaalen, ter opsporinge van nieuwe en tot noch toe onbekende Plantgewassen; als wy nu het geluk hebben, van Gewassen te ontmoeten, dewelke met alle Plantgewassen, die wy tot noch toe kennen, in alle haar deelen verscheelen, zyn zodanige Plantgewassen
vol-

volstrekt voor ons onbekent. Als wy nu echter dezelye naauwkeurig beschouwende en onderzoekende, eene benaaming geven, om door behulp van die benaaming dezelve naderhand te leeren onthouden, en derzelve kennisse aan andere mede te deelen; en als wy nu deze benaaming zodanig schikken, dat de Gedaante of *Structuur* der deelen van zodanig een Plantgewas geenzins door dezelve uitgedrukt word, maar dat wy maar een naam als bygeval verzinnen, en de Plant met dezelve doopen, kan zodanig een naam geenzins verstreken tot het eind-oogmerk, daar wy dezelve toe hebben geschikt, te weten op dat ook andere door dezelye (deze Plantzoekende) zouden leeren kennen.

14.

Dewyl deze zaak van de Aaloude Grieken, als *Hippocrates*, *Theophrastus*, *Dioscorides*, *Plinius*, *Galenus*, en veel latere, tot op de tyden van *GESNERUS* niet is waargenomen, is 't niet mogelyk geweest, dat deze lieden in de opstapeling en ontdekking der nieuwe Plantgewassen veel hebben kunnen vorderen, want in de plaats van aan de Plantgewassen naamen te geven, dewelke de *Structuur* (a) en gedaante van haare deelen op een kennelyke wys uitdrukten, noemden zy dezelve dikwils na de hoedanigheid en betrekelyke kragten, die zy daar in vonden, of zomtyds na eenige dingen, daar zy enigzins naar geleeken; zomtyds na de eerste Vinders,

of

(a) Ziet *Tournefort Institutiones Rei Herbariae.*

of wel na haar eigen Vaderland of Grond, daar dezelve groeiden; zomtyds na haar byzondere reuk, stank of geur; zomtyds na het getal van haare bladeren; zomtyds na de dieren, dewelke daar op aafden, zomtyds na de koleur van derzelve bloemen; of na de tyd van het jaar, in dewelke zodanig een Plant gewoonlyk uitspruit, of bloeit of ver gaat; en hondert diergelyke verkeerde en onnutte Benaamingen. En om voorbeelden te geven: op deze wys is het Kruid *Malva* en de *Aristolochia* na haar kragten (de eene week, smedig en zacht maakende, en de andere de kraamvrouwen te hulp koomende) elk een naam gegeven: de *Buglossum* en de *Iris* of *Irias*, de eene na de gelykheid van een offe-tong, en de andere na de overeenkomst van koleur met de Regenboog. De *Artemisia*, de *Gentiana*, en de *Lysimachia* na haare eerste Vinders en Ontdekkers; de *Stoechas* na de *Stoechadische* Eilanden; de *Colchicum* en *Carui* na *Colchos* en *Garia*: de *Myrrhis* en de *Libanotis* na de reuk van de gommen *Myrra* en *Wierook*. De *Trifolium*, *Pentaphyllon*, *Chiliophyllon*, en *Myriophyllon*, na het getal der bladeren; *Chrysanthemum* na deszelfs bloemen. *Chrysocome* en *Palium* na de koleuren der bol: de *Chelidonium*, *Heliotropium*, *Erigeron* na de getyden des jaars: de *Elaphoboscum*, *Melissophyllum* en *Ranunculus* zyn genaamt na de harten, honingbyen en kikvorssen. Gelyk de Lezer zal kunnen aangetekent vinden by *Tournefort*, en wel

voornamentlyk by de vermaarde (a) *Claudius Salmafius*.

15.

Dewyl door zodanige naamen het onafscheidelyke kenteken van een Plant niet word uitgedrukt, kunnen wy door de naamen, dewelke de Oude aan de Gewaffen gegeven hebben, niet weeten, welke Plantgewaffen zy eigentlyk daar mede hebben gemeent, te meer, wanneer zy verscheide naamen aan een en dezelve Plant gaven; dog zommige der Oude hebben enigzins een Beschryving nagelaten van de Aard, Vaderland, Kragten, en uitwendige Figuur van elke Plant, of elke Plants deelen, deszelfs zaad, bloemen, vruchten, houten enz. en hier door hebben de latere Uitleggers van de Ouden haar schriften zomtyds eenig licht gekregen. Het is wel waar, dat de Aaloude de Planten hebben uitgetekent, en in *Figuur* verbeeldt, maar behalven dat wy de oude *figuren* door de tyd zyn kwyt geraakt, hebben wy zulke monstreuse *Copien* en slegte uitprentingen van de onbedreve en luye Monniken en andere gekregen, dat zomtyds hoofd noch staart aan dezelve in de *Membranen* te vinden is.

16.

De Aaloude waren ook van gevoelen, dat de Plantkunde niet als door onderwys van Meesters, en in de tegenwoordigheid der Plantgewaffen konde achterhaalt worden; dat de Naamen, de Historische Beschryving,
noch

(a) Ziet *Claudii Salmasii Prolegom. in Libr. de Homonym. Hyl. Iatric.*

noch de Prentverbeelding niet bekwaam genoeg waren, om iemand een levendig denkbeeld te geven, waar door hy zodanig een gewas konde leeren kennen, dewyl een en dezelfde Plant, van de tyd van haar geboorte tot aan haar volkomen ondergang, veel te veel veranderingen onderging, nademaal een Plantgewas ten opzicht van zyn zaad-uitspruiting, bladeren, knoppen, zaadhuisjes, bloeizels, koleuren, vruchten, stammen, takken, schorzen, houten, wortels, kroonen, byna dagelyks te veel kennelyke veranderingen ondergaat, welker kenniffe niet als door een waare bevinding en naarftege waarneming te achterhaalen is. Niet tegenstaande dit alles door de Prentverbeeldingen geenzins kan ver-
toont worden, zal echter niemand ontkennen, dat de hedendaagze heerlyke Prentverbeeldingen der Koopere Platen van groot nut zyn, niet alleen tot ververssing en nader kenniffe der Planten, maar ook van alle andere natuurlyke scheapzels, voornamentlyk wanneer benevens een Plant, dewelke in zyn kragt staat te groeyen, eenige kentekens door het een of het ander bygevoegt *dessein*, deszelfs Vaderland en gewoonlyke grond worden ver-
toont, en wanneer alle deszelfs deelen, als wortels, spruiten, knoppen, bloemen, zaadhuisjes, zaad, vruchten, enz. alle na 't leven te gelyk worden verbeeldt; en wel voornamentlyk, als het onafscheidelyke geslachts-kenteken uitdrukkellyk verbeeldt en uitgedrukt staat, gelyk de onvermoeide **GESNERUS** voornemens is geweest;

weest, de *Plantgewaskunde* aan de geleerde wereld mede te deelen.

17.

In de plaats, dat *Casparus Wolfius* de grootte Oceaan of Vergadering der Plantgewassen (door de uiterste wille van *Gesnerus* hem aanbevolen) in het licht zoude geven, verkocht hy dezelve aan JOACHIMUS CAMERARIUS, beroemt Geneesheer der Stad Neurenberg, en zeer uitmuntend Kenner der natuurlyke Schepzels. Van deze *Cammerarius* is veel gerucht geweest, maar de meeste van zyne Werken zyn in zyn *Bibliothecq* en na zyn dood versmoott, en met dezelve de heerlyke Historie en Oceaan der Planten van onzen uitmuntenden *Conradus Gesnerus*.

18.

Casparus Wolfius heeft echter de goetheid gehad, eenige Brieven, dewelke *Gesnerus* aan de geleertste Mannen van zyn tyd geschreven hadde, by malkander te vergaderen, en tot *Zurig* in den jaare 1577. in 4to in het licht te geven. Door dezelve, als ook door eenige Brieven van *Gesnerus*, dewelke door CASP. BAÜHINUS uitgegeven zyn, blykt ons klaar, dat *Gesnerus*, in de ontdekking der Natuurlyke Schepzels, zich geheel anders gedragen heeft, als zyne Voorzaaten en Tydgenooten, dewelke haar geheele levenstyd meest doorbragten, om de oude Schryvers over te zetten en uit te leggen; en alle haar kennisse, dewelke zy van de Natuurlyke Schepzels overal verkregen hadden, te toet-

zen

zen aan de Beschryving der Ouden, waar door zy in oneindige *Disputen* en *Questien* vervielen, elk om 't zeerft dryvende, dat zyn Plant of natuurlyk fchepzel eigentlyk dezelve was, dewelke deze of gene Oude onder dezelve naam befchreef, daar zy dan dezelve mede of zelfs doopten, of door overlevering, en in de ander naaftvolgende Boeken der latere *Grieken*, weinige *Latynen*, en veel *Arabieren* mede genaamt ofte betekent vonden.

19.

Maar onze weergalozen CONRADUS GESNERUS floeg een geheel andere weg in, doorvloog met de uiterfte vlyd des Werelds alle oude Griekfche, Latynfche, Arabifche Boeken, en ook alle Boeken in andere taalen, en alle Werken van zyne Voorzaaten en Tydgenooten; dog merkte dezelve geenzins aan, dat de Kenniffe der geheele natuurlyke Historie in dezelve bevat wierd, veel min, door dezelve bepaalt wierd. *Gesner* verkoor zich zelve een ander overheerlyk en ryk Boek, vol Geleertheid en Wysheid, en in het welke meer te leeren, meer op te merken, meer waar te neemen en te lezen was, als in alle de Boeken van alle de Schryvers van alle *Natien* en van alle eeuwen, en dit overtreffelyk Boek was de Natuur zelfs, met alles wat daar in van Godt gefchapen is.

20.

Op dat nu de ontdekkingen van onbekende Plantgewaffen, of andere onbekende
Na-

Natuurlyke zaaken voor de Nakomelingen van vrucht zouden zyn, was onze *Conradus Gesnerus* bedacht op zodanig een manier van geslachts-verdeeling, dat een iegelyk Nakomeling aan zekere onveranderlyke en onfeilbaare Geslachts-kentekens altyd zoude konnen weeten, onder wat geslacht elke nieuwe *specie* van een Plant, dewelke hy mogt koomen te ontdekken, behoorde en gestelt moest worden.

21.

Om nu zodanig een geslachts-verdeeling te vinden, vergaderde onze groote Man alle Planten, dewelke in een zeker (a) onafscheidelyk geslachts-merkten met malkander overeen kwamen, by malkander, als in een afgeschaart *Bataillon* of *Regiment*, en dede zulks met alle de by hem bekende Plantgewassen, krygende zo veel verscheide afgedeelde *Regimenten* of Geslachten, met alle haare onderhorige *specien*, als hy onder alle de Planten verscheide geslachts-merkten ontdekte; want door het woord van Geslacht, moet in deze GESNERIAANSCHÉ PLANTGEWASKUNDE niet anders verstaan worden, als een vergadering van Plantgewassen, dewelke, hoe verscheide zy in andere van haar stellige deelen ook mogten van malkander zyn, echter in een zeker merkten, dat wel best haar aard, natuur en overeenkomst uitdrukt, alle met malkander overeen komen, en dat wel in zodanig een merkten, 't welk van alle de andere Planten en Plantgeslachten verscheelt, even gelyk een Regiment Soldaaten, het welk

B b

door

(a) *Nota Generica Characteristica.*

door de Montearing of Kleding, dewelke het onderscheiden van alle de andere *Regimenten* draagt, niet alleen daar door onderscheidentlyk bekend is, maar ook elke Soldaat, hoe zeer hy anders van wezen, gedaante of postuur van alle de andere soldaaten van zyn *Regiment* mogt koomen te verscheelen, alleen door deze montearing gekent word, tot zodanig een gemonteert *Regiment* te behooren.

22.

De opmerkende Lezer kan nu wel begrypen, dat deze *Methode* veel beter is, als die der aaloude Plantgewas-schryvers, dewelke de Plantgewassen in geslachten schaarden en afdeelden, niet door tekens, dewelke onafscheidentlyk aan de gedaanten of *Structuur* der Planten waren, maar door afgelege tekens; als by voorbeeld: Planten van eenderley *medicinale* of andere kragten schikten zy tot een geslacht; of Planten, dewelke op eenderley grond of plaats groeiden, schikten zy tot een byzonder geslacht; of Planten, dewelke in een en de zelve tyd van 't jaar of opkwamen of bloeiden, of vrucht droegen, schikten zy tot een byzonder geslacht; en andere diergelyke afgelege en onbestendige Merktekens, dewelke de gedaante des Plantgewas niet raakten.

23.

Conradus Gesnerus oordeelde, dat het geslachts-merkteken niet alleen moest gestelt worden in de *Structuur* of gedaante der Plant, maar dat naauwkeurig acht gegeven moest wor;

worden, welk deel van een Plantgewas het bekwaamste was, om dit geslachts-merkten in te vinden; by voorbeeld: of de Bloem, of de Vrucht, of het Zaad, of de Stam, of Steel, of Rank, of de Bladeren, of de Wortel, enz. want hy oordeelde, dat het deel, daar de natuur en verwantschap des plants met andere gelijke Planten van dezelve natuur meest ingeleggen was, en meest in doorstak, ook het bekwaamste deel was, om dit onafscheidelyk geslachts-merkten in op te spooren, en vast te stellen. De vermaarde Plantgewaskender (a) JOSEPHUS PITTON TOURNEFORT bewyft uit een Brief, door *Gesnerus* geschreven aan de vermaarde ZUINGERUS, dat GESNERUS wel voornamentlyk dit geslachts-kenteken stelde in des Plants bloem, en in des Plants vrucht, maar (b) *Gesnerus* voegt in deze Brief des Plants wortel daar by, en zegt, dat hy gewoon is uit een van deze drie, of twee, of wel uit alle drie des Plants natuur en geslachts-kenteken te leeren, veel beter, zegt hy, als uit de bladeren (of des plants andere deelen) dezelve te kennen zyn.

24.

By deze drierhande soort van deelen des Plants, te weten de *Bloem*, de *Vrucht* en de *Wortel*, voegt CONRADUS GESNERUS noch een vierde, namentlyk het *Zaad*, niet alleen in de zelfde Brief, maar ook (gelyk

Bb 2

Tour-

(a) Ziet *Institutiones Rei Herbariae*.

(b) Ziet *Gesneri Epistol. pag. 113. Edit. Tigur. ap. Froschov. 1577.*

Tournefort wel aangemerkt heeft) in een Brief aan de geleerde (a) ADOLF OCCO, daar hy bekent, dat hy uit het zaad, en te gelyk uit deszelfs Smaak, overeenkomstig met de smaak van meest alle des Plants andere deelen, het geslachts-merkteken van des Plants natuur en verwantschap met zyn *specien* mede gewoon is te noemen en op te spooren.

25.

Het is wel waar, dat *Fabius Columna*, een Italiaan, eenige jaaren na de dood van onzen *Gesnerus* mede van de zelfde gedachten (b) was, in het vast stellen van de geslachts-ken-teikens uit de bloem en het zaadhuisje, maar behalven dat deze Schryver eerst in het jaar 1592. dat is 27 jaar na de dood van *Conradus Gesnerus*, in het licht kwam, heeft hy ook weinig dog zeer keurlyk geschreven, en van de zaak zelfs geenzins het rechte gebruik gemaakt, zo dat aan niemand die eere, van de Kennelykste Geslachts-*Charactere*s gevonden te hebben, toekomt, als aan onzen lofwaardigen *Conradus Gesnerus*.

26.

Dewyl de Boeken over de Kruidkunde en Plantgewassen van *Conradus Gesnerus* in de *Bibliothecq* van *Camerarius* versmoort, en geenzins in 't licht gebragt wierden, bleef ook de heerlyke en nieuwe *Methode*, om de Planten in haare onderscheidentlyke geslachten te verdeelen, zeer lang verborgen, tot dat ein-

(a) Ziet *Epist. Conradi Gesneri Lib. 2. pag. 65.*

(b) Ziet *Tournefort Institut. Rei Herbariae; & Fab. Columnae Stirpes Rariores.*

eindelyk ROBERTUS MORISON, een Schotsman en vermaart Kruidkender, eerst in het jaar 1669, dat is hondert en vier jaaren na de dood van *Gesnerus*, het werk by de hand vatte, en zyn *Praeludium Botanicum* uitgaf, gedrukt tot Londen 1669. het welk kort daar na van verscheide heerlyke werken gevolgt wierd, in de welke de *Method*e van de Planten na de overeenkomst der Bloemen, Zaadhuisjes, Bollen enz. in geslachten te verdeelen, volgens het voorschrift van *Gesnerus*, in een vollen dag gestelt wierde. Op welk een wyze deze nieuwe *Method*e van de geslachts-verdeeling der Planten, uit onafscheidentlyke geslachts-kenteikens, genomen van de *Fabryk* derzelve deelen, naderhand van veele andere, als JOHANNES RAJUS Engelsman, JOSEPHUS PITTON TOURNEFORT Fransman, en noch onlangs van JULIUS PONTEDERA Italiaan, en verscheide andere braave Mannen noch is verbeterd en verandert, zal ik op zyn tyd mede deelen, dewyl zulks hier de plaats niet is.

27.

Behalven de ontelbaare Boeken, dewelke *Gesnerus* over de Grieksche en andere taalen, (behalven het in 't licht geven van zyn weergalozse *Bibliothecq* van alle voortreffelyke geleerde Mannen en Schryvers) van het begin tot op zynen tyd, mitsgaders veele Boeken over de Geneeskonst, heeft *Gesnerus* zo ongelooflyk veel Werken en Werkjes in de natuurlyke Historie, en over de natuurlyke Schepzels, in het licht gebragt,

bragt, dat een iegelyk als verftomt en voor 't hoofd geflagen moet ftaan, die zulks naauwkeurig weet.

28.

In het jaar 1561. hadde *Gesnerus* de overtreffelyke werken van de vermaarde *Valerius Cordus* by een vergadert, en dezelve in de volgende goede ordre gefchikt. 1. Deszelfs aanmerkingen over de Griekfche *Dioscorides*. 2. Vier Boeken van *Valerius Cordus* over de Plantgewaffen. 3. Een fchoone Verhandeling over de aanmerkelykfte uitgegrave Stoffen, Metalen, Mineralen, Steenbreeken of Groeven enz. van Duitfchland. 4. Een Boek over de zeer konftige Uittrekzels. En 5. de vermaartfte *Medicinale* Mengzels door *Valerius Cordus*. Hier zyn noch meer andere zaaken, de Natuurlyke Historie betreffende, bygevoegt, maar van *Conradus Gesnerus* zelfs een Boek, handelende over de Tuinen van Duitfchland.

29.

In dit treffelyke Boek over de Tuinen van Duitfchland, toont *Gesnerus* onder andere, welke Planten ouwelings by de oudere Duitfchen bekend, en in de Planthoven van Duitfchland *gecultiveert* wierden, en ook uit haar zelve zonder *Cultuur* in de Duitfche Lucht voortkoomen en duuren kunnen. *Gesnerus* handelt eigentlyk in dit Boek van de Planten, dewelke in de gemeene Tuinen, en in de Tuinen der Liefhebbers gezaait of geplant worden. 1. De zogenaamde Tuinplanten zelfs. 2. De vreemde Planten, dewelke

welke uit verre en afgelege Landen om haar raarheid in de Tuinen worden onderhouden en opgekweekt. En 3. van de wilde Plantgewassen, dewelke in de Tuinen konnen voortgekweekt worden, en van die gene, dewelke zulks niet konnen verdragen, maar het getal is zo menigvuldig, dat hy alles niet afhandelt. *Toen ik noch een jongeling was, (zegt GESNERUS) oordeelde ik, dat ik kennisse van alle de Gewassen hadde, dewelke in de wereld bekend waren; maar nu ik een oud Man begin te worden, en van myn jongelingschap tot nu toe veele Landen hebbe doorgekruist, in alderhande Tuinen, zo van myne Bekenden, als in myn eigen, een ontelbaar getal Plantgewassen heb leeren kennen, nu ik doorlezen hebbe alderhande Boeken in alderley Taalen, als in 't Grieksch, Latyn, Fransch, Hoogduitsch, Engelsch, Spaanschenz. zie ik klaar, dat het getal der Plantgewassen, dewelke ik weet, zeer klein en gering is, by het getal der Planten, dewelke ik noch niet kenne.*

30.

Gesnerus getuigt, dat behalven veele kleinere hy twee groote oogmerken heeft gehad, om dewelke hy dit Boek geschreven heeft. 1. Opdat het zelve zoude dienen als een voorlooper van het overgroote Werk, dat hy over de Plantgewassen onder handen hadde, en dat wy (o ongeluk!) verloren hebben. En 2. opdat hy de Liethebbers onder de andere *Natien* zoude aanspooren, insgelijks een historische Beschryving in het licht

te geven van de vermaartste Tuinen van haar Vaderland, op dat dus het Werk, dat hy op het getouw gezet hadde, zoude afgeweven en voltooit worden.

31.

Op dat nu de Lezer niet zoude oordeelen dat een Beschryving van de Tuinen, en oefening der Plantgewassen in dezelve nieuw is, bewyft *Conradus Gesnerus*, dat zulks al lang voor hem by de oude Grieken en Romeinen is verricht, of ten minsten ondernomen: dat de uitmuntende Grieksche THEOPHRASTUS (Discipel en Opvolger van ARISTOTELES) in zyne Boeken over de Plantgewassen al zeer veel heeft verhandelt van de oefening der Tuinen, en der Plantgewassen in dezelve: dat PLINIUS op veel plaatzen zo uit THEOPHRASTUS als uit andere veel over die stof heeft aangetekent: dat de oude Schryvers, dewelke geschreven hebben over de Laubbouwkunde, namentlyk COLUMELLA, PALLADIUS, VARRO, CATO, en andere, die veel van de oefeninge der Planten in de Tuinen hebben nagelaten: dat onder de Nieuwe Schryvers *Petrus Crescentiensis* veel zaaken heeft mede gedeelt, dewelke de oefening en voortkweeking der Planten, Boomen en Tuingewassen betreffen. Het boek van *Aristoteles* over de Planten (daar *Scaliger* Noten over gemaakt heeft) is al te zeer bedorven na zyn oordeel, om onder deze rang gestelt te worden, niet tegenstaande daar ook noch al iets van die stoffen in gevonden word, voornamentlyk van eenige

ge echte werken van *Aristoteles* zelve. Het boekje, dat bekend is onder de naam van het Boere (a) Landhuis, door CAROLUS STEPHANUS, of op deszelfs naam in 't licht gebragt, pryft GESNERUS kragtig; de deelen van dit Boekje zyn tien. 1. De Tuin. 2. De Boom-entery of kweekery. 3. De Wyngaard. 4. De Bouw-akker. 5. De Melk en Vetweidery of de Beemd. 6. De Vyver of 't Poelmeertje. 7. De Rietbroek. 8. Het groot Hout of het Bosch. 9. Het Kreupelbosch. 10. De Heuvel. GESNERUS melt ook met zeer veel lof van *Bartholomæus Maranta*, en het geen de zelve geschreven heeft over de oefening en voortkweekery der Planten; mitsgaders het Boek van *Petrus Bellonius* over de oefening der Bosch-enWoud-boomen; als ook van *Hieronymus Cardanus*, voor zo ver dezelve hier en daar van de voortkweeking der Gewassen eenige fraaye zaaken aangetekent heeft. Ik zal hier nu niet byvoegen eenige, dewelke *Gesnerus* heeft overgeslagen, noch geensins een zeer groot getal uit alderhande *Natien*, die in verscheide taalen over de oefening en *Cultuur* der Tuinen en der Plantgewassen, en derzelve geheele Voortkweekery geschreven hebben. 1. Omdat het getal voor myn tegenwoordig bestek te groot is. 2. Omdat ik van die stof (als ik leef) byzonder hoopte te spreken.

32.

Gesnerus verdeelt de Tuinen in verscheide soorten. 1. Gemeene Tuinen, dewelke tot

Bb 5

voed-

(a) *Pradium Rusticum*.

voedzel en dienst worden gebruikt, als moestuinen voor moes en Keukenvruchten en peulvruchten, of kool- en worteltuinen, en daar te gelyk boom-vruchten, wyngaarden, en alderhande stekvruchten om te eeten worden in geplant. 2. *Medicinale* Tuinen van Geneesheeren, Apothekers, in dewelke niet alleen alle Tuinvruchten en Planten gevonden worden, maar ook alderley Plantgewassen uit de bosschen, wildernissen, en overal uit vreemde landen opgezocht, dewelke in de Geneeskunst gebruikt worden. 3. Tuinen, daar alle de voorgaande zaaken in gevonden worden, en boven dien noch alderhande *Exotica*, en uitlandsche *Rariteiten*, en vreemde Plantgewassen, voor verkwikking van 't gezicht, en tot voldoening der verwondering, van Oranjes, Citroenen, Laurieren, *Mirtus*, *Aloes*, *Jucaas*, en honderderley andere soorten; en daar gevonden worden alderhande Trekkassen, Broeykassen, Stoofovens, Oranjehuizen enz. 4. Tuinen, daar niets in gevonden word tot dienst der keuken of spys, of genezing der ziekten, dog die alleenlyk maar tot Cieraad verstreken, daar de schoonheid en verciering alleenlyk maar meer of minder uitmunt, gelyk als die der ryke *Matronen* en magtige Perzonagien, en van zommige ryke Kloosters, overal voorzien met schoone Wandelplaatzen, geestige Bloemperken, Fonteinwerken, Watervallen, Kommen, ronde Vyvers, Beekjes, Wellingen, Grotten, Beelden, en alderhande geestige Waterwerken, Doolhoven, hoog opgescho-

re Haagen van alderhande gedaante, en boomwerk, doolhoven, opgeworpe heuvels verbeeldende de Zangberg, de *Olympus*, enz. konstige groene Prieelen, groote Triomfboogen, Poorten en *Espillees* van latwerk.

33.

Alle de Tuinen, dewelke op dien tyd by *Conradus Gesnerus* door geheel Duitschland bekend waren, worden vervolgens in dit Boek opgenoemt, en beknoptelyk beschreven, met alle deszelfs aanmerkenswaardige veranderingen, alles in die order, dat hy de voornaame Tuinen van Landschap tot Landschap, en Stad voor Stad zeer aangenaam mededeelt.

34.

Behalven alle deze Tuinen van Duitschland, noemt *Gesnerus* ook eenige Tuinen van Vrankryk en Italiën, by welke gelegentheid hy ook spreekt van de Tuinen vermaart by de aaloude Volkeren, gelyk de *Hesperides*, de Tuinen van *Adonis*, van *Alcinous*, van *Epicurus*, van de hoogverheve Tuinen der oude Stad *Babel*, van de beide *Paradysen* in *Syrien*, in dewelke alleenlyk maar de waarachtige en oprechte Balzem-boomtjes gecultiveert wierden; van het gomachtige en bewierookt en welruikend *Arabien*, van de Tuin van *Theophrastus* van *Athenen*, van de Tuin van *Ant. Castor* tot *Romen*, dewelke zeer geroemt was ten tyde van den ouden *Plinius* enz. Hy handelt ook van de outheid der Tuinen en Plantagien, van der-

zelve

zelve Lof, Nut en Gebruik, by welke Volkeren en *Natiën* der Aalouden de oefening der Tuinen veel eerder of boven andere *Natiën* in het gebruik is geweest, en door welke oude *Natiën* zulks meerder is verwaarloost.

35.

Na dit alles geeft hy *generale* Regels, tot de oefening en oprechting der Tuinen, voor, in en na de inplanting en inzaaying der Gewassen. Hy spreekt van de verscheide gronden, heuvelen, klippige, steenachtige, zandige, moerasachtige of natte, laage en hooge gronden, en derzelve verscheide bereidingen; van de verscheide plaatzen in een Tuin voor de verscheide Plantgewassen; van de schaduwe, de Zomerhof; van de Heiningen, Stekken, Mantels, opene en beslote luchten; van de verscheide Stof voor de paden; van de vaten, bakken, en ontelbaare zaaken en gereedschappen en waarnemingen.

36.

Hy spreekt van het onderscheid der zaaden, van de verscheide inentingén, de manier van potingen, en de verscheide bereidingen van de poot- en plant- en zaay-aarde, geschikt na de Eigenschappen en Natuur van elk byzonder gewas. Hy handelt zeer naauwkeurig van de bedauwing, waterleidingen, en begieting der Tuinen; hy spreekt van verscheide besprengingen tegens de wurmen, vliegen, verrotting, en het ongediert, daar de Plantgewassen mede gekwelt worden. Hy besluit eindelyk zyn Boek over de Tuinen van

van Duitschland met een geheele *Bibliothecq* van Plantgewassen, alle gestelt volgens de ordre van het *A. B. C.* By de beschryving van elke Plant (die zeer veel in getal zyn) heeft hy zeer ongewoone en nuttige aanmerkingen, dewelke by andere Kruidbeschryvers niet gevonden worden, en dewelke alle op eigen ondervinding steunen. Achter het werk zyn gevoegt eenige Aanhangezels en Registers van de Plantgewassen zommiger Tuinen van *Italien*, *Wirtenberg* enz. mitsgaders Brieven geschreven aan de Beroemde Kruidkender *Franciscus Calceolarius*, een bekent Liethebber van die tyd.

37.

Het is niet wel mogelyk, dat iemand in een *Faculteit*, in een Wetenschap of Konst volkomen onderricht kan zyn, aan dewelke noch onbekent is de waarachtige Historie, Outheid, en verscheide Gesteltheid, daar zodanig een *Faculteit*, Wetenschap, of Konst van het begin tot aan zyn leeftyd in geweest is. Ik oordeele, dat het noodzakelyk is, dat aan iernand niet alleen het begin, den aanwas, staat, en verscheide op- en ondergangen van de Wetenschap, Konst, enz. daar hy een Beminnaar of Kender van tracht te zyn, klaar en onderscheidentlyk bekent moeten zyn, maar hy moet behalven dit ook doorloopen hebben alle de Schryvers, dewelke van Eeuw tot Eeuw voor hem van zodanig een *Faculteit*, Wetenschap of Konst, tot deszelfs aldergeringste deelen *inclus* geschreven hebben. Hoe zal iemand

anders kunnen weeten, tot welk een trap van grootheid of volmaaktheid zodanig een *Faculteit*, Wetenschap of Konst gebragt is, of wat noch aan dezelve ontbreekt, zo lang hy niet alles onderzocht heeft, wat over dezelve van zyne Voorzaaten is verhandelt, en van andere is uitgevonden? De nalatigheid van dit noodzakelyk en nuttig onderzoek is duizendmaal de oorzaak geweest, dat jonge *Professoren*, *Doctoren*, of andere jongelingen, en zomtyds wel Bejaarde, Boeken over eenige zaaken haarer Wetenschap of Konst in 't licht hebben gegeven, dewelke zy door gebrek van *Lectuur* en kennisse zich hebben ingebeeldt, dat noch aan haar Wetenschap of Konst ontbraken, daar ondertusschen dikwils Eeuwen voor haar leeftyd veel heerlyker, veel uitvoeriger, en naauwkeuriger over die zelfde zaaken alreets van andere geschreven is geweest. Het is geen zaak van klein belang, de rechte *DESIDERATA*, of zaaken dewelke noch ontbreeken aan een Wetenschap of Konst, te zien. De blindheid en verwaarloozing, van 't geen ik hier zeggen wil, heeft duizende onnutte Boeken in de wereld gebragt, en doet zulks noch dagelyks; maar opdat onzen *Conradus Gesnerus* aan de wereld zoude doen zien, dat hy in de Plantkunde in de hoogste graad ervaren en tegelyk geleert was, gaf hy in het jaar 1552. een Boek uit, in het welke hy zeer beknoptelyk handelde van alle de Schryvers der Plantgewassen, dewelke van het begin dezer Wetenschap tot op zyn tyd

by

by alle zo vroegere als latere *Natien* in alderhande taalen over de Kruiden of Plantgewassen geschreven hadden. Dit geleerde en zeer doorwrocht werk dede hy met de Beschryving der Planten van *Hieronimus Tragus*, daar het voor gedrukt staat, te gelyk in het licht koomen.

38.

In dit werk handelt onzen *Gesnerus*. 1. Van de *Grieksche Botanisten* en Schryvers der Plantgewassen. 2. Van de aaloude *Romeinsche* of *Latynsche* Kruidkundige Schryvers. 3. Van de *Arabieren*, dewelke in de Plantgewaskunde hebben uitgeblonken. En 4. van alle de nieuwe, dewelke het zy in 't latyn of in eenige andere taalen Boeken in 't geheel of ten deele over de Gewassen hebben in het licht gebragt.

39.

CONRADUS GESNERUS, sprekende van het onderscheid der Plantbeschryvers, zegt: zommige Kruid-beschryvers hebben alleenlyk maar *Grammaticè* of *taalkundiglyk* over de Planten geschreven, gelyk by voorbeeld alle, dewelke de Planten *Catalogus*-of *Registers-gewys* en volgens de ordre van het *A. B.* aangeteikent hebben. Andere wederom *Historisch-gewys*, gelyk *Oribasius*, *Dioscorides* en andere, alleenlyk maar uitdrukende de naauwkeurige Beschryving van de Gewassen, haar geboorte, voortkweeking, levenstyden ondergang, haar verscheide deelen, en derzelve figuur en verscheide gedaanten enz. zomtyds wel overslaande derzelve *medicina-*
le

le kragten, of andere gebruiken of hoedanigheden, haar verfcheide geflachten en geflachtsfoorten, na haare byzondere *Classes* of anderszins. Zommige Plantbefchryvers hebben alleenlyk maar *Geneeskundiglyk* van de Plantgewaffen gefchreven, als by voorbeeld GALENUS, en (dewelke hem daar in gevolgt zyn) ÆTIUS en ÆGINETA, en andere, dewelke alleenlyk maar gefchreven hebben van de *medicinale* kragten en *faculteiten* der Kruiden of Gewaffen. Zommige Plantgewas-befchryvers hebben *Physicè* of *natuurkundiglyk*, dat is, tot uitlegginge van derzelve oorzaaken, zo wel van haar geboorte, haar zyn, haar bestaan, als alle veranderingen en verfehynzels, en inwendige gefteltheid van stofelykheid, voeding, groeying, vezelen, vaatjes enz. over de Gewaffen gefchreven. Zommige Schryvers hebben *Rusticè* of *landbouwkundiglyk* over de Gewaffen gefchreven, handelende van derzelve zaaying, voortplanting, grondbereiding, en verfcheide oefening. Andere hebben van de optooyingen der Planten gefchreven, het maaken van bloemkransen, Cieraaden tot Altaaren, Tempels, Afgoden, Offerhanden, Feesten enz. en van de Kruiden, Planten, het lof en de bloemen, dewelke daar de bekwaamfte toe waren, en de meefte pracht byzetten, en de manier om dezelve voort te kweeken. Zommige Schryvers hebben *Verfkundiglyk* van de Gewaffen gefchreven, dat is, welke zappen, gommen, bloemen, wortels, fchorzen, vruchten enz. dienftig zyn tot de verweryen en koleuren voor
de

de Schilders, benevens derzelver bereidingen en oefeningen enz. Zommige hebben geschreven van de Planten en Gewassen, dewelke dienstig zyn tot inlegging, inzulting en keuken-spyzen. Andere wederom hebben Sterrekundig, en *Magicè* of toverkundig van de Planten geschreven, als *Orpheus* en *Democritus*, dewelke daar over van *Plinius* dikwils voor den boer gehouden worden. Zommige Schryvers hebben van de bovengemelde verscheide manieren twee à drie dikwils by malkanderen gevoegt; andere wederom eene manier alleenlyk.

40.

Zeer weinige zyn van de oude Grieksche, Latynsche en andere Schryvers, dewelke ik nu optellen zal, overgebleven; maar wy zyn echter zo gelukkig, dat die gene, dewelke overgebleven zyn, genoegzaam alles vergadert hebben, wat in een groot getal Boeken van haare Voorzaaten en Tydgenooten verspreit was.

41.

De oude en latere Grieken, dewelke van de Planten geschreven hebben, en die van *Gesnerus* zyn gestelt op de letter *A*, zyn de volgende. 1. *Ætius*, dewelke meest alles uit *Galenus* ontleent heeft. 2. *Alexander de Groot*, of een Boek, dat by de Grieken op zyn naam gaat, maar niet echt is, over de zeven Kruiden, dewelke overeenkomst zouden hebben met de zeven Planeten. 3. *Alexias Rhizotomus* was een Leerling van *Thrasylas*, en een zeer vernuftig en ervaren Kruidkender. 4. *Anaxagoras Physicus*. 5. *Andreas* wordt als een

vermetel Schryver der Planten van *Dioscorides* aangehaalt. 6. *Androcides* heeft de natuur en eigenschappen van de Kool eerst ontdekt en geleert, en dat dezelve de Dronkenschap verdreef; deze schreef aan Alexander de Groot, als hy Wyn zoude drinken: *O Koning! gedenk, dat gy het bloed der aarde drinkt.* 7. *Androtion* word van *Varro*, *Columella* en *Plinius*, onder de Schryvers van de Landbouw en Kweekkunde getelt. 8. *Antigonus* heeft over de Laurierboom en het Kroontjeskruid geschreven. 9. *Apollodorus* heeft over de welriekende gewassen geschreven. 10. *Apollonius* heeft over de Gewassen, die tot licht bereidende Geneesmiddelen bekwaam zyn, geschreven. 11. *Archigenes* heeft over 't gebruik der genezende Kruiden en middelen geschreven. 12. *Archilochus* word van *Nicander* onder de Kruidbeschryvers aangehaalt; gelyk ook 13. *Aristenas*, en 14. *Aristogiton* van *Plinius*. 15. *Aristophilus*, een Apotheker, heeft eenige verwonderenswaardige kragten van verscheide Planten ontdekt. 16. *Aristoteles* heeft mede over de Planten geschreven; wy hebben tegenwoordig noch een Boek over de Planten op zyn naam, met de aantekeningen van *Scaliger*, maar het zelve is zeer verbastert, hoewel wy in de *Problemata* van *Aristoteles* eenige aantekeningen vinden over de geslachten der Plantgewassen enz. 17. *Asclepiades*, een vermaart Geneesheer, word in de Plantkunde menigmaal van *Plinius* geroemt. 18. *Asclepiodotus* van *Alexandrien* word zeer geroemt in de kennisse van de

de Verfftofkunde, en het onderscheid van alderhande houten, en het naauwkeurig onderzoek van de loop en de gesteltheit van derzelver vezelen, maar boven alles in de Plantkunde, en word medegeedeelt van *Suidas*.

42.

De Plantgewas-beschryvers onder de Grieken, en dewelke van *Conradus Gesnerus* op de letter *B.* gestelt worden, zyn de volgende. 19. *Bassus Tylæus* heeft van de kragten der Planten geschreven, niet na de ontdekking, maar volgens redeneerkundige oeffeningen. 20. *Julius Bassus*, een Romein, heeft in't grieksch van de Gewassen geschreven. 21. *Bion* heeft geschreven van de Boomen en Plantgewassen enz.

43.

De Griekische Plantbeschryvers by *Gesnerus* op de letter *C.* zyn. 22. *Callimachus*; deze heeft in 't byzonder geschreven van de Kroonen en Krans-gewassen, en Bloemen, dewelke schadelyk voor het hoofd en de harffens zyn, als ook over het Drieblad. 23. *Castritius*. 24. *Gesennius*, en 25. *Firmus Ceperica* hebben geschreven over de Tuinbereiding en Aankweekery. 26. *Chæreas* van *Athenen* heeft ook iets van de Planten geschreven, en voornamentlyk was hy zeer ervaren in de Kennisse der Distelen en Doorn-gewassen. 27. *Chryfippus* heeft mede verscheide Boeken over de Planten uitgegeven, en zeer omstandig over de Kool en haar gebruik, als geneesmiddel, en toegepast aan elk lidt van 's menschen lichaam. 28. *Claudius*

Galenus heeft elf Boeken over de enkele *Medicinale* Planten en Geneesmiddelen aan ons nagelaten, dewelke wy noch overig hebben; wy hebben ook noch een onecht Boek, wegens 46 Planten, op de naam van *Galenus*, met de aanmerkingen van *Humain Gentilis*.

29. *Cleodemus* heeft over de *Generatie* en *Voortteeling* der Planten geschreven. 30. *Cratevas* heeft met een zeer sierlyke Grieksche styl over de Plantgewassen geschreven, en heeft de gedaantens der Planten tegelyk uitgetekent of uitgeprent in zyne Boeken. 31. *Cratevas Rhizotomus* heeft zeer naarstig geschreven van de Wortelen en van de Plantgewassen.

44.

De Grieksche Plantbeschryvers, door *Gesnerus* op de letter *D.* geplaatst, zyn. 32. *Dalio*, by ouds een vermaart *Herbarist*. 33. *Damocrates*, dewelke in Vaarzen over de Gewassen geschreven heeft. 34. *Democritus*, dewelke, na dat hy gereist hadde door *Persien*, *Arabien*, *Æthiopien*, *Ægypten*, enz. een groot Boek over de Planten by een vergadert en geschreven heeft, dog heeft veel van de Kruiden toverkundig-gewys vertelt. 35. *Diagoras* heeft buiten andere Plantgewassen by die aaloude tyden reets al geschreven over de *Opium*, of de bereidingen van het Sap der slaapbollen. 36. *Diouches* heeft veel zaaken geschreven, over het gebruik der Planten in de Geneeskunst. 37. *Diocles Carystius* is in de kennis der Planten zo beroemt geweest, en

zodanig een goed Schryver, dat hy menigmaal geciteert word van *Galenus*, *Plutarchus*, van een oud Schryver van aanmerkingen over *Nicander*, *Athenæus*, enz. 38. *Diodorus* heeft over de Planten geschreven, dewelke in de Geneeskunst dienstig zyn. 39. *Diogenes Physicus* heeft geschreven over de Voortteeling der Gewassen. 40. *Dionysius* heeft insgelyks over de Plantgewassen geschreven, dewelke in de Geneeskunst dienstig zyn, en dezelve ook uitgetekent en in Prentverbeeldingen uitgegeven, 't geen maar by zeer weinig oude Schryvers in 't gebruik was. 41. *Diphilus Siphnius* heeft ouwelings een Boek geschreven over de Moeskruiden en Tuingewassen, dewelke in de keuken gebruikelijk zyn.

45.

42. *Epanetus* heeft over de Moeskruiden geschreven. 43. *Episharnus* word als een vermaart en oud Plantgewas-beschryver mede aangehaalt van *Plinius*. 44. *Erasistratus* heeft in zyne werken overvloedig van de Plantgewassen gehandelt. 45. *Evax*, een Koning van *Arabien*, heeft een Boek geschreven, het welke hy aan de Keizer *Nero* heeft opgedragen, over de Kragten en uitwerkingen der Plantgewassen. 46. *Eudemus* is een Kruidmenger of een Apotheker geweest, en onder de oude genoegzaam een Prins in deze Konst, en volgens *Athenæus* zoude hy ook van de Moeskruiden geschreven hebben. 47. *Euryphon* heeft in zyne *Medicinale*

404 *Natuur- en Konst-Kabinet*,
Boeken zeer veel van de Planten in 't byzon-
der gehandelt.

46.

48. *Glaucias* is een Geneesheer geweest,
en heeft zeer naauwkeurig over de Distelen
geschreven. 49. *Glaucus* heeft mede over de
Moeskruiden geschreven, volgens het getui-
genisse van *Plinius*.

47.

50. *Heraclides Tarentinus* heeft over de
Planten in betrekking als enkele Genees-
middelen geschreven, maar eigentlijk wel
meest over de Wortelen en de uitgeperste
sappen, na 't gevoelen van *Dioscorides*, en
in deze zaak zoude hy zeer ervaren geweest
zyn. 51. *Hermes Trismegistus* van *Ægypten*
word byna in alderhande wetenschappen aan-
gehaalt; onze *Gesnerus* citeert verscheide
Schryvers, dewelke melding doen van zyn
Boek, daar hy van zesendertig Plantgewas-
sen, overeenkoomende met de Dierenkreits
des Hemels, schryft; benevens noch een Boek,
handelende van de verhittende en de verkoelen-
de Gewassen; behalven noch een ander Boek
over de twaalf Gewassen, dewelke overeen-
komst hebben met de twaalf Hemeltekens;
maar hoe veel geloof de Lezer aan de Boe-
ken van dezen *Hermes Trismegistus* kan ge-
ven, zal ik toonen, als ik handele van de
natuurlyke Historien, Wetenschappen, Kon-
sten en Handwerken der oude *Ægyptenaaren*.
52. *Herophilus* is een uitmuntend vermaart
Geneesheer geweest, en in de Wetenschap
der Plantgewassen, als ook in derzelve ge-
bruik

bruik en uitwerkingen zeer ervaren, hoewel van hem genoegzaam bekend is, als een Stichter van een *Secte*, dat hy meer een Praater als Ondervinder is geweest. 53. *Hicesius* heeft geschreven over de Wyn, en heeft meer andere zaaken van de Plantkunde verhandelt. 54. *Hippocrates*, de Prins van alle Geneeskundige Schryvers, heeft veel Kruiden en Planten verhandelt in zyne Werken, van dewelke de letterkundige Lezer een Register en verzameling kan vinden in het voortreffelyke Boek van *D. le Clerc Histoire de la Medicine*. 55. *Hippon* heeft ouwelings ook iets van de Planten geschreven, gelyk blykt by *Theophrastus*.

48.

56. *Jolas van Bitbynien* heeft van de enkele Geneesmiddelen, mitsgaders van de Planten geschreven, maar niet Plantbeschryvers-gewys, en zeer gebrekkelyk, na het getuigenisse van *Dioscorides*. 57. *Juba*, een Groot Koning in *Africa*, heeft in zyne Reisbeschryving, en in't verhaal en de Aanmerkingen van zyne Tochten, veel zaaken van de vreemde en *Africaansche* Plantgewassen geschreven, hy is zeer vermaart wegens de bekendmaking van het roemruchtige Kruid *Euphorbia*.

49.

58. *Lycus* van Napels word van *Plinius* op verscheide plaatzen als een Plantbeschryver aangehaalt, zonder dat wy weten, welke zaaken hy van de Planten heeft verhandelt.

50.

59. *Manteas* heeft geschreven over de *purgerende Gewassen*, en de Kruiden dienstig voor de klisteringen, en van alle genezende Kruiden, dewelke met haar uitwerking betrekkelijk zyn op elk deel of ingewand des menscheliken Lichaams. 60. *Medius* was een Geneesheer, en word van *Plinius* onder de *Herbaristen* gestelt, gelyk ook 61. *Menander*. 62. *Menestor* word als een Plantbeschryver van *Theophrastus* aangehaalt. 63. *Menctheus* heeft over de benamingen der Plantgewassen geschreven. 64. *Menodorus Erasistratus* heeft insgelyks over de Plantgewassen geschreven, en word ook aangehaalt van *Athenæus*. 65. *Metrodorus* heeft niet alleen van de Planten geschreven, maar heeft dezelve ook uitgetekent, en in prentverbeeldingen in 't licht gegeven. 66. *Miælo* word mede onder de Oude Plantbeschryvers gestelt. 67. *Mnesides* heeft over de *Opium* geschreven. 68. *Mnestheus* van *Athenen* heeft over de Keukenkruiden geschreven, en van de Kranflen en Kroonkruiden, dewelke het hoofd ontstellen. 69. *Musæus* heeft gehandelt over 't Kruid *Polion*.

51.

68. *Nicander* heeft van de tegengiftige Geneesmiddelen, en van de *Theriaca* op vaarzen geschreven, gelyk ook van verscheide Gewassen, wy hebben deze Schryver noch over gehouden. 69. *Niceratus* heeft veel zaaken geschreven over de *medicinale Gewassen* enz. Hy was een zeer beroemt Geneesheer. 70. *Sextius Niger* was een Romein, maar heeft
in

in het grieksch gefchreven over de Planten, hy was een zeer beroemt *Herbarist*.

52.

71. *Olympia* van *Theben* was een zeer geleerde en beruchte Vrouw, dewelke in de kenniffe der Gewaffen en Geneesmiddelen zeer beroemt is geweest. 72. *Ophion* word van *Plinius* dikwils aangehaalt, en heeft gefchreven over de Gewaffen, en der zelve *medicinale* Kragten, gelyk ook 73. *Ophilius*. 74. *Oribasius* heeft de befchryvinge der Planten vergadert, by een gebragt, en na de ordre van 't *A. B.* gefchikt, dewelke van *Dioscorides* befchreven zyn, daar *Oribasius* dezelve uit ontleent heeft. 75. *Orphëus* word gefteft de eerfte te zyn, dewelke by de Grieken over de Plantgewaffen zakelyk gefchreven heeft; wy hebben noch tegenwoordig een Boek, *Orpheus* Lofzangen genaamt, en voor elke Lofzang ftaan uitgedrukt die zaaken, door dewelke elke Godheid byzonder moet bewierookt worden: of dit van deaaloude *Orpheus* is of van een ander, zal ik hier niet onderzoeken.

53.

76. *Pamphilus* heeft een Boek gemaakt van de Plantgewaffen, maar *Galenus* fpreekt van hem, als van een Bygeloovige, dewelke ook genoegzaam dede blyken, dat hy gene Ervarentheid van de Planten hadde, en dewelke fterrekundiglyk, toverkundiglyk, en volydelheid van de Gewaffen heeft gefchreven, vervullende zyn Werk vol oudwytze fabelen en leugenachtige vertellingen. 77. *Paulus Ægina*

neta heeft het Boek van *Galenus* over de enkele Geneesmiddelen en *medicinale* Planten in een kort begrip gebragt. 78. *Pedacius Dioscorides* heeft geleefd en gedient onder *Antonius* en *Cleopatra*, en is de Prins, in de Beschryving der Natuurlyke Schepzels en der Plantgewassen, van de aaloude Schryvers, de welke wy hebben overgehouden. 79. *Petricus* heeft van de Planten en derzelve kragten geschreven. 80. *Petronius* was mede van dat soort van Plantbeschryvers, dewelke meer haare redeneringtjes volgen, als de waare bevinding. 81. *Phanias Physicus* heeft mede van de Planten geschreven, volgens het getuigenis van *Plinius* en *Athenæus*. 82. *Philippus*, over de Bereiding der Geneesmiddelen handelende, heeft veel over 't gebruik en de deugd van verscheide Gewassen geschreven. 83. *Philistion* heeft zeer veel Geneesmiddelen uit de Planten voortgebragt en mede gedeelt. 84. *Philotimus* heeft over de Voedzels, en de Gewassen, dewelke tot voedzel dienen, geschreven. 85. *Phyllinus* word van *Plinius* mede onder de Plantbeschryvers genaamt. 86. *Plistonius* heeft ook veel schoone zaaken van de gewassen nagelaten, in zyne Boeken over het gebruik der enkele Geneesmiddelen. 87. *Plutarchus* word gemelt, in de ophelderingen over *Nicander*, onder de Plantgewas-beschryvers, dog zulks zal weinig van belang zyn. 88. *Praxagoras* heeft, na het getuigenis van *Plinius*, veel heerlyke zaaken over de Kruiden, Plantgewassen en Kruidkunde nagelaten. 89. *Pythagoras* heeft eenige

wonderlyke Kragten zommiger Plantgewaffen ontdekt. En *Plinius* getuigt, dat alschoon *Orpheus* onder de Grieken wel eerst over de Planten geschreven hadde, echter *Pythagoras* de eerste geweest is, dewelke een Boek gemaakt heeft over de kragten en uitwerkingen der Gewaffen. Onzen *Pythagoras* heeft in zyn levenstyd mede op dezelfde wyze, als ik van *Democritus* verhaalt hebbe, zyne Geleertheid en kennisse uit *Ægypten* gehaalt, en in Griekenland overgebracht, gereist hebbende door *Persien*, *Arabien*, *Æthiopien* en *Ægypten*; maar dewyl de Geleertheid dier Volkeren, en voornamentlyk der *Ægyptenaars* en *Æthiopiërs* zeer omzwachtelt, en als bedekt was door de Beeldspraak of zo genaamde Heilige Taal, of Taal der geleerde, kwamen deze oude en eerste Griekjes zeer zelden achter 't Geheim, en achter de proefkundige en werkdaadige Kennisse der dingen. Onder de Gewaffen heeft *Pythagoras* zeer omstandig over de aard, natuur en eigenschappen der Kool geschreven.

54.

90. *Rufus Ephesius* heeft vier Boeken geschreven over de Gewaffen in dichtmaat, en heeft in zyne Boeken over de kragten en bereidingen der Geneesmiddelen, van zeer veel Planten, fraaje zaaken nagelaten.

55.

91. *Satyrus* is een zeeker oud Grieksch Schryver, dewelke over de Planten iets nagelaten heeft, na het getuigenis van *Theophrastus*. 92. *Simus* was een Geneesheer, en heeft

heeft eenige zaaken nagelaten over de kragten en uitwerkingen der Plantgewassen. 93. *Solon Smyrnaeus* word van *Plinius* gemelt, wegens de Beschryving der *Atriplex* of de Melde, en dat dezelve zeer bezwaarlyk in *Italien* voort te kweeken is. 94. *Soranus Ephesius*, dewelke onder de Keizer *Trajanus* en ten tyde van *Galenus* geleefd heeft, word van *Cælius Aurelianus* onder de *Herbaristen* gestelt, gelyk ook 95. *Sosimennus* een Geneesheer, door de aantekening van *Plinius*. 96. *Symeon Sethi* heeft een Boek geschreven over de Spyzen, Toespyzen, Inzultingen en Kruiden, dewelke daar toe behooren, het welk wy noch overig hebben.

56.

97. *Tanitrus* word zo zeer geroemt van *Galenus*, in zyne aaloude Beschryvinge der Enkelde (*Simplicia*) en der Plantgewassen, dat hy hem byna vergelykt by *Dioscorides*. 98. *Themison* heeft een geheel Boek gemaakt over het eene Kruid *Plantago* of Weegblad. 99. *Theophrastus*, die beroemde Opvolger van *Aristoteles*, heeft boven alle de oude beroemde Schryvers het naauwkeurigste en heerlijkste over de Plantgewassen, by zyn tyd bekend, geschreven, gelyk zyn uitmuntend Werk, het welke wy van hem overig hebben, overvloediglyk bewyft. 100. *Thrasyas Montinensis* is gehouden geweest voor de ervarenste in de Kennisse der Wortelen van de Plantgewassen. 101. *Timaristus* word mede dikwils gemelt onder de oude *Herbaristen* van *Plinius*, gelyk ook 102. *Tlepolemus*, en 103. *Trypho*
van

van *Alexandrien*, dewelke na het getuigenisse van *Theophrastus* drie Boeken over de Plantkunde en Gewassen heeft geschreven. 104. *Tyrannio Messenius* heeft, volgens *Suidas* en andere, mede eenige nutte zaaken van de Gewassen nagelaten.

57.

105. *Xenocrates* heeft een Tegenzegwys of *Antiphrasis* gegeven, over verscheide Barbaarsche en vreemde naamen eeniger Gewassen, na het getuigenisse van *Galenus*, en is de laatste van de hondert en vyf oude Grieksche Plantgewas-beschryvers, daar *Conradus Gesnerus* van geschreven heeft. Al schoon nu de meeste van deze Schryvers verloren zyn, heb ik dezelve aan den Lezer medege-deelt, om kortelyk te zien, uit welke Fonteynen de hedendaagze Plantkunde (een werk van een ongemeene omslag, gelyk na dezen zal opkoomen) haar oorsprong heeft genomen. Ik zal noch de oude *Latynen*, die weinig zyn, en na dezelve de *Arabieren* laten volgen.

58.

Onder de aaloude Latynsche Plant-beschryvers telt onzen *Gesnerus* 1. *Æmilius Macer* van *Verona*, deze heeft van de Plantgewassen en Dieren in vaarzen geschreven; maar het Boekje, dat wy hedendaags op zyn naam hebben, is onecht. 2. *Antonius Castor* was by het leven van *Plinius* tot Romen zeer vermaart in de Kruidkunde; *Plinius* getuigt, dat deze Romein meest alle de Gewassen, (zeer weinige uitgezondert) dewelke by de

aal-

aaloude Grieken en andere Volkeren bekend waren geweest, in zyne Tuinen tot Rome koesterde en voortkweekte, en dat hy in de levenstyd van *Plinius* over de hondert jaaren oud was, en na die jaaren noch zeer sterk en gezond. 3. *Antonius Musa*, Geneesheer van Keizer *Augustus*, heeft een Boekje over het Kruid *Veronica* of Erenprys geschreven. 4. *Cajus Plinius Secundus* heeft in zyn Beschryving of Natuurlyke Historie van de geheele Wereld, dewelke uit 37. Boeken bestaat, 16. Boeken over de Plantgewassen onder dezelve geschreven. 5. *Columella* heeft 13. Boeken over de Landbouwkunde nagelaten, dewelke wy noch zeer welgestelt hebben over behouden. Ik heb dezelve hier bygevoegt, dewyl hy veel Gewassen en Tuinplanten en derzelve oefening beschryft; ik weet niet, om welke reden *Gesnerus* deze voornaamen Schryver heeft overgeslagen, een Man, dewelke de Prins is van alle Schryvers, dewelke wy over deze Stof overig hebben, zo wel in cierlykheid en zuiverheid van taal, als Geleertheid en Landbouwkunde. 6. *L. Apuleus* heeft een Boek over de kragten der Plantgewassen nagelaten. 7. *Marcus Cato* is zeer lang de eerste en eigentlyk by de Romeinen de Oudste geweest, dewelke over de *Remedien* van de Kruiden heeft geschreven. In zyn Werk, het welke wy hedendaags van de Landbouwkunde overig hebben, en dat *Gesnerus* mede niet gemelt heeft, spreekt hy van de Wyngaard, van de Olyfboom, van de Kool, en eenige andere Plantgewassen. 8. *Marcus*

Terentius Varro, insgelyks van *Gesnerus* over 't hoofd gezien, heeft ons een zeer fraay Boek over de Land-bouwkunde nagelaten, hy schreef het zelfde in zyn tachtigste jaar, en is in drie Boeken verdeelt. 9. *Pompejus Lenaus* was een vrygemaakte van de groote *Pompejus*, en wierd van den zelven bevolen, alle de nagelate aantekeningen over de Gewassen, Natuurlyke Historie, en *Remedien*, dewelke onder de Schriften van de overwonnen *Mithridates* Koning van *Pontus* gevonden wierden, in de Latynsche Taal overtebrengen; en deze werken zyn wel eigentlyk de eerstelingen (van de Kruidkunde) der Romeinen, zegt *Plinius*. 10. *Palladius*, mede van *Gesnerus* over 't hoofd gezien, heeft lessen en leerregels aan ons nagelaten, wegens de Landbouwkunde, en heeft te gelyk eenige Gewassen en Kruiden verhandelt; maar dat wel het voornaamste is, hy tekent van maand tot maand zeer zorgvuldig aan, wat een Bouwheer en Plant-aankweeker behoort waar te neemen.

59.

De *Arabische Herbaristen*, dewelke *Gesnerus* aantekent, (hoewel onder deze eenige gevonden worden, dat eigentlyk Grieken zyn) zyn 1. *Averroes*. 2. *Avicenna*. 3. *Abenbitor*. 4. *Alcanzi*. 5. *Arabib*. 6. *Alchuim*. 7. *Ebenesis*. 8. *Eben-gieshen*. 9. *Elluchasem Elimitbar*. 10. *Hali Filius Abba*. 11. *Humain*, in 't gemeen *Joannitus* genaamt. 12. *Johannes Damascenus*. 13. *Johannes Filius Serapionis*. 14. *Isaacus*. 15. *Rasis*. 16. *Serasim*.

De-

Deze aaloude *Grieksche, Latynsche en Arabische* Schryvers, dewelke te zamen een getal uitmaaken van hondert een en dertig Schryvers, zyn nu alle, dewelke moeten aangemerkt worden als de eerste bronnen en Fonteynen, daar de geheele Plantgewaskunde uit voortgekomen en van begonnen is; het welk de reden is, waarom ik de Lezer en My zelve het verdriet heb aangedaan, een zaak mede te deelen, dewelke zonder deze zeer nodige aanmerking en Letter-historie-kennisse van zich zelfs zeer schraal en onaangenaam is. De Plantbeschryvers, dewelke wy de Nieuwe noemen, en dewelke zo in als na de Monnike-eeuwen geleefd hebben tot op dezen dag, zal ik na dezen van eeuw tot eeuw kortelyk mede deelen.

60.

Behalven de naauwkeurige kennisse in de Plantgewaskunde van *Conradus Gesnerus*, heeft zyne uitmuntende *Ervarentheid* in de algemeene *Natuurlyke Historikunde* zeer uitgeblonken, door de in het licht gegeve *Werken* over de *Dieren* in vier *Folianten*, van dewelke het 1. Stuk uitkwam in den jaare 1551. tot *Zürig* by *Christianus Froschoverus*, zynde 1104 Bladzyden (behalven de *Registers, Voorredens, Aanhangezels* enz.) dik, handelende van de levendig-baarende viervoetige *Dieren*, opgeheldert met zeer fraaye *Platen* na het leven gesneden. Dit *Boek* is als opgezwollen van *Geleertheid* en *Lectuur*, en behalven dat hy zeer naauwkeurig de *Dieren* beschryft, geeft hy overal uitleggingen en verbe-

beteringen van de aaloude Griekſche en Latynſche Schryvers, dewelke over de Dieren duwelings geſchreven hebben, als *Ariſtoteles*, *Plinius*, *Ælianus*, *Oppianus*, *Albertus Magnus*, en eenige andere.

61.

Het Tweede ſtuk van de Hiſtorie der Dieren van *Conradus Geſnerus* is uitgekomen na zyn dood, en uit zyne Schriften by een vergadert, en in het licht gebragt door *Jacobus Carronus* van Francfort in den jaare 1586. in *Folio*, groot 119 bladzyden, handelende van de Eyerbaarende viervoetige Dieren; hier word gewoonlyk by gevoegt het Boek van *Conradus Geſnerus*, handelende van de Natuur der *Serpenten*, door dezelve *Carronus* in 't licht gebragt tot Zurig in 't jaar 1587. groot 170 bladzyden; hier achter is noch by gevoegt een *Tractaat*, over de Bloedelooze Diertjes, en byzonder over de *Scorpioenen*, geſchreven door *Geſnerus*, maar vergadert en uitgegeven door *Casparus Wolphius*, gedrukt 1587. tot Zurig, groot 22 bladzyden, inaakende dit tweede ſtuk, behalven Voorreden, Aanhangzels, Registers, enz. te zamen 311. Bladzyden, alles opgeheldert met ſchoone Plaatjen.

62.

Het derde deel van de Hiſtorie der Dieren van *Conradus Geſnerus* handelt van de Vogelen, gedrukt tot *Francfort* in het jaar 1585 in *folio*, groot 806 Bladzyden, behalven de Opdragt en Voorreden, en negen verſcheidene Registers. Dit Boek hadde *Geſnerus* te

Dd

VOO-

vooren tot Zurig noch al eens uitgegeven in 't jaar 1555. alles opgeheldert met schoone Platen, na 't leven gesneden.

63.

Het vierde stuk der Natuurlyke Historie van *Conradus Gesnerus*, over de Dieren, handelt van de Vissen, en vorder van alderhande soort van Waterdieren en Water-gewassen. Dit Boek heeft *Gesnerus* zelve uitgegeven tot Zurig in 't jaar 1558. in *Folio*, met keurlyke Platen, en opgedragen aan Keizer *Ferdinandus*. By dit Heerlyk Boek is noch bygevoegt, alles wat de vermaarde *Wilhelmus Rondeletius* over de Vissen, en *Petrus Bellonius* over de zelfde stof hebben geschreven, alles met keurlyke Platen verciert; het Werk is groot 1297. Bladzyden.

64.

De grondige kennisse der natuurlyke Historie, dewelke *Gesnerus* hadde, gelyk gebleken is uit zyne weêrgadelooze Kruidkunde en Historie der Dieren, blinkt byzonder uit in zyne Brieven, aan de beroemste en geleertste Mannen van zyn tyd geschreven, en in drie Boeken in 't licht gebragt na zyn dood door *Casparus Wolphius*, gedrukt tot Zurig in *quarto* in 't jaar 1577. Ik kan den Lezer geen uittreksel van dezelve mede deelen, om de grooten overvloed en rykdom van Zaaken, dewelke dezelve behelzen.

65.

Boven alles, wat die groote Man ons nagelaten heeft, in de Geneeskunde, Stoffscheikunde, Historikunde, Godgeleertheid, Wysbe-

be-

begeerte, *Physica*; Taalen, Outheden, weêrgalooze Kenniffe van alle voorgaande Schryvers en Boeken, en een menigte dingen, dewelke de Natuurlyke Historie zo zeer niet betreffen, heeft hy een onvergelykelyk teken gegeven van zyn doortrokken Kenniffe in de natuurlyke Historie, in het Boekje, het welke hy uitgaf *in octavo* in den jaare 1565. tot Zurig, handelende van de Bergstoffen, opgegrave onderaardsche Stoffen, Mineralen, Steenen, Aardens, Zamenstremzels, edele Gesteentens, en alderfynste Gesteentens, van derzelve wonderlyke Eigenschappen, Hoedanigheden, Gedaanten, Vermenging, Kleuren, en overeenkomst met verscheide andere zaaken enz. alles opgeheldert met keurlyke Prentverbeeldingen na 't leven, en by *Conradus Gesnerus* zelfs waargenomen en ondervonden.

Tweede Verhandeling van de Outhed der Natuurlyke Historie, en van de Natuurlyke Historikunde der HEBREERS.

I.

IK heb in het Kabinet van de Maanden Maart en April 1719. getoont, dat het Algemeene en groote Voorwerp van een natuurlyke Historischryver, te weten de groote geschape Natuur, in vierderhande Hoofdvoorwerpen moeste verdeelt worden, namentlyk

1. De *Sterren-Hemel*.
2. De *Dampkringachtige Lucht*, daar wy door leeven.
3. Het

Water. En 4. het *Aardryk*, dat wy bewoonen, met alles wat daar in en op is; en deze Verdeeling zal ik waarneemen en onderhouden, in de Beschryving der *Hebreeuwſche* Natuurlyke Historikunde, en vervolgens eerst ſpreken van het WATER, en van de Kenniſſe, dewelke de eerſte en daar opvolgende *Hebreërs* van het *Water* gehad hebben.

2.

Dat de Hebreërs of haare Voorouders de eerſte volkeren zyn, en de Kenniſſe der natuurlyke Historie der aaloude Hebreërs de eerſte en outſte natuurlyke Historikunde is, kan niemand ontkennen, dewyl dezelve met de Schepping der Groote Natuur zyn oorsprong neemt, gelyk uit *Genesis* of het eerſte Boek van *Mofes* blykt.

3.

Het Water ſchynt wel mede het aldereerſte van alle de Schepzelen in de algemeene Schepping van Godt geſchapen te zyn. Het is wel waar, dat *Mofes* zegt. (a) *In den beginne ſchiep Godt den Hemel ende de Aarde.* Maar door dezen Hemel en door deze Aarde, dewelke in 't begin geſchapen wierd, moogen wy geenzins verſtaan de Sterren-Hemel, voorzien met dezelfs Hemellichten, Zon, Maan, Dwaal- en Vaſte Sterren, dewyl dezelve eerſt van het algemeene Licht, het welk op de eerſte dag geſchapen was, naderhand op den vierden dag wierden geſchapen, en tot Zon, Man en Sterren geformeert. Inſgelyks moogen wy ook niet door

(a) Ziet *Genesis* Kap. I. vers. I.

door de Aarde, dewelke op de eerste dag geschapen wierd, alleenlyk maar de Aarde als Aarde verstaan, maar wel voornamentlyk mede het Water, gelyk *Moses* zelfs getuigt in het tweede vers, dat zo even op het eerste tyd-punt van de aldereerste Scheppinge (a) *de Geest Gods op de wateren zweefde*. Waar uit klaar blykt, dat het Water te gelyk met de groote Aardklomp, dewelke wy het Aardryk noemen, en te gelyk in eene en dezelve scheap-daad (om zo te spreken) na ons menschelyk begrip, van Godt geschapen is; ja zelfs op de eerste dag van de scheidung wierd na de Hemel, en na de Aarde en 't Water, eerst als in een tweede scheap-daad het algemeene Licht van Godt geschapen, gelyk in het 1. Kapittel vers 3. van *Genesis* by *Moses* te lezen staat. (b) *Ende Godt zeide: daar zy licht: ende daar wert licht*. Nergens word gemelt, dat Godt zulks van het Water heeft gezegt, of het Water naderhand heeft geschapen, waar uit volmaaktelyk blykt, dat het Water mede eerst geschapen is van alle de natuurlyke Scheapzelen, of liever aan ons word vertoont als het eerste gewrocht van de scheapdaad Gods.

4.

Ik wil wel toestaan, dat in de eerste scheidung Gods, na de beschryving van *Moses*, Hemel en Aarde geschapen is, en dat in zondanig een zin, dat alles, wat in de eerste en de andere vyf volgende dagen van Godt ge-

Dd 3

maakt

(a) Ziet *Genesis* I. v. 2.(b) Ziet *Genesis* I, v. 3.

maakt wierd, meerder na eene Vorming als na een Schepping uit niet gelykt, dat is te zeggen; dat Godt in de eerste fchepdaad alle de Stof of Beginzelen der Hemelsche Lichaamen, en alle de Stof en *materie* der Aardsche Lichaamen geschapen heeft, en in de volgende tyd van de eerste dag en volgende vyf dagen uit deze stoffen heeft voortgebracht het algemeene Licht; de Zee en Rivieren elk by malkanderen gebragt; fcheidinge gemaakt; en de Aarde boven doen koomen, dezelve doen uitspruiten; de Plantgewaffen doen voortkoomen; Zon, Maan en Sterren voortgebracht; de Dieren en fchepzelen en Viffen voortgebracht, dewelke in de Wateren leven; mitsgaders de levendige zielen, dewelke op her Aardryk wandelen, en op het Aardryk leven, tot de Menschen *includis*. Maar ik zoude niet lichtelyk toeflaan, dat *Mofes* zulks van het Water gezegt heeft, neen; maar hy stelt het Water daar in de eerste fchepdaad, en zeggende van het zelve op de eerste dag niets anders, als dat de *Geest Gods zweefde op de Wateren*, en dat Godt op de tweede dag een uitspanzel maakte in het midden der Wateren, welk Uitspanzel fcheiding zoude maaken tuffchen wateren en wateren; als ook dat Godt op de derde dag de Wateren, dewelke als op en rondom het Aardryk waren, in plaatzen vergaderde, dewelke hy Zeën noemde, door welk middel eerst het Aardryk als droog wierd en boven kwam.

5.

Zommige van de *Chymiften*, zommige *Fanna-*

natique, en zommige Navolgers van *Thales Melesius*, dewelke gelooven, dat alles uit Water voortkoomt: dat alles in Water verandert: en die vast stellen, dat het Water het eenigste en algemeene Beginzel aller andere geschape dingen is, meenen uit deze Beschryving der Schepping van Moses groote Geheimen uit te puuren, en wonderlyke zaaken tot bevestiging haarer stellingen in dezelve te vinden: ja zommige zyn door haar Dwepery zo ver vervallen, dat zy voor onseilbaar vast stellen, dat Godt in de eerste scheidadaad niets als Water heeft geschapen: dat uit deze grouwzaame groote klomp Water, die zy den Afgrond noemen, daar *Moses* van spreekt, dat de duilternisse op was, naderhand alles uit is voortgebracht: dat de Geest of scheidende Kragt Gods (na haar zeggen) zweefde op deze grouwzaame klomp Water, en dezelve zodanig scheidde, dat door de scheidende dezer onmetelyke groote Wateren tusschen beide een uitspanzel geboren wierd; en dewyl Godt dit Uitspanzel den Hemel noemde, stellen zy vast, dat weder boven het Uitspanzel een oneindiglyk uitgestrekt Water gevonden wierd; en dat de Hemel tusschen beiden koomende met alle de Hemelsche Lichaamen, dit afgescheide Water alleenlyk maar afscheidt van alle de Wateren, dewelke hier op de Aarde, in de Zeën, Rivieren en Dampkringachtige Lucht gevonden worden.

6.

Ik zal deze Menschen na haar onmete-

D d 4 lyke

lyke, onbepaalbaare, en zelfs aan haar onbekende Wateren, buiten de Zee, Rivieren, Wolken, die aan ons bekend zyn, niet vraagen, noch waar dezelve zyn of gevonden worden; dewyl zy my niets zakelyks zouden kunnen antwoorden, ten zy ik my wilde laten voldoen met haar *Phantazyen* en *Droomen*; maar alleenlyk dit zeer bereidwillig aan haar toestaan, dat onder alle de Schepzels my geen Schepzel bekend is, van wonderbaarlyker Eigenschappen, grooter Bestendigheid, en meerder gebruik tot onderhoud van alles, wat leeft en is op deze wereld, als het WATER.

7.

Na dat Godt op den derden Dag van de Schepping de Wateren tot Zeën, Rivieren, Meiren, Plassen, Poelen en zo voorts hadde doen vergaderen, dat is, zodanige holligheden, hoogtens, laagtens, en grouwzaame dieptens hadde gevormt, als hem behaagde, daar de Wateren om haar vlocibaarheid in vloeiden, op dat de Aarde zoude bovenkoomen, droog worden, en vruchten voortbrengen; schiep Godt op de vyfde dag de Inwoonders des Waters, (a) *want Godt zeide; dat de wateren overvloediglyk voortbrengene een gewemel van levendige zielen.*

8.

Als wy hier eens aanmerken, hoe verstandiglyk Mofes hier te kennen geeft een zekere ordre, dewelke Godt toen reets al behaagde in de Natuur te stellen, en dat zelfs
zeer

(a) *Genesis* Kap. 1. vers 20.

zeer wel gefchikt na dezelfde ordre, dewelke wy hedendaags in de Natuur gewaar worden, zullen wy overtuigt worden, dat *Mofes* niets gefchreven heeft, dat tegenzeggelykheid zelfs van onze hedendaagze bekende natuurlyke ordre influit; want *Mofes* verhaalt, dat de Aarde alom eerst overtogen was met Water, door het zelve bevochtigt en doorweekt: en na dat het Water van de Aarde in de Zee-dieptens en Rivier-kreeken, holligheden en boezems was vertrokken, die zelve Aarde zoude uitschieten (a) *gras-fcheutkens, kruid zaadzayende, vruchtbaar geboomte enz.* Wanneer nu *Mofes* verhaalt hadde, dat het Water in de Zeën en Rivieren was gefchapen geworden, en de Aarde droog en noch nooit van water bevochtigt was, zoude het onbevatlyker zyn geweest, hoe dezelve Aarde zonder Regen of bevochting Plantgewaffen hadde konnen voortbrengen. Op de zelfde wyze zullen wy alle de natuurlyke Beschryvingen van *Mofes* vinden, als wy dezelve naauwkeuriglyk onderzoeken en overdenken; wy zullen altyd ontdekken, dat *Mofes* de zaaken gefchreven heeft na een ordre, dewelke wy noch hedendaags in de voortteeling, voortkweeking en veranderingen der fchepzelen zien gebeuren; alles geheel anders, als wy by de Natuurlyke en Fabeleufe Historifchryvers der andere aaloude Volkeren op zyn tyd zullen ontdekken.

Na dat *Mofes* de ^{9.}geheele Schepping beschre-
D d 5 ven

(a) *Genesis* Kap. I. II.

ven heeft, en daar in getoont hadde, dat de Wateren tot Zeën, Rivieren enz. by malkanderen gevloeit waren, vervolgt hy, na de gewoonlyke en hedendaagze regels der Natuur, omtrent het groeyen en voortkoomen der Plantgewassen, de voortgang derzelve ook door behulp des Waters te beschryven. *De Heere Godt* (zegt onze hoogverlichte natuurlyke Historischryver de Man Gods Moses) *hadde (a) niet doen Regenen op der aarde, maar een damp was opgegaan uit der aarde: ende bevochtigde den ganschen aardbodem.*

10.

Dewyl de Wateren rondom op den aardbodem gestaan hadden, eer dezelve noch tot Zeën by malkanderen waren gevloeit, is het wel klaarlyk te begrypen, dat zy voor eerst de opperste korst der aarde genoegzaam bevochtigt en doorweekt hadden; maar deze vocht, door de warmte der Zon aan 't bewegen geraakt zynde, moest noodzakelyk in een opgaande damp verdunt worden, gelyk wy zulks dagelyks bevinden. Maar dat wel het aanmerkelykste in dezezaak voorkomt, is, dat *Moses* hier klaar te kennen geeft, dat hy zeer diepe kennisse der natuurlyke uitwerkingen van het Water, omtrent het groeyen en opwassen der Planten, gehad heeft, dewyl hy aanmerkt, dat Godt niet hadde doen Regenen, en dat de Plantgewassen niet nalieten te groeyen, door behulp van een opgewaassende damp, dewelke de geheele aardbodem in een getemperde vochtigheid be-
waar-

(a) *Genesis* II. vers 5. 6.

waarde. Dat zodanig een damp uit deze nieuwelyk gefchape en doorweekte aarde konde opgaan, en door de warmte der Zon uitwaaffemen, leert de dagelykze Ondervinding: maar op welk een wyze nu zodanig een opgewaaffemde damp het geheele aardryk konde bevochtigen, fchynt een zaak van meerder onderzoek.

II.

In eenige Landen van *America*, in zommige in *Asia*, en veele in *Africa*, en voornamentlyk in *Ægypten*, ftaan op zommige plaatzen zeer weelderige en ryke vruchten en Plantgewaafften te groeyen en te bloeyen, en dat zelfs in een tyd, in dewelke het zeer zelden en zeer weinig regent; en wel voornamentlyk in die Landen, dewelke door het overvloeyen der Rivieren eenige tyd onder water hebben geftaan, glibberig, doordronken, beflikt en beflymt zyn geworden; want het water, dat op deze landen geftaan heeft, fmelt alles uit de grond, dat enigzins fmeltbaar is, gelyk als de Zouten, Slymen, gomachtigheden, en melkachtige en zaapige Stoffen, dewelke in het water fmeltbaar zyn.

12.

Wy moeten het Water aanmerken, als een algemeene Laftdrager, daar byna alles in fmelt, en in gedragen word en als opgefleurpt. Zelfs door eenige zouten, dewelke te vooren in het water gemengt worden, het zy door vier, door *diffillatie*, door fmelting, of door gifting, kunnen wy het Water zo fcher-

fcherpen en aanzetten, dat het zelve bekwaam is, om alle de alderhartste Lichaamen, als goud, zilver, metalen, mineralen, steenen enz. te verbyten, te smelten, en in zich onder de gedaante van water in sbyn mede te draagen. Hier van zyn getuigen de gedistilleerde waters van Vitriool, van Salpeter, van Zwavel, van gemeen zout, van Sterkwater, het Konings water, verscheide soorten van loogen, van Pot-as, van *Sal Armoniac*. Het Water dan met verscheide gesmolte zouten bevrucht, word bekwaam gemaakt, om door behulp van zyn vloeibaarheid en de stevigheid der zoutpunten, dewelke het in zich draagt, alles aan te grypen, te verbyten en te smelten, en zodanig in zich te draagen, dat het de alderzwaarste Metalen op die wyze versmelt, en in zich draagt; behoudende nochtans dikwils zyn doorschynentheid en klaarheid, als of het maar ydel water was.

13.

Wanneer nu het Water zeer lang over goede, vette en vruchtbaare kleilanden staat, daar alderhande soort van deelen en zouten in gevonden word, en dat het noch door de lucht dagelyks als bezwangert word met alderlei werkelyke deelen, en door de dagelykze warmte van de Zon enigzins in een inwendige wemeling, en wryving en broeying word gehouden, is zeer lichtelyk te begrypen, dat het in die gelegenheid gestelt zynde, uit die pypjes der aarde alderhande zaaken ontbint, verdunt en smelt, die door het water
in

in de pypjes van de Plant opgedragen worden, terwyl het ledige water onderuiffchen door de dampgaatjes des Plants uitdampft, en dus de Plant voedzel aangebragt zynde, de Plant zeer weeldrig doet groeyen en opwaffen.

14.

De ondervinding leert ons. 1. Dat de uitdampinge des Aardryks overvloedigft is op de Plaatzen en in die Landen, daar de grootfte hitte en ftekinge der zonne is. 2. Dat ook deze dampen en dampftoffen op de heete plaatzen meer zyn bevrucht met *Aromatique*, *Speceryachtige*, *olyachtige* en *werkzaame* deelen, als op de plaatzen, daar minder warmte gevonden word. 3. Dat de dampen veel meerder verdunt, doorfchynender, fynder van deelen en onzichtbaarder voor 't oog zyn in de heete landen, als in de koude, nevelige en miftige deelen des aardbodems. 4. Dat des nachts in de warmfte Landen, de zwaarste en vetste daauwing uit de lucht nedervalt, tot bevochting des Aardryks; want het water, dat over dag uitwaaffemt en uitgedistilleert word uit de aarde door de groote hitte, en in zyn pypjes en deelen bezwangert en bevrucht word, en met alderley zouten, flymen, melkachtige, harsachtige, gomachtige, *speceryachtige*, *olyachtige* en *zulferachtige* deelen enz.; dit water, zegge ik, des nachts van zyne warmte ontbloot zynde, laat lichtelyk de zwaarste en melkachtigste deelen onder de gedaante van een dauw wederom nederzakken, waar door dan het aardryk,

ryk, dat des daags uitdroogde, overvloediglyk des nachts wederom bevochtigt word: en zulks wel zodanig, dat in zeer veel heete Landen, deze *Circulatie* van het water by dag uit de aarde in de lucht, en by nacht wederom uit de lucht in de aarde, in de plaats van een vruchtbaaren regen dient, bestaande in deze *Circulatie* de groeying en grootwording der Plantgewassen, want het water dient tot de algemeene lastdrager en aanvoerder, dewelke de voedende deelen in de aarde als een *Elixir* smelt en uittrekt, dezelve draagt, en aanvoert in de pypjes der Plantgewassen, om dezelve te voeden, gelyk ook wederom dit zelfde uitgerookte en in de lucht opgedampte water de deelen des lichts in zyne nederzakking en alderhande deelen, dewelke haar in de lucht onthouden, in zyne pypjes ontvangt en mede voert, om de aarde, daar zy uit gewaassen is, wederom mede te bevruchten; welke bevruchting der uitgemergerde Aarde, door middel van de Lucht, zonneklaar blykt, uit het braaken der uitgebouwde Landen, wordende dezelve zeven à negenmaal, terwyl zy braak leggen, omgeploegt, op dat alle de aarddeelen van het land, elk op haar beurt, vyf à zes weeken een aanrakende gemeenschap met de lucht zouden hebben, en in haare pypjes uit de lucht ontvangen zodanige vruchtbaare deelen, als met haar natuur overeenkoomen, wordende alles aangebragt of gedragen door het wonderlyk s'chepzel Gods, het welke wy **WATER** noemen.

15.

De aldervoortreffelykste en de alderoutste Natuurlyke Historischryver, dewelke wy overig hebben, de Man Gods *Moses* (a) verhaalt, dat *GODT* een Hof geplant hadde in *E D E N*, tegen 't oosten; ende hy stelde aldaar den Mensch, dien hy geformeert hadde. Ende een riviere was voortgaande uit *E D E N*, om dezen Hof te bewateren, ende wert van daar verdeelt, en de wert tot vier *H O O F D E N* (te weten Hoofd Rivieren of Vloeden.) De naam der eerste Riviere is *P I S O N*: deze is het, die het gansche land van *H A V I L A* omloopt, daar het goud is; Ende het goud dezès lands is goed: daar is ook *B E D O L A*, en de Steen *S A R D O N I X*. Ende de naam der tweede Rivier is *G I H O N*: deze is het die het gansche land *C U S* omloopt. Ende de naam der derde Riviere is *H I D D E K E L*, deze is gaande na het oosten van *A S S U R*. Ende de vierde Rivier is *P H R A T H*. 16.

Als iemand dit verhaal van *Moses* met aandacht leeft, zal hy klaarlyk ontdekken de onverbeterlyke waarnemingen, daar de Man Gods *Moses*, in de beschryvinge van de stantplaats van het Paradys, acht op gegeven heeft, te weten dat *Moses* waargenomen heeft de stantplaats van het Paradys af te beelden, door de loop van deszelfs Water of deszelfs Rivieren; een manier gebruikelijk by de alderafge-rechtste en alderwylste Landschaps-Beschryvers, en een onwidersprekelyk bewys (buiten duizend andere) van de Geleertheid en de Erva-

rent-

(a) *Genesis* Kap. II. vers 8. en IO. II. 13. 14.

17.

Deze melding van deze vier Vloeden, die *Moses* Hooften of Hoofd vloeden noemt, namentlyk. 1 PISON. 2 GIHON. 3 HIDEKEL. en 4 PHRATH is de eerste en alderoudste *Geographische* Land- en Water- beschryving, dewelke van eenige Schryvers ons is nagelaten, maar dewyl de oudste Land- beschryvers of zeer lang na de leeftyd van *Moses* geschreven hebben, of weinig aandacht hebben gehad op de Landbeschryvinge der Jooden of Hebreërs, is de nader Landbeschryvinge van het Landschap *EDEN*, daar het *Paradys* in geplant was, by haar nergens te vinden; het eenigste, dat wy daar omtrent kunnen ontdekken, is uit de Beschryving van de loop der bovengemelde vier Vloeden van *Moses*, en uit een zekere overeenkomst der oude en hedendaagze Naamen van zommige der zelve.

18.

Veele groote Mannen van de nieuwe en zelfs hedendaagze Geleertheid hebben met een brandende yver gewerkt, om uit de staat, dewelke *Moses* beschryft, te ontdekken, welke hedendaags die eigentlyke Plaats of dat Land zoude zyn, daar uit eene Hoofd- vloed als uit een Bron vier zulke andere Hoofd- vloeden geboren worden, en dat zodanig, dat zy met eenige grond zouden moogen vast stellen de zelfde plaats noch hedendaags te zyn, daar *Moses* ouwelings het *Paradys* heeft gestelt.

De

19.

De gevoelens der Geleerde over de Stant-plaats van het Paradys zyn verscheide, maar de onderstellingen, in dewelke haar de minste zwaarigheden opdoen, koomen meest alle daar op uit, dat de twee groote Rivieren de *Tigris* en de *Euphraat* moeten gestelt worden, van het getal te zyn van de vier Hoofd-rivieren, dewelke *Moses* zegt, dat haar begin hadden uit de eene Rivier, dewelke het *Paradys* besproeide. De grootste zwaarigheid zoude maar daar in bestaan, om de twee andere groote Rivieren te vinden in zodanig een Stant-plaats, dat zy alle vier haar oorsprong namen uit eene Hoofd-rivier, Hoofd-bron of Moer-vloed.

20.

Onder de Geleerde, dewelke over deze vier Rivieren, en het Land dat dezelve zouden door- of omloopen, als ook over de waare Stant-plaats van het *Paradys* geschreven hebben, munten by uitstekentheid uit, 1. (a) SAMUEL BOCHARTUS. 2. (b) PETRUS DANIEL HUETIUS. 3. (c) STEPHANUS MORINUS. En 4. (d) HADRIANUS RELANDUS.

21.

Alle de Geleerde belyden hedendaags, zegt de Heer *Bochartus*, dat de twee Vloeden de *Tigris* en de *Euphrates* onder de vier Vloeden moeten getelt worden, dewelke uitgingen uit

E e

de

(a) *Vid. Ejus Phaleg & Canaan.*(b) *Vid. Ejus Tractat. de Situ Paradisi.*(c) *Vid. Ejus Dissertatio de Paradiso terrestri.*(d) *Vid. Ejus Dissertationum miscellanearum pars prima.*

de Vloed van *Eden*. Voor *Bochartus* hadde de hooggeleerde *Calvinus* deze vier Vloeden zodanig gestelt en uitgevonden, dat zy na de toestemming van *Scaliger* zo volkomen met de Beschryving van *Moses* over een kwamen, dat zulks na dezen nooit te verbeteren zoude zyn; gelyk ook de zeer uitmuntende *Bochartus* insgelyks zyn zegel aan deze zelfde uitvinding van *Calvinus* gestreken heeft: namentlyk dat (volgens de aaloude *Ptolomæus*) de Vloed *Tigris* de Vloed *Euphrates* ontvangt by de Stad of de Provintie *APAMEA*; dat op deze wyze die twee Vloeden in malkander gesmolten voortvloeyen als eene Vloed tot aan de Stad *ASIA*, daar zy wederom in twee takken gescheiden worden, dewelke elk byzonder in de *Persiaansche Golf* of *Zee* uitstorten, vloeyende de eene tak oostwaarts tot in de *Persiaansche Zee*, en de andere westwaarts tot in de zelfde *Golf*, gelyk de Lezer in de *Tabule* van *Ptolomæus* zien kan.

22.

Calvinus en *Bochartus*, en meest alle oordeelen, dat de *Tigris* en de *Euphrates* de twee Rivieren zyn, dewelke *Moses* *Hiddekel* of *Tigris*, en *Pbrath* of *Euphrates* noemt; dat de Vloed, daar dezelve als tezamen loopen, de eigentlyke Hoofd-vloeden van *Eden* zoude zyn; en dat wederom de twee takken, daar deze Vloed zich in verspreit, en mede na de *Persiaansche Zee* loopt, zouden zyn detwee Vloeden de *Pison* en *Gihon*, daar *Moses* van spreekt. Uit welk alles zoude blyken, dat het *Paradys* of den *Hof* van *Eden* zoude gelegen hebben in dat gedcelte van *Babylonien*, daar de

de *Tigris* en de *Euphrates* in malkander loopen, en eene Vloed uitmaaken, een weinigje boven de Stad BABEL.

23.

Na deze uitlegging zouden dan de vier Hoofd-vloeden, daar *Moses* van spreekt, echter maar de beide Vloeden in 't geheel zyn, dewelke wy de *Tigris* en de *Euphrates* noemen; namentlyk daar zy elk van haare oorsprongen en gebergkens koomen afvloeyen tot in een gedeelte van *Babylonien*, daar zy in eene boezem te zamen loopen, en eenige tyd als eene Vloed voortgegaan hebbende door *Babylonien*, zich eindelyk wederom in twee verspreiden, en dus de eene oostelyk en de andere westelyk na de Perziaansche Golf voortvloeyen, om haare wateren in de zelve te ontlasten.

24.

(a) *Bonfrerius* getuigt, dat in *Asia* een Landschap is geweest, het welk EDEN genaamt was, omtrent *Mesopotamia*, en dat het zeer waarschynlyk is uit veel omstandigheden, dat dit het zelfde Landschap EDEN is, daar *Moses* verhaalt, dat Godt het Paradys voor *Adam* en *Eva* in geplant heeft, het welk zeer wel over een kooft met het gevoelen van *Calvinus* en *Bochartus*; dewyl *Babylonien* tegens *Mesopotamien* aanlegt, een Landsdouw zo vruchtbaar, dat deszelfs weerga nauwelyks te vinden is, na het getuigenisse van (b) *Strabo*, en dewelke voor eene graankorrel driehondert vout wederom uitleverde.

E e 2

Zelfs

(a) *Vid. Ejus Animadversiones in Onomast. Eusebii.*

(b) *Vid. Strabo Lib. 16.*

25.

Zelfs vinden wy een Eiland in de Rivier de *Tigris* leggen, het welk omtrent tien Engelsche mylen groot is, en *EDEN* genaamt word, volgens het getuigenisse van *Johan Cartwigt* Engelsman, in zyn Reisbeschryving. Ik zal niet aantekenen de verscheide *Auteurs* en Reisbeschryvingen, en ook eenige oude, noch zelfs de verscheide *Schriftuurplaatzen*, daar van het Landschap *EDEN* gemelt word, dewyl ik hier van het *Water* handele, en het oog zo zeer op de Stantplaats van het *Paradys* niet hebbe.

26.

Stephanus Morinus heeft mede zeer uitgebreid en overvloedig van de Stantplaats van 't *Paradys* gehandelt, de vier Rivieren of Hoofd-vloeden beschreven, en de Landschappen, door dewelke dezelve vloeiden, onderzocht, veele en verscheide gevoelens daar omtrent aangehaalt en wederlegt, en besluit eindelyk met *Calvinus*, *Scaliger* en *Bochartus*, dat de *Euphrates* en de *Tigris* in *Babylonien* omtrent *Babel* in eene boezem te zamen zyn gevloeit, en aldaar doorloopen het Landschap *Eden*, en daar in het *Paradys*; uit het welke voortgaande de *Tigris* en de *Euphrates* zich wederom in twee armen verspreit hebben, en dus haare wateren eindelyk uitgestort in de *Persiaansche Zee* of *Golf*, de eene oostwaart en de andere westwaart heen schietende, waar uit hy dan eindelyk de vier Hoofd-vloeden, daar *Moses* van spreekt, genoegzaam oordeelt aangetoont te hebben.

De

27.

De voortreffelyke Man *Petrus Daniel (a)* *Huetius* verklaart zich tegens dit gevoelen van *Calvinus*, *Bichartus* en *Morinus*, en vraagt, waar die gene, dewelke de Stantplaats van het Paradys stellen in 't gedeelte van *Babylonien* of *Chaldaeum*, en in de zamenvloeying zelfs van de *Euphrates* en *Tigris*, dan de Landschappen *Cavilah* en *Cus* van daan zullen haalen? Hy stelt de Stantplaats van het Paradys mede wel omtrent de boezem, dewelke gemaakt word door de zamenvloeying en vereniging van de *Euphrates* en de *Tigris*, maar tusschen de plaats, daar zy verenigt worden, en de plaats, in dewelke haar vloeden voortschieten, eer zy noch in de Persiaansche Zee-Golf haar ontlasten, en in dewelke zy wederom van malkanderen gescheiden worden, dat is verder van *Babel* en nader aan de *Persiaansche* Golf, als het eerste gevoelen deze Stantplaats stelt, en hier oordeelt *Huetius* het Landschap *EDEN* te zyn.

28.

De Boezem of verenigde Vloed, zegt *Huetius*, dewelke door de zamenvloeying van de *Euphrates* en *Tigris* geboren word, loopt met verscheide bogten en omgedraaide kromtens voort; en ik stelle vast, (vervolgt hy) dat het Paradys in eene van deze gedraaide kromtens geplaatst is geweest; en deze Plaats kan de Lezer vinden in de vierde *Geographische* Tafel van *Asia* van *Ptolomæus*, in dewelke vertoon worden *Mesopotamia*, *Syria*, 't Itenig en verlaten

E e 3

Ara-

(a) *Vid. Ejus Tractat. de Situ Paradisi terrestris.*

Arabien, tusschen de Plaatsjes ARACCA en TALATHA, niet ver van BATRACHORTA, veel nader aan de Persiaansche Golf als aan BABILON, op twee- en dertig graaden en drie- en dertig minuten noorder breedte, en op tachtig graaden en tien minuten lengte. En het koomt my voor, dat de Heer *Huetius* de Kaart, dewelke hy heeft geplaatst voor zyn *Traactaat*, het welk hy over de Stantplaats van 't Paradys gemaakt heeft, uit deze Kaart (daar ik datelyk van sprak) van *Ptolomeus* ontleent heeft.

29.

Nu wil de Heer *Huetius*, dat de *Euphrates* en de *Tigris*, en dan ook de twee Takken, daar dezelve zich wederom in verdeelen, en mede in de Persiaansche Zee-boezem uitstorten, moeten aangemerkt worden als de vier Hoofdrivieren, daar *Moses* van spreekt, en dat de verenigde Vloed van deze *Euphrates* en *Tigris* zoude zyn de Vloed, dewelke het Hof in EDEN of het Paradys besproeide, en als een Hoofd-bron, daar deze vier Vloeden als uit voortkoomen; zo dat eigentlyk onzen Heer *Huetius* ons niet anders zegt, als te voren *Calvinus*, en na dezen *Scaliger*, *Bochartus* en *Morinus* geoordeelt hebben, te weten dat de plaats van 't Paradys was, daar de *Tigris* en *Euphrates* zamen vloeiden tot eene Vloed; dat deze Vloed zich wederom in twee verdeelende met de *Tigris* en *Euphrates*, eer zy noch te zamen gevloeit zyn, de vier Vloeden uitmaaken, daar *Moses* van spreekt, alleenlyk maar verscheelende van deze Mannen, dat zy het Landschap *Eden* nader aan

Ba-

Babel aan die zelve verenigde Vloed stellen; en de Heer *Huetius* verder van *Babel*, en aan een bogt van deze verenigde Vloed, dewelke nader aan de Persiaansche Zee-boezem legt.

30.

Deze twee Vloeden, dewelke van de verenigde vloed, als hy wederom in twee scheidt, en door dewelke hy zich ontlast in de Golf van *Persien*, zyn by de Heer *Huetius* de P I S O N en G I H O N; de Vloed, dewelke westelykft afloopt, noemt hy de P I S O N, en het Land, daar hy doorvloeit, om te storten in de Persiaansche Golf, het Landschap H A V I L A H, het welk hy een gedeelte oordeelt te zyn van gelukkig *Arabien*, en een gedeelte van verlaten of woest *Arabien*, dog zeer tegens de getulgenissen der oude Landbeschryvers, en ook tegens de waarheid; dewyl de ontlasting van de *Tigris*, of van de *Euphrates*, niets ter wereld met gelukkig *Arabien* te doen heeft, en de aaloude *Arabieren* zelf Waterleidingen hebben moeten maaken uit de *Euphrates*, tot bevochtiging van haar Landen, en de ontlasting meer als een graad van gelukkig *Arabien* afgelegen geschiet.

31.

De andere Tak of Stroom, dewelke van de verenigde Vloed afloeyende, en oostwaart aanlopende, zich in de zelfde Persiaansche Golf ontlast, is by de Heer *Huetius* de G I H O N van *Moses*, en het Land, daar dezelve door vloeit, om na de Golf voort te gaan, is by hem het Land van C H U S of S U S I A N A; waar uit blykt, dat omtrent de Landschappen van *Havilah*, *Chus*, en de Stantplaatzen van de

Vloeden, echter een genoegzaam verschil is te vinden tusschen het gevoelen van *Huetius* en *Calvinus*.

32.

De Heer *Huet* oordeelt, dat het Landschap EDEN, daar *Moses* van spreekt, voor een groot gedeelte zich strekt na de kant van de Perziansche Golf, en voor een ander gedeelte na de kant van *Mesopotamia*; dat zelfs het Land van *Babylonien*, en vervolgens *Chaldaea* een gedeelte te voren van het Landschap EDEN is geweest; dat het Landschap *Eden* zich heeft uitgestrekt tot aan *Susiana*, en dat in het oostelykste gedeelte van dit Landschap het Paradys is geweest.

33.

De Vloed, door de vereniging der twee Vloeden *Euphrates* en *Tigris* geboren, en aan welkers kromme bogt (na 't gevoelen van *Huetius*) Godt het Paradys zoude geplant hebben, word hedendaags SCHATEL AREB genaamt, het welke zo veel is als Vloed van *Arabie*, buiten twyfel om dat dezelve na de Arabische of westelyke kant toehelt. En dit zoude eigentlyk de Bron of Hoofd-vloed moeten zyn, daar de vier Hoofd-rivieren, daar *Moses* van spreekt, uit voortvloeden, na het getuigenisse van *Huetius*.

34.

De geleerde *Hadrianus Reland* heeft niet lang geleden, te weten in 't jaar 1706, een nieuwe uitlegging (a) gegeven over de Beschryving van *Moses*, of de Stantplaats van het Paradys, en de

(a) *Vid. Ejus Dissertatio de Paradiso.*

de Rivieren of Vloeden , uit de Hoofd bron van EDEN voortkomende, maar dit gevoelen is niet nieuw , gelyk ik zal aanwyzen in deze Verhandeling.

35.

De beroemde *Reland* is van gedachten , dat de plaats van het Paradys is geweest in 't midden van de oorsprongen en beginzels van de vier groote Rivieren , de PHASIS , de ARAXES , de EUPHRATES , en de TIGRIS , dewelke alle vier haar oorsprong neemen in GROOT ARMENIE ; en deze vier groote vloeden oordeelt de Heer *Reland* dezelve te zyn , dewelke *Moses* noemt PISON , GIHON , HIDDEKEL , en PHRATH , en dat deze vier groote Hoofd-vloeden zyn voortgesproten uit eene Hoofd-bron , dewelke met het geheele Paradys , en met alles wat daar in is , wederom is vernietigt , en daarom nu niet gevonden word.

37.

De Heer *Reland* kan het gevoelen van *Calvinus* , *Bochartus* , *Scaliger* , *Morinus* , en de Bisschop *Huet* (van de al te dwaaze gevoelens wil ik nu niet eens reppen) gansch niet toestemmen , dewyl dezelve na zyn oordeel met de woorden van *Moses* geen genoegzaame overeenkomst hebben , nademaal *Moses* van vier *distincte* en onderscheide Hoofd-vloeden spreekt , die uit de Vloeden van den Hof in *Eden* zouden voortgekoomen zyn , en dit gevoelen van *Calvinus* enz. stelt maar alleen de EUPHRATES en de TIGRIS , en derzelve twee Takken , dewelke in de Golf van *Persien* vallen.

37.

Daar *Mofes* van vier geheele en natuurlyke Vloeden spreekt, zegt de Heer *Reland*, dat hy niet weet, om welke reden wy zouden afgaan van de bekende en klaare betekenisse, en tot zekere kleine takken, van dewelke eenige door menschen handen gemaakt, en van de *Euphrates* en *Tigris* af en in malkanderen geleidt zyn; en dan noch zodanige takken, dewelke uit de *Tigris* en *Euphrates* haar oorsprong hebben, en niet haar oorsprong op de zelfde plaats en uit de zelfde bron, daar de *Tigris* en *Euphrates* uit geboren worden, 't geen echter noodzakelyk was, om aan de woorden van *Mofes* te voldoen.

38.

Dat de Vloed **HIDDEKEL**, daar *Mofes* van spreekt, de **TIGRIS** is, en de Vloed **PHRATH** de **EUPHRATES**, word byna van een iegelyk Uitlegger dezer Text aangenomen; maar dat de Vloed **PISON** en **GIHON** maar twee takken van de *Euphrates* en *Tigris* zouden zyn, is niet waarschylyk, dewyl uit de Hoofd-bron of Hoofd-vloed van *Eden* vier verscheide groote Vloeden voortkwamen, dewelke zelfs tot vier verscheide Hoofd-vloeden wierden, en geenzins takken of uitgaande armen der *Tigris* en *Euphrates*, want de Vloeden **PISON** en **GIHON** zyn zo wel twee verscheide Hoofd-vloeden, volgens de woorden van *Mofes*, als de *Euphrates* en *Tigris*, en geenzins Takken van de *Euphrates* of *Tigris*.

Als

39.

Als wy zouden willen voldoen aan de woorden van *Mofes*, zegt de Heer *Reland*, zouden wy de PISON en GIHON geenzins moeten zoeken in de Boezems, veel minder in de Takken van de EUPHRATES of TIGRIS, maar wy zouden moeten opklimmen na de Hoofdbronnen en de eerste Uitspruitzels dezer beide groote en zeer beruchte Vloeden, en wy zouden aldaar moeten nafpooren, of wy niet noch twee andere Uitspruitzels of Bronnen konden ontdekken, dewelke uit deze zelfde Plaats, of in dit zelfde Landschap ook twee andere groote Hoofd-vloeden verwekten en voortbragten, om dus eindelyk vier Hoofd-vloeden aan te wyzen, dewelke alle haar oorsprong hadden in een en zelfde Landschap, te weten het Landschap of de *Provintie EDEN*, daar het Paradys in geplant was, uit welkers Vloed als uit eene Moerbron deze vier Hoofd-vloeden geboren worden.

40.

De Vloed PHASIS en de Vloed ARAXES worden, zo wel als de EUPHRATES en de TIGRIS, geboren en voortgebracht in groot *Armenien*; en byaldien wy letten op de naam van de Vloed PHASIS, dezelve verscheelt juist niet zeer veel van de naam van de Vloed PHISON, alzo weinig als de naam van de Vloed PHRATH, van de naam van de Vloed EUPHRATES. Hier komt noch by, dat het naastgelege Land van *Colchis*, het welke de PHASIS bespoelt, zeer wel over een koomt met het Landschap *Havila* of *Ghavilah*, daar *Mofes* van verhaalt,

dat

dat de *Pison* om heen loopt, zo wel ten opzigt van het Goud van *Colchis*, als ten opzigt der *BEDOLA* en de steen *SARDONIX*.

41.

Dat ook de naam van de Rivier *PHASIS*, dewelke noch hedendaags *Colchis* bespoelt, en uit groot *Armenien* geboren word, zeer oud is, blykt, om dat dezelve met die naam overal gemelt word van de aaloudste *Wered* en *Landschap-beschryvers*, dewelke wy overig hebben; als *ARTEMIDORUS EPHESIUS*, *ERATOSTHENES*, *STRABO*, *PTOLOMÆUS*, *PLINIUS*, *SCYLAX*, *PLUTARCHUS de Fluminibus*, en een groote menigte andere; maar noch een andere aanmerkinge van de Heer *Reland* pleit geweldig tot bewys, dat de Rivier *PHASIS* de *PISON* van *Moses* is, teweten de overeenkomst van naam tusschen het *Landschap*, het welke zy beide bespoelen, namentlyk *COLCHIS* en *CHAVILA*, te meer omdat in de *Orienteaalsche* Schryf-wyze tusschen *Colchis* en *Chavila* zeer weinig *Character-onderfcheid* is.

42

De vierde *Vloed*, dewelke uit de *Hoofd-Bron* van *EDEN* geboren wierd, en die de *Man Gods Moses* *GIHON* heeft genoemd, en dewelke (na de *Beschryving* van die *Goddelyke Historischryver*) het gansche *Land* van *Cus* omloopt, oordeelt de Heer *Hadrianus Reland* te zyn de *Vloed* *ARAXES*, hedendaags by die *Volkeren* van *Scythie* en *Armenie* *ARRAS*; deze ontlast zich in de

Caf-

Caspifche Zee, na dat dezelve zich verenigt heeft met de *Vloed Cyrus*, op veertig graaden breedte en 85 graaden lengte. Door het Land van *CUS* verftaat de Heer *Reland* het gewest der *COSSÆI* of *CUSSÆI*, het welk niet verre van de *Araxes* aflegt. Deze *Cuffæi* worden van de oude Schryvers geplaatst zomtyds in de Velden van *MEDEN*, of de *Araxes* stroomt langs dat *Meden*, het welk hedendaags *ADHERBEZJAN* genaamt word. Deze *ARAXES* fcheidt *Armenien* van *Meden*, na het getuigenis van *Appianus Alexandrinus*; en deze *Coffæi* of *Cuffæi*, zegt *Strabo*, zyn de naaste Volkeren aan 't Landschap *MEDEN*: zo dat het fchynt, als of de *Cuffæi* geplaatst zyn geweest in de Bergen, die in de *Provintie DEILEM* dicht by de *Caspifche Zee* gelegen zyn, dewelke als een toevlucht voor deze Roofvogels zyn geweest. (a) *DIODORUS SICULUS* getuigt insgelyks, dat deze *Natie*, te weten de *CUSSÆI* of *COSSÆI*, gewoont hebben in de bergachtige Landen van *Meden*; als mede *Arrianus*, dat deze *Cuffæi* gewoont hebben naaft aan *Meden*, zo dat dan eindelyk het gevoelen van de Heer *Reland* zoude zyn, dat de Rivier *PHASIS* de *PISON* van *Mofes* is; het Land van *COLCHIS* zoude zyn het Landschap *CHAVILA* van *Mofes*: De Rivier *ARAXES* zoude zyn de *GIHON* van *Mofes*, en het Land van *Cus* zoude zyn het Land van de *Coffæi* of *Cuffæi*, wonende aan *Meden* by *Armenien*.

Be.

(a) *Lib. xvii. Cap. III.*

43.

Behalven deze vier Vloeden beschryft *Moses* noch een Vloed in *Eden*, besproeyende het nieuw van Godt geplante Hof of het Aardsche Paradys, en uit dewelke deze vier Vloeden haar oorsprong kreegen. Deze Vloed bekent de Heer *Reland* tot noch toe niet te weeten, ja zelfs gelooft hy, dat dezelve tentyde van *Moses* niet meer is geweest, en met het geheele Paradys verdweenen, en door Godt als verandert is, om dat (zegt hy) *Moses* zelfs die Vloed geen naam geeft, gelyk hy aan de vier andere Vloedende PISON, de GIHON, de HIDEKEL en de PHRATH gedaan heeft; maar dewyl de Heer *Reland* de stantplaats van het Paradys in het middel-land van deze vier Hoofd-bronnen dezer vier Vloeden stelt, zoude noodzakelyk deze Vloed in deze groote Valeyen moeten zyn, dewelke in groot *Armenien* gevonden worden tusschen die regels grouwzaame Bergen, van dewelke de vier Vloeden de EUPHRATES, de TIGRIS, de PHASIS en de ARAXES geboren worden.

44.

Ik wil gaaren bekennen, dat de uitvindingen van de Heer *Reland* aanmerkens waardig zyn, en veel schoone zaaken, benevens een schat van Geleertheid behelzen; maar ik zoude nooit aan de Lezer durven raaden, om op diergelyke waarfchynlykheden, omtrent de stantplaats van het aardsche Paradys, de Vloeden uit het zelve, en de Landschappen, dewelke de zelve beflowen, te vertrouwen, en dezelve
voor

voor onfeilbaare waarheden aan te neemen: zelfs de Heer *Reland* wil zyue gedachten ook niet hooger als voor waarschynlyke giffingen aangenomen hebben.

45.

Ik zal geen tegenwerpingen tegens alle deze gevoelens, van de stantplaats van het Paradys, en de vier Rivieren, uit deszelfs Vloed voortkoomende, mitsgaders de Landschappen, dewelke dezelve besproeyen, inbrengen, maar alleen eens in bedenking geven, of niet een groote zwaarigheid opkooft in de oorsprong zelfs, dewelke wy van deze Vloeden heden-daags weeten, namentlyk de grouwzaame hooge Bergen van groot *Armenien*, uit welker afwateringen deze vier Vloeden, en ook noch veel andere Vloeden in *Armenien* geboren worden, waar van zommige haar water ontlasten in de *Pont Euxin*; andere in de *Caspische Zee*; andere na veel Landen doorgestroomt te hebben in de Golf van *Persien*; andere wederom elders. Deze oorsprong van het hooge gebergte werpt geheel onder de voet de Moer-vloed des Paradys, hoewel om dit te beantwoorden zoude een Geleert Man, dewelke veel werk van onderstellingen en waarschynlykheden maakte, wel lichtelyk een uitvlucht vinden, en kunnen antwoorden, dat van de zeer hooge Bergen het water afvloeyende in het midden haarer Valeyen, ouwelings een Vloed hadde gemaakt; dat deze Vloed de Valeyen, daar het Paradys in konde gelegen hebben, besproeit hebbende, naderhand door vier verscheide plaatzen in vier Hoofdvloden zich had-

de

de verspreit; maar de zwaarigheden, dewelke ik zoude kunnen tegenwerpen, in de uitlegging van de Heer *Reland* omtrent de *Araxes*, dat de zelve de Vloed *Gibon* is, en dat het Land van *Cus* de *Cusfai* zyn, en dat deze *Cusfai* moeten gestelt worden van de Vloed bespoelt te worden, deze zwaarigheden, zegge ik, zoude ik niet te boven kunnen koomen, noch met goede uitvluchten kunnen beantwoorden, alzo weinig als die van *Colchis*, hoewel ik dezelve hier niet ophaale.

46.

Alfchoon wy geen vaste verzekering hebben van de waarachtige Stantplaats van het Paradys, en deszelfs Watervloeden, hebben wy ook geen recht, om alle de gevoelens der Geleerde, omtrent deze zaaken, roekelooslyk te verwerpen; daarom zal ik aan den Lezer mededeelen de watervloeden, dewelke de Geleerde Lieden in de plaats van de vier Hoofdvloden des Paradys hebben gestelt: als by voorbeeld de *Euphrates* en eenige andere, en zulks met te meerder reden, omdat de groote Rivier *Euphrates* by de aaloude *Hebreeuwfche* of *Joodsche* Volkeren zeer wel bekend is geweest.

47.

Dat de *Euphrates* bekend is geweest by *Moses*, en ook by de eerste Geslachten, blykt uit deszelfs beschryving van de Vloeden des Paradys met deze woorden: (a) *Ende de vierde Riviere is Phrath*. Als ook uit de volgende woorden: (b) *Te dien zelven dage*
maakte

(a) *Genesis*. II. 14. (b) *Genesis*. XV. 18.

maakte de HEERE een verbond met Abram, zeggende: uwen zaade heb ik dit Land gegeven, van de rivier Egypti, tot aan die groote Rivier Phrath. Dat nu de Rivier PHRATH de EUPHRATES is, zal ik niet behoeven te bewyzen, dewyl zulks van andere reets al gedaan is, en deszelfs naam ouwelings, ja noch hedendaags by de Natien dier Landen Phrath is, want het voorzetzeltje *eu* is in't Persiaansch niet anders als Water; en de Heer Reland bewyft, dat de *Persen* dit voorzetzeltje by meest alle Vloeden gebruikten, zynde vervolgens *Euphrates* niet anders als Water van *Phrath*. Maar deze zaak blykt noch meerder, omdat de Rivier de *Euphrates* ook het heilige Land, met insluiting van *Syrien*, afperkt, en van *Mesopotamien* afscheidt, doorlopende als een grensfcheiding van deze beide Landen, te weten *Syrie* en *Mesopotamie*; waar uit de Lezer de voortreffelyke Aardrykskunde van de Heilige natuurlyke Historischryver de Man Gods *Moses* wederom klaar en onderscheidentlyk kan ontdekken, mitsgaders een kostelyke voorzegde waarheid in de belofte van Godt aan *Abraham* gedaan, en dewelke hier van *Moses* staat aangetekent, eer dezelve noch volbragt was, te weten de bezitting van 't beloofde Land, en deszelfs Grenspaalen.

48.

Wy vinden de Rivier *Euphrates* zeer dikwils gemelt in de heilige Bladeren, als (a) *Alle plaatze, daar uwe voetsoole optreet, zal*

F f

uwe(a) *Deuteronomium* XI. 24.

uwe zyn: van de WOESTYNE ende den LIBANON, van de Riviere, de Riviere PHRATH, tot aan de achterste zee, zal uwe Landpale zyn. Deze achterste Zee is de Middellandsche Zee, dewelke het beloofde Land bespoelt, en van Moses zeer wel gekent is. De Rivier de Euphrates was zo algemeen bekend by de Aaloude Hebreërs, dat, als zy maar enkeld de RIVIERE noemden, zy met nadruk de Riviere EUPHRATES daar door verstonden, als by voorbeeld: (a) Ende by heerschede over alle Koningen van de Riviere, tot aan het land der Philistynen, ende tot aan de Landpaalen van Egypten; door deze Schriftuur-text, dewelke van de Heerschappy van Salomon spreekt, zien wy ook de belofte, aan de Patriarch Abraham gedaan, volbragt.

49.

Daar de EUPHRATES Syrien bespoelt, en naast aan 't Heilige Land is, zyn deszelfs Boorden met Steenrotzen bezet, waar van wy zelfs ook eenig bewys kunnen vinden in de Heilige Bladeren. (b) *Doe geschiede des HEEREN woord ten tweedenmaal tot my, zeggende: Neemt den gordel, dien gy gekocht hebt, die aan uwe lendenen is, ende maakt u op, ende gaat henen na den PHRATH, ende versteekt dien aldaar in de kloven eener STEENROTZE. Zo ging ik henen, ende verstak dien by den PHRATH: gelyk als de HEERE my geboden hadde. Het geschiede*

111

(a) 2 Chronicor. IX. 26.

(b) Jeremie XIII. 3. 4. 5. 6. 7.

nu ten einde van veele dagen, dat de HEE-RE tot my zeide; maakt u op, gaat benen na den PHRATH, ende neemt den Gordel van daar, dien ik u geboden hebbe aldaar te ver- steken. Zo ging ik na den PHRATH, ende groef, ende nam de gordel van de plaatze, al- waar ik die versteken hadde: ende ziet de gor- del was verdorven, en dochte nergens toe.

50.

Het is geen wonder, dat de Rivier Eu- PHRATES zo algemeen bekend was by de aaloude Jooden. 1. Omdat dezelve al haar Land in tegenstelling van de Zee als besloot. En 2. om de onmetelyke grootheid van de- ze Rivier, voor dewelke dezelve niet alleen by de Joodsche Volkeren, maar by veel an- dere aaloude Natien roemruchtig is gewor- den. De EUPHRATES word zelfs op veel plaatzen in de Heilige Bladeren de groote EUPHRATES, of de groote Rivier Eu- PHRATES genaamt, als by voorbeeld. (a) Zeggende tot den Zesden Engel, die de ba- zuine hadde, ontbindt de vier Engelen, die gebonden zyn by de GROOTE RIVIERE EUPHRATES. Ziet ook Genesis XV. vers 18. van my te voren aangehaalt; en de aan- spraak van Moses aan de Kinderen Israëls e- ven voor zyn sterfdag, en even voor den in- tocht in het beloofde Land. De (b) HEE- RE onze Godt sprak tot ons aan HOREB, zeggende: gy zyt lang genoeg by deze berg

Ff 2

ge-

(a) Openbaringe Johannis. Kap. IX. vers 14. Ziet ook Kap. XVI. vers 12.

(b) Deuteronomium I. 6. 7.

gebleven. Keert u, ende vertrekt, ende gaat in het gebergte der Amoriten, ende tot alle haare gebuuren, in 't vlakke veld, op het gebergte, ende in de leegte, ende in 't zuiden, ende aan de haven der zee: (a) het land der **CANAANITEN**, ende den Libanon, tot aan die **GROOTE RIVIER**, de Riviere **PHRATH**. Waar uit te gelyk blykt, dat Godt aan de Kinderen *Israëls* zelfs de Rivier **EUPHRATES** als een Scheid-paal of grens-scheiding van het beloofde Land gestelt heeft, gelyk ook bevestigt word door het volgende. (b) Alle plaatze, daar u lieder voetzole op treden zal, hebbe ik u gegeven: gelyk als ik tot Mose gesproken hebbe. Van de woestyne ende dezen Libanon af, tot aan de **GROOTE RIVIERE**, de Riviere **PHRATH**, het gansche land der Hethiten, ende tot aan de groote zee, tegen den ondergang der zonne zal ulieder landpale zyn.

51.

In veelderhande Oorlogen, daar in de heilige Bladeren vangemelt word, zien wy de Rivier *Euphrates* aangetekent als een perk der overwonne of bestrede Landen, gelyk in de oorlog van *Pharao Necho* Koning van Egypten: (c) In zyne dagen toog *Pharao Necho* de Koning van Egypten op tegen den Koning van *Affyrien*, na aeriviere **PHRATH**. Ende op een ander plaats. (d) De Koning nu
van

(a) Te weten de Middelandfche Zee.

(b) *Jofua* I. 3. 4.

(c) 2 *Koningen* kap. XXIII. vers 29.

(d) 2 *Koningen* kap. XXIV. vers 7.

van Egypten en toog voortaan niet meer uit zyn land: want de Koning van Babel hadde van de Riviere van Egypten af, tot aan de Riviere PHRATH, ingenomen al dat des Konings van Egypten was. De EUPHRATES word in de benamingen en verdeelingen der Landschappen der Stammen ook zeer dikwils aangemerkt, en genoemt in de Heilige Bladeren, mitsgaders in de oorlogen en veldslagen van de Koning David, gevoert tegens de Philistynen, de Moabiten, de Koning van Zaba, de Syriers en de Edomiten.

52.

De EUPHRATES is zulk een beroemde Vloed in de H. Schrift, dat by de voornaamste gevallen, die zelfs gebeurt zyn onder de Koningen, dewelke meerder of minder Nabuuren waren van de Jooden, dezelve genoemd of gemelt word, als ook de Rivier de TIGRIS. Getuige hier van is de vermaarde slag, in dewelke NEBUCHODOSOR Koning van Assyrien ARPHAXAD Koning van Meden overwon, gelyk geschreven staat. (a) NEBUCHODONOSOR Koning van Assyrien, en dewelke regeerde in NINIVE een zeer groote Stad, heeft geslagen tegen ARPHAXAD: en heeft hem gevangen in het groote veld, het welke Ragan genaamt wierd, omtrent den EUPHRAAT en de TIGRIS. Op dezelve wyze verhaalt Jeremias de groote Veldslag aan de Euphrates, door Nebucadnezar tegen de Koning

Ff 3

van

(a) Vid. inter Apocryph. Lib. Judith cap I. vers 5.

452 *Natuur- en Konst-Kabinet,*
 van Egypten. (a) Het woord des HEE-
 REN, dat tot de Prophet Jeremia geschiet
 is, tegens de Heidenen. Tegen Egypten: te-
 gen 't Heir van Pharao Necho Koning van
 Egypten; dat aan de Riviere PHRATH by
 Carchemis was: dat Nebucadnezar, de Ko-
 ning van Babel, sloeg. De snelle en ontvliede
 niet, ende de Held ontkome niet: tegen het
 noorden aanden oever der Riviere PHRATH
 zyn ze gestruikelt ende gevallen. En de Pro-
 feet, dewelke deze zaak een werk des Hee-
 ren noemt, om de Hoogmoed des Konings
 van Egypten te dempen, en dezelve voor
 zyn ondaaden te kastyden, vervolgt: want de
 Heere HEERE der Heirscharen heeft een slacht-
 offer in den lande van 't Noorden aan de Ri-
 viere PHRATH.

53.

In veelderhande byzondere gevallen is de
 groote Vloed *Euphrates* in aanmerkinge ge-
 komen by de Heilige Schryvers, gelyk by
 voorbeeld: (a) JEREMIA schreef nu al het
 kwaad, dat over BABEL koomen zoude, in
 een boek. Ende JEREMIA zeide tot Sera-
 ja: als gy te Babel koomt, zo zult gy zien,
 ende lezen alle deze woorden. Ende zult zeg-
 gen; o HEERE! gy hebt over deze plaatze
 gesproken; dat gyze zult uitroeyen, zo datter
 geen inwoonder in en zy, van den mensche tot
 op het beest, maar dat zy worden zal tot eeu-
 wige woestheden. Ende het zal geschieden,
 als gy geeindigt zult hebben dit boek te le-
 zen;

(a) Jeremia kap. XLVI. vers 1. 2. 6. 10.

(b) Jeremia kap. LI. vers 60. 61. 62. 63.

zen; dan zult gy eenen steen daar aan binden, ende werpen het in 't midden des PHRATHS.

54.

De Beruchte en groote Vloed EUPHRATES is niet alleen zeer bekend geweest by de aaloude *Hebreërs*; maar zelts ook veel aaloude *Grieksche* en andere Wereld-en Landbeschryvers hebben van dezelve geschreven. Alle koomen zy over een, dat de oorsprong van de *Euphrates* is van die Bergen in groot *Armenien*, omtrent de welke de *Araxes*, *Phasis*, en *Tigris* geboren worden. *PLINIUS* (a) zegt met ronde woorden, dat de *Araxes* uit dezelve berg in *Armenien* geboren word, daar de *Euphrates* van word voortgebracht, en dat de beginzelen van deze beide Vloeden omtrent zes duizend passien van malkander leggen. *STRABO* noemt deze Berg, daar de *EUPHRATES* en *ARAXES* van voortkoomen, met naam en toenaam, te weten de *BERG ABUS*. Ziet ook *PLUTARCHUS*, *ARRIANUS*, de Tafelen van *PROLOMÆUS*, dewelke in deze zaak de netste Tafelen zyn. Ziet ook *DIODORUS SICULUS*, en noch eenige andere.

55.

Opdat de Lezer een recht begrip van de vier Rivieren van *Moses* zoude kunnen krygen, zal ik de *EUPHRATES*, *TIGRIS*, *PHASIS*, en de *ARAXES* beschryven, zo als dezelve in *Armenien* geboren worden, bene-

Ff 4

(a) *Lib. VI. Cap. 9.*

vens haar loop, en de Landen, door dewelke zy vloeyen, of dewelke zy besproeyen of bespoelen; op dat de Lezer zelfs mag oordeelen, of wy met eenige waarschynlykheid groot *Armenien* voor de Stantplaats van 't Paradys moogen houden, en deze vier Vloeden voor de vier Hoofd-vloeden, daar *Moses* van spreekt.

56.

Niemand kan van *Armenien*, noch ook van deze vier Hoofd-vloeden een recht denkbeeld verkrygen, dewelke niet eenige kennisse van dat gedeelte der Wereld, dat wy *ASIA* noemen, verkregen heeft. Zelfs is de zeer naauwkeurige kennisse van *ASIA* zo noodzakelyk, dat wy zonder dezelve de natuurlyke Historien, en de zaaken der Natuur, dewelke in de Bybel gemelt worden, niet konnen verstaan.

57.

ASIA (zegt (a) een treffelyk Wereld-beschryver) is boven alle andere Wereldsdeelen van Godt zelfs uitverkoren geweest, om zyn voornaamste Wonderdaaden, Werken en zichtbaare Tekens onder de Menschen uit te voeren. Godt heeft zyne Godspraaken aldaar door de mond zynere Propheten doen verkondigen, zyne Wetten voor zyn volk uitgereikt aan *Moses*. *ASIA* is de gelukkige Moeder en Voedster der Patriarchen en Heilige Oudvaders, en der Heilige Apostelen, ja zelfs van *Jesus Christus*. *ASIA* is de

(a) Ziet *de la Croix Relation universelle de l'Asie.* en *Philippi Cluverii Summa Asiae Descriptio.*

de plaats, daar Godt zyn eerste volkplantingen heeft gelieven te stellen, om van dezelve voort te doen koomen alle Volkeren van de ganschen aardbodem. In ASIA zyn gegrontvest de oudste en grootste *Monarchien* en *Alleenheerschappyen* van de geheelen Aardbodem. Ouwelings hebben (zo veel als aan ons bekend is) alle Tucht-oefeningen, Wetten, Zeden, Wetenschappen, alle Konsten, alle Handwerken, en overheerlyke Konst-stukken in ASIA haar oorsprong genomen, want Egypten is voor dezen mede onder ASIA gerekent. De waare Godsdienst, en alderhande Hoofd-Godsdiensten, en meest verschillende *Religien* zyn meest alle in ASIA eerst begonnen. Het *Heidendom*, het *Jodendom*, het waarachtig *Christendom*, het *Mahumetaansch Geloof*, waar anders als uit ASIA? Waar heeft het Godt zelfs behaagt op deze Wereld te verschynen, als in ASIA? Het is waar, dat zommige der Heilige Apostelen de Gaaven des Geestes wel hebben uitgedeelt aan eenige randen van *Europa* en eenige Eilanden, maar immers meest alles in of omtrent ASIE, of naast gelege Landen van *Europa*, naby *Asia*, als Griekenland, enz.

58.

De voortreffelykste Aardryks-beschryvers bepaalen ASIA op de volgende wyze: *De bekende Einden van Asia zyn aan 't noorden de Scythische Oceaen* (anders genaamt de Ys-zee of Tartarische Zee, of by andere de Noordzee, van dewelke wy zeer weinig

kennisse hebben,) *aan 't Oosten de Oostelyke Zee*, (dewelke ook genaamt word de *Sineesche* en *Japoneesche Zee*, omdat zy de Boorden dezer Landen bespoelt,) *aan 't Zuiden de Indiaansche Zee*; *aan 't Westen de Zeeboezem*, dewelke *tusschen Asia en Africa inschiet*, gewoonlyk het *Roode Meir*, of ook wel de *Arabische Zeeboezem* genaamt, benevens de *Landengte*, of *Isthmus*, die tusschen dit zo genaamde *Roode Meir* en *Middelandsche Zee* inlegt, benevens deze zelfde *Zee*, daar zy de *Syrische* of *Phœnicische Zee* genaamt word, en noch vorder de zelfde *Zee*, daar zy de *Ægæische Zee* of de *Archipel* genaamt word, vloeyende tusschen het eigentlyke *Asia*, en *Macedonien* en *Griekenland*. Voegt hier *aan 't Westen* noch by de *Præpontis*, zynde een *Zeeboezem*, dewelke uit de *Middelandsche Zee* schiet, anderzins *Mardi Marmora* genaamt, zynde een *Boezem* tusschen *Europa* en *Asia* inschietende, oftusschen klein *Asia* en *Thracien* by *Constantinopolen*, daar hy door de *Thracische Bosphorus* in *Pont Euxin* schiet, als ook niede aan dezelfde *Wester-Eindpaalen* van *Asia*, de *Pontus* zelfs of de *Pont Euxin*, daar de *Præpontis* invalt, anderzins de *Zwarte Zee* genaamt, daarik datelyk van sprak; mitsgaders noch het *Mæotis Meir*, benevens de *Vloed* of *Rivier Tanais*, anders de *Don* genaamt, een zeer groote *Rivier*, dewelke het *Europische Sarmatien* van het *Asiatische* afscheidt, zyn oorsprong nemende uit de *Grenspaalen* der *Moscoviten*, en voortvloeyende, tot dat hy met een grooten over-

overtloed zyn Water in het *Mæotis* Meir ontlast, zynde ouwelings aldaar de scheidingsstroom tusschen *Europa* en *Asia*.

59.

Het Gedeelte van de Wereld, het welke wy *ASIA* noemen, is van een ongeiooflyke grootte. De Schryvers koomen over een, dat *ASIE* over de dertien hondert Duitsche Mylen lang is, en twaalfhondert en twintig Duitsche Mylen breedt. Als wy onze aandacht laten gaan op deze grouwzame groote brok Lands, is het niet te verwonderen, dat in dit gedeelte van de Wereld een groote menigte groote Koningryken, en onbedenkelyk veel en verscheide Landschappen gevonden worden. Ik zal dezelve hier niet beschryven, maar van 't eene en 't andere maar een korte en klare Schets geven, op dat myn Lezer te beter zal kunnen begrypen, alles dat ik na dezen van de geheele *Hebreeuwische* natuurlyke Historikunde, en nu en hier na in 't byzonder van de Kennisse des *WATERS* by de aaloude *Hebreërs*, en haare Voorzaaten en Schryvers gemelt en geweten, zal mededeelen.

60.

Voor dezen wierd Egypten mede onder *Asia* gerekent, en daar nu *Asia* van *Africa* door 't Roode Meir word afgescheiden, wierd door *Plinius* en andere *Asia* van *Africa* gescheiden door de *Nyl*, en dus dat gedeelte van Egypten, dat over de *Nyl* legt, te weten na de *Arabische* zyde, onder *Asia* gestelt, hoewel echter ouwelings *Ptolomæus* de *Arabische* Zeeboe-

boezem of 't Rode Meir aan die zyde alreets tot een scheidung tusschen *Asia* en *Africa* gestelt heeft.

61.

Alle de groote of mindere Vloeden en Rivieren, dewelke haar aan alle kanten in de verscheide Zeën, dewelke *Asia* overal omringen, ontlasten, ondersteunen meest altyd groote Bergen, door welker afwateringen in deze Landen, en overal meest alle Vloeden op deze Wereld geboren worden; daarom oordeel ik het zeer noodzakelyk voor iemand, die de Vloeden, Rivieren, Meiren en Wateren, benevens haar verscheidenheid, verscheiden aard en hoedanigheden begeert te kennen, dat hy eerst kennisse heeft van de Bergen, Rotzen, en grouwzaame hooge Landen, daar de Vloeden uit geboren worden.

62.

De *Bergen*, dewelke in *ASIA* gevonden worden, zyn van een ongelooflyke uitgestrektheid, hoogte, grootte, en ontelbaare menigte; dog zy worden alle, omdat zy regels-gewys leggen en voortschieten, tot zeer weinige Naamen gebragt. Als wy dezelve in het algemeen aanmerken, kunnen wy ons een denkbeeld vormen, in het welke wy als in eene opslag en met eene naam het meeste gedeelte der *Bergen* van *ASIA* begrypen. Als by voorbeeld: De Berg *Taurus* is de grouwzaamste en de grootste Berg van geheel *Asie*, en (als ik het zeggen mag) de aldergrootste berg van de geheelen Aardbo-dem.

dem. Ik wil nu juist niet staan op deszelfs Hoogte, hoewel die op veele plaatzen ongelooft is, maar op deszelfs vreeslyke uitgestrektheid door geheel *Asie*. Het is een bekende zaak, dat de **ATLAS** in **AFRICA** een ongelooftlike groote regel Bergen uitmaakt; dat de Bergen van **PERU** en **CHILI** in **AMERICA** grouwzaam hoog, wyd uitgestrekt, en lang zyn van regels; dat de regelen van den Haarts-of Erts-Berg in Duitschland, de *Alpes* in *Italien*, de Bergen in *Zwitserland*, de *Pirincën* tusschen *Vrankryk* en *Spanjen*, veel uitstekende groote en lange regels Bergen zyn, maar geen van alle dezelve kan haalen tegens de grouwzaame regels Bergen, met al haar uitspringende zytakken, dewelke in **ASIE** onder een algemeene naam de Berg **TAURUS** genaamt worden.

63.

De Berg **TAURUS** heeft zyn begin in het Westen van **LYCIA**, aan de Middellandsche Zee, een Landschap, dat nu over de drie hondert jaaren onder 't Gebiedt van den Grootten Heer heeft gestaan, en hedendaags **AIDINELLI** word genaamt; van daar gaat de berg *Taurus* voort door geheel *Asia*, van het Westen tot aan het Oosten, en tot de uiterste grenspaalen van het Keyzerryk **CATAY**, zelfs boven **SINA**, het welk een ongelooftlike lengte is. Dus van het Westen naar 't Oosten voortgaande, werpt de Berg *Taurus* een zeer groot getal wederzydse zytakken of zyregels Bergen uit, zo wel na het Noorden
door

460 *Natuur- en Konst-Kabinet*;
door geheel *Tartarien*, als na de zuidelyke
Landen van *Asia*.

64.

De Berg *Taurus* heeft op verscheide plaatzen, en in verscheide Landen, ook verscheide naamen, na de plaatzen, dewelke hy of doorpasseert, of aan dewelke hy zyne zytakken en wederzydze armen, en uitspringende regels en bogten uittreikt, als by voorbeeld in *Lycia* (volgens de aantekeningen van verscheide Aardryks-beschryvers) word de Berg *Taurus* de Berg *CRAGUS* genaamt; in *Pamphylia* is deszelfs naam *CORACESIUS* en *SARPEDON*; in *Cilicia* behoudt hy de naam van *Taurus*; in klein *Armenien* word hy den *Tegen-taurus* genaamt; in groot *Armenien* word de Berg *Taurus* genaamt op de eene plaats *PARIEDRUS*, op de andere plaats *GORDIÆUS*, en wederom op een andere plaats in groot *Armenien* *MOSCHIUS*; in *Syrie* draagt hy de naam van de Berg *AMANUS*; in *Mesopotamie* de Berg *CHABORAS*; en op de grenspaalen tusschen *Mesopotamie* en groot *Armenie* de Berg *NIPHATES*; in *Colchis* draagt de berg *Taurus* de naam van de Berg *CORAXICUS*; in *Iberia* en in *Albania* heeft die zelfde Berg de naam van de *CAUCASUS*; in *Meden* *ZAGRUS*; in de grenspaalen van het uiterste *Assyrie* word hy de *ORONTES*, de *JASONIUS*, de *CORONUS* en de *CHOATRAS* genaamt; in *Parthen* aan 't zuiden *PARACHOATRAS*, aan 't oosten *MASDORANUS*; in *Carmanie* hiet de Berg *Taurus* de *STRONGY-*

G Y-

GYLOS; in *Hyrkanie* de CORONUS, als op de grenzen van *Assyrien*; in *Margiana* heeft de *Taurus* de naam van de Berg SARIPHUS; in *Bactrien* word hy PAROPAMISUS genaamt; in het onmeetbaar groote Land *Scythie* of groot *Tartarie* de Berg IMAUS; tusschen *Scythien* en *Indien* word de Berg *Taurus* de EMODUS genaamt, gelyk de Lezer by de Schryvers kan nazien.

65.

De voortreffelyke Aardryks-beschryver (a) *Philippus Cluverius* zegt van de *Taurus*, dat dezelve de aldergrootste Berg van den geheelen Aardbodem is; dat dezelve zyn oorsprong neemt van de boorden der *Pamphylysche Zee*, by of over de *Chelidonische Eilanden* beginnende, en van het Westen voortgaande tot in het uiterste oosten van *Tartarie*, en de uiterste Einden der *Indien* eindigt, zynde byna de geheele lengte van *Asia*. De *Taurus* verdeelt *Asia* in twee deelen; het gedeelte van *Asia* van den *Taurus* naar het Noorden word *Asia binnen den Taurus* genaamt, en het andere gedeelte van *Asia* naar het Zuiden aan de andere zyde van den *Taurus* word *Asia buiten den Taurus* genaamt.

66.

Daar de kortste en de rechte lyn der *Taurus* gemeten is, is dezelve volgens *Ptolomæus* een duizend achthondert en acht en tach-

(a) *Vid. Philippi Cluverii introductio in universam Geographiam tam Veterem quam Novam, Lib. V. Cap. xix.*

tachtig Fransche mylen lang, het welke weinig verscheelt van de lengte, (a) dewelke *Strabo* aan de *Taurus* toe-eigent, namentlyk vyf en veertig duizend Stadien, dewelke uitmaaken 1875. Fransche mylen, elke myl bestaande uit vier en twintig Stadien, of uit drie duizend Geometrische treden of passen. Als wy nū in aanmerkinge neemen, dat de Berg *Taurus* nooit lyn-recht door *Asia* loopt, maar met zeer groote bogten en halve maansgewyze linien, (noch onaangemerkt zyne ter wederzyden breede uitspringende takken) zouden wy op die wyze (de bogtige Lyn van den *Taurus* tot een rechte gebragt) de lengte van den *Taurus* bevinden, meer als drie duizend Fransche mylen, elke myl van drie duizend treden.

67.

De breedte van den *Taurus* is zeer ongelijk, maar op zommige plaatzen drie duizend Stadien of 125 Fransche mylen, maar op andere plaatzen wederom minder breedt. De Bergtoppen en hoogtens van den *Taurus* zyn ook zeer ongelijk, want dat gedeelte van den *Taurus*, het welke wy de *Caucasus* noemen, is op zommige plaatzen zeer hoog. De zyde van den *Taurus*, dewelke na 't Zuiden legt, is zeer warm en verhit door de Zon, maar de kant van den *Taurus*,

na

(a) *Videantur Tabulae Ptolomæi Asiae. Strabo de Situ Orbis. Pomponius Mela, & plures alii. Præsertim Asiae Descriptio Anonymi, edita Parisiis 1656. in Folio.*

na 't noorden is zeer guur, en word geweldig gebeukt van de winden, dikwils koud en omgort met Sneeuw, op veel plaatzen onvruchtbaar, onbewoont, en een schuilhoek en teelneft voor alderhande wilde bosch-beesten; behalven dat de noordzyde van den *Taurus* zeer overvloedig is in 't voortbrengen van Herten, daar de *Taurus* ook by de Schryvers vermaart door is.

68.

De Plaatzen, (a) daar de Berg *Taurus* is gescheurt door opgesplete rotzen en toppen, worden by de aaloude Wereld-beschryvers de Poorten of Doorgangen van den *Taurus* genaamt; deze engtens worden by de aaloude Schryvers menigmaal beschreven. De eerste Poort van den T A U R U S, zegt *Strabo*, is, door dewelke men kan doortrekken uit *Lycia* tot in *Pamphilia*. By *Phaselides* aan de zeeant (zegt *Strabo*) zyn deze engtens of poorten van den *Taurus*, door de welke *Alexander* de Groote zyn Leger geleide. De tweede Poort van den *Taurus* is in dat gedeelte van *Pamphilia* of 't hedendaagze Turksche *Caramanie*, door de welke een doorgang is van *Mylias*, een Landschap en ook een vermaarde Stad van *Pamphilia*, zelfs aan de Middelandfche Zee. De derde Poort of enge doorgang van den T A U R U S word genaamt de Poort van *Cilicia*, omdat door deze engte alles gevoert word, wat uit *Cappadocie*, *Galatie*, *Lydie* en *Phrygie* in *Cilicie* gebragt word. Dit *Cilicie* is nu

G g

het

(a) *Vid. Liber citatus, sive Asia Descriptio.*

het eigentlyke *Caramanie* der Turken, hoe-
wel anderzins *Caramanie* in een brede bete-
kenis in zich bevat *Cilicie*, *Pamphilie*, *Pifi-
die*, en het zuider deel van *Cappadocie*. *Strabo*,
Diodorus Siculus en andere beschryven
deze poort naauwkeurig, derzelve lengte,
breedte en diepte; hier is de beroemde muur
van *Semiramis*, en de doortocht van *Cyrus*
en *Alexander* de Groot. *De derde Poort van
den Taurus* opent en baant de weg door den
Taurus uit *Cilicie* na *Syrie* en na *Armenie*,
en word in 't gemeen de Poorten van *Sy-
rien* genaamt. Deze doortocht is zeer bezet
met Rotzen, en door een zeer kleine magt
te bezetten, en de aanvallen te beletten. *De
vierde Poort van den Taurus* is de Poort, door
de welke gereist word uit *Affyrie* in *Meden*; deze
Poort is in de Berg *Zagrius*, en word van *Strabo*
de Poort van *Meden*, en van *Ptolomæus* de
Poort van *Zagrig* genaamt. *De vyfde Poort is
de Caspische Poort*, deze baant de weg tus-
schen *Meden* en *Parthen*, en is zeven duizend
treden in de lengte, dat is byna derdehalf
Fransche myl, daar zy zeer eng is, en door
menschen handen gemaakt. Aan weêrzyden
zyn de rotzen doorzaait met zoutmynen of
Sal Gemme, het welk gedurig nederdruipt,
en naderhand wederom als Ys te zamen stremt.
(a) *Dionysius* noemt dezelve de Sleutel van *A-
sie*. *De zesde Poort van den Taurus* legt
door de *Iberische Gebergten*, en word me-
de

(a) *Vid. Asia Descriptio. Strabo, Ptolomæus, Soli-
nus, Plinius, Dionysius, Procopius &c.*

de de *Caspische Poort* genaamt van *Procopius*

69.

Behalven deze Doortochten of Poorten van den *Taurus*, zyn in den Berg *Taurus* noch zeer veel andere Doortochten en Poorten, als by voorbeeld: daar de Berg *Taurus* de *Caucasus* genaamt word, by *Albanien*, *Colchis*, *Iberien* of *Georgien* enz. als ook de Poorten en Doortochten, dewelke gevonden worden, daar de Berg *Taurus* de *IM AUS* genaamt word, aan de uiterste Einden van *Asie*, en veele andere, daar ik tegenwoordig niet van zal melden.

70.

Op dat nu de Lezer een klaar Denkbeeld zoude kunnen krygen van de vier groote Water-vloeden, dewelke haar oorsprong krygen uit de Vloed van den Hof in *Eden* of het *Paradys*, daar *Moses* van spreekt, hebbe ik uit de Tafelen van *Ptolomæus*, en onder dezelve uit de derde en vierde Tafel van *Asia*, een nieuw Land-kaartje gemaakt en laten snyden; ziet *Tabula V*, in het welke klaar uitgebeeldt worden de vier groote Rivieren.

Tabula V.

1. De *Phasis*. 2. De *Araxes*. 3. De *Euphrates*. En 4. de *Tigris*; daar zy haar oorsprong neemen in groot *Armenien* uit de Berg *Taurus*, en daar zy eindigen in de *Pont Euxin*, in de *Caspische Zee*, en in de Golf van *Persien*, benevens de loop, voortgang, bogten en kronkels van elke Rivier.

71.

In deze Kaart zien wy de Rivier *PHASIS* zyn oorsprong neemen, uit dat gedeelte

te van den grooten Berg *Taurus*, welke *Ptolomæus* den berg *Paryardes* noemt, en wy zien deze Rivier *Phasis* voortgaan door een gedeelte van groot *Armenien*, tusschen *Cappadocie* en *Iberie*, en door een gedeelte van *Colchis*, tot hy zich ontlafst in de *Pont Euxin* of *Zwarte Zee*, by een plaats ouwelings *Phasis* genaamt.

72.

Insgelyks zien wy in dezelve Tafel de Rivier *ARAXES* zyn oorsprong neemen op drie verscheide plaatzen uit de zelfde Bergen *Paryardes*, daar wy deze drietakken zien verenigen by *Artaxata*, van waar hy een bogt maakt, tot daar hy een meertje uitwerpt, en voortgaande een tak ontvangt van de vermaarde Rivier *Cyrus*, tot dat hy eindelyk zich ontlafst in de *Caspische Zee*, loopende door dat gedeelte van groot *Armenien*, het welke tusschen *Albanie* en *Meden* afschiet.

73.

Ten derden zien wy in de zelfde Tafel of Kaart, dewelke hier achter bygevoegt is, de grooten en ontzachelyken Vloed *EUPHRATES* of *Phrath*, zyn oorsprong neemende uit de zelfde Bergen *Paryardes*, met drietakken of beginzels, dewelke zich verenigen omtrent *CHASIRA*, van waar de *Euphrates* loopt tot aan *SINIBRA*, daar hy met een bogt afschiet tot aan *XIMARA*, alwaar hy van de Berg *Abos* een groote zytak ontvangt, (’t welk de reden is, dat zommige de oorsprong van den *Euphraat* aan de Berg *Abos* gestelt hebben)

ben) en weder voortloopt tot aan *Mesopotamien*, scheidende dus groot en klein *Armenie* van malkanderen, tot aan *SIAVANA*, en doorlopende tusschen de groote Bergen *NIPHATES* en *AMANUS*, Takken van den grouwzaamen Berg *Taurus*, gaat hy met veel kronkelende bogten voort tusschen *Syrie* en *Mesopotamie* tot aan *THAPSACUS*, daar hy zo vlak van grond is, dat hy te paard zomtyds doorwaadbaar is. Van *Thapzacus*, daar hy *Syrie* verlaat, gaat hy wederom met zeer veel groote bogten en kronkels tusschen *Mesopotamie* en woest *Arabie* voort, tot aan de groote Bergen, dewelke *Chaldaea*, of dat gedeelte van *Babylonien*, het welk *CHALDÆA* genaamt is, afscheiden van woest *Arabien*, beoosten *Belginæa*; deze regel *Chaldeeuwse* Bergen gevoegt by het overige van den *Euphrates*, daar hy weder voortvloeit tusschen *Babylonien* en *Mesopotamien*, scheidende *Babylonien* van woest *Arabien* en *Mesopotamien* af, tot dat eindelyk de *Euphrates* by *SELEUCIA* in de groote Rivier of Vloed de *Tigris* valt, de welke hier, tusschen *Affyrien* en *Mesopotamien* doorvloeyende, kooft nederfchieten. De *TIGRIS* en *EUPHRATES* by *SELEUCIA* in malkander gesmolten zynde, vloeyen te zamen, dog onder de naam van *Tigris*, tot aan de oude Stad *ASIA*, (zommige noemen dit gedeelte de *Pasitigris*) daar zy haar wederom in tweevloeden verspreiden, gaande de eene oostelyk ende andere westelyk, om haare wateren in de Zeeboezem of Golf van *Persien* te ontlatten,

uitmakende het Eiland, daar de oude Stad *Teredon* geplaatst word, terwyl door deze oostelyke arm en de verenigde Vloed, van *Seleucia* af tot aan de *Persiaansche* golf, *Babylonien* word afgescheiden van *Susiana*, waar door het Landschap *Babylonien* een zeer natuurlyke sterkte voor de aanvallen van de *Arabieren* en andere Volkeren hadde; worden de omringt van de *Arabische* Bergen, van de *Euphrates*, van de *Tigris*, en van de Golf van *Persien*, in een groote rykdom van goed, vet en vruchtbaar Land, veel Rivieren, en een Zee of Golf van de Zee.

74.

Wat de kronkelingen belangt, dewelke de *Euphrates* maakt by de Stad *Babel*, als ook de Moerassen en Waterleidingen, en Meiren by *VOLGESIA* en *BARSITA*, alsook de Koninglyke Vloed, loopende uit de *Euphrates* door de Stad *Babel*, tot dat dezelve by *Apamæa* in de verenigde *Tigris* valt; deze alle zyn meest door menschen arbeid en het vermogen der aaloude Koningen gemaakt.

75.

Ten vierden zien wy, dat *Ptolomæus* de oorsprong van de *Tigris* mede in groot *Armenien* stelt, by het meir *Thospitis*, gelegen aan de *Gordische* Bergen, by de Stad *Thospia*, en uit de afwateringen van de grouwzaame bergen van den grooten *Taurus*, hier byzonderlyk *Niphates* genaamt. De *Tigris* hier van daan voortvloeyende door een wyde valey van de Bergen *NIPHATES*, verspreidt zyn voortgang en loop tusschen *Assyrie* en *Meso-*
po-

potamie, terwyl hy uit *Assyrie* de Vloed *Lycus*, de Vloed *Caprus*, en de Vloed *Gorgus* ontvangt, en met overvloed van water van de zelfde Bergen *Niphates* afstroomende, verrykt word, en by *Seleucia* de *Euphrates* ontvangende, loopt hy met deze verenigden boezem, en ontlast zich in de Golf van *Perfien*.

76.

Alhoewel ik noch niemand anders in de *W*ereld kan weten, of deze vier Rivieren de vier Vloeden zyn, daar *Moses* van spreekt; als mede of de Stantplaats van het *Paradys* geweest is in groot (a) *Armenie*, na't gevoelen van de onbekende Schryver der *Beschryving van Asie*, een Boek het welk tot *Parys* door een geleert Man zonder naam is uitgegeven in *Folio* in 't jaar 1656., en opgedragen aan *Christina* Koningin van *Zweden*, en het welk by de voortreffelyke *Reland* zeer nauwkeurig gelezen moet zyn; ten minsten heeft die groote Man deze onbekenden *Auteur* in veel gedachten verstandiglyk gevolgt. Of de Stantplaats van 't *Paradys* geweest is in (b) *Babylonien*, na't gevoelen van *Calvinus*; of nader aan de *Perfische* Golf in *Babylonien*, na de gedachten van (c) *Huetius*: Alhoewel, zegge ik, zulks voor ons altyd onbekent zal zyn, is ons echter aan de kennisse dezer Landen, Bergen en Vloeden ten hoogsten gelegen, in het onderzoek van de Kennisse, dewelke de aaloude *Hebreërs* en haare Voorzaaten gehad hebben van de *Natuurlyke Historien, Wetenschappen, Konsten, Handwerken, en van de Natuurlyke*

Gg. 4. Zaa-

(a) Ziet *Tabula V.* (b) Ziet *Tabula V.* (c) Ziet *Tabula V.*

470 *Natuur- en Konst-Kabinet*,
Zaaken, en byzonder van het WATER,
daar ik nu van spreek.

77.

Ik hebbe voor dezen getoont, hoe algemeen de Rivier de EUPHRATES by de aaloude Hebreërs bekend was, en gelooft ook dit zelfde, aandachtige Lezer, van de groote Rivier de TIGRIS, gelyk veele Schriftuurplaatzen bewyzen, behalven dat ook de Landen, daar zy haar oorsprong hebben en doorspoelen, by na overal in de Schriftuur gemelt worden. Dit is dereden, dat ik tot opheldering van de natuurlyke Historikunde van het WATER, by de aaloude *Hebreërs* en haar eerste Voorzaaten, by deze Vloeden in haar oorsprong zal opklimmen, en een klaarder ontwerp van *Armenie* enz. geven.

78.

Wy hebben al zeer veel reden, om *Armenien* boven alle de Landen des Aardryks te achten. 1. Omdat het zeer waarschynlyk is, dat Godt *Adam* en *Eva* daar eerst geschapen heeft, en in het Paradys gestelt; want het Paradys was aan de oorsprong der vier Rivieren. Als wy nu maar eene Rivier van de vier onfeilbaar en zekerlyk weten, hebben wy een klare kennisse, dat aan deszelfs oorsprong het Paradys is geweest; maar wy zyn overtuigt (en niemant in de wereld durft zulks ontkennen) in de kennisse van eene Rivier, te weten de PHRATH, zynde ouwelings en
zelfs

zelfs noch hedendaags de naam van de *Euphrates*; op welke plaats volgens dit bewysstuk het Paradys dan ten minsten mede moet geweest zyn, laat ik aan het oordeel van de rechtzinnige Lezer.

79.

De tweede Reden, waarom de kennisse van *Armenie* by ons hooglyk getracht moet worden, is, dat het aan Godt nade zondvloed behaagde, dit Land boven alle teverkiezen, om de Wereld wederom te bevolken. Als ook, dat de eerste Godsdienst door *Noach* in dit Land is verricht. (a) *Ende de Arke rustede in de zevende maand, op den zeventienden dag der maand, op de bergen van Ararat. — Ende Noach bouwde den HEERE eenen Altaar, ende offerde brandofferen op dien altaar.* Ik zal my niet ophouden met te bewyzen, dat het woord *ARARAT Armenien* is, en de Bergen van *Ararat* de *Taurus* is, dewelke *Armenien* verscheidentlyk doorkruist, dewyl zulks van andere genoeg bewezen is, en getoont, dat de Arke heeft moeten rusten op de hoogste Berg, dewelke onder die grouwzaame hooge takken van den *Taurus*, die de *Caspische* Bergen genaamt worden, boven alle andere uitstak, zynde deze *Caspische* Bergen een scheidung tusschen *Armenien* en *Meden*.

80.

Geheel *Armenie* word gedeelt in groot en klein *Armenie*, en word door de beruchte Vloed *Euphrates* gescheiden.

G g 5

Groot

(a) *Genesis* VIII. 4. en vers 20.

Groot *Armenie* is tegenswoordig (volgens (a) *Philippus Cluverius*) in drie deelen verdeelt ; namentlyk in *TURCOMANIA* , in *POPUL* , en in *CURDISTAN* . Aan de noordzyde word Groot *Armenien* gescheiden door de *Moschische* Bergen van *Colchis* en van *Iberien* , en door de Rivier *Cyrus* van *Albanie* ; in 't Oosten daar heeft groot *Armenie* de *Caspische Zee* en de *Caspische* Bergen ; in 't Zuiden vertoont zich een groote regel Bergen , die aldaar de naam van de *Taurus* behouden , door de welke *Armenien* van *Mesopotamien* word afgescheiden ; en noch een andere Regel van de *Taurus* onder de naam van de *Niphates* , door dewelke *Armenien* mede in 't Zuiden van *Assyrien* gescheiden word ; in 't Westen word groot *Armenien* van klein *Armenien* afgescheiden , en groot *Armenien* word als midden doorgelooft van een Tak van de *Taurus* , dewelke de *Tegentaurus* word genaamt . Klein *Armenie* , 't welk nu *PEGIAN* en *BOSCH* genaamt word , is aan de oostzyde , daar de Vloed *Euphrates* , van groot *Armenien* gescheiden , in 't Zuiden word besloten van den Berg *Amanus* . In 't Westen en in 't Noorden word klein *Armenien* ingesloten van de Bergen *Sordiscus* , en word klein *Armenien* insgelyks doorklooft door de *Tegentaurus* .

81.

Om nu wederom tot de Vloeden te koomen , dewelke zommige Geleerde meenen
voort

(a) *Vid. Introduct. in universam Geographiam &c.*

voort te koomen uit de Stantplaats van het Paradyſ, is onder andere de Vloed ARAXES, dewelke een oud Schryver zonder naam in zyn Beſchryving van *Asia* oordeelt de GI-HON van Moſes te zyn, en is in dit gevoelen nagevolgt, door de voortreffelyke *Hadrianus Reland*; de voortgangen van deze Vloed heb ik beſchreven. Deze Vloed *Araxes* gaat zeer zacht en langzaam door de breede Velden, en vlakke en zommige ondiepe gronden van *Armenien*; dezelfs Wateren bewegen zich op die Plaatzen en wyde Boorden zo zacht, dat de Beſchouwer dikwils niet kan ontdekken, waar henen de zelve worden bewogen, maar daar ze ſteenachtige klippen en gronden overſtroomen, en door de rotzen vernauwt worden in haaren loop, maaken ze meer ſnelheid, en menigmaal veel gedruis en geraas, gelyk in *Ptolomæus*, *Pomponius Mela*, *Plinius*, en een Beſchryving van *Asia* door een onbekend Schryver, te zien is. Hedendaags word de *Araxes* in *Armenien* en by de Turken ARRAS genaamt; en de Schryvers roemen elk om 't zeerſt deze vermaarde Vloed *Araxes*, zo om de helderheid en zuiverheid van dezelfs water, als om de vruchtbaarheid, dewelke hy mede deelt aan de landen in dat gedeelte van *Armenien*, dewelke hy tot aan de *Caspische Zee* bevochtigt, terwyl dezelfs Boorden aliezins bekroont zyn met klaare en lommerryke Boomen en Boſſchen, zomtyds met zeer vruchtbaare en met boſſchen bekranſte bergen.

Strabo (a) heeft zeer naauwkeurig van *Armenien* gefchreven, en bevestigt, dat de *Veiden* en *Landeryen*, en *Boorden* van den *ARAXES* de vruchtbaarste en aangenaamste van geheel *Armenien* zyn. Ik zal nu noch niet eens melden van de fchoone *Steden* en *Plaatzen*, dewelke ouwelings aan deszelfs *Randen* gevonden wierden. De *Landen* door *Armenien*, en voornamentlyk langs de *Araxes*, worden hedendaags gereift met *Caravanen*; want dewyl *Armenien* een gedurig *Theater* van den *Oorlog* is geweest tuffchen de *Turken* en *Persianen*, legt *Armenien* deerlyk verwoeft, wordende de *Steden* en *Plaatzen* meeft bewoont van *Turken*, onder wiens geweld *Armenien* meeft geheel is; als ook van eenige *Oude Armenifche Familien*, en *Armeniſche Kooplieden* en *Geestelyke*, dat alle *Armeniſche* *Christenen* zyn; maar het *Land* en het *grouwzaame Gebergte* word bewoont van *Kurden*, die *Herders* zyn onder *tenten*, dewelke van *geite* hair gemaakt worden, daar deze *lieden* onder *leven*, en met haar *vee* van de eene plaats op de andere gaan *weiden*.

Het geheele *Land* van *Armenien* word zeer gekwelt door de *rovende Arabieren*, dewelke gewoon zyn door te dringen in alle *verwoefte* of *verlate Landen*, om de *Inwoonders* te kwellen, de *Reizigers* te berooven, haar *eigen vee* te hoeden, en haar *zelve* met de *jacht* te ver-

ver-

(a) *Vid. Strabo Geogr. de Armenia.*

vermaaken; deze lieden moogen tegenwoordig mede wel voor Inwoonders van *Armenien* gehouden worden, daar ontelbaare schuilhoeken in de groote wildernissen, en onuitsprekelyke groote en veelvuldige bergen haar gelegenheid toegeven.

84.

Ik heb in *Tabula V.* (hier achter by gevoegt) Ziet *Tabula V.* niet uitgedrukt alle de regels Bergen, dewelke in *Armenien* gevonden worden, noch ook alle de Rivieren, dewelke van deze Bergen afstroommen, als niet zeer tot myn oogmerk dienende; maar anderzins mag de Lezer wel verftendigt worden, dat een groot getal Rivieren en Riviertjes zich hier en daar ter zyden in de Vloed *Araxes* ontlasten.

85.

Jan Baptist van Tavernier, dewelke deze Landen boven alle andere Reizigers doorkruist heeft, verhaalt, dat de Bergen, daar heden-daags de *Araxes* uit voortkoomt, by de Inwoonders de Berg *Mingol* genaamt word. Dit is een Berg, zegt hy, daar een groote menigte Bronnen uit voortkoomen, en daar de *Euphrates* aan de andere zyde uit voortkoomt; de *ARRAS*, vervolgt hy, die van de Ouden *ARAXES* genaamt wierd, heeft zyn oorsprong uit de Bergen aan de oostzyde van die van *Mingol*, en stroomt, na dat hy in veel bogten in *Opper-Armenien* omgelopen heeft, daar hy van veel andere Rivieren vergroot word, in de *Caspische Zee*.

Dit

Dit (a) geheele Land, het welk van de rivier *Araxes*, en van veele andere, die daar in stroomen, doorgesneden is, word byna van geen andere dan van Christenen bewoont. De *Mahometanen*, die daar in klein getal gevonden worden, zyn zo waangelovig, dat zy niet van 't water van eenige dezer Rivieren drinken, noch zich daar in wasschen, dewyl zy dezelve onrein achten, omdat zy door de Christenen gebruikt worden; zy hebben putten en waterbakken voor hen in 't byzonder.

Tavernier verhaalt, dat deze Landen zelfs in het voorjaar, als in Maart en April, veel door de sneeuw bedekt worden, dat de Menschen, die hier doorreizen met de karavanen, genoodzaakt zyn haar aangezicht met floerse of zyde neusdoeken te bedekken, dewelke aldaar byzonderlyk toe gemaakt worden, om voor te koomen, dat haar oogen door de lastige schemeringen van de alomleggende sneeuw niet bedorven worden, dat anderszins dikwils gebeurt. Uit deze aanmerking kan besloten worden, dat de Wateren van de *Araxes* veel voortgebracht worden van gesmolten sneeuw, het welk veel verschilt van het Water, dat uit enkele regens voortgebracht word, dewyl het sneeuw-water veel scherper is, voornamentlyk in het voorjaar.

De

(a) Ziet *Taverniers* Reizen door *Persien*, eerste Boek tweede Hoofddeel.

De Bogten en Kromtens van de *Araxes* koomen op zommige plaatzen zo kort op mal-kanderen, dat in de tweede dagreis van *Halikarkara*, de *Araxes*, na de waarneming van *Tavernier*, driemaal doorgewaad word, en in de volgende dag, zegt hy, noch een maal; behalven dat de Reizigers zo menigmaal den *Araxes* moeten doorwaaden, vervolgt de karavane zeer lang haar weg langs de boorden van de *Araxes*, wiens bergen zo wel als vlakke boorden alom van veel arme *Armenische* Christenen bewoont worden, hoewel door geheel *Armenien* noch een zeer groot getal Christenen verspreidt wonen, dewyl de Aartsvader of *Patriarch* van *Armenien* noch zevenenveertig Aartsbiffchoppen onder zich heeft. Om een denkbeeld van groot *Armenien* mede te deelen, zo ten opzicht van deszelfs veelvuldige en zeer hooge Bergen, als deszelfs Vlakten, Valeyen, Rotzen, Rivieren, Watervallen, Beeken en Kreeken, zegt de Heer *Tavernier*, dat *Armenien* zeer wel overeen koomt met het beste en vruchtbaarste gedeelte van 't Land van *Vaux* in *Zwitserland*.

Plutarchus verhaalt, in zyn *Tractaat* over de Vloeden, veel wonderen en oude vertellingen van dezen *Araxes*, als onder andere van het Kruid *Araxes*, het welk verslenzende veel bloedt uitlaat, dat buiten twyfel de *Mecrap* of *Rubia Tinctorum* zal zyn, dewyl dezelve aan de *Caspische Zee* groeit: als ook van
de

de zwarte steen *Sicyonus*, dewelke daar groeit, en daar zy ouwelings in die landen veel bygeloovigheid onder haar Offerhanden mede pleegden: als ook van een Boom, dewelke overvloedig aan de Boorden van de *Araxes* groeit, zeer gelyk met de Granaat-appel, en dewelke overvloediglyk van die Appelen voortbrengen. Dat nudezen *ARAXES* de Vloed *GIHON* van *Moses* zoude zyn, oordeelt de Heer *Reland*. 1. Omdat dezelve zyn oorsprong dicht by de oorsprong van de *Euphrates* heeft. En 2. om dat aan deszelfs boorden de *Cossæi* of *Cussæi* gewoont hebben; en *Moses* verhaalt, dat de Vloed *Gihon* het geheele land van *Cus* besproeide. Deze *Cussæi* waren roofvogels, dewelke woonden en zich onthielden in de *Cussische* Bergen van *Armenien*, by de boorden van de *Araxes*, aan de kant van *Meden*, by de *Caspische* Zee, gelyk de Heer *Reland* aantoot uit *Appianus*.

90.

De tweede Rivier, dewelke eenige geleerde Lieden oordeelen een van de vier Rivieren des Paradys te zyn, van *Moses* beschreven, is de *Phasis*, daar ik te voren van gesproken hebbe, en dewelke zy oordeelen de *Phison* te zyn van *Moses*; en *Colchis*, daar de *Phasis*, uit *Armenien* vloeiende, doorstrykt tot in de zwarte Zee, het Landschap *Chavila* van *Moses*. (a) *Arriannus* verhaalt van deze Rivier, uit eigen ondervinding, veel aanmerkenwaardige zaaken. Van alle de Rivieren, zegt hy, dewelke my bekend zyn, is het

(a) *Vid. Arriani Periplus Ponti Euxini.*

het water van de Rivier *Phasis* het alderlichtste, en daarenboven zeer onderscheiden en veranderlyk van koleur; deszelfs lichtigheid (vervolgt hy) kan iemant door de weegschaal (tegens ander water) beproeven, en zelfs ook daar in, dat hy het zelve (in de Zwarte Zee vloeyende) altyd zal zien boven dryven. Als iemant het water van de Rivier *Phasis* uit het oppervlak van de Vloed schept, zal hy het zelve zeer zoet en versc’h bevinden, maar byaldien hy door een water-emmer het zelve van de grond des riviers weet uit te putten, zal hy het zelfde zout of ziltig bevinden. Maar hier moet de Lezer aanmerken, dat *Arriannus* maar spreekt van dat gedeelte van de Vloed, het welke gemeenschap met het water van de zwarte Zee heeft, en niet daar deze Vloed van de bergen valt, en door *Armenien* en *Colchis* heen schiet, dewyl deszelfs wateren aldaar zeer zoet zyn, en meest van de gesinoltte sneeuw geboren worden; behalven dat zelfs het water van de zwarte Zee maar zeer middelmatig zout is, en niet te vergelyken by de groote Zee, daar dezelve zyn wateren in ontlast; also de zwarte Zee gedurig verzoet en als ververscht word door de ontelbaare Rivieren, dewelke zich van de grouwzaame hooge bergen van de naastgelege Landschappen in dezelve koomen te ontlasten. Tot een getuige van de zachtigheid, gezondheid en zoetigheid van het water van de *Pont Euxin* of zwarte Zee, verstrekt de dagelykze ge-

woonte der gener, dewelke deszelfs boorden bewoonen, dewyl dezelve dagelyks haar Vee uit deszelfs water met voordeel laten drinken, in zo verre, dat zy deszelfs wateren veel gezonder voor 't vee bevinden, als zelfs het volkomen versc h en zoet rivierwater.

91.

De koleur van het water van de *Phasis* is, als of het over loodt of tin gestaan hadde, hoewel echter het zelve door de tyd zyn droezem laat vallen, wanneer het sfil staat en klaar word. Het water van de *Phasis* is zeer bestendig tegens de bederving, en kan zeer lange jaaren duuren, zonder te stinken of te verrotten, het welk een kragtig bewys is, dat het water van de *Phasis* sneeuwwater is, van het welke een iegelyk kan ondervinden, dat het zelve zeer stantvastig tegens de verrotting staat.

92

De waarschylykheden, door dewelke de zeer geleerde Heer *Reland*, en noch een (a) Schryver voor hem, bewogen zyn om te oordeelen, dat deze Rivier *Phasis* de *Phison* van *Moses* is, zyn. 1. De overeenkomst van de naam *Phasis* en *Phison*. 2. Deszelfs oorsprong koomende uit groot *Arménien*, en aldernaast by de oorsprong van de *Euphrates*, aan welkers oorsprongniemant twyfelt, dat *Moses* het Paradys gestelt heeft. 3. De overeen-

(a) *Vid. Asiae nova descriptio Anonymi. Parisiis 1656. in Folio Lib. 4. Cap. 16.*

eenkomst van de naam *Colchis* en *Chavila*.
 4 De melding der drie natuurlyke zamen-
 stremzels of zaaken, dewelke *Moses* gedaan
 heeft, namentlyk het *Goud* en deszelfs aard,
 dat het goed was: ende de *Bedola*: en de steen
Sardonix, volgens de meermaal aangehaalde
 woorden van *Moses*. (a) De naam der eerste
 Riviere is **P I S O N** (of *Phison*:) deze is
 het die het gansche land van *HAVILA* om-
 loopt, daar het **G O U D** is: Ende het **G O U D**
 dezès lands is goed: daar is ook **B E D O L A**,
 en de steen **S A R D O N I X**.

93.

Ik heb in het Natuur- en Konst-Kabinet
 van de Maanden Maart en April 1719. pag.
 267. uit het elfde Boek van *Strabo* (behalven
 dat ik noch van de Goudrykheid van *Colchis*
 uit *Plinius* en andere elders gezegt hebbe) al
 aangetoont, dat de *Massageten* en *Sarmaten*,
 dewelke aan de zwarte Zee en aan het *Mœo-*
zis meir woonden, overryk van goud waren:
 als ook pag. 274 en 275. in het zelfde Kabi-
 net uit de zelve oude *Strabo*, dat de Fabel
 van *Jason*, dewelke het gulde vlies van *Colchis*
 haalde, verziert is, omdat de oude *Scythen*
 of nu *Tarters*, dewelke omtrent het Land-
 schap van *Colchis*, teweten tusschen de
 Zwarte Zee en de Caspische Zee woonden,
 overvloedigen in rykdommen van goud, het
 welke zy in doorgeboorde en met gaten ge-
 werkte tafels, en daar overgespanne vellen,
 uit de goudryke Rivieren, dewelke door ha-
 re Landen vloeiden, vischten; welk goud *Jā-*

H h 2

son

(a) Ziet *Genesis* II: vers II. en 12.

Jon met zyn vloot als een roof van daar heeft weg gehaalt. Die nu ervaren is in de aaloude Schryvers, zal wel weeten, dat deze Rivier PHASIS ouwelings wegens de reistogt van *Jafon* vermaart is geweest, het welk niet weinig geloof zoude byzetten aan de onderstelling van de Heer *Reland*, voornamentlyk als wy aan de Heer *Reland* toestaan, dat ten tyde van *Moses* de noorderlyker gewesten van *Asia*, boven *Colchis* en de *Phasis*, en noch veel minder de *Europische* Landen, dewelke daar aan volgen, zeer weinig bekend waren: dat wy dierhalven voor 't Land *Chavila* van *Moses* niet gehouden zyn, om daar alleen voor te neemen *Colchis* als *Colchis*, maar zelfs wel eenige deelen van oud *Scythie* of *Tartarie* daar aan grenzende; en andere Landen, als in dien tyd onder haar verscheide verdeeling van Landschappen, en byzondere Volkeren en Koningryken noch niet bekend, behalven dat de aaloude *Scythen* zelfs eerst haar oorsprong hebben genomen in die Land-engtens en Bergen tusschen de *Caspische* en *Zwarte Zee*, of liever tusschen de Rivieren *ARAXES* en *PHASIS*; dus spreekt (a) *Diodorus Siculus*. Deze *SCYTHEN* bezaten in 't begin maar een gering Landschap, maar naderhand vermeerderd door heldhaftigheiden vermogen, hebben zy veele Landschappen in haar geweld gekregen, en zyn tot groot vermogen en roemruchtigheid opgeklommen. Want ouwelings weinig in getal zynde, en om haar geringheid veracht, woon-

(a) *Vid. Diodori Siculi Lib. II. 43. & Hadr. Relandi Dissertatio de Paradiso.*

woonden zy aan de Boorden van de Vloed
Araxes.

94.

Als nu de *Bedola* of *Bedolach*, daar *Moses* van melt, dat in het Landschap *Chavila* valt, het Kristal is, gelyk de Heer *Reland* oordeelt; en de *Schoham*, die in onze Bybel *Sardonix* vertaalt word, de steen *Smaragdus* is, zoude de Heer *Reland* zeer fraaie bewysstukken hier uit verkrygen, dat *Chavila Colchis* is, ende de *Phasis* de *Phison* van *Moses*: want wat het Kristal belangt, het is bekend, dat het zelfde nergens beter gevonden word, als in de zeer koude en met sneeuw omgorde Bergen van den *Taurus*, te weten de *Caucasus*, naalte buurman van *Colchis*, de Zwarte Zee, en de *Caspische Zee*; ja zelfs de Rivier *THERMODON*, die zich in de Zwarte Zee niet ver van de *Phasis* ontlaf, is door zyn overvloed van Kristal vermaart.

95.

Als nude steen *SCHOHAM* van *Moses* de groene en edele steen *Smaragdus* is, na de gedachten van de Heer *Reland*, zoude niets zo licht en gemakkelyk zyn, alste bewyzen, dat deze in 't Land van *Colchis* of *Scythie* gevonden word, dus spreekt *Plinius* by de Heer *Reland*. De beste en schoonste *Smaragden* zyn die van *Scythie*, daarom ook de *Scythische* genaamt, en zo veel als de *Smaragden* van de andere gesteentens verscheelen, gaat de *Scythische Smaragd* de andere *Smaragden* te boven. *Solinus* zegt op de volgende wys by dezelve Heer *Reland*: Dit (*Asiatisch Scythie*) is het

484 *Natuur- en Konst-Kabinet,*
Vaderland van de Smaragden: want niet tegenstaande de Smaragden van Egypten, Chalcedonie, Meden enz. is de grootste eer aan de Scythische Smaragden. Ik zal hier van afgaan, dewyl dit by een iegelyk bekend is.

96.

De Rivier *Phasis*, het Land van *Colchis*, en de Zwarte Zee, ja zelfs geheel opper *Armenien* is aan de hedendaagze Europische Wereld zeer weinig bekend, dewyl dezelve bewoont worden van zeer ongeciviliseerde of ongeleerde, en onkundige menschen, als *Turken*, *Tartaren*, *Moscoviters*, *Cosakken*, *Circassiers*, hooge *Polakken*, arme *Armeniers*, *Mingreliers*, en ook alderhande *Arabische* en andere roovers enz. het welk de gemeenschap zeer belet, en zeer weinig Reizigers deze landen naauwkeurig durven gaan beschouwen; anderzins (zegt de Ridder *Chardin* in zyne Reizen door de Zwarte Zee, *Colchis* of *Mingrelie*) dat nergens korter weg te vinden is van *Constantinopolen* op *Persien*, als over de Zwarte Zee op *Colchis* door *Armenien* op *Persien*, in welk geval gevaren word in drie à vier dagen van *Constantinopolen* met een zaike op de vermaarde Stad *Gaffa* over de Zwarte Zee, dewelke legt op het byna-Eiland de *Krim*, het welk van de *Krimsche Tartaren* bewoont word; en wederom van de Stad *Cassa* de Zwarte Zee over tot op *Colchis* of *Mingrelie*, daar de *Phasis* in de Zwarte Zee valt. Deze vaart geschiet langs de boorden van de Zee, daar gedurig geankert word, en wederzyds met de wapens in de hand met deze

deze woefte menfchen gehandelt, dewyl dit Volk nooit betrouwt kan worden, als onder *Oftagiers* zo van de Schepen als van 't Land. Deze menfchen zyn eerst Christenen geweest, maar hebben nu geen andere Godsdienst, als eenige *Ceremonien* van de Christenen en Turken haare Buuren. De eerste Haven, daar de Turksche Koopschepen aankoomen van *Constantinopolen* op *Colchis* of *Mingrelien*, word ISGAOUR (a) genaamt: de Rivier de PHASIS in *Mingrelien* word van de Turken hedendaags de FACHS genaamt, en van de *Mingreliers* RIONE.

97.

Het Land van *Colchis*, daar de Rivier *Phasis* is, word zeer Water- en Rivier-ryk gevonden, vol heuvelen, bergen en valeyen, en geheel byna bedekt met boschadien, zeer nat, waterachtig en ongezonder; daar worden weinig menfchen boven de 60 jaar gevonden; en in geheel *Mingrelien* of *Colchis* Stad noch Dorp, als twee Plaatzen aan de Zwarte Zee, en dat in een Land, het welk over de hondert mylen lang, en over de zestig breed is, maar de huizen en hutten staan in *Mingrelie* verspreidt, zo dat iemand naauwlyks duizend voetstappen kan gaan, zonder twee of drie huizen te ontmoeten. *Colchis* is hedendaags weinig bevolkt, en heeft niet boven detwintig duizend inwoonders, dewyl zeer veel door den oorlog van haare Nabuuren omgebragt zyn.

Hh 4

Na

(a) Ziet *Voyage de Monsr. le Chevalier Chardin, de Paris a Ispahan, Tome premier.*

Na dat wy een weinig van de Eigenschappen en Hoedanigheden onderzocht hebben van de twee beroemde Rivieren (na 't gevoelen eeniger zeer geleerde Mannen) de PHISON of PHASIS, en de GIHON of de ARAXES; en na dat ik een ouwe schets van de oorsprong en voortvloeying van de EUPHRATES of Rivier PHRATH, en de TIGRIS of HIDDEKEL van *Moses* heb mede gedeelt, zal ik noch eenige Eigenschappen van de groote Watervloeden, de *Euphrates* en *Tigris*, aanmerken.

Plutarchus verhaalt in zyn Boekje van de Vloeden, dat in de *Euphrates* een steen groeit, by de oude ASTIGES genaamt, dewelke de vroedvrouwen de moeyelyk-baarende Vrouwen ouwelings op de navel leiden: dat in de *Euphrates* een Kruid groeit, het welke EXALLA genaamt wierd, het welk de menschen, die aan de vierdendaagze koorts waren, op de borst gelegd wierd: dat by de *Euphrates* de Berg *Drimyllus* geplaatst staat, in welke Berg de edele steen SARDONIX groeit, dewelke de Koningen onder haare Koninglyke Cieraaden gebruikten, en dewelke in warm water gelegd zynde, veel dienst voor zwakke oogen dede.

De Rivier *Tigris*, dewelke van meest alle Schryvers gehouden word om veel redenen, (dewelke ik om myn kort bestek niet zal by brengen) voor de *Hiddekel* van *Moses*, heeft zyn naam om de snelheid van zyn loop; dezelve

ve is niet zo groot als de *Euphrates*, maar heeft echter een grooten roem, en dezelve zal na dezen zo wel als de *Euphrates* ons stof genöeg geven, om van dezelve breeder te spreken.

Vierde verhandeling van het GOUD, waar in de hedendaagze Kennisse en Wetenschappen des Gouds, en der Goudmynen van Europa, Asia en Africa vertoont worden, benevens een beginzel en inleiding tot het Bergwerkers Ambacht.

I.

IN de (a) eerste Verhandeling van het *Goud*, heb ik de Kennisse, dewelke de aaloude van het *Goud* hebben gehad, aangetoont. In de tweede Verhandeling van het *Goud*, heb ik gehandelt van de (b) *Goudmynen van America*. In de (c) derde Verhandeling van het *Goud* word het *Bladgoud-slayers Ambacht* naauwkeurig beschreven. Maar opdat myn *Natuur- en Konst-onderzoekende Lezer* een ryk denkbeeld en uitgestrekte Kennisse van het *Goud* mag verkrygen, zal ik in deze vierde Verhandeling van het *Goud* zaaken verhaalen, dewelke de *Lezer* hooger en nader tot de kennisse des

Hh 5

Gouds

(a) Ziet *Natuur- en Konst-Kabinet*, Maart en April 1719. van pag. 254 tot pag. 288.

(b) Ziet *Natuur- en Konst-Kabinet*, Maart en April 1719. van pag. 288 tot 338.

(c) Ziet *Natuur- en Konst-Kabinet*, Maart en April 1719. van pag. 338 tot 352.

488 *Natuur- en Konst-Kabinet*,
Gouds zullen opleiden, als de voorige Ver-
handelingen.

2.

Ik heb voor dezen aan den Lezer getoont, dat de Erts of de Goudsteen, daar het Goud meest altyd meer of min als onzichtbaar door en door vermengt in groeit, gemeenlyk in de Goudmynen der aaloude *Egyptenaaren*, *Spanjaarden*, en zelfs hedendaagze *Amerikaanen*, zeer hard en onbewerkzaam was, behalven dat noch de rotzen en bergen, daar deze Goud-erts aders- en taks-gewys doorloopt, dikwils enkeld vuursteen, of van het alderhardste marmer is; en dat zulks de reden is, waarom met zo weinig voordeel zelfs in de ryke Goudbergen gewerkt word, en waarom het meeste Goud door Goud-visscheryen en Goud-wasscheryen uitgemeubelt word.

3.

Behalven deze zaaken mag de Lezer wel gelooven, dat de grond, daar het Goud-erts in groeit, echter zeer ongelijk in zachtigheid of hardigheid gevonden word, en dat de Goud-erts of Goud-steen zelfs veel van zelfstandigheid en bystoffen verscheelt; als by voorbeeld: wanneer het Goud gevonden word in de *Oriantaalsche Lapis Lazuli* of Ooster-sche Lazuursteen, dewelke in de Goudmynen in Indiën, en zelfs op veel plaatzen van hoog *Egypten* gevonden word. Deze Lazuursteen is een steen van een schoone hemelsblauwe koleur, door dewelke zeer veel puntjes, stipjes en adertjes goud heen zwieren. De Lezer kan wel begrypen, dat de Goud-steen

steen van die natuur dubbeld voordeelig moet zyn; want behalven dat dezelve goud uitlevert, dient het geheele overschoot van de Steen, dat geen goud is, om van het zelve te bereiden de zeer kostelyke blauwe verf of schilders koleur, dewelke *Ultramarin* genaamt word, en van dewelke ik naauwkeuriger zal handelen, als ik van de natuur en eigenschappen van de Lazuursteen schryve. Het (a) gebeurt zelfs menigmaal, dat het Goud zuiver in de Mynen gevonden word, het welk ook zomtyds plaats heeft in het zilver, dog zeer zelden, en zeer dikwils in het Koper, en noch meermaal in het Kwikzilver, maar zeer raar omtrent het Yzer, en byna nooit omtrent het Tin en Loodt. Buiten het zuivere Goud word ook de Berg-erts voor de rykste gehouden van Goud, die een groene koleur in een geele grond heeft, of dewelke geel is, of purper, en zwart onder geel; of ook wel de Goud-erts, dewelke van buiten een roode, en van binnen een goudglanzige koleur vertoont: zodanige goud-steenen zyn dikwils zo ryk, dat zy meer gewicht Goud als steen uitleveren; zelfs mag de Goud-erts voor zeer ryk geacht worden, als in hondert ponden goud-erts noch maar drie oncen zuiver goud gevonden worden, om dat het Goud in waarde zo ongemeen by de andere Metalen overhaalt.

4.

Zelfs word het Goud dikwils gevonden in een zeer mollige en zachte aarde, en zulks zo wel op plaatzen, dewelkenatuurlyk altyd
nat

(a) *Vid. Georg. Agricola de Re Metallica. Lib. V.*

nat en slikerig zyn, als in drooge aarde op drooge plaatzen, voornamentlyk in graauwe aarde, die zich als uitgebrande *Caput mortuum* vertoont. Nu dient de Lezer in dit geval aan te merken, dat het Goud in deze aarden niet gevonden word op de wys als in de gronden en zanden der Rivier, daar het zand- en korrel- en erts-gewys ingewikkelt legt, onder de kley- modder- of zand-gronden, maar deze aarde is als het *Goud-mineraal* zelfs, daar het Goud uitgekookt moet worden, en het goud is als wezens-gewys met dezelve verenigt.

5.

Gelyk ik verhaalt hebbe, dat het Goud in de Lazuursteen gevonden word, gebeurt het ook dikwils, dat de *Chryfocolla* of de rauwe *Borax* met goud is bevrucht, als ook de *Auripigment* of het Konings geel en de *Sanderac*, zeer menigmaal meerder of minder zuiver, word ook het Goud gevonden in de key-steen van verscheide soort, in de ley-steen of blaauwe leyen, en eindelyk in de vuursteen van alderhande koleur; hoewel in de vuursteen zeer zelden en ook zeer weinig goud gevonden word. Zomtyds word zelfs in de steenige of zandsteenige *Substantie* van het marmer-steen een weinig goud gevonden, maar deze steenen zyn gewoonlyk in de rotzen of bergen, daar het goud in zyn eigen goud-erts aders-gewys in groeit.

6.

Wanneer het Goud- of Zilver-erts in het ope-

openen van een Myn eerst ontdekt word, is het eerste werk om te beproeven het rechte gehalte der nieuwelyks ontdekte Erts, dat is.

1. Deszelfs waardy in goud of zilver, of ander metaal.
2. De hoeveelheid van deszelfs goud, zilver of ander metaal, ten opzicht van de hoeveelheid van het onnutte en verwerpe-lyke.
3. De *Aloy* van het metaal, het zy goud, zilver enz., dewyl na de verscheide Landen en Plaatzten, en Mynen, daar het goud uit gehaalt word, deszelfs waardy en *aloy* ongelooflyk verscheelt, te weten, als het al ten uitersten gezuivert is.
4. Met welke andere Metalen de Goud-erts gemengt en verenigt is, namentlyk of met zilver, of met koper, dat meest altyd gebeurt, of met andere Metalen.
5. De Waardy van de andere Metalen, dewelke te gelyk in dezelve Erts gevonden worden.
6. Welke soorten van Steen of Stof buiten en behalven deze Metalen in de Erts gevonden worden, en waar dezelve dienstig toe zyn, als byvoorbeeld tot Verfstoffen, tot potte- of steentjesbakkeryen, tot verscheide Ambachten en Handwerken enz. benevens veel heerlyke en vruchtbaare waarnemingen, dewelke alle met de uiterste naauwkeurigheid en oplettentheid beschreven zyn in verscheide Boeken, uitgegeven van verscheide geleerde Duitschers, onder andere van de beroemde *Georgius Agricola*, en wel voornamentlyk van *Lazarus van Erker*, dewelke boven alle andere, die voor hem zyn, naauwkeurig over deze Proefkonst der Ertzen geschreven heeft; mitsgaders de naauwkeuri-

7.

Ik moet, terwyl ik hier van deze Probeer-
konst spreek, een overweging en *Opinie* van
veel Geleerde Metaalkundige aan den Lezer
mede deelen. Veele van deze Mannen zyn van
gevoelen, dat de Metalen alleenyk maar in
meerder of minder rypheid van malkanderen
verscheelen, en dat het Goud het rypste en
volkomenst gekookte Metaal van alle de
Metalen is; dat ook het onderscheid van meer-
der of minder *Aloy* tusschen Goud en Goud
alleenyk in meerder volmaaktheid en rypheid
bestaat; mitsgaders dat in alle de andere on-
volkome Metalen, (als Loodt, Tin, Yzer,
Koper, Kwiksilver) Gouden Zilver als in
opgesloten legt, dat is: dat het rypste, zui-
verste en volkomenste wezen dezer onvolko-
me Metalen enigzins nader aan 't goud of zilver
helt, als aan het groove en onvolkomen wezen
des metaals, waar van't zelve (na haar mening)
als de ziel zoude zyn. Ik zal nu niet verder
toonon, waar dit gevoelen heen wil leiden,
noch ook, dat het zelve geboren is uit een
afgetrokke denkbeeld en de redenering van
overgang tot gelyk, dog ik zal hier maar in
bedenking geven, of dit niet noch een gebrek-
kelykheid aan de proefkunde der Metaal-ert-
zen en Metalen insluit? Waar noch by koomt,
dat

(a). Ziet zyn *Philosophischer Defen vierdter*
theil Cap. 11.

dat de Proef door de *Capel* dan ook niet door zoude gaan.

8.

Het afdryven der onreine Metalen , door behulp van het loodt , het welk door de *Capel* geschiet , is wel by de Bergwerkers het aldergemeenste , om het zilver en goud te doen staan en te zuiveren , maar behalven dezen omflag kan iemant in zeer korten tyd ontdekken , welke soort van Metaal in zyn Erts gevonden word. Neemt (a) by voorbeeld van uw ruuwe Berg-aarde of Erts 1 of 2 greintjes zeer fyn gestoten en gewreven , mitsgaders van het zuiverste doorschynenste Venetiaansch of Engelsch glas een loodt insgelyks klein gewreven ; mengt deze beide poeders zeer wel onder malkander , en smelt het zelve in een toegesloten smelt-kroesje in de smelt-oven ; als gy de gesmolte stof uit de smeltkroes giet , zult gy ontdekken , dat het glas alle de Berg-aarde of Berg-erts na zich heeft genomen , en als verzwolgen en ontbonden heeft.

9.

Het glas op deze wys met Berg-erts verenigt , zal koud geworden zynde een geheel andere koleur hebben aangenomen , en uit deze koleur kan een kender van deze zaaken dadelijk weeten , welke soort van Metaal in deze Erts of Berg-aarde opgesloten legt , dewyl elk byzonder Metaal met glas ingesmolten en verenigt zynde , ook aan het zelve zyn byzondere

(a) Ziet *J. R. Glauber Philosophischer Deen/ vierdter theil.*

dere koleur uitreikt, het welk overvloedig bekend is by de Toebereiders van het *Amaus* of het Amolieer-glas, of loth- of smelt-glas, dat van glas, en van tin- en loodt-afsch gemaakt word, en na zulks de werkmeester behaagt, door 't byvoegen van eenige greintjes van het eene of 't andere Metaal, het zyyzer, zilver, koper, enz. ook gekoleurt word.

10.

Door deze Proef kan iemand datelyk te voo- ren ontdekken, welk Metaal in de Erts be- sloten is, en of hy het de moeite waardig oor- deelt, om de proef door de *Capel* aan te leg- gen, of met loodt, zo als zulks genaamt word, en na dezen beschreven zal worden, de onrei- ne Metalen van het goud en zilver af te dry- ven. Voorwaar deze voorproef word dikwils zeer nodig by de Bergmeesters geoordeelt, om- trent het beproeven en het onderzoeken der afgelegenste Mineralen of wilde Berg-ertzen, zo als dezelve by de Liefhebbers genaamt wor- den: gelyk by voorbeeld de Bloed-steen of *Lapis Hematitis*, de rouwe Granaat, de Schmirgel, de zwarte of rode talk enz. die zomtyds (na't schryven van zommige) goud of zilver in houden kunnen, en dikwils ver- worpen worden, om haar onmengbaarheid met het loodt, en derhalven niet door de *Ca- pel* kunnen *geprobeert* worden. Deze en vee- le andere Berg-ertzen, zeggeik, dewelke an- ders als onnutte zaaken dikwils weggewor- pen worden, kunnen beproeft en getoetst worden met de vereniging, en insmelting, en verwing van het glas.

Als

11.

Als nu het glas met een weinigje Erts of Berg-aarde, of Berg- of Metaalsteen gesmolten en vermengt is, zal het een meer-groene koleur aanneemen van de Berg-erts, wanneer dezelve koper in zich behelst; maar byaldien het glas een gras-groene koleur aanneemt, zulks is een teken, dat deze Erts bestaat uit koper en yzer. Byaldien het glas door de vermengde erts roestig-geel van koleur word, is de Myn meest van yzer; verkrygt het een zeer bleek-geele koleur, is de erts meest beladen met tin; als het glas hoog goud-geel of robyn-rood gekoleurt word door de ingesmolte greintjes Erts, is zulks een teken van zilver: verkrygt het glas een schoone blauwe of sapphir koleur, is zulks een teken van goud: wanneer het glas een koleur van een smaragd verkrygt, is zulks een teken, dat beide goud en zilver in de Berg-erts huisvest: maar wanneer het glas door de ingesmolte erts de koleur aanneemt van een *Amatist*, is zulks een bewys, dat goud, zilver, koper en yzer te gelyk in zodanig een Erts opgesloten leggen; het welk alles een Lezer, die immermeer met het glas te koleuren, en amolieer-glazen van alderhande schoone koleuren te maaken, bezig is geweest, wel dikwils ondervonden zal hebben, hoewel in het verenigen der Erts met glas nog wel meer by-koleuren en veranderingen voorvallen, als in de insmelting en vereniging van glas met zuiver metaal.

12.

Behalven de gemelde Voorproef met glas,
I i kon-

konnen ook de Ertzen en Metaal-stoffen voorbeproofd worden door Salpeter: zelfs levert deze proef met salpeter, na het getuigenis van de Heer *Glauberus*, meer zuiver goud of zilver uit de aarde of erts, als naderhand met het loodt uitgelevert word, voornamentlyk uit de metaal-aardens, daar oftin, ofyzer of koper in gevonden word. Hier uit maakt de Heer *Glauberus* een besluit, dat het loodt de rechte en onfeilbaare proetmeester der Metalen noch niet is; anders (vervolgt die Schryver) zoude het loodt in het groot daar konnen uitleveren, het geen in 't klein door de salpeter daar uitgehaalt word.

13.

De proef der Metaal-ertzen door de salpeter geschiet op de volgende wys: daar word een mengzel toebereid van een deel goede zwavel, twee deelen zuivere wyn-steen, en vier deelen wel gereinigde salpeter; dit mengzel word zeer fyn gestooten, en by twee loodt van het zelve word gevoegt een vierde deel van een loodt van de fyn gestooten Erts of Metaal-aarde, dat is een deel berg-erts, en acht deelen van dit mengzel; doet alles in een smeltkroes, en werpt in dezelve gloeyende koolen, gy zult datelyk een grouwzame brand en vier verwekt zien: als de metaal-aarde of erts in de eerste maal noch niet genoegzaam, noch alles van dezelve verbryzelt is, kan door het bydoen van een weinigje des mengzels en in brand steeking deszelfs, zulks vervordert worden; deze stof, dewelke dan overblyft in de kroes,

kroes, is als een zout, daar de ontbonden erts of liever het metaal in opgesloten legt.

14.

Dit zout, of liever deze ontbonden Metaal-erts, word in een andere kroes, dewelke sterker is, overgedaan, en in een heete gloed zo lang gezet en gekookt, dat dezelve in glas overgaat, het welk uitgegoten zynde een klein korreltje goud of zilver by zich heeft, het welk deze metaal-aarde of erts heeft uitgelevert: nu moet niemant oordeelen, dat dit een zelfstandigheids verwisseling of *transmutatie* is, teweten dat of het koper, of het yzer, of het tin in een weinig goud was overgegaan, ô neen! zulks is maar een scheiding van het weinige goud en zilver, dat in die metalen verhoolen legt, en door de proefmeester, teweten het loodt, daar niet uit te haalen is; waar door de Heer *Glauberus* tracht te bewyzen.

1. Dat het loodt de onfeilbaare proefmeester der Metalen niet moet geacht worden. En

2. dat in het tin, yzer en koper een weinige goud is, alſchoon het door 't uitdryven met de *Capel* niet getoont kan worden.

15.

Daar zyn veelderhande wegen, om de Metalen van malkanderen te scheiden, behalven de proeven, dewelke ik aangehaalt hebbe; maar ik zal dezelve by een andere gelegentheid mede deelen, en na dezen toonen, op welke wyze de scheidingen, het zy door sterkwater, door kwikzilver, door koningswater, door *Antimonie*, door zwavel en loodt, door de

498 *Natuur- en Konst-Kabinet*,
klok, door geest van zout, door uitbranding,
en door andere wegen geschieden.

16.

Alhoewel ik te voren getoont hebbe, dat hedendaags het meeste Goud uit *America* by ons overgebracht word, zal echter aan myn Lezer zeer wel bekend zyn, dat uit verscheide Koningryken van *Asia*, en byzonderlyk uit *Africa*, en zelfs uit verscheide plaatzen van *Europa* hedendaags Goud tot ons overgebracht word.

17.

Wat het Goud van *Africa* belangt, het zelve word door verscheide *Natiën* van *Europa* meest van de zo genaamde *Guineesche* Goudkust enz. gehandelt en overgebracht. In het jaar 1703. gaf de schrandere Heer *Willem Bosman*, voor dezen Raad en Opper-koopman tot *d'Elmina*, mitsgaders tweede Perzoon van de Kust, een naauwkeurige beschryving van de *Guineesche* Goud- Tand- en Slavekust enz. in't licht, en geeft onder andere schoone aanmerkingen een zeer naauwkeurig bericht van het Goud dier Landschappen.

18.

De Heer *Bosman* schynt veel moeite gedaan te hebben, om van de verafgelege Landen en Koningryken, daar het Goud van daan koomt, kennisse te verkrygen, maar klaagt. 1. over de onkunde dier Menschen, by dewelke hy zulks moest onderzoeken, en 2. over de ontoegangkelykheid der afgelege Plaatzen en Volkeren, dewelke gedurig in twist en oorlog met malkander zynde, veel geweldena-
ryen

ryen pleegen; echter heeft die naauwkeurige Nederlander ons meer licht gegeven, als ooit iemand te vooren, en getoont, van hoe veel verscheide Volkeren en Landschappen diep uit het land de Kooplieden dezer *Natiën* haar Goud aan de plaatzen en sterktens van de Kust koomen verhandelen.

19.

Het eerste Landschap, zegt de Heer *Bosman*, daar wy ons Goud van daan krygen, is genaamt *DINKIRA*, en legt zo diep landwaarts in, dat onze dienaars, wanneer zy van *d'Elmina* daar na toe trekken, gemeenlyk vyf dagen onderweeg zyn, hoewel de wegen juist altyd niet heel recht leggen, maar zeer krom omloopen. Wanneer de Ingezetenen van *Dinkira* noch in haar grootste vermogen zaten, hadden zy noch drie andere Landschappen onder haar geweld, in dewelke ook eenig dog zeer weinig Goud wierd gevonden; het eerste Landschap is *WASSA*, het tweede *EMCASSE*, en het derde *JUFFEX*.

20.

Het Goud, vervolgt de Heer *Bosman*, dat ons door de Ingezetenen van *Dinkira* word aangebragt, is zuiver en goed, uitgezondert dat zy het te veel met *Fetiches* vermengen; deze *Fetiches* is alderhande slag van gemaakt Goud, en daar onder eenige dingen van een geheel aardig fatsoen. Deze *Fetiches* weeten zy in vormen van zwarte en geheel zwaare aarde te gieten, en daar zodanige gedaante, als haar goeddunkt, aan te geven. Dit gemaakte Goud is zomtyds met een vierde, en ook wel de helft

zilver en koper vermengt; echter getuigt de Heer *Bosman*, dat deze *Zwarten* haar dezelve onder het goud-handelen voor goed Goud opdringen, ja zodanig, dat als de *Europeanen* dezelve niet willen aanneemen, zy te gelyk ook het zuivere Goud wederom na zich nemen. Zomtyds hebben zy wel *Fetiches* van goed gegoten berg-goud, maar deze willen zy zelden verhandelen, om dat zy zich met dezelve opciereren: zomtyds verhandelen zy deze *Fetiches* van goed berg-goud wel, maar zodanig, dat zy zeer verborgen vol zwarte aarde steeken, waar door menig Handelaar door haarlieden bedrogen word.

22.

Na het Landschap van *Dinkira* volgt een tweede Landschap, daar de Heer *Bosman* heeft aangemerkt dat Goud valt en van daan gebracht word, namentlyk het Landschap *ACANNY*. De Inwoonders van dit Landschap zyn langen tyd voor die van *Dinkira* omtrent de Goudhandel berucht geweest; zy kwamen niet alleen ter markt met het Goud van *Asian* en *Akim*, maar ook met het Goud, het welk in haar eigen land viel: ook was het Goud, het welk zy bragten, zo zuiver en zo goed, dat noch hedendaags de *Negers* het beste Goud in 't algemeen met de naam van *Acannys* Goud doopen. Het Goud van deze Lieden was niet alleen zuiver, maar ook geenzins met gemaakt Goud of *Fetiches* gemengt, gelyk van die van *Dinkira* gezegt is.

21.

Het derde Landschap, daar de Heer *Bos-*
man

man getuigt, dat Goud gevonden word, is het Landschap *Akim*; dit levert (zegt dezelve) zo menigvuldig veel Goud uit, als eenig Land, waar van wy tot noch toe kennisse hebben; het is ook het deugdelykste, dat van de Kust word vervoert. Het kan door zyn donkerheid lichtelyk van ander Goud onderscheiden worden, zonder *Fetiches* of *Kake-raas*, welke laatste gekapte stukjes Goud zyn van aan stuk gekapte *Fetiches* zeer klein, en dewelke voor geld in de dagelykze marktgang en inkoop van behoeftheden gebruikt worden.

23.

Behalven deze drie Landschappen telt de Heer *Bosman* onder de goudryke Landschappen. 4 Het Landschap *ASIANTE*, en schoon dit maar zedert weinig jaaren als goudryk bekend is geweest, word het zelve echter ryker in Goud geoordeelt te zyn als *Dinkira*. Het 5. goudryke Landschap is *ANANSÉ*, het welk tusschen *Asiante* en *Dinkira* inlegt. Het 6. Landschap, daar Goud valt, en daar voor dezen op de Kust veel Goud uit overgebracht wierd, is het *Awinesche Landschap*. De Heer *Bosman* verklaart, dat het Goud, het welk uit *Awine* gebragt wierd, van zeer goed *aloy* was, maar dewyl deze menschen zo ongelukkig zyn, van onder geen goede Regeerkunde en *discipline* te leven, *ruineert* dikwils de eene *Natie* (door onbezuisde en roekelooze Oorlogen) zo zeer de andere, dat zommige *Natien* voor eenigen tyd als verdelgt en uitgeroeit schynen, of ten minsten onder de slaverny van haar Overwinnaar elendiglyk moe-

ten leven. Waar van verscheide voorbeelden by de Heer *Bosman* te vinden zyn.

24.

Niet tegenstaande op de Kust van *Guinea* uit alle de voorverhaalde Landschappen Goud word aangebragt, bekent echter de Heer *Bosman* zeer oprechtelyk, dat hy gelooft, dat noch niemant van onze *Natie* de rechte Goudmynen van de *Guineesche* en licht verder afgelege Koningryken heeft gezien, want de *Zwar-ten*, zegt hy, (die deze zaak als een heiligdom aanmerken) zullen alle middelen aanwenden om daar andere uit te houden.

25.

Het Goud, zegt de Heer *Bosman*, word op drierley plaatzen in de Koningryken en Landschappen van *China* gevonden. 1. In en tusschen het gebergte, daar de *Negers*, als zy gewaar worden dat daar goud is, diepe kuylen graaven. 2. Aan, in en omtrent eenige goudryke Rivieren en Watervallen, daar zeer groote en sterke affpoelingen van aarde gevonden worden, welke aarde door 't water van de Bergen, of andere hooge Plaatzen afgedreven word, en op deze wyze het goud mede sleept. 3. Aan de Zeekant, daar op verscheide plaatzen, gelyk aan *d'Elmina* en *Axim* kleine spruitjes gevonden worden, daar het Goud even gelyk als aan de Rivieren na toe zakt.

26.

By deze spruiten aan de zeekant koomen eenige honderde *Zwartinnen*, wanneer het 's nachts sterk geregent heeft; een yder van deze *Zwartinnen* is voorzien met een groote en kleine

kleine bak : de groote bak ſcheppen zy vol aarde en zand, en roeren het zelve zo lang telkens met water, dat zy daar op nieuw overgieten en overspoelen, tot dat alle de aarde uit de bak is geſpoelt ; want byaldien daar eenig goud is onder geweest, blyft het zelve door zyn zwaarte op de grond van de bak leggen, waar uit zy het in 't gemelde kleine bakje overgieten : dit gedurig hervattende, blyven zy gemeenlyk van de morgenſtond tot de middag daar mede bezig, in welke tyd zommige van deze Vrouwlieden voor vyf à zes ſtuivers, ook wel meer of minder, aan goud hebben gevonden ; dog het gebeurt zomtyds wel, dat zy ſtukjes goud van twee, drie à vier guldens vinden, dog het is wat zeldzaams ; maar niet, dat zy een geheele dag geheel voor niet hebben geſpoelt. De aarde, dewelke zy uit de boven gemelde kuilen tuffchen of in 't gebergte hebben uitgegraven, als ook de aarde en het zand, het welke zy uit de Rivieren ſcheppen, handelen de Zwartten op de zelve voorverhaalde wyze, teweten met het afſpoelen en uitwaſſchen door water, zonder dat zy zulks op een ander wyze weeten te verrichten.

27.

Het Goud, dat deze menſchen op de boven gemelde wyze uitſpoelen en vinden, is tweederley ten opzicht van dezelfs geſtalte 1. Het Stofgoud, dit is byna zo fyn als meel, en is ook het alderbeſte en in *Europa* het meeſte waardig. 2. Stukjes goud van verſcheide grootte, eenige kwalyk een oortje en zom-

tyds andere twee of drie hondert guldens waardig of zwaar; hoewel van deze groote stukken, vervolgt de naauwkeurige Heer *Bosman*, zien wy zeer weinig, alhoewel ons de *Negers* willen verzekeren, dat dieper in het land zodanige stukken van een à twee duizend guldens gevonden worden.

28.

Deze stukjes worden op de kust *Berg-goud* genaamt, en is, als het zelve gesmolten is, van veel vetter en beter toets als het Stof-goud: dog de menigvuldige steentjes, dewelke altoos aan dit goud vast blyven, veroorzaaken groot verlies in 't smelten, en daarom word het Stof-goud meerder geacht; dit is nu, zegt de Heer *Bosman*, voor zo ver het zuivere en goede Goud betreft.

29.

Het Goud, dat zy het gemengde noemen, is met zilver en koper doormengt, en zyn de *Fetiches*, daar wy hier boven van gemelt hebben. Deze *Fetiches* kappen de *Zwarte* tot zeer kleine stukjes, dewelke elk twee à drie duiten waardig zyn, om voor klein geld gebruikt te worden, en deze stukjes zyn de *Kakeraas*, dus by de *Zwarten* genaamt, daar wy van gesproken hebben. Dit Goud, het welk van de *Fetiches* gekapt word; of de *Fetiches* of liever dit gemengde goud is dikwils niet meerder als twintig guldens de *Once* in *Holland* waardig, en nochtans gaat dit gemengde Goud over de geheele *Kust* meest in zwang.

30.

De begeerlykheid des menfchen openbaart zich in die Landen al zo hevig als elders: zy heeft de Zwarten geleert, op alderhande wyzen het Goud te vervalschen; zy gieten zommige ftukjes zodanig, dat zy rondom dedikte van een mes geheel goed Goud hebben, en van binnen zyn dezelve niet anders als louter koper, ja zommige maar yzer; ook is het gemeene valsche berg-goud zilver, koper en zeer weinig goud: dit mengzel is zeer hoog gekoleurt, en fchynt goed Goud voor de onkundige.

31.

De Zwarten hebben noch een andere vervalsching van Stof, dewelke zeer wel na het berg-goud gelykt; dit is, zegt de Heer *Bosman*, niets anders als ftof van Coraal, dewelke zy zo geestig weeten te kooken, en te gieten en te koleuren, dat tuffchen deze ftof en 't berg-goud geen ander onderscheidt te zien is of te ontdekken, als door de zwaarte; van deze maaken zy ook valsch ftof-goud, dog anderzins maaken zy het meefte valsche ftof-goud van gevylt kouper, aan het welke de Zwarten mede een fchoone koleur weeten te geven.

32.

Behalven veel fraaye aanmerkingen, dewelke de Heer *Bosman* maakt, over deproeven en de kentekens van het valsche en zuivere Goud, fpreekt hy ook van 't gewigt, waar mede het Goud verkogt word aan de Goud-kuft, bestaande in *Ponden, Marken,*
On-

Oncen, en *Engels*. In Europa zyn in een *Once* twintig *Engels*, maar tot *Guinea* maar zeffien *Engels* in een *Ons*; noch daarenboven rekenen de menschen tot *Guinea* door *Pesos*, maakende vier *Engels*; en door *Bendos*, bedragende twee oncen; en vier *bendos* bedragen een *mark*, en twee *marken* een *pond*. Een pond Goud belooft na de gemeene waarde aldaar ruim zes hondert en zeffig guldens; hoewel hier omtrent is dat onderscheidt, dat zomtyds het eene goud meerder waardig is als het andere, of dat het goud op en af slaat; maar goed goud, zegt de Heer *Bosman*, rekenen wy tot *Guinea* altyd drie *mark* duizend guldens waardig, en zo vervolgens het ander gewigt na evenredigheid. Boven het voornoemde gewigt gebruiken zy tot *Guinée* noch een ander gewigt, om alderhande kleinigheden mede af te leggen; dit bestaat in zeker slag van boontjes, waar van de kleinste rood zyn met zwarte stippeltjes, genaamt *Dambas*: van deze doen de vierentwintig een *Engels* goud, en is alzo elk boontje twee stuivers. Behalven deze zyn daar noch andere boontjes, dewelke eens zo zwaar weegen als de eerste, en doet haar gewigt goud vier stuivers of iets meerder; zy worden *Tacoes* genaamt, en zyn van koleur of geheel zwart, of wit met zwarte stippels. Wat de *Negers* belangt, deze hebben haar eigen gewigt, het welk zy zelfs gegoten hebben, van koper of tin; dit gewigt is wel anders verdeelt als dat der *Europeanen* aan de kust, maar komt echter op een uit

33.

De Heer *Bosman*, die zyne bedenkingen over verscheide fraaye zaaken laat gaan, geeft in overweging, of in die Landen niet wel zeer veel Goud verloren gaat, met de steen en aarde, dewelke weg geworpen worden; en of door de stoffscheikonst niet wel met voordeel goud uit dezelve zoude kunnen getrokken worden, voornamentlyk door lieden, dewelke kennisse van Bergwerken hebben. Hy oordeelt, dat niet alleen de Mineraal-aarde, die weggewasschen en weg-geworpen word, noch met goud bevrucht is, maar dat zelfs de Zwartten veel zuiver goud en goude stukjes verwaarloozen, dewyl dezelve maar dommelyk toegraaven, zonder eenige kennis van de zaak te hebben, of naauwkeurig acht te geven, om de aderen der Goud-mynen na te spooren; en dat om die redenen uit deze Landen en Koningryken veel meer voordeel en goud te haalen zoude zyn, als dezelve onder het Gebiedt van de *Staatē Generaal* waren gebragt, en door derzelve hoog-wyze Regering wierden bestiert, en tot nut en voordeel alles met naauwkeurig onderzoek wierd aangelegt.

34.

Ik heb in myn voorgaande Verhandeling over het Goud van *America*, zomtyds een overslag gemaakt, wegens de geheele Rykdommen, dewelke de Mynen aldaar jaarlyks opbragten; ik zal uit de naauwkeurige Heer *Bosman* mede deelen, hoeveel na zyn oordeel de geheele Goud-kust van *Africa* jaarlyks

lyks aan Goud komt uit te leveren. Ik durf wel voor vast stellen, zegt die Heer, dat deze Landen (in de tyd van Vrede onder dit Volk) jaarlyks aan de *Europeanen* uitreiken een fomme van zeven duizend Marken Goud, dat is drie duizend en vyf hondert Ponden Goud.

35.

Het is wel een aanzienlyke fom, dewelke jaarlyks aan Goud op de kusten van *Guinée* verhandelt word; maar, zegt de Heer *Bosman*, dezelve word onder te veel *Natien* verdeelt: want de *Nederlandsche Westindische Maatschappy* moet in haar aandeel van deze zevenduizend Marken Goud maar geschat worden op vyftien hondert Marken Goud; en de *Engelsche Westindische Maatschappy* op twaalf hondert marken goud, en zulks noch in een bloeyendetyd: De *Zeeuwfche Enterloopers* of *Lorrendrayers* sleeven jaarlyks niet minder weg als de *Nederlandsche Maatschappy*, dat is ook vyftien hondert Marken; de *Engelsche Enterloopers* of *Lorrendrayers* sleeven mede wel over de duizend Marken weg: de *Brandenburgers* en *Deenen* sleepten mede in de tyden van de Heer *Bosman* wel duizend Marken Goud van de Kust. De *Portugeezen* en *Franschen* te zamen haar inkoopfchat de Heer *Bosman* op acht hondert Mark Goud, het welk alles met malkander zeven duizend Marken Goud uitmaakt.

36.

De *Zwarten*, dewelke aan de Zeekust, en aan de *Forten* uit de afgelege Koningryken en
Land-

Landschappen koomen reizen, om haar Goud aan de *Europeanen* te verhandelen, zyn gemeenlyk de Heeren of de Meesters zelve niet, maar derzelve beste en getrouwste slaaven: deze worden van de Meesters afgezonden, om te ruylen alle zodanige zaaken, als haar zwarte Meesters uit *Europa* verlangen, en dewelke meest onder haar *Natie* gewilt zyn. Zodanig een by ons koomende, verhaalt de heer *Bosman*, word van ons niet als een slaaf, maar als een groot Koopman aangemerkt, dewelke wy op alderhande wyze t'onswaarts trachten te verplichten, vermits wy weten, dat zulk een, dewelke wel by zyn Meester staat, kan gaan handelen op wat plaatsen het hem gevalt, het zy by de Engelschen, Deenen, Brandenburgers, of by de Hollanders.

37.

Behalven dit gedeelte van *Africa*, het welke wy *Guinée* noemen, zyn in *Africa* veele andere plaatsen, daar Goud gevonden word: want als wy *Egypten* na de hedendaagze wyze mede onder *Africa* stellen, kunnen wy wel begrypen, dat in dezelve Bergen, daar *Diodorus Siculus* en andere van verhaalen, dat de oude Egyptische Koningen Goud uit lieten graaven, nu noch overvloedig genoeg goud te vinden zoude zyn; en wanneer wy in aanmerking neemen, welk een grouwzaamen Berg de groote *Atlas* is, dewelke door geheel *Africa* heen loopt, kan de Lezer zich genoegzaam verbeelden, welk een onnoemelyke

lyke menigte Bergstoffen, en onder die Goudertzen, in dezelve gevonden zouden worden.

38.

Op dat wy een kort begrip krygen vande overige Rykdommen van goud, dewelke in *Africa* gevonden worden, zal het niet kwalijk zyn, dat wy een algemeen denkbeeld van *Africa* vormen. Geheel *Africa* word, om zo te spreken, byna rondom met Zee of Zeeboezems omvangen, maar aan de oostzyde heeft *Africa* het Land der oude Jooden of 't Heilige Land, het stenig en woest *Arabien*, als ook het roode Meer of de *Arabische* Zeeboezem, waar door het van gelukkig *Sirabie* en *Asie* word afgescheiden; ten zuiden, en daar het zich strekt met een uitspringende hoek na de Kaap de Goede Hoop, word het door de *Ethiophische* Zee van het onbekende Zuidland afgescheiden; ten westen heeft het de grooten Oceaan, door dewelke *Africa* van *America* afgescheiden word; aan de noordzyde word *Africa* door de Straat van *Gibraltar* of 't Naauw van de Straat, en door de Middellandsche Zee, strekkende tot aan de *Isthmus*, of Land-engte die tusschen 't roode Meer en de Middellandsche Zee legt, afgescheiden van *Europa*. Deze overgrootte brok Aarde, dewelke wy *Africa* noemen, is in zyn grootste lyn twaalf hondert mylen lang, dat is, van het Naauw van de Straat tot aan de Kaap de Goede Hoop. De grootste breedte van *Africa* zouden wy moogen trekken van *Cabo Verde*, daar de ontzachelyke Vloed de *Niger* zyn uitwatering heeft, tot aan de mond

mond van de *Arabifche* Golf of 't roode Meer, daar *Caap de Guardafuy* na het Eiland *Zocotora* uitsteekt, zynde een breedte van duizend en vyftig mylen.

39.

Het grootfte gedeelte van *Africa* is onder de verzengde luchtftreek gelegen, en dewyl de oude Geleerden oordeelden, dat op die plaatzen geen menfchen konden woonen om de hitte en de droogte, zyn deze Landen by haar nooit onderzocht geworden, en, voor zo veel wy uit haare Schriften weeten, onbekent gebleven. Zy kenden *Africa* 1. Aan de kant en zyde van Egypten, en bezyden het roode Meer tot aan de Stad *Rapta*. 2. Van Egypten af van de Stad *Alexandrie* langs de geheele Middelandfche Zee tot aan *Tingus*, dat op de hoek van 't Naauw van de Straat leide, over *Europa*, of over de Plaats, daar nu *Gibraltar* legt. 3. Van de hoek van 't Naauw van de Straat tot aan of een weinig boven de *Canarifche* Eilanden, aan de zee kant langs gerekent, en byna landewaart in gerekent omtrent op de hoogte van de *Cabo-verdifche* Eilanden, dog maar op zommige Plaatzen, dewelke by haar *Ethiopian* genaamt wierden, als by voorbeeld: het *Africa* der Aalouden bestond 1. In *Mauritania Tingitana*, en *Mauritania Cafarienfis* of het Keizerlyk *Mauritanien*, dat nu door de Keizer van *Marokko*, *Fez*, *Tafilet* enz. beheerfcht word. 2. In 't eigentlyk *Africa*, ouwelings zo genaamt, het welk aan de Middelandfche Zee legt, zynde nu een deel van *Barbarien*, en de *Republiquen* van *Algiers*, *Tunis*, en een gedeelte van *Tripoli*.

3. In de Landschappen van *Cyrenaica*, dat tusschen *Tripoli* en *Marmorica* in legt; in *Marmorica* nu *Barka* geheten, en *Lybia exterior*. 4. In Opper- en Neder-*Egypten*. 5. In de beide *Lybien* en de beide *Ethiopiën*, maar niet de geheele *Ethiopiën* van onze heden-daagze tyd. Hier uit blykt, dat de Ouden het grouwzaame groote Land der *Negers*, een groot gedeelte van *Abyssinie*, het voornaamste van *Ethiopië*, de Kusten en grouwzame Landen van *Melinde*, *Zanguebar*, 't Land der *Caffers*, het Binne-land van *Cabo de bona Esperance*, *Cimbera*, *Monomotapa*, *Mataman*, *Angola*, *Congo*, *Damut*, *Loango*, *Biafara*, *Zanfara*, *Guangara*, de kusten van *Benin*, de Goudkust, Greinkusten, Tandkusten, of geheel *Guinea*, benevens een ongelooflyk getal van Koningryken en Landschappen, en het grootste gedeelte van de Woestlyne van *Lybie* niet gekent hebben; welke alle na dezen door de scheepvaarten der Portugeezen, Hollanders en andere *Natien* ontdekt zyn geworden.

40.

De latere ontdekkingen hebben getoont, dat het onbekende gedeelte van *Africa*, dat de Oude oordeelden onbewoonbaar te zyn, meest overal door alderhande soort van *Natien* word bewoont, hoewel het echter ook waarachtig is, dat in *Africa* veel Woestynen, naare Zanden en Wildernissen worden gevonden. Ik zal nu niet spreken van de zaaken, dewelke wy overig hebben van de Reistogt van den *Carthaagschen Hanno*, dewelke langs de Kust van *Africa* ver opgestevent heeft; noch van de Reizen der *Phœniciers*, dewelke ten

tyde

tyde van *Nebo* Koning van *Egypten* uit het Roode Meer geheel *Africa* zouden hebben omgezeilt, en door 't Naauw van de Straat wederom in *Phoenisien* zouden aangekomen zyn; veel minder van het geen *Herodoot* vertelt in zyn vierde Boek van de Reistogt van *Sataspes* en eenige andere, gelyk de Reizen te Land, daar *Herodoot* van melt in zyn *Euterpe*, gedaan door de *Nasamonen*, een Volk, dat het Ryk *Tunis* bewoonde; dewyl alle deze Reistogten noch aan de aaloude Grieksche noch andere Wereld-beschryvers eenig ander licht van *Africa* hebben gegeven, als *Plinius*, *Strabo*, *Ptolomæus* en *Pomponius Mela* daar van hebben nagelaten, behalven dat wy van de zekerheid dezer togten zeer onvoldaan zyn. 41.

De ontdekkingen, daar wy zeker op kunnen gaan, van de onbekende Deelen van *Africa*, zyn aan de zee kant ondernomen door de Portugeezen. De Portugeezen ontdekten eerst het Eiland *Madera* in het jaar 1419 en 1420, en in 't jaar 1428 het Eiland de Heilige Haven; en in 't jaar 1440 de Eilanden over *Cabo Verde*, en in 't jaar 1452 de Zeekusten van *Guinée*. In 't jaar 1486 ontdekten de Portugeezen de Koningryken van *Angola* en van *Congo*. In 't jaar 1487 ontdekte de Portugeeze Bevelhebber *Bartholomæus Dias* de alderuitstekentste Hoek van *Africa* of de Kaap de goede Hoop; maar durfde de zelfde niet omvaaren: gelyk *de Barros*, Raadsheer en Historischryver van de Koning van Portugaal, alle deze Reistogten kortelyk heeft beschreven; en *Manuel de Faria y Sousa* in zyn *Asia Portuguesa*, gedrukt tot Lissebon 1666. in Folio, een Werk

benevens andere in zes *Folianten*, een verhaal doet van alle deze zaaken der Portugeezen, en begint van het jaar 1412, alles naauwkeurig aanmerkende van ontdekking tot ontdekking.

42.

De derde Zoon van *Don Jan* de eerste van die naam, Koning van Portugaal, genaamt *Don Henrique*, hadde in den Oorlog tegen de Mooren in *Africa* zo veel bericht gekregen van de Landen, dewelke gevonden wierden achter de Koningryken van *Fez* en *Marokko*, tot aan de Negers, en zelfs de *Guinéfche* Kust, dat hy van yver brande om de zelve aan de zee kant te ontdekken. De eerste ontdekking, dewelke *Don Henrique* liet doen voor by *Caap Non*, was door drie Scheepen, iets meerder als 35 mylen verder als *Caap Guillo*; deeze *Caap Non* was de uiterste Plaats, dewelke toen noch bevaaren wierd; maar in een tweede togt kwamen de Scheepen, dewelke *Don Henrique* uitzond, aan de *Caap Bojador*, dewelke hondert entachtig mylen verder leide, als de bekende *Caap Non*. Na deze togt zond *Don Henrique* weder ter ontdekking uit *Don Juan Gonsalvaz* en *Trifano Vaz*, dewelke het Eiland *Porto Santo* ontdekten, en van daar in een overtogt het Eiland *Madera*. Na dien tyd ondernam eene *Gileanes* op ordre van de *Infant Don Henrique* de *Caap Bojador* voor by te stevenen; wederom t'huis gekomen zynde, werd de togt hervat door *Alfonso Gonsalvez*, *Baldaya* en *Gileanes*, dewelke aan de vaste Kust geraakten, negentien mylen voor by de *Caap Bojador*, het welk wederom door een togt her-

hervat wierd , en geraakten 40 mylen verder, als zy te vooren aan Land geweest hadden, en van daar noch 40 mylen verder. Eenige jaaren daar na wierd *Cabo Blanco* ontdekt door *Nuno Trifano*, en na dezen de Goudrivier, daar zy voor de eerste maal Stof-goud inruilden. Na dien tyd ontdekten de Portugeezen *Cabo Verde*, en daar op *Guinée*, daar zy met de *Negers* de Goud-handel oprichtten in 't jaar 1466. en in 't jaar 1471 wierd door *Juan de Santaren* en *Pedro Escovar* de Goud-handelplaats *Elmina* eerstelyk gevonden, en naderhand de Eilanden *St. Thomas* en *Annobon*. In het jaar 1481 zond *Don Jan* Koning van Portugaal een Vloot Scheepen, en zes hondert koppen na *Guinée*; en liet in 't jaar 1482 het Kasteel *S. George* bouwen. 1488 voer *Diego Cam* na *Congo*, en noch 600 mylen verder als *Congo*. In het jaar 1485 ontdekte *Bartholomeus Dias* de *Caap de Goede Hoop*.

43.

Na de dood van *Don Jan* Koning van Portugaal wierd tot Koning verkoren *Don Manuel*; deze zond *Vasco da Gamma* om de *Indiën* te ontdekken , en die hadde het geluk , om 1497 op den 20 November de *Caap de Goede Hoop* om te zeilen , aan Land komende aan *Caap de St. Braz*, 180 mylen voorby *Cabo de bona Esperance*, en kwam van daar tot *Sofala*, en van daar tot *Mombaza*, en lande 1498 op paaschdag tot *Melinde*, en eindelyk na lang zeilen te *Calikut*, alwaar geacht wierd, dat zy de *Indiën* voor de eerste maal hadden ontdekt , en by veel schikkeiyker en beter lieden, en in gereguleerder Landen en Steden kwamen; van

waar *Vasco da Gamma* weder in 't jaar 1499 op den 29 Augustus van deze gelukkige ontdekkinge der *Indiën* tot *Lissebon* t'huis kwam, en wierd als een tweede *Kolumbus* van de Koning tot Graaf van *Vidigueira* gemaakt. Waar mede ik de vordere ontdekkingen en Heldendaaden der *Portugeezen* niet verder zal vervolgen, dewyl ik maar getracht heb te toonen, wanneer en door wie *Africa* voor de eerste maal is omgezeilt, en door welke en wanneer de Goudkuften van *Guinée* eerst zyn gevonden.

44.

(a) *Marmol* een Spanjaard, geboren in de Stad *Grenade*, is de voornaamste Schryver van de Binnenlanden van *Africa*, op dewelke wy van de nieuwe Schryvers staat moogen maaken; hy vertrok noch jong zynde uit zyn geboorte-Stad, op de beruchte togt en onderneming met Keizer Karel de vyfde, na *Tunis* in *Africa* in den jaare 1536., hy vervolgde de Overwinningen van deze groote Keizer doordie deelen van *Africa* den tyd van twintig jaaren lang; hy wierd na dien tyd gevangen, en diende voor slaaf in 't Koningryk of Keizerryk van *Marokko*, in de Landen *Tarudent*, *Tremessen*, *Fez* en *Tunis*. In dezen tyd, zegt hy, heb ik gereist onder de *Suite* van *Ekerit Mahomet*, ter ontdekkinge van de grouwzaame groote woestynen van *Lybie*, tot aan een plaats, dewelke genaamt word *Acequia El-hamara*, leggende aan de grenspaalen van *Guinée*. Behalven dit alles, vervolgt hy, heb ik een menigte andere Keizen zo te land als te water gedaan; ik doorliep geheel *Barbarien*

(a) Ziet l' *Afrique de Marmol dans la Preface.*

barien en geheel *Egypten*; hier toe heb ik alles gelezen, wat de Grieken, de oude Romeinen, de Spanjaarden myne *Natie*, en alle myne geburige *Europifche Natien*, over *Africa* gefchreven hebben: en dewyl ik de *Arabifche* en *Africaanfche* taal *prompt* kende, heb ik tegelyk haarlieder Schryvers over *Africa* vlytiglyk doorgekruift, en doorzocht, wat zy van haar Vaderland mede deelden.

45.

Behalven deze beruchte Schryver hebben wy ook *Joannes Leo de Africaner*, die zelfs in *Africa* geboren was. Deze is insgelyks een zeer voortreffelyk Schryver, en naauwkeurig ontdekker van *Africa* geweest, en bloeide omtrent in de jaaren eenduizend vyfhondert en tuffchen de tien en dertig; hy verhaalt zelfs in zyn tweede Boek van zyn Beschryving van *Africa*, dat hy 1513. uit zyn geboorte-land is getrokken, om andere Landen te gaan befchouwen en door te reizen, zo dat hy in de voorige jaaren door *Africa* reeds hadde gereift. Deze twee voortreffelyke Mannen geven, als ooggetuigen, aan ons de waare gefteltheid van het binnenfte van *Africa*, en dezelfs groote Koningryken, Landfchappen, Landsdouwen, Bergen, Rivieren, Vruchten, Dieren, alderhande *Natien*, Woefstynen, Wilderniffen; even gelyk de ontdekkingen der Zeevarende aan ons hebben geopenbaart de Hoedanigheden der Kusten, rondom aan verfcheide Zeën gelegen.

46.

Ik zal alle Bergen en vermaarde Rivieren
K k 4 hier

hier niet melden, daar in *Africa* alderhande Mineralen in gevonden worden. 1. Omdat zulks by andere gelegenheid van de natuurlyke Historien der Bergen en Vloeden te pas zal koomen. 2. Omdat *Marmol*, en wel voornamentlyk *Johannes Leo* de Afrikaner, berg voor berg met alle deszelfs bewoonde steden en vloeden zeer naauwkeurig hebben beschreven. En 3. Omdat de Lezer veel van deze zaaken by *Olfert Dapper*, in zyn Beschryving van *Africa*, dewelke uit dezetwee Schryvers, en eenige andere, als *P. Dan Description de Barbarie*, *Gramay*, *Sanut*, *P. Davity Rojaume d'Alger*, *Olivarius*, *Pigafetus*, *Diego Torres*, *Aug. Kurio*, *Tzetzes*, *Alpinus*, *Jonston*, *Isaacus Vossius*, en zommige, die niet *autenticq* zyn, als *Kircherus* enz. is opgemaakt, zal kunnen nazien. Hoewel de Lezer daar niet in zal vinden, dat ik van het Goud der *Egyptenaaren* in 't Kabinet van *Maart* en *April* 1719. en in dit tegenwoordige van de Goudkusten heb mede gedeelt, maar wel veel zaaken, dewelke niet al te naauwkeurig onderzocht zyn.

47.

Ik wil alleenlyk maar in bedenking geven, of de kleine en groote regel Bergen, de groote en kleine *Atlas* genaamt, die door geheel *Africa*, gelyk de *Taurus* door *Asia*, streeven, de Bergen van 't Koningryk *Congo*, de Salpeter-Bergen, en de Berg der Zonne van *Congo*, de grouwzaame Bergen van 't groote Landschap *Amara*, de Maan-bergen in *Ethiopiën*, en de Bergen der Zeekusten, zo wel aan de Oceaan, Middellandsche Zee, als aan *Opper-Egypten*,

als

als ook langs de *Ethiopische Zee*, en langs de punt van *Goede Hoop* aan wederzyden, benevens een ontelbaare menigte andere Bergen; of deze alle, vraag ik, niet een groote menigte Metalen, en daar onder goud-erts belooven in haare boezems en ingewanden te voeden?

48.

Johannes Leo, en *Pieter Davity* in zyn Beschryving van *Barbarien*, verhaalen, dat de *Republiques*, de Landschappen en Koningryken der *Barbaren* zeer in rykdommen en goud overvloeyen, dat zelfs het vaatwerk der Koningen en Vorsten van louter Goud is. Het Landschap *Hea*, dat zeer omstandig van *Joh. Leo* de *Africaner*, en *Kurio* in zyn Beschryving van *Marokko*, beschreven word, en nu onder 't Keizerryk *Marokko* behoort, heeft zeer ryke Goud-erts-bergen, voornamentlyk op 't Eiland, *Mongador* genaamt, dat onder dit Landschap behoort. Uit deze Bergen laat de Keizer van *Marokko* veel Goud haalen, maar niet zodanig als zulks zoude kunnen geschieden: ja zelfs verbiedt die *Monarch* dik wils, dat daar in eenige jaaren niet aan gewerkt mag worden.

46.

De Landschappen, dewelke wy *Barbarien* noemen, zyn de volgende, namentlyk. 1. **MAROKKO** en zyn Landschappen, als *Hea*, *Sus*, *Dukkale*, *Eskure*, *Fidle*, *Gezale*. 2. Het Koningryk **F E Z**, en zyn Landschappen, *Temecene*, *Azgar*, *Elhabat*, *Errif*, *Garet*, *Chanus*. 3. Het Koningryk van **ALGIERS** en deszelfs Landschappen, als *Telensin*, *Angad*, *Beni-razid*, *Miliane*, *Ananie*, *Labez*,
K k 5 *Tenez*,

Tenez, Tebeca, Humanbar, Haresgol, Horan, Sargel, Bugie, Gigel, Konstantine, Bone, Bastion de France. 4. Het Koninkryk TUNIS, daar oud *Carthago* eertyds was; hedendaags zyn deszelfs Landschappen, als *Golette*, daar *Carthago* noch in legt; *Bezerze, Beggie, Soufe, Africa, Kayraoam*, en het Eiland *Taborka*. 5. Het Koninkryk TRIPOLI en deszelfs Landschappen, als het Eiland van *Zerby*, het Landschap *Ezzab, Mecellata, Mesrata, Tourka, Barka*, in wiens Woestyne, die tegens hoog *Egypten* aanstoot, de Tempel van *Jupiter Hammon* van zommige Oude gestelt word. Het Goud en de Rykdommen, dewelke in deze Landschappen en Roofnesten hedendaags gevonden worden, koomen meerder van de roof op de herders van den *Atlas*, en op de Scheepen der Christenen, als ook door de Koopmanschappen, dewelke deze Landen uitleveren, als uit de Mynen; behalven dat zy door de Karavaan-handel van *Fez* verkrygen door *Commercie*: hoewel *Joannes Leo de Africaner* verhaalt, dat de Inwoonders van *Treyentum*, een stad van't Landschap *Sousa*, geen ander geld gebruiken, als zuiver goud, het welke zy uit haar eige gronden en myn-werken uitmeubelen, en dat de vrouwen haar hoofden met goud vercierren. Het is aanmerkelyk, dat de Landen, daar wy goud in verneemen, zeer onvruchtbaar zyn, gelyk dit geheele Landschap insgelyks uitwyft. *Tedzi* is een andere Stad van *Sousa*, en deze heeft veel gemeenschap met de Kooplieden, dewelke uit de Landen der Zwartten koomen om daartehandelen.

delen. *Job. Leo* verhaalt, dat in deze Stad zeer veel konstige Goudsineden gevonden worden, tot bewys dat in dezelve veel goud moet zyn.

50.

Niet tegenstaande geheel *Africa* onder Koningryken, Heerschappyen en Landschappen verdeelt word, moet echter een Lezer aanmerken, dat byna elke Berg in *Africa* byzondere Menschen en Volkeren voedt, dewelke als byzondere *Natien* zyn, en wel onder de Heerschappy van 't eene of andere Koningryk of Gemeenebest behooren, maar alleenlyk door 't opbrengen van schattingen gemeenschap met dezelve hebben; behalven dat zommige en zeer veele Bergen bewoont worden van Volkeren, dewelke srydbaar zyn, en zich zelve beschermen of door de wapenen, of door de ontoegangkelykheid van de bergen, die zy bewoonen, de welke meest deelen van den *Atlas* zyn. Onder deze Bergen die zeer groot zyn, en onder deze *Natien*, dewelke magtig zyn, worden zomtyds eenige Bergen gevonden, dewelke rijk van Metalen zyn, en zommige van dezelve hebben ook goud. Onder haare Konstenaars, worden ook *Alchymisten* of Goudzoekers gevonden; *Job. Leo de Africaner* verhaalt in zyne zeer naauwkeurige Beschryving van de Stad *Fez*, dat in dezelve een groote menigte *Alchymisten* gevonden worden; het zyn groote ydeltuiten, zegt hy, windbuilen, dewelke zich met zwavel en alderhande stank bemorssen; zy koomen in een vergaderplaats by malkander, en *disputeren* over haare valsche *opinionen*; zy hebben veel werkjes van zeer geleerde

leerde Lieden over deze Konst geschreven. Zelfs verhaalt *Joannes Leo de Africaner*, dat hy gehuisvest heeft in de Stad *Delgumuba*, die op zodanig een Berg gelegen was niet ver van de grenzen van *Marokko*, by een *Alchymist*; en voorwaar dit is geen wonder, want de krul van Goudmakery hebben de menschen van *Europa*, op 't laatste van de Regering van *Constantyn*, eerst uit deze hoek van *Africa* gekregen. Voegt hier by de Goud-zoekers de gedurige Graavers na begraaven oude Schatten, dewelke daar in menigte zyn.

51.

Onder de groote Schatten en Rykdommen in Goud, de welke zommige dezer *Barbaren* bezitten, telt *Job. Leo de Africaner* de *massif* goude halve Maan, dewelke tot *Marokko* gestelt is door een Koningin, de Vrouw van *Almansor*, op het spits van een tooren, die als een *Pyramide* gemaakt is, van vyfentwintig ellen hoog; benevens de drie *massif* goude klooten, dewelke daar boven op staan, en met malkander aan waardy uitmaaken hondert en dertig duizend goude rozenobels. Verscheide Koningen hebben al getracht om dezelve te lichten, maar zyn of door haar Raaden of Vrienden daar altyd in belet geworden, te meer om dat het gemeen gepeupel een groote bygeloovigheid omtrent deze goude *Globen*, van dewelke zy vaststelden, dat dezelve door geen menschelyke magt te verplaatzen waren, hadde; om dat zy van eenige lucht-geesten door invloeyinge der sterren beschermt wierden na haar lieder oordeel. Maar de Heer van St. OLON, in zyn Beschryving

ving van de tegenwoordige staat van het Keizerryk van *Marokko*, zegt, dat de Keizer *Mouley Ismael*, dewelke in zyn tyd regeerde, teweten 1693 en veel volgende jaaren, de ydele voorzegging van vermaledyding in den wind sloeg, en deze vermaarde goude appels of bollen heeft weggenomen, en in zyne Schatkamers opgesloten.

52.

Dit Keizerryk van *Marokko* is tegenwoordig zeer groot, dewyl daar onder begrepen zyn *Marokko*, *Tafilet*, *Fez*, *Sus*, *Tarudent* en meer andere; zelfs zouden wy niet konnen bepaalen, hoe ver het gebied van dezen *Monarch* zich uitstrekt in de Woestyne van *Numidien*. Als de Lezer aan de westkant van *Africa* over de *Canarische* Eilanden begint, zal hy in ordre zien volgen de Landschappen van *TESSET*, *SUS*, *DARHA*, *TAFILET*, *MAROKKO*, en *FEZ*, grenzende aan 't Naauw van de Straat, recht over *Gibraltar*: en de Lezer met zyn gedachten uit de groote Zee de Middelandfche Zee vorder ingaande, zal over de Eilanden *Yvica* en *Majorca* op 33, 34, 35. graaden breedte, en van 20. tot 29. graaden lengte, het tegenwoordige Koningryk *Algiers* vinden, en van daar noch vorder Oostwaart over 't Eiland *Sardaigne*, op de lengte van 30. tot 35. graaden, en de breedte van 30. tot 35. graaden, het Koningryk *TUNIS*: en vorder oostwaarts over 't Eiland *Sicilie*, het Koningryk *TRIPOLI*; en over *Candia* en *Rhodes* het Koningryk *BARKA*, beginnende in 't westen met de 35 graad

graad, en eindigende op de 60 graad lengte by Alexandrie in *Egypten*, en leggende door malkander het Koningryk Barka op 29, 30, en 31. graaden breedte; maar *Tripoli* op 27, 28, 29, en 30. graaden breedte. Als nu de onkundige Lezer landwaart in zich inbeeldt, dat de kleine en groote bergen *Atlas*, dewelke door geheel *Africa* loopen, aldaar in 't land de grenspaalen zyn, zal hy in 't rouw een denkbeeld hebben, van 't geen *Barbarie* genaamt word; en om de natuur van *Barbarien* wel te verstaan, moet de Lezer begrypen, dat alle deze Landen zo aan den Oceaan als de hoek om door 't Naauw van de Straat, en langs de boorden van de Middellandsche Zee tot aan de Nyl, met groene en vruchtbaare heuvels, en middelmatig hooge en bergachtige Landen bezet zyn, en overal bewoont: dat tusschen deze Heuvels en den *Atlas* veel groote vlakten zyn, daar de Berglieden van den *Atlas* koomen weiden en geerft planten, daar de *Janitsers* van de gemelde Koningryken jaarlykze schattingen van haalen, hoewel het Gebiedt aan den Oceaan van de Keizer van *Marokko* achter den *Atlas* zich verder uitstrekt in de zandige Dadel-en Kameel-ryke Wildernissen van *Numidie*, of het zogenaamde Dadel-land.

52.

Wat de Rykdommen en Schatten van Goud belangt, dewelke bezeten worden door deze *Barbaren*, dezelve zyn om haar groote gierigheid ongelooflyk groot. Tot een staatlje van derzelve inscheurende gretigheid, laat de

de Keizer van *Marokko*, zegt de Heer van *St. Olon*, al het Goud, het welke hy in een groote menigte inzammelt, smelten en in een heimelyke ſchatplaats verbergen, en genoegzaam als begraaven: en het is wel te denken, dat deze ſchatten veel zyn, dewyl de *Marokkyns* en andere *Barbaren* gedurigen handel dryven met de *Zwarten* of *Negers* van de *Inlandze Koningryken* en de *Landen van Guinée*, trekkende en heen en weder reizende met *Karavanen* door de *Woestyne* van *Numidie* en een gedeelte van *Lybie*, inruilende Goud voor *zyzerwerken*, *ſpiegeltjes* en voor alderhande *Europiſche ſnuifteryen*, en dat zowel ſtof-goud als ander goud, mitsgaders *Olyfantſtanden* en *zwarte Slaaven*. Dit Goud komt op de volgende wys in *Europa*: de *Schepen* van *Vrankryk*, als van *Rouaan*, van *St. Malo* en *Marseille* koomen tot *Salée* en *Tetuan*, brengen aldaar *franche lywaaten* en andere waaren, en ruylen daar voor *moorſche dukaaten*, *waſch*, *turkſch leer*, *wolle*, *vogelſtruis-veders*, *koper*, *dadels*, *amandelen*, *toetſteenen* enz. *Onze Landslieden* brengen aldaar *lakenen*, *lywaaten*, *ſpeceryen* enz. *Italien* brengt *aluyne*, *glas*, en *Venetiaanſche ſnuifteryen*. Uit de *Levant* krygen zy *Zyden*, *Katoen*, *Auripigment*, *kwikzilver*, *roode Arſenicum* en *opium*; van welk alles de *Stad Fez* het eigentlyke *Magazin* is, daar alles eerſt koomt en van daan gaat: waar uit de *Lezer* genoegzaam kan bemerken, dat door dit *Kanaal* een groote menigte *moorſch Goud* in *Europa* moet overgevoert worden, en dat zulks geen kleine

oorzaak zal zyn, dat de Handel van de *West-indische Compagnie* op de Goudkust niet beter bloeit.

54.

Achter dat gedeelte van *Barbarie*, het welk door de Keizer van *Marokko* beheerscht word, en aan de andere zyde van de grooten *Atlas*, volgt het Landschap *Numidie*, by die van *Africa Biledulgerid* of *Dadelland* genaamt: Dit Landschap brengt een groote menigte *Dadels*, dewelke zeer goed zyn, voort: het is een zeer heet en te gelyk zeer droog Landschap, daar geen koren groeit, in het zelve leggen zeer veel Steden dewelke *Johannes Leo* de Afrikaner beschryft. Dit *Dadelland* begint in 't westen aan den Oceaan over de *Canarische Eilanden*, en eindigt achter 't Koningryk *Tripoli*, tegens de *Woestyne van Barka*, van de 5 graad tot aan de 45 graad lengte, en tusschen de 25 en dertigste graad breedte. Deze zandige en woeste *Wildernissen* worden bewoont door *Arabieren* en *Afrikaansche Herders* en *Rovers*, wordende van verscheide Vorsten geregeert, dewelke by *Marmolen Leo* de Afrikaner wel het aldernaauwkeurigst van alle de Schryvers beschreven worden. Het is ook op alle plaatzen niet even onvruchtbaar, dewyl het zeer veel *Rivieren* heeft. By deze *Lieden* behoeven wy juist niet veel na het Goudte zoeken, behalven in de *Heerschappyen*, dewelke de Keizer van *Marokko* hier en daar bezit.

55.

Achter *Numidie* volgt de grouwzaame groote

te Wildernis *Lybie*. Het geen de Aaloude *Lybie* noemden, koomt met het hedendaagze *Lybie* niet over een, wy verstaan nu door *Lybie* de geheele Woestyne, alle de Wildernissen en Koningryken, die tusschen 't Land der *Negers* en *Numidie* inleggen, en aan 't westen van den Oceaan beginnende, en in 't oosten tegen hoog *Egypten* aanstootende, achter en gepaart met de Woestyne van 't Landschap *Barka*, byna van het eene einde van *Africa* tot aan het andere doorgaan. Zommige plaatzen zyn grouwzaame zandige woestenyen, andere zyn saverig en steenachtig, en zommige zyn moerassig, vochtig, en enigzins vruchtbaar: het legt meest onder de *Tropicus Cancri*, op de 23, 24 en 25ste graad breedte, en word in Buiten- en Binnen-*Lybie* verdeelt.

56.

Dit groote Landschap *Lybie* is in tien Landschappen en Woestynen verdeelt, en word van zwervende *Arabieren* en zommige *Africanen* bewoont, dewelke elk haar eigen *Territoir* be-weiden, en zy hebben haar Steden en Dorpen meest aan de vruchtbaare Rivieren; zommige plaatzen zyn zo dor en droog, en heet, dat de Reizigers en Karavanen, die van *Fez* en *Tombut*, en *Agades* in 't Land der *Negers* reizen, om Goud, Olifantstanden enz. te haalen, om de vyfde of zesde dag zich moeten behelpen met putten van slecht zout put-water, dewyl *Lybie* vol zout-kuilen is: onder veele andere, zegt *Johannes Leo* de Afrikaner, is in *Lybie* een Woestyn, in dewelke om de hondertste myl noch water, noch eenige woonplaats van

menschen te vinden is, waarom dikwils de Menschen en Dieren, dewelke hier door reizen, door de hitte en de dorst versmachten en sterven. Uit welk alles blykt, dat het Goud, daar de moorsche Dukaaten naderhand van koomen, door de Kooplieden van *Marokko* en *Fez* ook zo geheel gemakkelyk niet te krygen is:

57.

Achter *Lybie* volgt eindelyk *Nigritia* of het Negers-land. *Olfert Dapper* zegt, dat het zelve grenst tot aan de Nyl, beginnende van den Oceaan; maar de Heer *Faillot* bepaalt het met de oorsprong van de grouwzame groote Vloed *Niger*, met uitsluiting van het Landschap *Amazen*, en het groot Landschap van *Nubie*, het welk *Dapper* mede insluit. Dit Land der Zwarten is aan de grooten Oceaan op zyn breedst, en begint by *Rio d'Or*, recht onder de *Tropicus Cancræ*, en legt met zyn uiterste uitspringende hoek op de vierde graad noorder breedte; het heeft in de grooten Oceaan, daar de *Niger* zich met veel takken in de Zee ontlafst by *Cabo-verde*, de *Cabo-verdische* Eilanden recht over zich leggen op de 4de graad, en eindigt op de 44ste graad, daar de *Niger* zyn oorsprong uit en van het gebergte krygt, en is dus 20 graaden breed, en 40 graaden lang. Aan weerkanten van de Vloed de *Niger* leggen vyftien Koningryken, behalven noch de Koningryken aan den Oceaan, dewelke het bespoelt van *Rio d'Or* tot aan het Land der *Cassers*, zynde het uiterste van *Angola*; en byaldien wy,

wy, gelyk *Dapper*, het Landschap en Koningryk *Nubie* in het zelve besluiten, springt het zelve noch twintig graaden verder, ja zelfs over de Nyl; tot aan de 64 graad lengte, na de verdeeling van de Heer *Faillot*. Ik zal alle de Koningryken en Landschappen van dit onmetelyk groot Land niet optellen, maar de Lezer eens in bedenking geven, welk een grouwzaame Reis de Menschen doen, dewelke met haar karavanen reizen van het Koningryk *Guala*, dat in 't westen aan den *Oceaan* by Caap *Branco* legt, om Koopmanschap te dryven met de Kooplieden van groot *Cairo*: deze Lieden reizen door de geheele lengte van *Africa* langs de boorden van de *Niger*, door alle de Koningryken en *Natien* der *Negers*, dewelke aan deze Vloed gelegen zyn: en door den Handel, dewelke *Europa* wederom heeft met *Egypten*, is dit het derde *Canaal*, waar door het Goud van de Goudmynen uit *Africa* in *Europa* gebragt word, van 't welke de grooten Heer *Dukaaten* in *Cairo* laat munten.

58.

Ik zal, omdat myn bestek zulks niet toelaat, van de andere deelen van *Africa*, teweten *Opper-Ethiopiën* of 't Land van *Abyssiniën*, en alle deszelfs Koningryken, noch *Neder-Ethiopiën*, benevens het groote Koningryk van *Monomotapa* en alle deszelfs Koningryken, voor deze reis niets meer kunnen aanhaalen, veel min van de Landen der Zee-Kusten, beginnende van *Angola* om de Kaap de *bon Esperance*, tot geheel binnewaarts in de *Arabische* Golf of 't roode Meer; behalven dat uit *Abyssinie* noch wel eenig Goud verhandelt

word met de Turken, in welk Land, volgens de aantekening van de Heer *Jobus Ludolfus*, in zyn Beschryving van *Abyssinie*, ook veel Goud gevonden word.

59.

Dat in veel verscheide Landschappen en Koningryken van *Asie* Goud gevonden word, het welk door verscheide wegen en Kanaalen in *Europa* gebragt word, zal niemant, dewelke maareenige kennisse van die zaaken heeft, onbewuft zyn. Zelfs heeft onze Ed. Oostindische Maatschappij Goud-mynen op *Sumatra*. Dit *Sumatra* is een zeer groot Eiland, en legt recht onder de Middag-lyn, en dewyl het Eiland van zyn eene uiterste einde noordwest, en met zyn andere uiterste einde zuid-oost aanlegt, en zyn rechte lyn over de tweehondert fransche mylen bedraagt, legt het zelve vyf graaden ten noorden, en vyf graaden ten zuiden de middaglyn, beslaande ook omtrent een breedte van vyftig Fransche mylen.

60.

In de Rivieren en Beekjes op *Sumatra* worden zomtyds goude stukjes en korrels gevonden, dewelke door het water, dat van het gebergte kooft afbruyzen, afgespoelt en mede gesleept worden. Dit Goud word aldaar opgezocht en vergadert, en door de Nederlanders ingekocht; deze vervoeren dan het zelve na de Kust van *Coromandel*, alwaar het zelve van de Moorengemunt word; behalven noch de *Benzoin*, de *Campher*, en het Goud, het welke van *Sumatra* na *Batavia* word vervoert.

De

61.

De Oostindifche *Compagnie* heeft op *Sumatra* een Bergwerk, omtrent twee uren gelegen van haar *Comptoir Paulo Chinco*, niet ver van *Sillida* een Stad of Plaats op *Sumatra*, de *Sillidaische Goud-myn* T A M B A N G genaamt: van dit Bergwerk is al zeer veel werk gemaakt zedert den jaare 1669, en de Heer *Petrus Hartzing*, in zyn leven Hof- en Bergraad van de Vorst van Brunswyk-Lunenburg, heeft een byzonder *Tractaat* van dit Bergwerk geschreven, en het zelve opgedraagen aan de Heeren Bewinthebbers van de Nederlandsche Oostindifche Maatschappy in het jaar 1678; maar het is by de stukken gebleeken, dat de Goud-erts van de *Goudmyn Tambang* op *Sumatra* niet zo ryk was van Metaal, als de Heer *Petr. Hartzing* voorgaf.

62.

Om van deze zaak naauwkeuriger bericht te hebben, bezorgde de loffelyke Maatschappy een ander zeer wakker en ervaren Heer, te weten de Heer *Benjamin Olitzsch*, Raad en Berg-*Commissaris* van de Keurvorst van *Saxen*. Deze trad in het jaar 1681. op den 25 December tot *Sumatra* voor de eerste maal aan land. Na dat deze Heer de Bergen van *Sumatra*, en te gelyk de Goud-myn, deszelfs Berg, en de Hoedanigheden van dien, mitsgaders de Goud-ertzen of Metaal aardens wel doorzocht hadde, berichte Hy aan de hooge Regering op *Batavia*, dat de Bergen van deze ontdekte Oorden niet lichtelyk voordeelig zouden kunnen zyn, om haare onbestendig-

heid en gebrokene on-aard; dat is te zeggen, dat zy lang achter malkander niet veel zouden kunnen uitleveren, maar zomtyds eens zeer kortelyk een ryke erts, en zomtyds wederom zeer lang een zeer arme en magere erts, behalven dat om de verstikte lucht in de Myn zelfs, en de ongetempertheid van de Dampkring boven dit Land, gedurig de Mynwerkers zouden wegsterven, gelyk de Ervarentheid reeds al genoegzaam hadde bevestigd aan de oude Myn, daar reeds lang aan gewerkt was.

63.

De Heer *Olitzsch* raade als een eerlyk Man de *Compagnie* van deze Bergwerken geheel af te zien, omdat derzelve Ertzen ongemeen weinig metaal bezaten, zynde dikwils geheel ontbloomt van Goud, en maar een weinig zilver inhoudende; alwaar noch by kwam, dat de Erts zeer zwaar te bewerken was, gelyk uit een Dag-register en Aantekening bleek, het welk aan deze Myn dagelyks gehouden was, en van de Heer *Olitzsch* aan de Ed: *Compagnie* overgelevert wierd; uit het welk onder andere bleek, dat uit een Ader, dewelke noch een van de rykste was, van den 4 tot den 10 January niet meer als 135 ponden Metaal-erts was uitgewerkt, in dewelke volgens de proef der *Essayeurs* bevonden wierd aan zilver te bezitten een *Mark*, zes loodt en zestien quintjens.

64.

Het Mineraal of de Metaal-aarde vervolgde in deze Berg-groeven geenzins, gelyk zulks

zulks in andere Landen gewoonlyk geschiet, maar beide miernests-gewys, zodat na het getuigenisse der graavers zomtyds in een zeer korte *Spatie* een zeer ryke Erts gevonden wierd, en weer datelyk daar aan gansche-lyk geen Erts. In dit Bergwerk hebben de *Maleyers* al voor lange jaaren gewerkt; en in de aders, dewelke zy uitgegraaven hadden, en beneffens dewelke zommige aders van de Nederlandsche Myn voortliepen, wierd zomtyds wel eenige ryke erts gevonden, dewelke zo van ter zyden als anderzins de *Maleyers* hadden laten leggen, maar deze was ook al van geen duur of gelyke voortgang.

65.

(a) *Elias Hesse* verhaalt, dat, terwyl hy aan de Goudmyn op *Sumatra* was, van den 1 January 1682 tot den 20 Juny, zynde omtrent zes maanden, aan ERTS uitgegraven was 18687 ponden, en dit noemde hy noch al een tamelyke en ryke *quantiteit* na den aard des Bergwerks, dewyl uit deze 18687 ponden Erts van verscheide soorten, zo aan Zilver als Goud is geleverd 297 *mark 5 loodt en 17 quintjens*, bedragende aan geld 14226 Hollandsche gulden, waar mede de onkosten in zes maanden gedaan op geenderley wyze konden goed gemaakt worden.

66.

Dat de lucht omtrent dit Bergwerk zeer ongezond is, geschiet, omdat het zelve maar twee graaden bezuiden de middaglyn

L 1 4

legt,

(a) Ziet deszelfs Reisbeschryving na en in Oostindien, zesde Hoofdstuk.

legt, want de Menschen, dewelke midden op dit Eiland woonen, hebben de Zon recht boven haar hoofd, en dit Bergwerk legt op twee graaden na in het midden van dit groote Eiland *Sumatra*. Voegt hier noch eens by, dat deze plaatzen, daar de Mynwerken omtrent leggen, overal met groote moerassen omringt zyn, en dat omtrent de regentyd aldaar meest dagelyks en alle avonden vreeslyke donders, blixemen, en sterke stormwinden koomen uit te barsten en te woeden; waar op datelyk weer groote stilte volgt, en groote broeying en hitte, door dewelke deze moerassen op een ongelooflyke manier alom de lucht met stank vervullen, en als besmetten. Hier by koomen zeer kwaade dampen en stinkende nevelen, dewelke uit de dalen en vallyen gedurig tegen het gebergte opryzen, en dewelke zulk een dikke mist veroorzaaken, dat de menschen op een zeer korte afstand malkander niet kunnen zien.

67.

Niet tegenstaande het Nederlandsche Bergwerk op *Sumatra* nier zeer ryk is, staat echter aan te merken, dat op het Eiland andere Bergwerken en Goudmynen gevonden worden, hoewel dezelve niet in het bezit der Hollanders maar van de *Natie* zyn, dewelke haar Goud aan de *Comptoiren* der Ed. Maatschappy op *Padang*, *Coulo*, *Chinco* en *Paros* verhandelen. De Kooplieden, dewelke dit Goud aan de *Compagnie* verhandelen, krygen het zelve over de derde of vierde hand van de *Natien* diep Landewaart in gelegen. Dit
Goud

Goud bestaat in korlen, en de inkoop van de zelve is aan de *Particulieren* verboden, hoewel echter zommige op een heimelyke wyze wel zomtyds eenige groote goudkorlen en stukjes inruylen.

68.

William Dampier, een van de naauwkeurigste Natuur-beschouwers onder alle Reisbeschryvers, spreekt op de volgende wyze van de Bergen van *Sumatra*. „ Het aardryk van „ dit Land verscheelt naar de natuurlyke „ stand, de Bergen zyn rotsachtig, voornamentlyk die aan de westkust; echter schynen „ de meeste, die ik gezien hebbe, een zekere „ aarden-korst te hebben, die van zelfs eenig „ klein geboomte, kreupelbosch of vry goed „ gras voortbrengt: de kleine Bergen zyn meest „ boschachtig, en schynen de Boomen door „ hunne hoogte en wasdom uit een vruchtbaare grondt voort te koomen. Het veld- „ land, dat ik gezien hebbe, heeft een zwarte, grauwe, roode en diepe aard-grond. „ Het Ryk van *Achin* (op *Sumatra*) is tegenwoordig overvloedigst van Goud voorzien, en in Oostindie is my geen plaats bekend, dewelke zo veel Goud uitlevert als „ *Achin*, want op *Japan* ben ik nooit geweest. Zy hebben hier ook gemunt Goud, „ zynde stukjes van vyftien stuivers, dewelke zy een *mefs* noemen, en eenige andere; „ zy munten maar een klein gedeelte van „ hun goud, en zo veel als noodig is om haar „ onderlingen handel mede te verrichten; „ maar wanneer een Koopman groote som-

„ men ontfangt, betaalen zy gemeenlyk by't
 „ gewigt, en doorgaans met ongemunt of
 „ onbewerkt goud, waarde voor waarde.

69.

In de Stad van *Achin* wonen zeer veel Kooplieden, dewelke met de Berglieden, die het goud graaven, handelen, aan dezelve overbrengende diep in het land op, en by de ongezone Bergwerken, alderhande waaren, als Zyde, Chitzen, Neteldoeken, Katoenen, *Opium*, Rys, en andere zaaken, dewelke aldaar door de Engelschen, Hollanders, Deenen, Chinezen en andere gebragt worden, en brengen wederom Goud van daar, met zeer groote winsten.

70.

William Dampier doet in zyn Reistogt om den Aardkloot ook een naauwkeurige Beschryving van het Eiland *Mindanao*, zynde een van de *Philippynsche* Eilanden; dewelke meest onder de Spanjaarden staan, behalven *Mindanao*, dat onder zyn eigen Vorst staat, en onder 't *Mahometaanfch* Geloof is gebragt. Het is het grootste van de *Philippynsche* Eilanden, (uitgenomen het Eiland *Lukonia*, dat in het geweld der Spanjaarden is, en van waar haar *Akapulko's*-vaarders allerlei Oost-Indische Waaren haalen) leggende op de zevende graad breedte. Dit Eiland is omtrent zestig fransche mylen lang, en veertig of vyftig mylen breedt; op dit Eiland legt de Hoofdstad, insgelyks *Mindanao* genaamt. Doen *Dampier* in de Stad *Mindanao* was, wierden daar twee Goud-smeden gevonden: deze,

deze , zegt hy , maakten alles , wat begeert konde worden. Dit Goud ruilen en koo-
pen zy van de Lieden , dewelke diep uit het
land koomen , en in 't gebergte wonen ,
daar zy het Goud uit haalen , en voor het
zelfde inkooopen van de Hollanders en ande-
re , dewelke aldaar van *Ternate* en *Tydore*
koomen , Katoenen , Neteldoeken , en Chi-
neeze zyden ; gelyk ook van *Manila* , daar
zy zulks met de Spanjaarden gaan verhan-
delen.

71.

Twintig mylen van *Mindanao* leggen drie
kleine Eilanden , *Meangis* genaamt. Op deze
Eilanden vallen eenige nagelen , en zeer veel
Goud , na het zeggen van *Dampier* , hoewel
ik op het bewys , het welk hy daar van by-
brengt , niet veel staat zoude durven maaken ;
gelyk ook het geen die Schryver melt van het
geel Metaal , het welk hy voor Goud aanzag ,
op de vyf Eilanden omtrent *Formosa* gelegen ,
op 20 graaden 20 minuten noorder breedte ,
de *Basje* Eilanden genaamt : aan de zyden der
Bergen , zegt hy , groeit kort gras ; de Ber-
gen zyn zeer rotsachtig , en in zommige van
de Bergen zyn Mynen : want de Inboorlin-
gen roonden ons zeker geel Metaal , waar
van de Mannen en de Vrouwen kleine oor-
ringen droegen : of het Goud was of niet ,
durft hy niet verzekeren , maar hy hielde het
daar voor , om dat het zeer zwaar van gewicht
was , en van koleur gelyk ons bleekste Goud.
Veel meer zekerheid weeten wy , van het geen
Dampier verhaalt van het bekende Koningryk

Tunquin, het welk tuffchen *China* en *Conchinchina* geplaatft legt. De verkoopbaare waaren van dit Ryk (*Tunquin*), zegt hy ,
 „ zyn Goud, Muskus, gewerkte en ruuwe
 „ Zyde, als ook Katoenen, Drogeryen van
 „ veelderhande foort, Verfhout, Lakwerk,
 „ Porceleinen, Zout, enz. en daar is veel
 „ Goud in dit Land, en het gelykt wel na
 „ het Goud van *China*, het is zo zuiver
 „ als dat van *Japan*, en veel fynder (van
aloy.)

72.

In het magtig Koningryk *Tunquin* word wel veel Goud gevonden, en ook verkogt by de Kooplieden, maar zy hebben zelve geen Goud- noch Zilver-mynen. Het Goud, het welk overvloediglyk by de *Tunquinsche* Kooplieden gevonden word, verkrygen zy door haar overvloedt en handel in de Zyde, en het Aloë-hout, Lakwerk en Muskus, gelyk daar van getuigt word door de Broeder van de vermaarde *J. Baptist Tavernier*, in zyn nieuwe Beschryving van 't Koningryk *Tunquin*.

73.

Diergelyke Koningryken worden in *Asia* meer gevonden, als by voorbeeld *Persien*: hoe magtig en aanzienlyk dit Koningryk in rykdommen van Goud ouwelings onder *Xerxes* en *Darius* is geweest, heb ik echter tot noch toe niet kunnen opspooen, dat eenige Goud-mynen in *Persien* gevonden worden: en wat de staat van het tegenwoordig *Persien* belangt, de Heer *de Thevenot*, die de
 naauw-

naauwkeurigste van alle nieuwe Schryvers is, en wien zy meest alle schynengevolgt te hebben, verhaalt, dat in dit Koningryk een groote schaarsheid van geld is. Inderdaad, zegt hy „ de kragten, dewelke daar onderhouden „ worden, of liever de Legers, die in onze „ dagen tegens den Turk en andere Magten „ op de been gebragt waren, zyn ten aanzien van zulk een groot Land zo gering geweest, dat de Persianen onder 't getal der ontzachelyke Magten niet gestelt worden, en de oorzaak dezer zwakheid is de schaarsheid van geld. Dit gebrek van geld spruit uit de kleine handel, welke de Persianen dryven, als hebbende zeer weinig waaren, dewelke in andere Landen getrokken worden, namentlyk eenige zyden, tapyten, en Brokaaden, en by na niets anders van belang. Invoegen men van *Persien* zeggen kan, dat het slegts gelyk een *karvanserai* is, dewelke tot een doortogt dient voor het geld, 't geen uit *Europa* en *Turkyen* na *Indiën* gaat, voor de lywaaten, speceryen, (en andere kostelykheden, ja zelfs juweelen) dewelke uit *Indiën* in *Europa* en *Turkyen* koomen. Daar het Landschap van *Persien* een weinig voordeel af geniet.

74.

De ryke *Persianen* borduuren haare Tulbanden en klederen wel rykelyk met Goud, en draagen veel kostelyke juweelen in haare ringen als anderzins, dewyl zy zeer groote Liefhebbers van edele Gesteentens zyn; ook hebben de *Persiaansche* Koningen een ver-

maar-

maarde Schatkamer van Goude Vaten, Juweelen en andere kostelykheden; maar behalven dat zulks door lange tyden vergadert is, word het zelve van buiten verkregen, daar *Persien* zeer gelegen toe legt. De Koningen van *Persien* zyn zulke overmatige Liefhebbers van Goud-Vaatwerk en Gesteente; daar zy een groote menigte van hebben, dat zy door verscheide Goudsmeden, dewelke zy in haar dienst hebben, gestadig aan nieuwe Konststukken van goud laten arbeiden.

75.

Tusschen het groote Koningryk *Persien* en *Arabien* schiet de *Persiaansche Zee-boezem*; gewoonlyk de *Golf van Persien* genaamt; daar hy uit de groote *Arabische Zee* koomt vallen, en een engte by *Ormus* of de *Straat van Massanda* maakt, en voortschiet tot daar hy eindigt by *Babylonien* voorby de plaats, daar de *Euphrates* en *Tigris* zich in deze boezem ontlasten. Noch meerder aan de noordzyde word *Arabie* gescheiden door *Babylonie* en *Mesopotamie*. Aan de noordwest en westkant word *Arabie* gescheiden door *Syrie* en *Palaestina*; aan de west en zuidwest kant door *Egypten* en het roode Meer; aan de zuid en zuidoost zyde door de *Caap de Guardafuy* en de *Arabische Zee*. Het midden van *Arabien* legt onder de *Tropicus Cancri*; het zuidelykste deel van *Arabie* is, daar het roode Meer uit de *Arabische Zee* koomt schieten by de *Straat van Mocha*, op de twaalfde graad noorder breedte, en het noordelykste deel van *Arabie*, dat tusschen *Syrie* inschiet, op de vierendertigste graad

graad noorder breedte: het westelykste deel van *Arabie* schiet bove *Trade* meer tegen *Egypten*, en het oostelykste deel van *Arabie* is by *Caap Razalgate*, van de vyfenzestigste graad lengte tot de zesennegentigste graad lengte, waar uit de Lezer kan bemerken, welk een grouwzaame brok lands *Arabien* moet zyn.

76.

Ik zal niet behoeven te verklaaren, dat dit grouwzaame groote Land onder drie verscheide bynaamen bekend is; als 1. Het STEENIG ARABIE, dat in vergelyking van de andere zeer klein is, en tegen *Palæstina* en neder-*Egypten* aanstoot. 2. Het WOEST ARABIE, dat tegen *Syrie*, *Mesopotamie* en oud *Chaldæa* aanlegt, en omtrent tweemaal zo groot is als het Steenig *Arabie*. En 3. Het GELUKKIG ARABIE, dat alleen byna vier maal zo groot is, als de beide andere te zamengerekent. Want dewyl myn voorneemen maar alleenlyk is, om te handelen van de Rykdommen des Gouds van de Landschappen van *Asia*, zal ik kortelyk de Goudrykheid der hedendaagze *Arabieren* doorloopen.

77.

Dewyl de Turken van verscheide gedeeltens van *Arabie* aan de Persiaansche Golf meester zyn, en de *Arabische* Vorsten meest alle *Mabome-taansch* of woest zyn, en de goede Letteren by alle *Mabometanen* buyten gebruik zyn, hebben wy geen andere kennisse van *Arabie*, als door de Koopmanschap in de Oceaan tot FARTACH, MASCATE, en voor aan op het roode Meer tot ADEN, MOCHA, en door
de

de Reizigers van M E C C A , M E D I N A , de E graafplaats van *Mabomet* , en in de Perfiaanfche Golf tot B A S S O R A , behalven de oude I fchryvingen en eenige vertellingen van nieu Franfche Reizigers.

78.

De oude Griekfche Schryvers, als *Pi maeus* , *Diodorus* , *Strabo* , *Stephanus* , *Agathichides* , *Martianus* , en meer andere, ge ik getoont (a) hebbe voor dezen, getuigen e parig, dat de *Arabifche* Volkeren aan 't r de Meer gelegen, dewelke zy D E B Æ , weer andere, dewelke zy KASSANITEN noe den, veel Goud hadden, het welk zy gro ven uit haare Goudmynen, en uit haare I vieren uitzochten, maar tegenwoordig koo de meefte rykdom van Goud in *Arabie* de Bedevaart na *Mecca* en *Medina* , door Paarde-handel en Dadel-handel op *Baffo* en door de ongelooflyke grooten handel de Koffy-boonen; behalven dat tot *Mocha* *Aden* , benevens andere kostelyke zaaken, e veel Dukaaten uitgelevert en verkogt worde

79.

Baffora , in de *Perfiaanfche* Golf geleg is ook een zeer groote Koopftad van *Arabi* hier van daan, zegt de Heer *de Thevenot* , g ettelyke Milioenen geld jaarlyks in de ma Oétober met de Schepen, dewelke daar pa den, dadelen enz. koomen inkooppen, na Indiën; dit *Baffora* is een Hoofdstad van Baffaadfchap van die zelve naam, en legt op uiterfte grenzen van woelt *Arabie*.

V.

(a) Ziet Natuur- en Konst-Kabinet, Maart en pril 1719. pag. 266.

80.

Voor aan in 't Roode Meer legt in gelukkig *Arabie* de Stad *Mocha*: deze Stadt is binnen de tyd van hondert en vyftig jaaren van een flegt vissers dorp aangegroeit tot een medegezellan van de vermaartste Koopsteden van geheel *Asie*. Na *Mocha* zyn gevloeit alderhande *Natien*, dewelke dezelve Stadt bewoonen, als *Arabieren*, *Benjanen*, *Jooden*, *Turken*, *Indianen*, *Persianen*, *Armeniers*, enz. Op *Mocha* is tegenwoordig een groote vaart uit *Asia*, *Africa* en *Europa*. Behalven deze scheepsvaarten koomen jaarlyks tot *Mocha* van *Aleppo* als elders verscheide Karavanen te lande, dewelke twee a drie duizend Kameelen sterk zyn, daar brengende Fluweelen, Satynen, Damasten, Armozyenen, Turksche goude Lakenen, Kamelotten, Saffraan, Kwikzilver, Vermilioen, maar wel in 't byzonder (dat ook deze onze Verhandeling raakt) zeer veel Venetiaansche en Moorfsche Dukaaten, en een groote menigte van alderhande waaren uit alle gewesten des Werelds. *Mocha* levert wederom uit aan andere overvloedig veel **G O U D**, Ambergryns, Paarlen, Aloës, Bezoar-steen, Koraal, Myrrha, en wel (a) voornamentlyk **KOFFY**.

81.

Als wy *Arabie* verlaaten, en uit de Golf van *Ormus* de Persiaansche Kust langs stevenen, koomen wy in de Golf van *Cambaye*, dewelke ons leidt tot aan *Suratte*, de vermaartste Koop-stadt van geheel *Indien*, onder de Heerschappy en het groot Keizerryk van **M m** den

(a) Ziet *Voyage de Arabie heureuse, avec la Relation particuliere d'un Voyage du port de Moka &c.*

den grooten Mogol. Als wy ook te lande reizen door *Persien* oostwaart aan tot aan *Candobar*, koomen wy insgelyks in de ongelooflyke groote Heerschappy van de grooten *Mogol*.

82.

Zommige Schryvers noemen dit groot magtig Keizerryk van de grooten *Mogol* eigentlyk **INDIEN**, om dat na haar zeggen het zelve besloten legt tusschen de twee grouwzaame groote Rivieren, de **INDUS** en de **GANGES**, hier legt ons niet aan gelegen; maar het is misgetaft, dat het gebiedt van de *Mogol* tusschen deze twee Rivieren zoude bepaalt zyn, dewyl het zelve aan weerzyden zeer ver over die Rivieren uitspat, zo buiten de *Ganges* als aan deze zyde van den *Indus*. Het groot Keizerryk van de *Mogol* word in 't noorden bepaalt door de bergen *Caucasus* of de *Taurus*, die het zelve van *Tartarie* afscheiden, ten zuiden door de groote Indiaansche Zee, dewelke om Kaap *Komori*, de Kust van *Koromandel* en *Malabar* aan wederzyden heen spoelt; in 't westen door *Persien* en de Golf, en in 't oosten door de Koningryken, dewelke leggen tusschen *China* en het Keizerryk van de grooten *Mogol*. Uit de Bergen *Caucasus* koomt de Rivier de **INDUS**, en loopt zuidwaart aan door 't Keizerryk, zich ontlastende in de Indiaansche Zee by **TOUREBANDER** en **SORET**, en uit de zelve Bergen na 't oosten de Rivier de **GANGES** zuidelyk aanloopende, en ontlast zich by **BENGALE** in de golf van Bengale of Indiaansche Zee. De naauwkeurige Heer *de Thevenot* zegt van des-

deszelfs Landen het volgende. „ Ik heb my
 „ van een Indiaan, die de Kaart van zyn
 „ Land *pratendeerde* te verstaan, laten zeg-
 „ gen, dat in 't Gebiedt van de grooten
 „ Mogol twintig Landschappen zyn, maar
 „ ik zoude haar liever *Gouvernementen* noe-
 „ men, en zeggen, dat yder *Gouvernement*
 „ verscheide *Provincien* begrypt.

83.

In geheel *Indiën* zyn geene Plaatzten, de-
 welke meer van rykdom overvloeyen, als
 SURATTE en BENGALÉ, beide Steden onder
 de Heerschappy van de grooten *Mogol*.
Suratte word bewoont door Indianen, Per-
 sianen, Arabieren, Turken, Benjanen, Ar-
 meniers, Engelschen, Hollanders en andere
 Christenen. De Engelsche hebben het algemeen
Comptoir van hun Koophandel gevestigd tot
Suratte. In *Suratte* zyn uitstekende ryke
 Lieden; een *Benjaan*, die van myn Vrien-
 den was, zegt de Heer *de Thevenot*, wierd ge-
 schat op acht Milioen.

84.

In de Stad *Suratte* is een onnoemelyke
 Koopmanschap van alderhande Stoffen, Ka-
 toenen, Lywaaten, dewelke in *Indiën* ge-
 maakt worden: als ook alle Waaren van
Europa, mitsgaders alle Waaren van *China*,
 als Porceleinen, Kabinetten, Koffers ver-
 ciert met Turkooizen, Agaaten, Koralyne,
 Yvoor: daar worden verkogt Diamanten,
 Robynen, Paarden, en alderhande kostelyke
 en edele Gesteentens, ook Muskus, Amber,
Myrrha, Wierook, *Manna*, *Sal armoniac*,
 Kwikzilver, Lakmoes, Indigo, Speceryen,

Drogeryen; daar word ook veel gehandelt in Goud: ook laten de groote Heeren voor zich stukken slaan van *massif* goud, ter waarde van zeventien hollandsche guldens, dewelke *Roupien* genaamt worden.

85.

Van al het Goud, dat in *Suratte* ingebracht word van *Sumatra*, geheel *Indiën*, *Persien*, *Arabien*, *Africa* en *Europa*, moet twee ten hondert betaalt worden aan de tol, en dit is de oorzaak, dat het meeste Goud ter sluik ingebracht word; ook is het voordeeliger, het Goud in *Suratte* te brengen aan staaven of klompen, als aan gemunte *specie*, dewyl alderhande *specien* in de Landen van de *Mogol* worden aangetast, en in de gangbaare Munt-*specien* van 't Land door daar toegestelde Muntmeesters vermint. Deze Indianen zyn zo naauwkeurig in het ontvangen van 't gemunt Goud, dat zy 't zelve door 't vuur beproeven en weegen, en ook op de *specien*, die maar twee a drie jaaren gemunt zyn geweest, willen zy datelyk een half ten hondert korten. Van al dit Goud, dat zy versmelten, maaken zy goude *Roupien*, behalven de Dukaaten, want deze verhandelen de Indianen aan de Kooplieden uit *Tartarien*, die van de noordkant koomen om te handelen; hoewel het meeste Goud, het welk in deze Landen gebragt word, aan de Gouddraad-trekkers, Goudsmeden en alderhande Goud-verwerkers word verkogt. Maar dewyl myn bestek niet toelaat, verder van de Rykdommen des Gouds van de *Mogol*, als ook van de Rykdommen van *Bengale*, en van de vermaarde *massif* goude Rykstroon des *Mogols*, en diergely-

gelyke zaaken te spreken , zullen wy na de overige anderen plaatzen overgaan , daar hendaags in *Asia* Goud gegraven en gevonden word. Ik zal alleenlyk eerst noch maar een weinig aanmerken van de Hoofdsteden des Ryks, **DEHLI** en **AGRA**, en het overryke **BENGALE**.

86.

Debli is de Hoofdstad van het geheele Keizerryk des grooten *Mogols*. In *Agra*, daar voor dezen de *Mogols* hun Hof hielden, is een Koninglyk Paleis en Hof, wiens weêrgaa van kostelykheid en rykdom in geheel *Asia* niet gevonden word. In dit Hof is onder een groot getal andere pragtige Gebouwen te zien des Konings of des *Mogols* schathuis, in wiens gewelfde kelders alle de onnoemelyke schatten des grooten *Mogols* bewaart worden. De Schryvers verhaalen, dat onder deze kelders twee kelders gevonden worden, dewelke met *massif* Goud opgestapelt zyn , volgens aantekening van *Dapper*; behalven het Zilver, de Juweelen, *Rariteiten* en Geschenken, dewelke noch in zes andere kelders opgesloten zyn; En noch andere Pragt en Rykdommen in Goudt en Juweelen, dewelke de *Mogol* op andere Plaatzen vertoont, en dewelke ik niet derve bybrengen volgens het schryven der *Auteurs*. De Heer **BERNIER**, dewelke zelfs tot *Debli* gewoont heeft in dienst van de *Mogol*, spreekt ook van deszelfs Hof tot *Debli* op de volgende wys. *Chah Jehan* liet omtrent over veertig jaar een nieuwe Stadt bouwen, en begeerde, dat dezelve de Hoofdstadt des Ryks zoude zyn, in

de plaats van *Agra*; ik zal, zegt de Heer *Bernier*, het Hof beschryven, gelyk ik het zelfde op zommige feestdagen gezien heb. De Koning zat op zyn Throon zeer heerlyk bekleedt; de Throon wierd ondersteunt door zes voeten van *massif* Goud, bezet met Kobynen, *Smaragden* en Diamanten; deze Throon word op zestig Milioenen hollandsche guldens geschat, behalven de goude en andere cieraaden van de Koninglyke zaal: deze Stadt vloeit ook over van goude stoffen, en Goud by de Goudsmeden en Goudwerkers.

87.

Zestig Fransche mylen van *Dehli* na het zuiden legt de Vorstelyke Stadt *Agra*, dezelve is veel grooter als *Dehli*, en met veel trotzer gebouwen en ook met groote rykdommen verrykt. Het Landschap van *Bengale*, dat door geweld van wapenen onder 't gebiedt van de grooten Mogol gebragt is, geeft tegenwoordig aan dien Prins en deszelfs ingezetenen, om de goede gelegenheid van deszelfs Steden aan de *Ganges*, of dicht aan de Zee gelegen, en om de doorstroomingen van de vermaarde Rivier de *Ganges* door 't geheele Landschap zelfs, een onuitsprekelyke rykdom; dewyl deze Oord door duizende van Vremdelingen, als Nederlanders, Engelschen, Franschen, Deenen, Portugeezen, Arabieren, Persianen, Suratters en alderhande Indianengedurig bezogt word, om daar in te koopen Katoene Lywaaten, Chitzen, alderhande Stoffen, Salpeter, Indigo, *Borax* enz., voor welke Koopmanschappen deze Vremdelingen daar zeer veel Goud en

an-

andere Rykdommen brengen; al het welke de reden is, dat het Ryk van de *Mogol* van Goud overvloedig voorzien is, hoewel in de Bergen en Gronden van dit land zelfs weinig Goud gevonden word: maar dat aanmerkelyk is, de Landen van de *Mogol* vloeyen over van edele Gesteentens, gelyk in 't Landschap *Surratte* worden in de Mynwerken en Bergen gevonden *Hiacinthen*, *Diamanten*, *Granaden*, *Topazen*, *Safiren*, *Chrysoliten*, *Esmarauten*, *Kornalynen*, *Spinellen*, *Amathisten*, *Albast*, rood Marmer, Bloedsteen, en *Jaspis* (van dewelke de Ingezetenen schotelen en Pateelen maaken,) ook zeer schoone Agaaten, van dewelke de Konstenaars in de Stad *Cambaye* raare koppen, hegten van messen, *signetten*, en andere fraaye werken maaken, behalven dat noch in de Koningryken van *VISAPOUR* en *GOLKONDA*, nagebuuren en dikwils onderdaanen van den *Mogol*, de stapel van *Diamant-mynen* is.

88.

Onder de Landen van *Asia*, daar zelfs Goudmynen, en Goudryke Bergen, en ryke Metaal-ertzen zyn, munt het magtig Keizerryk *CHINA* by uitstektheid uit. In de Provincien van *China*, namentlyk *CHENSI*, *HONAN*, *CANTON* en *FOKIEN*, worden zeer ryke Bergen en Ertzen gevonden van Goud, Zilver, Kwikzilver, Kooper, Tin en Yzer; hoewel in *China*, volgens de aantekeningen van de zeer nauwkeurige *le (a) Comte*, het meeste Goud uit de Rivieren, en Sleuven en Goud-wasschingen

M m 4.

word

(a) Ziet *Nouveaux Memoires sur l'Etat present de la Chine*.

word vergadert. De Rivieren en Vloeden, dewelke in *China* van het hooge gebergte koomen afrollen, sleepen zeer veel Goud mede, en verspreiden het zelve over de groote vlakten, dewelke zy by groote régentyden overstroomen, daar het zich in het zand inwelt, en door duizende *Chineezen* wederom word uitgezocht, op een wyze, dewelke deze Lieden meerder eigen is als andere, dewyl zy door dezelve hun kost moeten winnen. Daar is geen Land in de wereld, daar door malkander fynder Goud gevonden word, als in *China*, zynde het Chineeze Goud gemeenlyk van het beste *Aloy*. De Goudmynen in *China* moogen niet geopent worden, om de schadelykheid, dewelke na haar oordeel de dampen dezer Bergen veroorzaaken aan de Bergwerkers; zy oordeelen het leven van haar armste Ingezetenen meer als het Goud, maar het Goud te zoeken staat yder een vry, anderzins vind men in het Landschap *Kiangsi* zeer ryke Goud-ertzen in de Bergen: in *Tingcheufu* legt de Berg *Kin*, dewelke een uitstekend ryke Goud-erts besluit. In de Bergen van *Queichen* word ook zeer veel Goud gevonden, maar deze Berglieden zyn niet onder de gehoorzaamheid der *Chineezen* te brengen, hoewel zy met dezelve handelen, en haar Goud voor Eetwaaten inruilen.

89.

Even gelyk in *China*, word ook in het magtig Keizerryk *JAPAN*, behalven het Zilver en het Kooper enz., een groote rykdom van Goudmynen gevonden, maar deze *Natie* is zo *jalous* omtrent haar Goud, dat het zelve niet
als

als ter fluk daar uitgebragt kan worden; maar als wy de werken, dewelke uit dit Land koomen, beschouwen, kunnen wy haar Konst en Overvloedt in Goud genoeg bespeuren. In het Keizerryk van *Japan* is een groote overvloedt van Goud en van Goud-erts, en andere Metalen, maar myn bestek laat niet toe, alles naauwkeuriger van de Goud-schatten van *Asia* te melden, anders zoude ik veel zaaken kunnen aanmerken, en onder andere de groote Goud-stukken, dewelke gemunt uit *Japan* gevoert worden, en van zeer fyn *aloy* zyn, waar van zommige derdehalfloodt, een loodt, of van minder gewigt zyn.

90.

In *Asia* word het Goud zeer veel gebruikt tot de goude stoffen en Konststukken, en word ook veel verkogt in staaven en klompen by 't gewigt; en in zommige Koningryken word geen goude munt geslagen; als by voorbeeld in *Persien* is geen goude Munt, als de Dukaaten, dewelke uit *Europa* koomen, en de stukken uit de *Indiën*. In de Landen van de Koning van *Golkonda* gaan stukken Goud, dewelke *Pagoden* genaamt worden; dit Goud is van een slegt *aloy*, en word in de Diamantmynen verkogt. De Koningen van *Achin* op *Sumatra* munten goude stukjes van tien grein; en de Koningen van *Macasser* of *Celebes* munten stukken Goud van twaalf grein, bedragende een gulden hollands. De Koning van *Siam* heeft een goude Munt, die zeer fyn is, en omtrent zestehalve gulden in waardy bedraagt. De Koning van *Pegu* heeft ook een Munt van kleine stukjes, wegende zeven grein, hoewel

het Goud van zeer flegt *aloy* is , dat in *Pegu* valt. De Koning van *Arakan* heeft geen Munt van Goud , maar heeft Goud in staafjes of klompen , dog het Goud van *Arakan* is zo flegt van *aloy* , dat het zelve niet boven de 14 karaaten kan haalen. De Volkeren van *China* en *Tunquin* handelen meest met brokken Goud , dewelke *fchuitjes* genaamt worden , zy hebben groote brokken Goud of *fchuitjes* , dewelke twaalf hondert guldens hollands bedraagen , en de kleine brokken juist net half zo veel. Als de vreemde Kooplieden deze goude staaven of brooden van de Chineezen koopen , snyden zy dezelve in 't midden door , dewyl zy dikmaal door de *Chineezen* bedrogen zyn , dewelke deze brooden van binnen met koper of Zilver hebben gevult. In Goadoen ook de *Portugeezen* munt slaan , of goude stukken van byna vyf guldens ; de bekendste naamen der groote goude stukken zyn de *Roupien* , de *Pagoden* , de *Coepans* en de *Sequins*. Ziet *J. B. Tavernier* en de *Thevenot* , by aldien gy over de munten van *Asie* breeder berigt beliest te hebben.

92.

Ik hadde noch voorgenoomen , van de Goudmynen van Europa te handelen , als ook een Ambagt in het Goud onder deze twee Maanden Mey en Juny mede te deelen , maar myn bestek zulks niet toelaatende , heeft de Lezer in de volgende Maanden van July en Augustus 1719. twee Ambagten van het Goud met haar behoorlyke opheldering en Plaatn te verwachten.

Einde van het eerste Deel.

KORTEN INHOUD

Van 't Eerfte Deel, of van 't Half Jaar, beginnende met de Maanden January en February 1719. en eindigende met de Maanden Mey en Juny 1719. incluis.

I. **I**nleiding tot het Natuur- en Konst-Kabinet, waar in getoont word. 1. Dat Godt Schepper en Onderhouder van de Natuur, en de Mensch van de Konst is. 2. Dat de Natuur door de Konst word verbeterd en gepolyft. 3. Dat door de Konst onuitputtelyke Rykdommen in de Natuur ontdekt worden. 4. Dat een Mensch zyn Konst in de Natuur niet kan oefenen, of hy moet de Natuur eerst onderzoeken en leeren kennen. 5. Dat de Natuur door de strikken en fynheden der redenkundige Wysgeeren niet ontdekt kan worden. 6. Dat de eerste Wetenschap der Natuur is, dezelve te begrypen als een Schepzel, 't welke een Schepper onderftelt. 7. Dat de tweede Kenniffe der Natuur verkregen word door de natuurlyke Historie, of naauwkeurige Beschryving der natuurlyke Dingen. *Ziet Natuur- en Konst-Kabinet January en February 1719. van pag. 1. tot pag. 7.*

II. Een kort Uittrekzel van *Cajus Plinius Secundus*, waar in het vermaart sterfgeval van dien Schryver verhaalt word, en getoont dat *Plinius* meer een nieuwsgierig geleert Man, als een voorzichtig en verftandig Historifchryver der Natuur is geweest. *Ziet 't zelfde Natuur- en Konst-Kabinet, van pag. 7. tot pag. 84.*

III. *Verhandeling van het onbepaalbaar Voorwerp eener algemeene natuurlyke Historie.* In deze Verhandeling word aangetoont.
1. Dat

KORTEN INHOUD.

1. Dat het niet mogelyk is voor de Menschen, een vollstreckte algemeene Historie te schryven van de groote Natuur. 2. Welke de vier Hoofd-voorwerpen van een algemeen natuurlyke Historischryver moeten zyn. 3. Van wie de Lucht-pomp is uitgevonden, en wanneer, en door wie verbeterd. 4. De verscheide Gewesten des dampkringachtigen Luchts, bewezen door de Bergen van *Peru*, en de Piek van *Canarie*. 5. Wat een natuurlyke Historischryver heeft aan te merken in de Sterren-hemel, in de Dampkring, in den Oceaan, en op het Aardryk. Ziet 't zelfde *Natuur- en Konst-Kabinet*, van pag 85 tot pag. 146.

IV. Verhandeling van de Wetten der natuurlyke Historischryvers. Ziet het zelfde *Kabinet*, van pag. 147 tot 155.

V. Verhandeling van de Steffscheidkunde. Waar in aangedrongen word. 1. Dat de Stoffscheidkunde een zeer noodzakelyke Hulp-wetenschap voor een Natuur-ontdekker is. 2. Dat dezelve heden-daags mishandelt word van *Sectarissen* en *Cabaal-poltrons*. 3. Dat dezelve de Moeder en Voortkweekster van veel Konsten en Handwerken is. 4. Dat de Werkdaaden der Stoffscheidkunde van de Werkdaaden der Natuur ontleent zyn. Ziet 't zelfde *Kabinet*, van pag. 155 tot 165.

VI. Verhandeling van de Glasblazery aan de Lamp. Hier in word getoont. 1. Dat deze Konst zeer dienstig is voor een Onderzoeker en Beschouwer der Natuur. 2. Dat deze Konst by de *Veretianen* zeer lang in 't gebruik is geweest. 3. Dat de Beginzels, daar 't Glas uit geboren word, *metalyne* van natuur zyn, dog dit is maar aangemerkt voor de Kenders, die recht verstaan, wat *metalyne* in de natuurlyke Historie te zeggen is. 4. Dat de Glas-maaking een byzondere daad van de

KORTEN INHOUD.

de uiterste kragt des Vuurs is. 5. Waar in het Smelt-glas bestaat. 6. Op welk een wyze het Glas gekoleurt word. Ziet 't zelfde Kabinet, van pag. 165 tot pag. 176.

VII. *Van de order, dewelke de Lezer zich moet voorstellen, omtrent de verdeeling der zaaken, dewelke in 't Natuur- en Konst Kabinet verhandelt zullen worden.* Waar in aangewezen word. 1. Dat de meeste Menschen in 't leeren zich onbedachtzaam by de neus laten leiden. 2. Dat de Geleerde van de Leer-order dikwils zelfs zeer onkundig zyn in de Kennisse der natuurlyke Gesteltheid en Hoedanigheid der zaaken. 3. Dat geheele Natien door de Leer order van de naauwkeurige Kennisse der zaaken ontbloomt, en dikwils zeer dom worden. 4. Zes byzondere zaaken, dewelke de Schryver belooft te zullen mededeelen. Ziet *Natuur- en Konst-Kabinet, Maart en April 1719, van p. 177 tot 182.*

VIII. *Verhandeling vande verscheide soorten der natuurlyke Historien, en van het onderscheidt der natuurlyke Historischryvers.* Hier word getoont. 1. Waar in alle natuurlyke Historischryvers overeenkoomen. 2. Waar in alle natuurlyke Historischryvers verscheelen. 3. Hoedanig een algemeen natuurlyke Historischryver moet begreepen worden. 4. Welke byzondere natuurlyke Historischryvers zyn. Ziet 't zelfde Kabinet van pag. 182 tot pag. 186.

IX. *Eerste Verhandeling van de algemeene natuurlyke Historischryvers.* Waar in mede gedeelt word een uittrekzel van de Werken van *Ulysses Aldrovandus.* Ziet 't zelfde Kabinet, van pag. 186. tot pag. 209.

X. *Eerste Verhandeling van de Oudheid*

KORTEN INHOUD.

heid der natuurlyke Historie. Waar in aangewezen word. 1. Dat *Moses* de oudste natuurlyke Historischryver is. 2. Waar, wanneer en door wie het Boek *Jobs* geschreven schynt te zyn. 3. Dat alle oude Geleerde of Schryvers, dewelke wy overig hebben, jonger zyn als de Boeken van *Moses*, en al haar Geleertheid en Wetenschappen uit de Boeken van *Moses* ontleent hebben. 4. Wanneer *Moses* geboren is. 5. Welke Volkeren ten tyde van *Moses* hebben beginnen te bloejen. 6. Wat merkwaardig by andere Natien is voorgevallen by 't leven van *Moses*. 7. Hoe lang de Kinderen *Israëls* in Egypten gewoont hebben. 8. Van het leven van *Moses*. 9. Hoe lang *Moses* in Egypten gewoont heeft, en hoe lang in Arabien. 10. Welke *Mosis* Vrouw, Zoonen, Bloedverwanten en aangehuwde Vrienden geweest zyn. 11. De geheele togt en alle de verblyfplaatsen der Kinderen *Israëls* in de Woestyne. 12. *Mosis* dood. 13. Van de gedaante en van de uitbeelding van *Moses*. 14. Dat *Moses* geenzins met hoorens of opgaande lichtstralen moet verbeeldt worden. 15. Waar de uitbeelding met hoorens haar oorsprong van gekregen heeft. Ziet *Natuur-en Konst-Kabinet Maart en April 1719. van pag. 209. tot aan pag. 254.*

XI. *Eerste Verhandeling van het Goud.*

Waar in getoont word. 1. Dat het Goud eerst van *Moses* is beschreven. 2. Welk een Kennisse de Aalouden van 't Goud hebben gehad. 3. Uit welke Landen ouwelings het Goud is gehaalt en gevonden geweest. 4. Van de Goud-mynen en Erts-bereidingen der aaloude Egyptenaars, en aaloude Spanjaarden, en andere zeer oude Volkeren. Ziet het bovengemelde *Kabinet van pag. 254. tot pag. 288.*

XII. *Tweede Verhandeling van het Goud.*

Waar in geleert word. 1. Het Goud van *America*. 2. Wie *America* eerst ontdekt heeft, op wat dag en
op

KORTEN INHOUD.

op wat plaats. 3. Door wie het groot Keizerryk van *Mexico* eerst ontdekt en ingenomen is, benevens de groote Schatten, die daar gevonden zyn.

4. De doorluchtige Daaden van *Ferdinandus Cortes*.

5. De ontdekkinge van 't zilverryke *Peru* en goudryke *Chili*. 6. De daaden van *Franciscus Pizarrus*. 7. Van de verscheide Metalen dezer Landen, en de wassching, berg-graaving, en bereiding van het Goud in *America*. Ziet 't boven gemelde Kabinet, van pag. 288 tot pag. 338.

XIII. *Derde Verhandeling van het Goud.*

Waar in het Bladgoud-slagers Handwerk naauwkeurig beschreven word. Ziet van pag. 338 tot 352.

XIV. *Aanhangzel van Brieven*, in het gemelde Kabinet, van pag. 353 tot 366.

XV. *Tweede Verhandeling van de algemeene natuurlyke Historischryvers*. In dewelke word beschreven. 1. Het Leven en Dood van *Conradus Gesnerus*, benevens deszelfs groote Geleertheid en fraaye Hoedanigheden. 2. Dat Hy is de Vader der ordentelyke natuurlyke Historikunde. 3. De rechte Uitvinder der onaffcheidelyke Geslachtmerkteekens der Plantgewassen. 4. Verscheide Uittrekzels van verscheide geleerde Werken over de natuurlyke Historien van *Conradus Gesnerus*. Ziet *Natuur- en Konst-Kabinet*, *Mey en Juny 1719*. van pag. 369 tot pag. 417.

XVI. *Tweede Verhandeling van de Oudheid der natuurlyke Historien*. Waar in gehandelt word. 1. Van de natuurlyke Historikunde der *Hebreërs* en der zelve Voorzaaten. 2. Van de Kennisse, dewelke *Moses* van 't *Water* heeft gehad, en byzonder van de Rivieren en haaren loop. 3. Wanneer het *Water* geschapen is, en wanneer tot *Zeen* en *Rivieren* geworden. 4. Dat het *Water* de algemeene Lastdraager is van alderhande Lichaamen,

KORTEN INHOUD.

en ook de aanbrengrer der Voedzelen. 5. Vanden Hof in *Eden* of het Paradys 6. Van de vier Hoofd-vloeden, dewelke voortkwamen uit de algemeene Hoofd-bron, dewelke het Paradys besproeide. 7. De waarschylykste gevoelens der geleerde Liedén, wégens de stand des Paradys, en dezer vier Hoofd-Vloeden. 8. Dat de twee beroemde Vloeden de *Euphrates* en *Hiddekel* buiten alle twyfel twee Vloeden van de vier Hoofd-Rivieren van *Moses* zyn geweest. 9. Naauwkeurige Beschryving van de Vloed *Phasis*. 10. Naauwkeurige Beschryving van de Vloed *Araxes*. 11. Naauwkeurige Beschryving van de Vloed *Euphrates*. 12. Naauwkeurige Beschryving van de Vloed *Tigris*. 13. Dat het wel meest waarschylyk geoordeelt word van de Heer *Reland*, dat deze vier bovengemelde Vloeden zouden zyn geweest de vier Hoofd-vloeden, daar *Moses* van spreekt. 14. Des Schryvers zwaarigheid, om dit voor onfeilbaar waar aan te neemen, en antwoord op die zwaarigheid. 15. Korte Beschryving van *Asia*. 16. Naauwkeurige Beschryving, en veel byzonderheden van de groote Bergen de *Taurus*, derzelver lengte, breedte, verscheide benaamingen, en uitspringende takken, als ook van de beroemde Poorten en Doortogten van de Berg *Taurus*. 17. Van *Armenie*. 18. Van de Arke Noë en de *Caspische* Bergen. 19. Van het Landschap *Colchis*. Ziet *Natuur-en Konst-Kabinet Meyen Juny 1719. van Pag 417. tot Pag. 487.*

. XVII. *Vierde Verbandeling van het Goud.* Waar in gehandelt word. 1. Vande hendaagze Kennisse en Wetenschappen des Gouds, en der Goudmynen van *Africa* en *Asia*. 2. Inleiding tot het Bergwerkers Ambacht. 3. Het onderscheidt der Goud-ertzen of Goud-metaal-aardens. 4. Waar de *Ultramarin* van gemaakt word. 5. Welke de rykste Goud-ertzen zyn. 6. Verscheide manieren om de gehalte der nieuwelyks ontdekte Erts te beproeven.

KORTEN INHOUD

ven. 7. Waar in alle Metalen van malkander verscheelen. 8. Het onderscheidt tusschen Goud en Goud. 9. Van het afdryven der onreine Metalen. 10. Van de voorproeven om het Goud-erts door middel van glas voor te beproeven. 11. Dat deze Proef naauwkeuriger is als die van de *Capel*, en zelfs het Goud in de wilde *Mineralen* of Ertzen kan aanwyzzen. 12. Van de verscheide Koleuren, dewelke de verscheide Metalen aan het glas mede deelen. 13. Van de voorproef der Metaal-ertzen door Salpeter. 14. Dat door de Salpeter Goud gehaalt word uit de Metalen, 't welk door het Loodt ondoenlyk is. 15. Dat het Loodt de onseilbaare Proefmeester der Metalen niet moet geacht worden. 16. Dat in alle Tin, Kooper, en zelfs Yzer een weinigje Goud is. 17. Van de verscheide wegen om de Metalen te scheiden. 18. Van de Goudwasscheryen van *Guinea*. 19. Van de verscheide Landschappen, daar het Goud valt, het welk aan de *Comptoirs* van de *Westindische Compagnie* verkogt word. 20. Van de verscheidenheid des Gouds, na de verscheide Landschappen, daar het zelve van daan koomt. 21. Van de Bedriegeryen der *Negers* in 't vermengen en vervalschen van het Goud. 22. Het Goud word op drierhande plaatzen in *Guinea* gevonden. 23. Het Stofgoud en het Berg-goud. 24. Van de *Fetiches* en *Kakeraas*. 25. Daar gaat in *Guinea* door de onkunde der Zwartten veel Goud verlooren. 26. Hoe veel rykdom aan Goud *Guinee* jaarlyks uitlevert, en het aandeel van elke *Natie* in 't zelve. 27. Korte Beschryving van geheel *Africa*. 28. Door welke de Zee-kusten van *Africa* eerst omgezeilt en ontdekt zyn geworden, en op welke tyden. 29. *Marmolen Leo de Africaner*, de twee naauwkeurigste en beste Schryvers over *Africa*. 30. Van de groote en kleine *Atlas*. 31. Van de Goud-bergen des Keizers van *Marokko*. 32. Van alle de byzondere Landschappen, dewelke *Barbarien* uitmaaken, en haar Goud-rykdommen. 33. Van de *Alchymisten* van

KORTEN INHOUD.

Fez. 34. Van alle de Landschappen des Keizers van *Marokko*. en derzelve Goud-handel met de *Negers* en *Europeanen*. 35. Van de Landschappen, Koningryken, Wildernissen en Woestynen van *Numidie* en *Lybie*. 36. Van *Nigritia* of het Land der Zwarten. 37. Van het Goud van *Ethiopiën*. 38. Van de Rykdommen des Gouds van *Asia*. 39. Van de Goudmyn van *Sumatra*, en 't Goud van *Achin*. 40. Beschryving van de Ertzen uit de Bergwerken van *Sumatra*. 41. Van de natuurlyke gesteltheit der aarde en des luchts van *Sumatra*. 42. Van het groot Eiland *Mindanao* en deszelfs Goud. 43. Van het Koningryk *Tunquin*, en wat Goud daar ingekogt word. 44. Van de Goud-rykdommen der *Persiaansche* Koningen. 45. Van de Goudrykheid der *Arabieren*. 46. Beschryving van de Stad *Mocha*. 47. *Suratte* de vermaartte Koopstad van geheel Indiën. 48. Beschryving van het magtig Keizerryk van den grooten *Mogol*. 49. *Debli* Hoofdstad van het Ryk des *Mogols*. 50. Rykdommen des *Mogols*. 51. De groote Goudrykheid, en Goudwasschery, en Goudbergen van 't groote Ryk van *China*. 52. De Overvloedigheid van 't Goud van *Japan*. 54. De verscheidene goude Munt-specien van *Asie*. Ziet 't zelfde Kabinet van pag. 487. tot het einde.

Whitton & Wesley 20-28-10-59/694

